

ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ДАМУЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

UDC 37

DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS OF INTEGRATION PROCESSES

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Department of Accounting
and Auditing 4th year student Qo'zimurodova Sabohat Foreign Affairs
E-mail: sabohatqozimurodova59@gmail.com

Abstract: This thesis describes the role and legal aspects of economic integration in the development of the Republic of Kazakhstan, as well as the reasons and processes of cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan.

Key words: Integration, cooperation, CIS, SDG-4, Strategy, economic, legal

Intoduction. Based on globalization and recent observations in the world economy, it can be concluded that international trade, finance, capital and credit and information flows, as well as integrated markets, are expanding and improving. The integration of political, economic, social, cultural and other systems is evident in the main trends of modern development. In the 20th century, the process of integration and globalization developed not only in one country or region, but also on a global scale. Today, the processes of integration on a global and regional scale are rapidly implemented with the help of integration actors. <<Integration (lat. Integratio - restore, restart, fill).

1. a concept that represents unification the state of dependence of individual parts, elements

2. Coordinating and unifying the economy of two or more countries".

- Regional integration, primarily globalization to the countries of the region to face their problems, to withstand the pressure of global leaders;

- Second, it is to create regional benefits in the environment of global competition in world goods, services, technologies and labor markets;

- Thirdly, reduction of production and marketing costs, specialization and cooperation of production of goods and services allow rapid development of the national economy and increase of competitiveness in the global environment.

Therefore, the result of integration is a process or action that leads to wholeness, union, joining, restoration of unity. Integration trends, which reflect the interconnectedness of political processes in the world, are manifested in different regions of the globe in one form or another.

In his Address to the Oliy Majlis dated January 24, 2020, President Sh.M. Mirziyoyev said "... why do we need economic integration! 80 percent of our foreign trade goods go through the transit corridors of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Russia In addition,

50% of the export of our finished products, and 80% of some goods are accounted for by Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan. Taking these factors into account and to our citizens who went to work in Russia and Kazakhstan in order to create favorable conditions, issues related to cooperation with the Eurasian Economic Union of Uzbekistan are being studied today. "Our deputies and senators, who are the people's representatives, should thoroughly discuss this issue in the parliamentary chambers, take responsibility and give their well-founded conclusions."

The evolution of the international community and the growth of the role of regions in the life of many countries have increased the importance of regional development processes. According to its national-ethnic, religious, geopolitical, geo-economic, historical-cultural, spiritual and ideological characteristics, Central Asia differs from other regions of the world. Further development of mutual cooperation of Central Asian countries is the most urgent issue from the point of view of regionalism and national interests. "At the moment, the interests of powerful countries are intersecting in Central Asia, this region, which is adjacent to the hotbeds of instability and conflict, feels the impact of all the negative processes taking place in the near and far abroad. With the formation of a unique subregion in Central Asia The development trends of the related geopolitical situation impose great tasks and strategic goals on the states of the region, as well as the demand for improving activities related to the acceleration of political, economic, cultural and humanitarian integration processes, which are considered a vital need. taking into account the abundance of natural resources and its geo-economic development opportunities are highly valued. The full and rational use of these opportunities depends on the strategy of the general vision of the regional states within the framework of integration. The implementation of the regional integration strategy is explained by the harmonization of national interests.

This year marks the 25th anniversary of the establishment of diplomatic relations between Uzbekistan and Kazakhstan. This date is celebrated at a time when relations between the two countries are rapidly developing and enriched with new content. At the international conference organized in our capital on the occasion of the date, the leading experts of the Institute of Strategic and Interregional Studies under the President of the Republic of Uzbekistan and the Institute of Strategic Studies of the Republic of Kazakhstan under the President of the Republic of Kazakhstan discussed the achievements and results achieved in strengthening bilateral cooperation, new directions of mutual relations. discussed directions and perspectives. Uzbekistan and Kazakhstan are important countries of Central Asia. Relations between the two countries are steadily developing in the spirit of close neighborhood and strategic partnership. These relations of cooperation are based on friendship and fraternity, common history, language and culture of our peoples formed from time immemorial. Mutually beneficial cooperation between our countries has become a reliable and constructive dialogue. Over the past twenty-five years, a solid contractual and legal basis of cooperation between our countries has been created. There are more than 200 contractual and legal documents related to various fields. Among them are the Agreement on Eternal Friendship between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan (1998), the Agreement on Strategic Partnership (2013). The basic principles of bilateral relations, namely equality, mutual understanding, all-round cooperation and trust, have been strengthened in them.

In the Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security, in order to ensure the country's economic security, it is necessary to prevent the country from being separated from the world economic system, to ensure the independence of the republic in the activities of supranational bodies created within the framework of integration structures, and in accordance with national interests Particular importance is attached to the issues of developing future decisions, reducing the negative impact of geopolitical factors on the country's economy, and increasing the attraction of foreign investments in order to develop local production. the most optimal way to save is to strengthen integration within the region. This, in turn, will make it possible to resolve conflicts in the region's hydropower and other sectors. In the long-term development programs of the republic, the creation of the most favorable conditions for foreign investors in the country, 2050 it is predicted that the republic should become the most attractive country for investment and technology transfer in the Eurasian region by the end of the year. Kazakhstan attaches special importance to the development of economic infrastructure in the context of the activation of global and regional integration processes. For this purpose, the possibilities of establishing production and transport-logistics facilities not only in the territory of the country, but also abroad, connecting with world transit points through them, are being studied, and relevant measures are being implemented in this direction. On June 19, 2023, an online meeting was organized between the staff of the Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan and representatives of the National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan on the practice of collecting education statistics. During the meeting, the representatives of the Statistics Agency discussed the sources of information collection on the types of education, the mechanism for collecting information on education, the integration of the databases of ministries and agencies with the National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan. got acquainted with the processes. They also exchanged views on issues of SDG-4 data collection and SDG-4 indicators. In turn, the employees of the Statistics Agency demonstrated to their Kazakh colleagues the practice of collecting and recording education statistics of Uzbekistan. During the meeting, issues related to the activities of the National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan in the field of social sphere and sustainable development statistics were discussed. At the end of the meeting, the participants agreed on the mutual exchange of experience in statistical activities between the two statistical offices and further cooperation.

Summary

The processes of economic integration of Kazakhstan and Uzbekistan in the CIS area are influenced by a number of supporting and opposing factors. The development of economic cooperation between the countries of the region, first of all, makes it possible to identify points of convergence in the national interests of these countries and to bring mutual relations to a new level.

References

1. Baidurin M.S. Ensuring the economic security of the EAEU based on the development of economic integration of the CIS countries. //Dissertation for the degree of Doctor of Economic Sciences. Moscow 2017. //http://vseup.ru/static/files/Bajdurin M. economic safety.

2. EAES.pdf 2. Buzrukova G.D. The impact of integration on economic security Russian Federation. M.: 2010.

3. . Bolgova I., Nikitina Y. Eurasian Economic Union between integration and sovereignty. //Modern Europe Magazine, 2019, No. 5, -S 13-222.

4. Sultanova B.K. Formation of the Common Economic Space: status, problems, prospects. Almaty: KISS under the President of the Republic of Kazakhstan, 2012. – 200 p.

УДК 36

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Абишева А.Қ.

«Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасы Алтай ауданы бойынша
білім бөлімінің «Алтай қаласының №9 орта мектебі» КММ
Алтай қ., Қазақстан, adzharylgasynova@bk.ru

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы нарықтық экономикалық жағдайына қарамастан ғылыми – техникалық жаңалықтарды меңгеру мен ұлттық мәдени мұраларды жандандыруға ерекше көңіл бөліп отырғаны белгілі. Болашақта жанарған қоғамның жастарына асқақ руханилық пен адамгершілік қадір – қасиеттерін тәрбиелеу мемлекеттік құжаттың басымдылығы ретінде білім беру мекемелеріне міндет етіп берілді.

Қазақстан халқына арнаған жолдауында барлық қазақстандықтардың өсіп өркендеуі, қауіпсіздігі, әлемдік деңгейдегі саяси беделі және әл – ауқатының артуына бағытталған негізгі басым бағыттар мен міндеттерді жүзеге асыру көзделген. Білім мазмұнын жаңарту мен қатар, оқытудың әдіс – тәсілдерін қолданудың тиімділігін арттыру, жас өскелендерді ұлтжандылыққа тәрбиелеу қажеттілігі көрсетілген. Елбасымыздың келешек ұрпақ болашағы жайлы айтқан осы ой түйіні, жаңа заман талабына сай жаңаша оқыту технологиясынигеру міндетін жүктеп отырғаны белгілі. Ендеше ақпарат ғасырында, ақпараттандыру технологиясы дамыған заманда, ұстаздардың ортақ мақсаты заман талабына сай, білімді, жан – жақты ойлай білетін, өз елінің, халқының қамын жейтін, сүйе білетін, қоғамды алға қарай дамытатын ұрпақ тәрбиелеу екені даусыз. Ұлттық тағылымдардан сусынданған ұстаз ізденіссіз сапалы білімге қол жеткізу мүмкін емес. Мұндай жағдайда жеткіншек ұрпақтың шынайы дүние танымын қалыптастыруда тарих, география, мәдениеттану, әлеуметтану пәндері маңызды рөл атқарады деп ойлаймын.

Жастарға рухани-адамгершілік тәрбие беру – қазіргі мектептердің ең маңызды міндеттердің бірі. Бұл заңды да, өйткені біздің қоғам өмірінде адамгершілік бастамаларының рөлі барған сайын артып, моральдық фактордың ықпал аясы кеңейіп келеді. Ұлттық мәдениет тарихының қайта жаңғырып өркендейі, халықтың рухани мұрасыен дәстүрлерін қастерлеу – оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігінің көрсеткіші. Осы өркениетті өзгертіп, оны дәріштеп, дамытатын адам болып табылады.

Рухани-адамгершілік құндылықтар педагогиканың тарихы мен теориясында кеңінен зерттеліп жүрген мәселелердің бірі. Рухани-адамгершілік құндылықтарының мәні, тәрбиелік маңызы туралы қоғам қайраткері, ғұламалар, ұлы педагогтар, ақын-жыраулар өз еңбектерінде ой-пікірлерін қалдырып кеткені белгілі. Халықтың тәрбие тұрғысын рухани-адамгершілік құндылықтарды негізденген ғалымдар ұлттық педагогиканың теориялық негізін айқындаумен қатар, мектептегі тәрбие жұмысын жетілдірудің практикалық жақтарын, тәрбие үрдісінің тиімділігін арттыру жолдарын және олардың ерекшеліктерін ашып көрсетті.

Халық педагогикасының дәстүрлері негізінде бастауыш мектеп оқытушыларының және оған дейінгі ұрпақты рухани-адамгершілікке тәрбиелеуде тәрбиешілерді, болашақ мұғалімдерді даярлау мәселелері ең басты назарда болуы қажет...

Білім берудің басты құндылығы ретінде тұлға, рухани-адамгершілік, ізгілікті қағидалар: бірлік, теңдік, өзара ықпалдастық және төзімділік бекітілген. Оқушы тұлға мен қоғамды қалыптастыратын мәдениетті түсіну және бағалай білу үшін адамдармен құндылық – саналы ынтымақтастық әрекет жасай алуы тиіс. Осы ұстанымды жүзеге асыру ізгіліктің тұжырымдамасына негізделген, мақсатты ұйымдастырылған, өзара байланысты әрекеттер және мұғалім мен оқушының арасында өзара ынтымақтастығы үдерісін өажет етеді.

Педагогика мен пркатиканың адамға, оны дамытуға, ізгілікті дәстүрді қайта жаңғыртуға бағытталуы- өмірлік мақсат ретінде танылады. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін педагогиканы патриотизммен байланыстыра оқыту керек сияқты. Осы талапқа сәйкес, педагогиканың ұлтжандылығы – бұл білім беру философиясының ізгілікті мәнін белгілейтін педагогикалық таным мен ақиқат шындылықты өзгерту жайындағы теориялық қағидалардың жиынтығы.

Аталған адамзаттық және ұлттық құндылықтар адам өміріне қажетті рухани байлық болып табылады. Рухани байлыққа халқымыздың мәдени-мұралары, ата-баба салт дәстүрлері, танымдағы және эстетикалық ләззаттағы өажеттіліктер жатады. Халық игілігі реінде рухани асыл қазыналар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, сабақтасып жатады. Елінің бүгіні мен ертеңін алыстан болжап, халық үшін еңбек еткен адамдардың өмірі де рухани байлық болып саналады. Бабалардан қалған қасиет пен құрмет, тіл мен діл, ел мен жер – бәріде біздің рухани байлығымыз. Рухани байлық – адамның өмірін, қоршаған орта, тіршілік аясымен тұтастыратын жәнеоның бар мақсат мүддесін игі істермен ұштастыратын асыл арна. Рухани байлық адамның бергілі бір қажеттерін қанағаттандыратындықтан ол үнемі игілікке бағытталады.

Адамгершілік – адамдардың күнделікті қарым-қатынасына қатысты гуманизм принциптерін бейнелейтін моральдық қасиет. Адамдарға деген ізгі ниеттілік, құрмет, жанашырлық пен сенім, кеңпейілдік, басқалардың мүддесі үшін жан аямаушылық сияқы жеке өасиеттерді қамтиды. Кеңпейілдік, адалдық, шыншылдық та адамгершілікке жатады. Адамгершілік ұғымы ізгілік, гуманизмнің синонимі ретінде, адамның игілігі мақсатқа айналғанда пайда болатын қарым-қатынастар жүйесі мен өоғамдық ахуал ретінде неғұрлым кең мағынада қолданылады. Адамгершілік қоғамдық қатынастардың дамуы мен тарихи-мәдени, рухани қажеттілігінің нәтижесі.

Адамгершілік дегеніміз үлкенді үлкен, кішіні кіші деп қадірлей білуде, тектіліктің тірегін қалайтын тәлім тәрбиеде. Ал тәрбие қуаты отбасында. Қазіргі таңда еліміздегі оқу – тәрбие жұмысында болып жатқан жаңартулар білім мен тәрбие жұмысына көп мән беруді міндеттейді. Бүгінгі таңда тиянақты білім беру жүйесінде жеке тұлғаға ұлттық тәрбие және адамгершілік жалпы адамзаттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу басты мақсат болып отыр. Осыған байланысты алға қойылатын негізгі мақсат – өркениет, прогресшіл бағыттағы ұлттық бағыттағы азаматтық адамгершілік қасиеті мол, сондай-ақ ұлттық тәлімін жоғалтпаған, өзге елдегі замандастары мен тең дәрежеде бәсекелесе алатын биік, өрелі білімді ұрпақ тәрбиелеу. Сонымен бірге жеке тұлғаның сапасын көтеру.

Тәрбие – өоғамдық үрдіс, қоғам мен жеке тұлғаның ара-қатынасын қамтамасыз ететін басты жүйе. Оның негізгі өлшемі өмірге қажетті тұлғаның жағымды қасиеттерін дамыту болып табылады. Оқушылардың сапалы білімі мен байымды мінезін қалыптастыру, оған сәйкес ұлттық сезімін және сенімін тәрбиелеу әрбиешінің мақсатқа бағытталған іс-әрекетіне байланысты. Тәрбиенің негізгі міндеті: өоғамның қажетті талаптарына әрбір баланың борышы, намыс, ар-ождан, қадір-қасиет сияқты биік рухани адасгершілікке айналдыру. Білім беру жүйесіндегі бірінші міндет – ол дүние жүзі елдерінде жастарды бейбітшілік рухқа ынтымақтастыққа, руханилыққа тәрбиелеу және әлемдік мәдениет пен әр халықтың ұлттық мәдениетін кіріктіре меңгеру.

Екіншіден, жастардың бойындағы адами құндылықтарды: қайырымдылықты, сүйіспеншілікті дамыту, сөйтіп тәрбиелей отырып оқыту.

Үшіншіден, білім беру жүйесінің бұрынғы ағартушылық бағытын сағтай отырып, басым бағдарын жеке тұлғаның рухани-адамгершіліктұрғысынан кемелденуіне аудару.

Ендеше жеке тұлғаның адамды адам ете түсетін қасиет ашып көрсету, яғни руханилығын дамыту – заман талабы. Егер адам руханилығынан айырылса, онда ол эмоция мен мінезінен айырылады, жалаң рационализм мен прагматизмнің құлына айналады. Сөйтіп, материалдық табысты негізгі мақсатқа айналдырған қоғамдық даму адамзатты рухани жұтандыққа душар етіп, құндылық бағдарын өзгертіп жеберуі мүмкін.

Қазіргі білім беру жүйесінің міндетті бейбітшілік рухта ынтымақтастыққа және әлемдік мәдениет пен әр халықтың өзінің ұлттық тәрбиесін байланыстыра адами құндылықтарын, қайырымдылықты, ата-анаға, Отанға, табиғатқа деген сүйіспеншілікті арта отырып білімді, еңбекқор, бәсекеге бейімделген жеке тұлға тәрбиелеу.

Қазіргі таңда әрбір жеке тұлғаның құндылық қасиеттерін дамытып қалыптастыруға аса мән беріліп отығаны белгілі. Әсіресе, ұрпақтан ұрпаққа мирас болып келе жатқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тарихи-әдеби мұралар арқылы балалардың жеке басының қасиетін дамыту мүмкіндіктеріне барынша көңіл бөліп, мұғалім білімі мен білігін тәрбие үрдісінде балалардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруды дұрыс ұйымдастыру керек деп санаймын. Елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне баыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда азаматтық құндылықтарды, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған

мәдени-рухани мұрағаттары мен тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету басты міндетіміз болып келе бермек.

Жетік өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылған жөн. Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтарды, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу. Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды, жетім балалар, «қиын» балалар, қарттар үйіндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жойюдың және дені сау, білімді, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтанда ұлттық тәрбие – ел болашағы десек біз болып, сіз болып жастарымызды ұлттық тәрбиемен үздіксіз қаруландыра беруіміз қажет деп ойлаймын.

Мектеп оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеу - ең алдымен оқыту үрдісінде қалыптасады. Әр түрлі пәндерді оқыту кезінде бастауыш сынып оқушыларының достық, жолдастық, өмірге деген белсенді көзқарас, Отан туралы ұғымдары қалыптасып дамиды. Үлкенді сыйлау, кішіге ізет көрсету, ата-аналарды қадірлеу, еңбектенуге үйренеді. Бұл жаста балалар сапалы тәртіпке, жолдастық өзара көмекке, адамның көңіл-күйін түсіне білуге дағдыланады. Олар мектептегі оқу әрекетіне деген өзіндік қатынастарын, отбасында, қоғамда өзін-өзін ұстауды біледі. Соның нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларында дербес және қоғамдық мінез-құлық, адамгершілік қарым-қатынасы дамиды.

Жас жеткіншектер 5-9 сынып оқушылары өздерін ересектер қатарына қосып, өз бетімен тіршілік етемін деп қиял жетегімен кетеді. Бұл жастағы оқушылардың дамуына ұйымшылдық, тәртіптілік, қамқорлық, құнттылық, т.б. қасиеттер әсер етеді.

Жасөспірімдердің немесе 10-11 сынып оқушыларының ғылымға, мамандықтандауға ынталары артады. Бұлар әділеттілік, борыш, ар-намыс, ұят, адалдық сынды моральдық ерекшеліктерге көңіл бөледі. Олар үлкендермен қарым – қатынас жасауда өзін-өзін тәрбиелеуді қажет етеді. Сондықтан бұл жаста көбірек ерік берген жөн. Өскелең ұрпақтың адамгершілік тәрбиесін іске асыруда қоршаған ортаның ықпалы орасан зор. Оқушылардың бойына тәрбие негіздерін дарыту мектепте оқытылатын барлық пәндерге бірдей жүктеледі. Әсіресе, оқушының адамгершілікке тәрбиелейтін пәннің бірі- тарих. Ол шәкірттердің бойында отансүйгіштікті, ұлтжандылықты, сенімділікті қалыптастырады. Қазақ халқындағы хандар мен билердің, шешендер мен жыраулардың орны бөлек. Тарих пәні оқушылардың рухани дүниесін байытып, өзінің қоғамдағы орнын табуға, ұрпақтың батырлығына көмек көрсетуді тудырады, олардың ізгі талап – тілектерін оятады. Сонымен бірге, қазақтың ұлттық салт-дәстүрін, мәдениетін, оқушылардың моральдық қасиеттерін қалыптастырады.

Елімізде рухани адамгершілік тәрбиені жетілдіру мемлекеттік міндет деңгейінде көтеріліп отыр. Бұл міндеттің практикалық шешімі - **«Өзін – өзі тану»** пәнінің енгізілуі, оның авторы **С.А. Назарбаева**. Өзін-өзі тану пәнінің басты міндеті- өзінің дүниетанымына үңілу, өзінді сүю мен сыйлай білу, өз ісіне жауапты

болу, өз арыңмен келісімде өмір сүру, өзіннің жанына жақын іспен айналысу, адамдарға мейірімділік таныта білу, ізгілікті болу. Тәжірибе көрсеткендей, өзін-өзі тану білім берудің құнды мәнін нығайта отырып, тұлғаның шексіз сүю, өз ісіне және жеке күшіне сену, ізгілікті іс жасау, көп білу және өзін-өзі жетілдіру, физикалық, психикалық, рухани дамуда үйлесімдікке қол жеткізу дағдыларын қалыптастырады. Бұл пән балалардың өзара қарым-қатынасын дамытуына ғана емес, сондай-ақ баланың өзін-өзі тануына адамгершілік негіздерін жинақтауына, сана-сезімінің қалыптасуына, қоршаған ортамен махаббат, ізгілік және өзара түсіністік негізінде өзара қарым-қатынас құра білуіне, бір тұтас тұлғаның қалыптасуына әсер етеді.

Мектеп оқушыларына тәрбие беру тек жеке пәндерде ғана емес, сыныптан тыс іс-шараларда, үйірме жұмыстарында рухани құндылықтарға баулуға болады. Мұндай жұмыс түрлеріне сынып жетекшінің эстетикалық әңгімесі, түрлі ой жарыстары, пікір таластарын жатқызуға болады.

Жасөсірімдерді адамгершілікке тәрбиелеуде өмірде кездесетін түрлі жағымсыз жағдаяттардан сақтану мәселесі де ескерілуі қажет. Көбіне көптеген отбасыларда күнделікті тірлік қамымен балалардың рухани қажеттіліктері ескерілмей, екінші орынға жылжиды. Бала дұрыс, адамгершілік іс-әрекеттерді, салауатты өмір салтын, жақсы мен жаманды айыра білу, өзін-өзі жетілдіруге деген ынтасын қалыптастыруы керек, қажет кезде өз бетімен шешім қабылдап, дұрыс таңдау жасауы үшін кішкентайынан өз дегенін іске асыруға баулу керек. Ал бұл дағдылардың барлығы жанұяда қалыптасады.

Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ата-ананы оқу-тәрбие үрдісіне қатыстыру, олармен тығыз байланыс орнату мәселесі негізгі мәселе болуы тиіс.

В.А. Сухомлинский: «Егер баланы тәрбиелеген дәрежеге жеткізудің сәті түссе, адамгершілік тәрбие жеке адамды жетілдіруге тиімді ықпал жасайды» дей отырып, **«Егер біз балаға қуаныш пен бақыт бере алсақ, ол бала дәл сондай бола алады»**, - деген болатын.

Рухани дүниесі бай, қажеттіліктері мен қызығушылықтары, талғамы, ой-өрісі кең адамдарды толық қалыптасқан, мінезі тұрақты адам дейміз. Мінездің тұрақтылығы адамның рухани-адамгершілік түсініктерінен туындайды. Ендеше, оқушыларды рухани-адамгершілік тәрбиесі арқылы толыққанды жетілген азамат етіп тәрбиелеу – қоғамымыздың басты мақсаты. Рухани-адамгершілік тәрбиесінде мұғалім оқушыны тұлға ретінде танып біліп қана қоймай, оның дамуында кешегіні, бүгінгіні, болашақты көре білуі қажет.

Түйіндей келе, рухани-адамгершілік тәрбиесі – бұл адамның туғаннан басталатын және өмір бойы жалғасатын, адамдардың мінез-құлық нормаларын игеруіне бағытталған үздіксіз үрдіс. Оның мазмұны оқушының жеке тұлғалық қасиеттерінің қалыптасу шеңберінде дамиды. Сондықтан оқу – тәрбие жұмысын ұйымдастыруда оқушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескеру маңызды орын алмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дәрібаева С. Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті Педагогикалық-психологиялық білім беру және оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы.

БАС БОСТАНДЫҒЫН ШЕКТЕУ

Алтаева А.М., Дауыл А.Д.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: Орсоева Р.А., з.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Бас бостандығын шектеу - Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңымен қолданылатын жаза түрлерінің бірі.

Бас бостандығын шектеу - (**ағылш. *English, English language***) - Соттың сотталған адамға оның бас бостандығын шектейтін белгілі бір міндеттерді жүктеуі.

Бас бостандығын шектеу қоғамнан оқшауламай, бір жылдан бес жылға дейінгі мерзімге мамандандырылған органның қадағалауымен оның тұрғылықты жері бойынша өтіледі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 44-бабының 1-ші тармағында бас бостандығын шектеу сотталған адамға алты айдан жеті жылға дейінгі мерзімге пробациялық бақылау белгілеуден және оны жазаны өтеудің бүкіл мерзімі ішінде жыл сайын бір жүз сағаттан мәжбүрлі еңбекке тартудан тұрады. Бас бостандығын шектеу сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша қоғамнан оқшауланбай өтеледі [1].

Мәжбүрлі еңбекті жергілікті атқарушы органдар қоғамдық орындарда ұйымдастырады және күніне төрт сағаттан асырылмай өтеледі.

Тұрақты жұмыс орны бар немесе оқып жүрген сотталғандар, кәмелетке толмағандар, жүкті әйелдер, үш жасқа дейінгі жас балалары бар әйелдер, үш жасқа дейінгі жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектер, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдер, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектер, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдар, сондай-ақ жазасы алты айдан аз мерзімге бас бостандығын шектеуге ауыстырылған сотталғандар мәжбүрлі еңбекке тартылмайды.

Пробациялық бақылауды уәкілетті мемлекеттік орган жүзеге асырады және сот шешімі бойынша сотталған адамның: сотталған адамның мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органға хабарламай, тұрақты тұрғылықты жерін, жұмысын, оқуын ауыстырмау; белгілі бір орындарға бармау; психикаға белсенді әсер ететін заттарды тұтынуға байланысты психикалық, мінез-құлықтық бұзылушылықтарынан (ауруларынан), жыныс жолдары арқылы берілетін аурулардан емделу курсынан өту; отбасын материалдық қолдауды жүзеге асыру міндеттерін; сотталған адамның түзелуіне және оның жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алуға ықпал ететін басқа да міндеттерді орындауды қамтиды.

Бас бостандығын шектеуді өтеуден қаскөйлікпен жалтарған жағдайда, оның өтелмеген мерзімі бас бостандығын шектеудің бір күні үшін бас бостандығынан айырудың бір күні есебімен бас бостандығынан айыруға ауыстырылады.

Бұл аталған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделгеннен неғұрлым жеңіл жаза тағайындау, аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде, сондай-

ақ жазаны ауыстыру кезінде бас бостандығын шектеу мерзімі осы бапта белгіленген ең төменгі шектен төмен болуы мүмкін.

Бас бостандығын шектеу қоғамнан оқшауламай, бір жылдан бес жылға дейінгі мерзімге мамандандырылған органның қадағалауымен оның тұрғылықты жері бойынша өтіледі.

Өзге жаза (қоғамдық жұмыстарға немесе түзеу жұмыстарына тарту) бас бостандығын шектеуге ауыстырылған жағдайда, ол бір жылға жетпейтін мерзімге тағайындалуы мүмкін. Бас бостандығын шектеу ауыр және аса ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталғандығы бар адамдарға, әскери қызметшілерге, сондай-ақ тұрақты тұратын жері жоқ адамдарға қолданылмайды.

Бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны өтеу кезеңінде сот сотталған адамның мінез-құлқын қадағалауды жүзеге асыратын органның ұсынысы бойынша, сотталған адамға бұрын белгіленген міндеттердің күшін толық немесе ішінара жоя алады [2].

Бас бостандығын шектеу мәселесі пенитенциарлық ғалымдардың зерттеуі ұзақ мерзімге сотталғандардың көпшілігінде бірнеше жылдан кейін мінез-құлқты түзету процесі тоқтайтынын көрсетті. Алдын алудың жалпы мақсаттарына сүйене отырып, сотталған адамды түзеу үшін қажетті жазада белгіленген мерзімнен артық қамауда ұстау қисынсыз деп қорытынды жасауға болады. Осыған байланысты қылмыстық құқық теориясында бас бостандығынан айыру мерзімін заңнамалық деңгейде қысқарту қажеттігі туралы ұсыныстар жасалуда [3,114].

Уткин В.А. еңбегінде «кез келген жаза мәжбүрлеу арқылы шектеу» дейді және «әрбір құқықтық реттеудің өзіндік ерекшелігі бар, ол мәжбүрлеу емес, олардың шекараны көрсетуі, құқық қорғау органдарының адамның заңды әрекеттері» [4,69].

А.Л.Ременсонның көзқарасынша, «жаза мазмұны табиғаттан тыс және тәуелсіз болуы мүмкін емес, бас бостандығынан шектеу - нақты шара» [4,69].

Бас бостандығынан шектеудің маңызы – ол сотталғанды қоғамнан оқшауламай, арнайы мекемеде оны бақылау жүргізу жағдайында бір жылдан бес жыл мерзімге дейін ұстау болады. Егер қоғамдық жұмыстарға немесе түзеу жұмыстарына тартуды бас бостандығынан шектеуге ауыстырғанда, онда ол бір жылға дейінгі мерзімге тағайындалады.

Бас бостандығынан шектеуге сотталған адамдар жазаны, әдетте, тұрақты тұратын немесе сотталған орны бойынша облыс көлеміндегі арнаулы мекемеде – түзеу орталықтарында өтейді. Тұрақты тұратын жерінде түзеу орталықтары жоқ сотталғандар жазасын өтеу үшін дәл осындай тәртіппен жіберіледі. Жергілікті атқарушы органдар бостандығын шектеуді өткертүші органдарға жазасын өтеуге жіберілген адамдардың еңбек пен тұрмыстық жайластырылуына жәрдемдесуге міндетті. Сотталған ұйғарым алған күннен бастап үш күннен кешікпей жазасын өтеу орнына жүріп кетуге және оған жүргені туралы ұйғарымда көрсетілген мерзім ішінде баруға міндетті.

Бас бостандығынан айырудың өтелмеген бөлігі бас бостандығынан шектеу түріндегі жазаға ауыстырылған сотталғандар қамаудан босатылып, түзеу орталығына мемлекет есебінен өз бетімен барады. Түзеу мекемесінің әкімшілігі

соталған кейін түзеу орталығына өзі барады деп жолда болу уақытын есепке алмай, 5 тәулікке дейін қысқа мерзімді демалысқа рұқсат етуге де құқығы бар.

Сотталғанның жеке басы, түзеу мекемесі мен түзеу орталығының орналасқан орны ескеріле отырып, сотталған соттың ұйғарымы бойынша түзеу орталығына айдап апарылуы мүмкін.

Түзеу орталығында смотталғандарға Ішкі істер министрлігі бекіткен тәртіп ережелері қолданылады.

Бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны өтейтін адамдар бақылауда болады және олар міндетті:

- түзеу орталықтарындағы ішкі тәртіп ережелерінің талаптарын орындауға;
- түзеу орталығының әкімшілігі жіберген жерде жұмыс істеуге;
- өздері үшін арнайы арналған жатақханаларда тұруға және түнгі уақытында одан түзеу орталығы әкімшілігінің рұқсатынсыз шығып кетпеуге;

- белгіленген үлгідегі жеке басын куәләндыратын құжаты болуына;

- бас бостандығын шектеу неғұрлым жеңілірек түрдегі жазаға ауыстыру тәртібінің тағайындалған адамдар мен бұл жаза соттық үкімімен тағайындалған адамдарды әдетте бір түзеу орталығында ұстауға болмайды;

- сотталғандарды басқа жұмысқа немесе басқа жерге ауыстыру түзеу орталығы әкімшілігінің келісімімен сотталғанның пікірін ескере отырып іске асырылуы мүмкін;

- қажетті мамандығы жоқ сотталғандар үшін кәсіптік даярлау ұйымдастырылады;

- түзеу орталығының әкімшілігі сотталғандардың есебін жүргізеді; Жазаны өтеудің тәртібімен ережелерін түсіндіреді; Сотталғандардың еңбекке және тұрмыстық орналасуын ұйымдастырады; Жазаны өтеудің тәртібі мен ережелерінің сақталуын қамтамасыз етеді; Жазаны өтеудің тәртібін қадағалайды және оны бұзудың алдын алу шараларын жүзеге асырады; Сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізеді; Заңмен белгіленген мадақтау мен жазалау шараларын қолданады; Сотталғандарды босатуға әзірлеу жұмысын жүргізеді.

Сонымен, бас бостандығын шектеу сотталған адамға алты айдан жеті жылға дейінгі мерзімге пробациялық бақылау белгілеуден және оны жазаны өтеудің бүкіл мерзімі ішінде жыл сайын бір жүз сағаттан мәжбүрлі еңбекке тартудан тұрады. Бас бостандығын шектеу сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша қоғамнан оқшауланбай өтеледі.

Мәжбүрлі еңбекті жергілікті атқарушы органдар қоғамдық орындарда ұйымдастырады және күніне төрт сағаттан асырылмай өтеледі. Тұрақты жұмыс орны бар немесе оқып жүрген сотталғандар, кәмелетке толмағандар, жүкті әйелдер, үш жасқа дейінгі жас балалары бар әйелдер, үш жасқа дейінгі жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектер, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдер, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектер, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдар, сондай-ақ жазасы алты айдан аз мерзімге бас бостандығын шектеуге ауыстырылған сотталғандар мәжбүрлі еңбекке тартылмайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2022 жылғы 27 маусымдағы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).
2. Бас бостандығын шектеу [Электрондыресурс] <https://kk.wikipedia.org>
3. Мкртычян С. А. Современная система наказаний: проблемы и пути реформирования // Общество и право. - Краснодар: Изд-во Краснодар.ун-та МВД России. - 2013. - № 2 (44). - с.113–116.
4. Уткин В.А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие / В.А. Уткин. – Томск: Издательство Томского университета, 1984. - с. 69.
5. Бас бостандығын шектеу ... [Электрондыресурс] <https://www.dk.kz>

ӘОЖ 343.244

КРИМИНОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Асылбекова А.Н., Қаныбекова Г.А.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Криминология (лат. crimen/criminis – қылмыс + гр. logos - сөз, ұғым, ілім) – қылмысты, оның себептерін, қылмыскердің жеке басын зерттейтін, сондай-ақ виктимология ғылымын зерттейтін, оның алдын алу шараларын жасайтын ғылым. Криминология қылмыстылықты адамдардың мінез-құлқында қордаланатын қоғамға қауіпті, қылмыстық заңның талаптарына қайшы келетін құбылыс ретінде зерттейді.

Қылмыстың ахуалын, құрылымын, серпінін, аумақтық бөлінімін сипаттайтын сандық әрі сапалық көрсеткіштерді айқындау мен ғылыми саралау мәселелері қылмыстылықты зерттеуде қамтылады. Ол қылмыстылықты, қылмыскердің жеке басын зерттеуге неғұрлым ауқымды да дәйекті социологиялық тұрғыдан келеді. Бұл орайда оның қылмыстық құқық ғылымынан өзгешелігі бар. Қылмыстық құқық ғылымы социологиялық әдісті қолданғанымен, онда, негізінен, заң нормаларын, қылмыстық құқықтың қылмыс, жаза туралы ережелерін талдауға баса назар аударылады. Криминологиялық танымның тағы бір ерекшелігі сол, онда осы ғылым зерделейтін әлеуметтік-құқықтық құбылыстардың себептерін түсіндіруге көбірек ден қойылады.

Криминологияда, сондай-ақ қылмыстылыққа қарсы күресте оның алдын алу міндеті бірінші орынға қойылады. Сайып келгенде, аталмыш және басқа заң ғылымдарынан өзгеше түрде Криминология қылмыстылықтың алдын алудың, оны болдырмаудың құқықтық шараларын ғана емес, сонымен бірге әлеум.-экономикалық, мәдени-тәрбиелік, т.б. шараларын да әзірлеуге қатысады. Криминологиялық зерттеу әдістемесінде жалпы ғылыми тәсілдер де (нысанды логика, анализ бен синтез, индукция мен дедукция, ұқсастыру, үлгілеу,

т.б.), социологиялық таным тәсілдері де («сауалдама, сұхбаттасу, сынақтама, құжаттарды зерделеу, қадағалау, эксперимент жүргізу» сияқты әлеуметтік-құқықтық ақпарат алу әдістері) қамтылады.

Криминологиялық зерттеулерде талдау және ең алдымен, қылмыстық статистика тәсілдері маңызды рөл атқарады. Демек, криминология құқықтық ғылымның мәліметтерін, сондай-ақ социология ғылымының, философияның, экономиканың, әлеуметтің психологияның, педагогиканың ережелерін пайдаланатын кешенді пән болып табылады

Адамдар болған кезде қылмыс жасалды. Криминология пән ретінде қылмыс пен қылмыстық элементті зерттеу, оның себептері және оны болдырмау және алдын-алу. Криминология тарихы адамзат тарихының көп қырлы болып табылады.

Адамзат қоғамы мыңдаған жылдан бері дамып келе жатқандықтан, қылмыстың себептері мен оған қоғамның жауаптары туралы түсінігіміз бар.

Қазіргі заманғы криминологияның тарихы ежелгі уақытта өз тамырларын анықтайды. Тарих бойы адамдар бір-біріне қарсы қылмыс жасаған. Ежелгі уақытта жалпы жауап реакция болды; жәбірленуші немесе жәбірленушінің отбасы оларға қарсы жасалынған қылмысқа тиісті түрде жауап беруі керек еді.

Жиі бұл жауаптар өлшенген немесе пропорционал емес. Нәтижесінде, қылмыстық қылмыскер өзіне немесе өзіне қарсы жасалған әрекеттерге

байланысты жасалған қылмысқа сәйкес келмегендіктен өзін-өзі жәбірленуші ретінде сезінеді. Кейде ұрпақтарға арналған қан жиіліктері жиі дамиды.

Әрине, қылмыс барлық қоғамдар үшін проблема болғанымен, ерте қоғамдардағы қылмыстарға жауап беру өз проблемаларын тудырды. Белгілі бір қылмыстар мен тиісті жазалар анықталған заң бұзушылықтар үшін қанағаттанарлықсыз қылмыс үшін және қанды трагедияларды жою үшін құрбандардың кек алуына әкелді.

Бұл ерте әрекеттер қылмыс құрбаны үшін жазалауды жүзеге асыруға мүмкіндік берді, бірақ белгілі бір қылмысқа қарсы әрекет қылмыстың ауырлығына тең болуы тиіс екендігін анықтауға тырысты. Хаммурабидің кодексі ең ертерек болып табылады және, мүмкін, қылмыстар үшін белгіленген жаза шкаласын белгілеуге ең танымал әрекеттер. Кодексте жазылған қағидаттар «кек алу заңы» деп аталады.

Батыс мәдениетінде Киелі кітаптың ескі өсиетінде көптеген қылмыстық және жазалау туралы алғашқы ойлар сақталған. Тұжырымдама «көздің көзі» деген сөз тіркесімен оңай танылады.

Ертедегі қоғамдарда қылмыс, діни тұрғыда да көп нәрсені қарастырды. Қылмыстық актілер Құдайды немесе Құдайды ренжітті. Бұл тұрғыда кек алу актілері ақталып, құдайларға олардың қылмыс жасағанына қарсы әрекет етуіне жол ашады.

Қылмыс пен жаза арасындағы қарым-қатынасымыздың заманауи түсінігін грек пәлсапашылары Платон мен Аристотельдің жазбаларынан көруге болады, бірақ бұл олардың көптеген тұжырымдамаларының түбірін алу үшін мыңжылдықтан артық болмақ.

Платон қылмыстың көбінесе нашар білім берудің нәтижесі болып табылатындығын және қылмыстар үшін жазалаудың кінәсінің дәрежесіне қарай

бағалануы керек, бұл жағдайды жеңілдету мүмкіндігін беретін бірінші болып саналады.

Аристотель қылмысқа қарсы әрекет қылмыскер ретінде де, басқа да қылмыстар жасауға бейім болуы мүмкін басқа да әрекеттерді болдырмауға тырысу керек деген идеяны әзірледі.

Ең бастысы, қылмыс үшін жаза басқаларға кедергі келтіруі керек.

Роман республикасы қылмыстық кодекстерді қамтитын заңдардың кешенді кодексін әзірлейтін бірінші қоғам болды. Римдіктер заманауи құқықтық жүйенің шынайы прекурсорлары ретінде кеңінен танылады және олардың әсері әлі күнге дейін байқалады, өйткені латын тілі құқықтық терминологияның көп бөлігінде сақталады.

Рим қылмыстық әрекеттерге көбірек көзқараспен қарады, қылмыстық әрекеттерді құдайларға қарағанда қоғамға қарсы қорқыту ретінде қарастырды. Сондықтан, реттелген қоғамды қолдаудың құралы ретінде, үкіметтің функциясы ретінде жазаны анықтау мен жеткізу рөлі шешілді.

Батыста христиандықтың енгізілуі және таралуы қылмыс пен жаза арасындағы діни байланысқа қайта оралды.

Рим империясының құлдырауымен күшті орталық биліктің болмауы қылмысқа қатысты көзқарасқа кері әсер етеді.

Қылмыстық актілер шайтанның немесе Шайтанның әрекеті мен әсер етуі деп санала бастады. Қылмыстар күнәмен теңестірілді.

Ежелгі замандардан айырмашылығы, жазалар жиі Құдайға ұнамды болу үшін жасалған, жазалар «Құдайдың ісін орындау» контексінде жүзеге асырылды. Қатты жазалау күнә жасаған қылмыскерді тазартып, оларды шайтанның ықпалынан босатуға арналған.

Итальяндық жазушы Чезаре Беккария өзінің «Қылмыс пен жаза туралы» атты кітабында қылмыстың белгілі бір ауқымы мен қылмыстың ауырлығына негізделген тиісті жазалауды қолдады. Ол қылмыстың неғұрлым қатал екенін айтса, жаза неғұрлым қатал болуы керек.

Беккария судьялардың рөлі кінәні немесе кінәсіздікті анықтаумен шектелуі және заң шығарушы органдар белгілеген қағидаларға негізделген жаза беруі керек деп санайды. Шамадан тыс жазалар мен заңсыз судьялар жойылады.

Беккария, қылмысты болдырмау оның жазалауға қарағанда маңызды екенін айтты. Сондықтан қылмысты жазалау басқа адамдарды осы қылмыстарды жасаудан қорқытады.

Жедел сот төрелігін қамтамасыз ету, бірінші кезекте ықтимал салдар туралы ойлауға қылмыс жасағаны үшін біреуге сендіруге болатын еді.

Криминология қылмысты белгілі бір жағдайларда уақытша және кеңістіктік шекараларда зерттейді. Қылмысты зерттеу кезінде мыналар талданады: қылмыс немесе жеке қылмыстық мінез-құлық; әртүрлі белгілер бойынша анықталған қылмыстың жекелеген түрлері (жалпы қылмыстық, экономикалық, саяси, кәмелетке толмағандар, әйелдер; көлікте және т.б.); мемлекеттің белгілі бір аймағындағы, жалпы мемлекеттегі, адам қоғамындағы өзінің дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі қылмыс.

Философия қылмысты бұрыннан бар көптеген құбылыстардың бірі ретінде оның басқалармен қарым-қатынасы, өзара әрекеті тұрғысынан қарастырып, оны табиғат пен қоғамның жалпы заңдылықтарын зерттеумен байланыстыра талдайды.

Сонымен, криминология қоғамға, әртүрлі әлеуметтік құбылыстарға, адамдарға қылмыс пен қылмыстық мінез-құлық призмасы арқылы қарайды. Қылмыстан бастап, оның себептерін талдауға, онымен күресті ұйымдастыруға, оның алдын алуға тереңірек барған сайын криминалист қоғамда, табиғатта кездесетін көптеген кең және күрделі мәселелерге келіп тіреледі.

Әлемдік криминологияда қылмыс туралы әртүрлі түсініктер бар. Қылмысты әртүрлі авторлар «статистикалық» құбылыс ретінде де түсіндіреді және «моральдық ессіздік» түрі, адам патологиясының көрінісі немесе тек нашар қоғамның «демі» ретінде де түсіндіреді.

Жалпы қылмысты «әлеуметтік дисфункция құбылыстарының бір түрі» десек, «әлеуметтік организмнің жай-күйін, оның құрамдас бөліктерінің арасындағы алшақтықты сипаттайтын қоғам параметрлерінің бірі» ретінде зерттеу қажеттігі туындайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Гилинский Я.И. Генезис преступности. Проблема причинности в криминологии: Криминология: Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. СПб., 2002. С.30-39.

2. Гилинский Я. Девиантология: Социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». 2-е изд. СПб., 2007. м.191-199.

3. Гуров А.И. Профессиональная преступность. Прошлое и современность. М., 1990; Разинкин В.С. Глава «Профессиональная преступность» в учебнике «Криминология»/ Под ред. А.И. Долговой, М., 1997.

4. Алауханов Е.О. Криминология: оқу құралы.-Алматы, 2006.

5. Орсаяева.Р.А. Криминология: оқу құралы. - Өскемен: ШҚМУ, «Берел» баспасы. - 2020. - 201 б.

ӘОЖ 631.15

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ ДЕҢГЕЙІ

Асылбекова Н.П.

Ғылыми жетекші: Ахметова Л.М.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: nazylyasylbekova@gmail.com

Шағын және орта бизнес (ШОБ) секторының маңыздылығы және оны дамыту қажеттілігі бүкіл әлемде мойындалды. Бұл ретте ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің маңыздылығы, оның мемлекеттің жалпы ішкі өніміне қосқан елеулі үлесі және қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы маңызды рөлді көптеген зерттеуші ғалымдар атап өтті [1]. Олар отандық АӨК-де

шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың міндеті ауыл халқының әл-ауқатын, ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, ауыл өмір салтын сақтау және қоғамның, бизнес пен мемлекеттің мүдделері мен мақсаттарын үйлестіру болуы тиіс екенін айқындайды [2].

Әр түрлі елдердің экономикасының ЖІӨ-дегі ШОБ үлесінің әлемдік көрсеткіштері әртүрлі мәндерге ие және әртүрлі, мысалы, Ресейде 20,8%-дан бастап АҚШ-та 56%, Өзбекстанда 56,9%, Қытайда 60%, Израильде 62,3%-ке дейін[3].

Кесте 1 - 2017-2021 жж. экономика салалары бойынша Қазақстан Республикасы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің құрамы мен құрылымы

Сала	2017 жыл		2018 жыл		2019 жыл		2020 жыл		2021 жыл	
	мың бірлік	%	мың бірлік	%	мың бірлік	%	мың бірлік	%	мың бірлік	%
Ауыл шаруашылығы	222,2	19,4	231,3	18,6	252,3	19,0	260,8	19,2	261,1	18,2
Өнеркәсіп	94,3	8,2	103,6	8,3	116,4	8,7	129,2	9,5	145,8	10,2
Көтерме және бөлшек сауда	408,2	35,6	434,8	35,0	442,4	33,2	436,1	32,1	456,8	32,0
Қызмет көрсету	250,6	21,9	272,1	21,9	289,9	21,8	300,4	22,2	313,0	21,9
Білім, денсаулық сақтау және өнер	29,2	2,5	34,6	2,8	41,1	3,1	44,2	3,3	50,5	3,5
Қызметтердің басқа түрлерін ұсыну	141,5	12,3	164,9	13,3	188,2	14,2	186,6	13,7	204,4	14,2
Барлығы	1146,0	100,0	1241,3	100,0	1330,2	100,0	1357,3	100,0	1431,6	100

Ескерту: Кесте [4] оқу құралындағы мәлімет бойынша құрастырылған

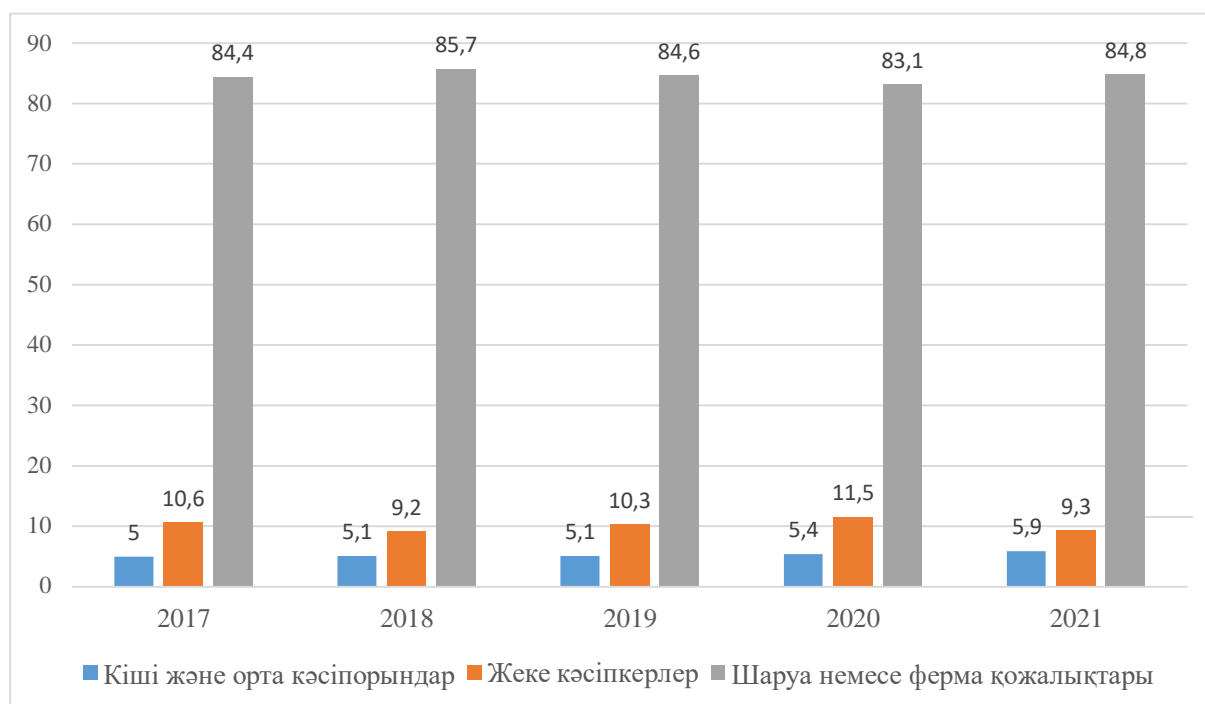
Соңғы жылдары Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы да оң үрдістерге ие. ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі 2015 жылғы 24,9% - дан 2021 жылы 33,5% - ға дейін айтарлықтай өсті. Бұл ретте ЖІӨ-ге салым 26,8% -ды құрады. Сонымен қатар, бұл көрсеткіштер шағын және орта кәсіпкерлік секторын, әсіресе өндіріс саласында дамыту әлеуеті толық іске асырылмағанын айғақтайды. Бұл нақты сандық мәліметтермен расталады.

Шағын және орта кәсіпорындардың, оның ішінде ауыл шаруашылығындағы кәсіпорындардың санын ұлғайтуға, сондай-ақ көлемі мен әртүрлілігі бойынша азық-түлік тұтыну нарығын кеңейтуге бағытталған мемлекеттік саясат экономиканың осы секторының оң даму динамикасына айтарлықтай әсер етті. Бұл осындай кәсіпорындар санының 222,2 мыңнан 261,1 мыңға дейін ұлғаюына әкелді, бұл 17,5% -ды құрайды (өсу қарқыны кезең ішінде орта есеппен 4,1% - құрады).

1-суретте көрсетілген деректерден көрініп тұрғандай, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі өндірушілері барлық шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің орта есеппен 84,5% құрайтын шаруа немесе фермер қожалықтары болып табылады.

ШОБ субъектілері елдің ауыл шаруашылығындағы жалпы өнім өндірісінің жартысына жуығын қамтамасыз ете алды, бұл өндіріс көлемінің тұрақты өсуін

көрсетеді (орта есеппен 19,6%). Сонымен қатар, бұл көрсеткіш өндірушілердің осы санаты үшін өндірістің жеткілікті төмен көлемін көрсетеді, өйткені олардың ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің жалпы құрамындағы үлес салмағы 99,6% құрайды (2-кесте).

Сурет 1 - Ауыл шаруашылығындағы ШОБ субъектілері санының құрылымы, % ескерту-авторлар дереккөз негізінде құрастырған
Ескерту: Сурет [4] оқу құралындағы мәлімет бойынша құрастырылған

Кесте 2 - 2018-2022 жылдардағы ҚР ауыл шаруашылығындағы ШОБ өнімдерінің жалпы шығарылымының динамикасы мен құрылымы

Көрсеткіштер	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	Өсу қарқыны 2022 жылдың 2018 жылға қарай, %
Ауыл шаруашылығындағы өнімнің жалпы шығарылымы, млрд. теңге	4070,9	4474,1	5151,2	6334,7	7549,8	185,5
оның ішінде ауыл шаруашылығындағы ШОБ ЖІӨ, млрд. теңге	1822,7	2057,2	2510,2	3118,7	3765,0	206,6
Өсу қарқыны, %	118,3	112,9	122,0	124,2	120,7	-
Ауыл шаруашылығындағы ШОБ өнімінің жалпы шығарылымының үлес салмағы, %	44,8	46,0	48,7	49,2	49,9	-
ШОБ өнімін шығару барлығы, млрд. теңге	23241,1	26473,0	32387,0	33627,0	41952,6	180,5

Ауыл шаруашылығындағы ШОБ өнімінің жалпы шығарылымының ШОБ өнімінің жалпы шығарылымындағы үлес салмағы, %	7,8	7,8	7,8	9,3	9,0	-
---	-----	-----	-----	-----	-----	---

Ескерту: Кесте [4]) оқу құралындағы мәлімет бойынша құрастырылған

Талданып отырған кезеңде ауыл шаруашылығы өнімін өндіру көлемінің өсуі 185,5%-ды құрады. Өндірістің айтарлықтай өсімін шаруа немесе фермер қожалықтары - 1129,1 млрд. теңге қамтамасыз ете алды. Айта кету керек, жеке кәсіпкерлердің үлесіне өндірілген өнімнің шамалы көлемінің 0,1-ден 7,4% - ға дейін келеді, сонымен бірге оның көлемінің өсуі 133 есені құрады. Бұл үрдіс, ең алдымен, жеке кәсіпкерлердің сандық құрамымен, сондай-ақ өндірістік мүмкіндіктердің біртіндеп өсуімен, жеңілдетілген лизинг бағдарламасы шеңберінде материалдық-техникалық базаның жаңаруымен байланысты.

Соңғы жылдары бизнесті дамытуды ынталандыруға бағытталған, сондай-ақ мемлекеттік қаржылық және қаржылық емес қолдау тетіктерін іске асыратын бірқатар стратегиялық және бағдарламалық құжаттар қабылданды (Бизнестің жол картасы 2020, Бизнестің жол картасы 2025, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасы). Бұдан басқа, жаңа экономикалық трендтердің өзгеруі жағдайында ШОБ дамыту бағытын, бағыттары мен міндеттерін айқындайтын бірыңғай стратегияны қалыптастыру шеңберінде шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасы қабылданды. Кәсіпкерлікті дамытудың экожүйесін құру және сапалы құрылымдық өзгерістерді қамтамасыз ету бөлігінде тұжырымдаманы іске асырудың негізгі құралы 2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба әзірленді және қабылданды, оған сәйкес 2025 жылға қарай елдің ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі 35% - ға жетуі тиіс. Жоба кәсіпкердің кәсіпкерлік белсенділігін жан-жақты қолдау, кәсіпкерлердің өсуін жеделдету, жаңа тауашаларды қалыптастыру, бәсекелестікті кешенді дамыту бағыттарын қамтиды. Белгіленген міндеттерді шешуге 8 трлн-нан астам қаражат бөлінеді, оның ішінде республикалық бюджеттен – 1 трлн астам, жергілікті бюджеттен -124,7 млрд.теңге және 7 трлн.теңге астам бюджеттен тыс қаражат есебінен бөлінеді. Ұлттық жобаны іске асыру 995,3 мыңнан астам жұмыс орнын құруға, тұрақты жұмыс орындарына 1,7 млн. адам жұмыспен қамтуға көмектеседі[5].

Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы өнімдерінің өсуін қамтамасыз етуге мынадай факторлар да әсер етті: ауыл шаруашылығы өнімінің жекелеген түрлерін өндіру бойынша субсидиялау нормативтерінің ұлғаюы; "Аграрлық кредиттік корпорация» АҚ (бұдан әрі – АКК), «ҚазАгроФинанс» АҚ, «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ еншілес ұйымдары арқылы «ҚазАгро» Ұлттық холдингі (бұдан әрі - ҚазАгро) 2020 жылға дейін іске асыратын саланы қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде кәсіпкерлерді мемлекеттік қолдау көлемін жыл сайын ұлғайту; агро сақтандырудың жаңа жүйесін енгізу және т. б. [6].

Қаржы көздерін талдау мемлекеттік қаржылық қолдаудың аграрлық саладағы кәсіпкерлік белсенділікті қолдауда ерекше рөл атқаратынын айқын көрсетеді. Бұл

ресурстардың едәуір бөлігі мемлекеттік қолдауға байланысты және қарастырылып отырған кезеңде 38,4% - дан 58,1% - ға дейін өзгереді. Мемлекеттің үлесі 2020 жылмен салыстырғанда 0,8% - ға өскені анық. Бұл өсім мемлекет тарапынан қаржылық қолдаудың артуымен ғана емес, сонымен қатар оған әртүрлі қаржы институттары арқылы қол жетімділіктің кеңеюімен де байланысты. Мысалы, екінші деңгейлі банктердің, микроқаржы ұйымдарының және лизингтік компаниялардың қаржыландыру үлесі 2021 жылы 60,7% - ға дейін өсті. Мемлекеттік қаражат үлесінің айқын өсуі сонымен қатар кәсіпкерлерге банктік несие алу мүмкін қол жетімді емес екендігін дәлелдейді, бұл 2021 жылы қаржыландырудың жалпы құрылымында тек 2,1% құрайды (2-сурет).

2 сурет - Ауыл шаруашылығындағы ШОБ қаржыландыру көздерінің құрылымы

Ескерту: Сурет [4]оқу құралындағы мәлімет бойынша құрастырылған

Осылайша, жүргізілген талдау Қазақстанда ауыл шаруашылығында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың оң үрдісі бар екенін көрсетті. Осыған қарамастан, олардың мемлекеттің жалпы ішкі өніміне қосқан үлесі жеткіліксіз. 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде жалпы өнімнің 19,6% - ға өсуі байқалады, бұл оң динамика болғанымен, өндірушілердің осы санаты үшін әлі де жеткіліксіз болып отыр. Өндірістің төмен ауқымдылығы өндіріс көлемі мен еңбек тиімділігін айтарлықтай төмендетеді. Материалдық-техникалық базаның едәуір тозуы (орта есеппен 76%) ауыл шаруашылығын жаңа деңгейге көтеруге кедергі келтіреді.

Сондай-ақ, кәсіпкерлердің пікірінше, ауыл шаруашылығында кәсіпкерліктің дамуын шектейтін және өндірістік қызметке кедергі келтіретін негізгі себептер мыналар болып қалатынын атап өткен жөн: «ақша қаражатының жетіспеушілігі» - 25%, «айналым қаражатының жетіспеушілігі» - 17%, «өнімнің төмен сатып алу бағасы» - 15%, «жоғары пайыздық мөлшерлемелер» 14% және «материалдық - техникалық базаның тозуы» -13% [7].

Сонымен бірге мемлекет кәсіпкерлерге айтарлықтай қаржылық қолдау көрсетеді. Алайда, мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде кәсіпкерлікті қаржыландыру жаңа жұмыс орындарын құру тетігін көздемейді, тек жұмыспен қамтуды ұлғайтуға ықпал етеді. Осыған байланысты микрокредиттеуді кеңейту жаңа жұмыс орындарын құрудың, сондай-ақ техникалық базаны жаңартудың және ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемін ұлғайтудың тиімді құралы бола алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Гумарова Ф. З. агробизнесі дамытудың негізгі факторы ретінде АӨК шаруашылығының шағын нысандарын дамытуды мемлекеттік қолдау. [Электрондық ресурс].

2. Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Ержанова С.К., Спанова Б.К. Развитие сельскохозяйственной кооперации в Казахстане// Вестник экономики, финансов и международной торговли. - 2022. - №3.- С.8-15.

3. МСП/Постковид. Время для системных решений. - 2021. [Электрондық ресурс].

4. Малое и среднее предпринимательство (МСП). [Электрондық ресурс].

5. Ауыл шаруашылығын дамытудың 2021 жылғы қорытындылары және алдағы кезеңге арналған жоспарлар. [Электрондық ресурс].- URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-planu-na-predstoyashchiy-period-22422>

6. Сохранение позиции зерновой державы, ориентир на импортозамещение и возможности агропромышленного комплекса – итоги прошлого года и планы на 2021 год. [Электронный ресурс].

7. Конъюнктуралық зерттеу статистикасы. [Электрондық ресурс].

ӘОЖ 657.1

ЕКІ ЖАҚТЫ ЖАЗУ ЖӘНЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ШОТТАРЫ

Асылканова Л., Әбеуханова А.

Шолпанбаева К.Ж., э.ғ.к., профессор

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Өскемен қ., Қазақстан

E-mail: lauraasylkanova10@gmail.com; ayauzhan.abeukhanova@mail.ru

Екі жақты жазу деп – ақшалай өлшеммен өлшенген бірдей сомадағы шаруашылық фактілерін бухгалтерлік есеп шоттарына тіркеу әдісін айтамыз. әрбір шаруашылық фактісі коммуникациялық принципке қарай тиісті тұлғаларға хабарлауы керек. Хабарланған бухгалтерлік есеп әдісіндегі бір фактінің мазмұны екі жақты жазуға түседі.

Екі жақты жазудың қажеттілігі экономикалық құбылыстардың өзара байланыстылығынан туындайды. Бухгалтерлік есеп объектілерінің арасында өзара белгілі бір байланыс болады. Бұған дәлел ретінде ұйымның шаруашылық құралдары мен оның құрылу көздерінің және шаруашылық процестерінің осы

кәсіпорындағы орындалатын әрбір шаруашылық операциясын екі жақты экономикалық құбылысқа алып келетіндігін және олардың өзгерістерінің міндетті түрде баланстың екі бабында да бірдей сомада көрсетілуін келтіруге болады. Екі жақты жазу шаруашылық операцияларының нәтижесінде бухгалтерлік есеп объектілеріндегі болатын өзара өзгерістерді көрсетеді. Шаруашылық операцияларды бейнелеп көрсету тәсілі ретінде екі жақты жазба өндірісте болатын барлық шаруашылық процестерін есептеу үшін қолданылады. Екі жақты жазба ақшалай бағасы бар шаруашылық операциялар бухгалтерлік есебі шотында бейнелеп көрсету тәсілін білдіреді, олар шаруашылық құралдарында, олардың шығу көздеріне және шаруашылық –құқықтық қатынастарда өзара байланысқан өзгерістер туғызады.

Екі жақты жазу жүйесі Қайта жаңару дәуірінде пайда болды. Оның алғашқы жүйелік жазды. 1494 жылы пайда болды. (Колумб Американы ашқаннан кейін екі жылдан соң). Есептің қарапайым тәсілі шаруашылық қызметтің даму дәрежесіне сәйкес келе алмады. Сондықтан да XV ғасыр соңында итальяндық ғалым-математик Лука Пачоли есептің жаңа жүйесін – екі жақты бухгалтерияны жасап шығаруы кездейсоқтық емес.

Екі жақты жазу жүйесі қосарлық принципке негізделген. Өйткені, барлық экономикалық құбылыстар екі аспектіден құралады: көбею мен азаю, пайда болу мен жоғалу, бұлар бірін-бірі толықтырып тұрады.

Екі жақты жазу жүйесінде іс жүзіндегі шаруашылық операциялар екі тіркеледі: бір шоттың дебеті, екінші шоттың кредиті бойынша; дебеттің жалпы сомасы кредиттің жалпы сомасын теңестіреді. Сондықтан да баланстың активінің жиыны пассив жиынына тең. Шаруашылық операцияға қатысатын шоттар корреспонденттелетін шоттар деп аталады. Шаруашылық операцияны шоттарға жазу бухгалтерлік жазба (проводка) деп аталады. Екі бухгалтерлік жазбада екі шоттың балансы болса қарапайым жазба, ал, бірнеше шот қатысатын болса, күрделі жазба деп аталады.

Бухгалтерлік есеп шоттарындағы есептелетін шаруашылық операциялар көлеміне байланысты шоттар синтетикалық (жалпылаушы) және аналитикалық (талдамалы) болып бөлінеді. Синтетикалық шоттар деп қаржылардың біртекті топтары мен олардың қайнар көздері жекелеген элементтерге бөлінбей, жинақталған көрсеткіштерде есептелетін, есеп жалпылама және құндық бейнеде ғана есептелетін шоттарды атайды. Талдамалы шоттар деп синтетикалық шоттардың мазмұнын бөлшектеп, даралап, детальді түрде есепке алатын шоттарды атайды. Олар қаржылардың, қайнар көздердің жекелеген түрлерін бейнелейді. Талдамалық шоттарда тек құндық өлшемдер ғана емес, табиғи өлшемдер де қолданылады. Талдамалық шоттарды субъект өзінің қаржылық есеп берушілігін толығырақ ашу үшін өзі анықтайды.

Ағымдағы бухгалтерлік есеп мәліметтерін жалпылау үшін синтетикалық және аналитикалық шоттар бойынша айналым ведомості құрылады. Айналым ведомостінде үш теңдік болады: бастапқы қалдықтың дебеті мен кредиті, айналымның дебеті мен кредиті және соңғы қалдықтың дебеті мен кредиті. Бұл үш теңдіктің болуы шаруашылық операциялардың шоттарда көрсетілуінің дұрыстығын білдіреді.

Синтетикалық және аналитикалық есептің теңдігі аналитикалық шоттар бойынша айналым ведомостін құру және оның жиындарын сәйкес синтетикалық шоттардың жиындарымен өзара салыстыру арқылы анықталады.

Бухгалтерлік есеп шоттары – ұйымның шаруашылық қызметі мен басқа да қызметі туралы жүйелі ақпарат алу мақсатымен қаражаттың, шаруашылық үдерістері мен міндеттемелерінің қозғалысын топтастыру, бақылау, есептеу және қорытындылау тәсілі. Бухгалтерлік есеп нысандарының арасындағы экономикалық байланыстардың екі жақты сипатына байланысты жүйелі ауыспалы айналымы және олардан туындайтын шаруашылық операциялар үдерісінде Бухгалтерлік есеп шоттарында екі жақты нысан болады. Шоттың сол жағы дебет, оң жағы кредит деп аталады. Деректері теңгерімде көрсетілетін шоттарды теңгерімдік шоттар дейді. Бухгалтерлік есеп шоттарындағы жазбалар қалдықтарды (сальдо) көрсетуден басталады. Сальдо бастапқы сальдо (есепті кезеңнің – әдетте айдың басындағы шоттар бойынша жазылады) және ақырғы сальдо (бастапқы сальдоны және есепті кезеңнің соңындағы дебет пен кредит бойынша операциялардың қорытындысы ескеріле отырып шығарылады) болып келеді. Сальдо бухгалтерлік теңгерімде көрсетілетін шот жағына жазылады, яғни қаражат (теңгерім активі) – дебет бойынша, міндеттемелер (теңгерім пассиві) – кредит бойынша жазылады.

Бухгалтерлік есеп шоттары туралы түсінік және олардың құрылымы

Есепті кезең ішінде кәсіпорындарда (шаруашылық субъектілерінде) жүргізілетін шаруашылық операция санының көптігіне байланысты шаруашылық операцияларын тікелей бухгалтерлік баланста жазып отыру тиімсіз, әрі техникалық жағынан қиын жұмыс болып табылады. Оның үстіне шаруашылық қызметке басшылық жасау үшін шаруашылық ресурстары мен олардың құралу көздерінің жағдайы туралы ғана дерек алып отыру жеткіліксіз. Бұларға қоса шаруашылық ресурстарының қым–қуыт айналасында жүргізіліп жатқан барлық процестер туралы, осы процестердің нәтижелері туралы ақпаратта қажет. Осылар арқылы субъекті мен оның жекелеген бөліктерінің қызметтеріне баға беріледі. Осы мақсатта бухгалтерлік есеп жекелеген амалдар пайдаланылып, солар арқылы шаруашылық операциялары көрініс табады. Бухгалтерлік есеп әдістемесінің элементтері есеп шоттарын болып табылады. Бухгалтерлік есеп есеп шоттарының жүйесе сапалық бірыңғай белгідегі ресурстардың, олардың көздері мен шаруашылық процестерінің қозғалысын көрсетеді. Өздерінің атаулары мен нөмірлері (шифрлары) бар есепшоттар жүйесінің ресми тізімі бухгалтерлік есеп шоттарының бас жоспары деп аталады. Ол экономиканың барлық салаларындағы кәсіпорындарға (банктер мен бюджеттік ұйымдардан басқа) арналған. Солай бола тұрса да бухгалтерлік есептің көптеген есеп шоттары субъектілердің қаржы шаруашылық қызметінің ерекшелектеріне қарай оны пайдалану да мүмкін. Бұл жұмыс жоспарын есепке алуда бірінші бөлімдегі жекелеген есеп шоттардың мазмұның ашатын субсчеттар жүйесіне қоса есеп шоттар жасап, қолдануды қажет етеді. Әрбір бухгалтерлік есеп шотта ресурстардың жекелеген түрінің немесе олардың құралу көздерінің, сондай–ақ шаруашылық процестерінің жекелеген түрінің қозғалысы көрсетіледі. Есеп шот атауы есепке алынатын объектігі байланысты беріледі. Мысалы, субъект кассасындағы қолма–қол ақшаның қозғалысын есепке алау үшін «Кассадағы қолма–қол ақша» есеп шоты, ал тауарлар

қозғалысы үшін – «Алынған тауарлар» есеп шоты, сатып алушылар мен заказ берушілердің дебиторлық берешектерінің өзгерісіне «Алынуға арналған есеп шоттар» есеп шоты ашылады және осылайша жалғаса береді.

Графикалық жағынан есеп шот карточкада, парақта, кітап парақтарында екі жақты таблица формасында құрылады.

Шот — бұл ақпарат жинақтаушы. Кейіннен ол жинақталады және әр түрлі жинақ көрсеткіштер мен есептемелерді жасау үшін пайдаланылады. Шоттар шаруашылық қорларының әрбір түріне, олардың көздеріне және шаруашылық процестеріне бухгалтерлік есеп объектілерінің белгіленген жіктемесі арқылы ашылады. Бухгалтерлік шоттарға барлық жазулар құжаттардың негізінде жазылады. Операцияларды шоттарда тіркеу ақшалай түрде жүргізіледі. Бұл орайда алғашқы құжаттардағы натуралды көрсеткіштер ақшалай көрсеткіштерге ауыстырылады. Таблица (есеп шот) екі бөлікке бөлінеді. Есеп шоттың сол жағы (шартты түрде) «Дебет» деп, ал оң жағы «Кредит» деп аталады. Әрбір шотқа айдың басындағы және соңындағы қалдықтың (сальдоның) және дебеті мен кредиті бойынша ай үшін айналымның болуы тән. Шаруашылық операцияларын шоттарда көрсету үшін құжаттың растау қажет. Оған қағаздың алғашқы құжаттар, машиналық тасығыштар, дискеттер және т.с.с. мысал бола алады. Бұл орайда олардың әрқайсысының заңдық күші болуға тиіс. Шоттардың активтік және пассивтік деген түрлері болады. Олар өз атауын баланс жақтарының атауынан алған және олардың мазмұнын көрсетеді. Активтік шоттар шаруашылық қорларын олардың құрамы мен орналасуы бойынша есепке алуға арналған. Мысалы, «Ағымдағы корреспонденттік шоттағы ұлттық валютадағы ақша» шоты, «Шикізат пен материалдар» шоты, «Кассадағы ұлттық валютамен қолға берілетін ақшалар» шоты және т.б. Активтік шоттардағы қалдықтар (сальдо) тек дебеттік болады. Пассивтік шоттар шаруашылық қорларының көздерін олардың мақсаттық бағыты бойынша есепке алуға арналған. Мысалы, «Банктердің несиелері» шоты, «Резервтік капитал» шоты және т.б. Пассивтік шоттағы қалдықтар (сальдо) тек кредиттік болады.

Жұмыс жоспары қаржылық есеп беру элементтерін құндылық бойынша топтастыруға және ағымдағы бейнелеуге арналған.

Жұмыс жоспарындағы синтетикалық бухгалтерлік есеп шоттары осы Жұмыс жоспарына қосымшаға сәйкес нысан бойынша өтімділікті төмендету тәртібімен орналастырылған. Жұмыс жоспарындағы шот нөмірлері төрт таңбадан тұрады. Санның бірінші цифры бөлімдерге жататынын, екіншісі - кіші бөлімдерге жататынын, үшінші - синтетикалық шоттардың топтарына жататынын, төртінші цифрын заңды тұлға дербес айқындайды. Мәмілелер мен оқиғалардың талдамалық есебін жүргізу тәртібін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне және құрылтай құжаттарына сәйкес заңды тұлғаның қажеттіліктері негізінде ағымдағы басшылықты және шаруашылық жүргізуді жүзеге асыратын заңды тұлға белгілейді.

АКТИВТІК ЕСЕП ШОТ

ДЕБЕТ	КРЕДИТ
БАСТАПҚЫ ҚАЛДЫҚ	
АКТИВТІҢ КӨБЕЮІ	АКТИВТІҢ АЗАЮЫ
АЙНАЛЫМ	АЙНАЛЫМ
СОҢҒЫ ҚАЛДЫҚ	

ПАССИВТІК ЕСЕП ШОТ

ДЕБЕТ	КРЕДИТ
	БАСТАПҚЫ ҚАЛДЫҚ
ПАССИВТІҢ АЗАЮЫ	ПАССИВТІҢ КӨБЕЮІ
АЙНАЛЫМ	АЙНАЛЫМ
	СОҢҒЫ ҚАЛДЫҚ

Кесте-1. Тіркеу журналының үзіндісі
Жұмыс жоспары келесі бөлімдерден тұрады:

- 1-бөлім – Қысқа мерзімді активтер;
- 2-бөлім – Ұзақ мерзімді активтер;
- 3-бөлім – Қысқа мерзімді міндеттемелер;
- 4-бөлім – Ұзақ мерзімді міндеттемелер;
- 5-бөлім – Капитал және резервтер;
- 6-бөлім – Кірістер;
- 7-бөлім - Шығыстар;
- 8-бөлім – Өндірістік есеп;

№	Операциялар мазмұны	Дебет	Кредит	Соммасы
1	Ағымды шотқа сатып алушылардан ақша түсті	1030	1210	7 000 000
2	Еңбек ақы есепке алынды	7210	3350	2 500 000
3	Еңбек ақыдан жеке табыс салығы ұсталынды	3350	3120	250 000
4	Өндіріске шикізат жіберілді	8110	1310	3 000 000
5	Жабдықтаушылардан тауар түсті	1330	3310	1 700 000

Бұдан көріп отырғанымыз тізімдемедегі ақпаратты мәліметтер кәсіпорынның бухгалтерлік балансындағы ақпараттардан алынған. Сондықтан тізімдемедегі

бастапқы қалдық сомасы баланстың ай басындағы мәліметтеріне, соңғы қалдық сомасы баланстың ай соңындағы мәліметтерімен тең болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тупицын А.Л., тауарлық-материалдық қорларды есепке алу және талдау, Новосибирск. - 2004. - 100 б.
2. <https://online.zakon.kz/>
3. Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы №234-111 Заңы.
4. 2 (IAS) "Қорлар" халықаралық қаржылық есептілік стандартын қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдар.
5. Р.С. Әбдішүкіров Б. С. Мырзалиев/Бухгалтерлік есеп/оқу құралы.
6. А.Қ. Шәріпов/МЕМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП/оқу құралы.

ӘОЖ 343.244

ПАРА АЛУ (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің нормаларын талдау)

Ахметжанова С., Саматова Е.

Ғылыми жетекші: Орсоева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Сыбайлас жемқорлық қылмыстық әрекеті мемлекеттік құрылымдардың экономика аясында қылмысты құрылымдармен біте қайнасуы, сондай-ақ мемлекеттегі лауазымды адамдардың, қоғамдық және саяси қайраткерлердің сатылғыштығы, парақорлығы.

Өзінің қызметтік мәртебесі мен өкілеттіктерін жеке, топтық және өзге де бейқызметтік мүдделер үшін пайдалану жолымен жеке игіліктерді алу әрекетінен көрініс табады.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заң - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруға бағытталған [2].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат – сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, қоғамның мемлекеттік органдар қызметіне сенімін арттыруға бағытталған құқықтық, әкімшілік және ұйымдастырушылық шаралар және осы Заңға сәйкес өзге де шаралар;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер - Заңда белгіленген және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған шектеулер;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын

алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган - Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын қалыптастыру мен іске асыруды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында үйлестіруді, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алуды, анықтауды, жолын кесуді, ашуды және тергеп-тексеруді жүзеге асыратын мемлекеттік орган және оның аумақтық бөлімшелері болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл:

-заңдылық;

-адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау басымдығы;

-жариялылық пен ашықтық;

-мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимыл жасауы;

-сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жүйелі және кешенді пайдалану;

-сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шараларын басым қолдану;

-сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсететін адамдарды көтермелеу;

-сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығы қағидаттары негізінде жүзеге асырылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мақсаты қоғамда сыбайлас жемқорлықты жою болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мақсатына қол жеткізу:

-қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбестік ахуалын қалыптастыру;

-сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін жағдайлар мен себептерді анықтау және олардың салдарларын жою;

-сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өзара іс-қимылын нығайту;

-сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастықты дамыту;

-сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру міндеттерін шешу арқылы іске асырылады.

Сыбайлас жемқорлық түрлері ретінде:

- жүйелік сыбайлас жемқорлық - жүйеге айналған ұйымдасқан сыбайлас жемқорлық (құрылымдық элемент) - ұйымдасқан қазынашылық (бюджетті «кесу»), бопсалау және жүйелі қосымша табыс.

-тұрмыстық сыбайлас жемқорлық қарапайым азаматтар мен шенеуніктердің өзара әрекеттесуінен туындайды. Оған азаматтардың түрлі сыйлықтары мен лауазымды тұлғаға және оның отбасы мүшелеріне көрсетілетін қызметтер кіреді. Непотизм (непотизм) де осы санатқа жатады.

-іскерлік сыбайлас жемқорлық билік пен бизнестің өзара әрекеттесуі кезінде пайда болады. Мысалы, экономикалық дау туындаған жағдайда, Тараптар өз пайдасына шешім шығару үшін судьяның қолдауына жүгінуге тырысуы мүмкін.

-жоғарғы биліктің сыбайлас жемқорлық (Гранд-сыбайлас жемқорлық, Гранд-сыбайлас жемқорлық, ағылш. Grand corruption) демократиялық жүйелердегі саяси басшылық пен Жоғарғы соттарға жатады. Бұл билікте тұрған топтарға қатысты, олардың жосықсыз мінез-құлқы саясатты өз мүдделері үшін және сайлаушылардың мүдделеріне зиян келтіруден тұрады.

Сыбайлас жемқорлықты И.П. Липрандидің жіктелуі бойынша сыбайлас жемқорлық түрлерін қарастырсақ, Ол:

-лихоимство (қазынашылық), оның қоғамдық қауіптілігі тек мемлекеттік қаражатты ұрлауда ғана емес, сонымен бірге халықты бүлдіруде де.

-бопсалау.

-пара беру.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 366-бабының 1-тармағы бойынша, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының пара берушінің немесе оның өкілі болған адамдардың пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса не ол лауазымдық жағдайына байланысты осындай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал жасай алатын болса, сол сияқты жалпы қамқорлығы немесе жол берушілігі үшін өзіне немесе басқа адамдарға ақша, бағалы қағаздар, өзге мүлік, мүлікке құқық немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде жеке өзі немесе делдал арқылы пара алғаны үшін кінәлінің мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жиырма еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Құқық қорғау органының қызметкері немесе құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған дәл сол іс-әрекет үшін мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның отыз еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 366-бабының бірінші және 1-1-бөліктерінде көзделген, айтарлықтай мөлшерде жасалған іс-әрекеттер, сол сияқты заңсыз әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін пара алу - мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның елу еселенгеннен алпыс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

366-баптың бірінші, 1-1 немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер олар:

1) қорқытып алу жолымен;

2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;

3) ірі мөлшерде;

4) бірнеше рет жасалса, – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның алпыс еселенгеннен жетпіс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

366- баптың бірінші, 1-1, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер оларды қылмыстық топ жасаса, сол сияқты аса ірі мөлшерде жасалса, мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жетпіс еселенгеннен сексен еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Ғалым Кайгородцев А.А. сыбайлас жемқорлық жалпы экономикаға қауіпті екенін жазған [3,90].

Ш.И. Еникеев Сыбайлас жемқорлықтың ауқымы үлкен екенін айта келіп, оның ерекшелігі лауазымды тұлғалардың рента деп аталатын статусты алуы болып табылады, өйткені олар өздеріне тиесілі емес ресурстарды монополиялау арқылы кіріс алады. Осылайша, сыбайлас жемқорлық - статус рентасын алуға бағытталған девиантты экономикалық мінез-құлық [4, 56] екенін көрсеткен.

Е.Н.Лазарев пен С.В. Чекмаев сияқты ғалымдар ойынша, сыбайлас жемқорлықтың кең таралуы мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеу тиімділігінің төмендеуін тудырады және әлеуметтік-экономикалық дамудың басқа да көрсеткіштеріне теріс әсер етеді [4,190]

Сонымен, сыбайлас жемқорлық - жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (қолданыстағы редакциясы)

2. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заңы

3. Кайгородцев А.А. Коррупция как угроза экономической безопасности России // Экономическая безопасность. – 2022. – Том 5. – № 4. – С. 137

4. Еникеев Ш.И. Экономическая сущность и последствия коррупционной деятельности // Диалектика противодействия коррупции: материалы V Всероссийской науч.-практ. конф. – Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права. Казань, 2015. - с. 53-58.

5.Лазарев Е.Н., Чекмаев С.В. Коррупция как угроза экономической безопасности // Россия: Тенденции и перспективы развития. Ежегодник. Вып. 16: Материалы XX Национальной научной конференции с международным участием «Модернизация России: приоритеты, проблемы, решения» / Отв. ред. В.И. Герасимов. - М.: РАН. ИНИОН. Москва, 2021. - с. 190.

ӘОЖ 336.71(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аязбек Аңсаған

Ғылыми жетекшісі: Шайхановна Н.К., э.ғ.қ.,

қауымдастырылған профессор

С. Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: aiazbekansagan.2004 @gmail.com

Банк жүйесі - банк операцияларының бірыңғай ұлттық немесе халықаралық жүйесіне біріктірілген банкілердің жиынтығы, яғни бір-бірімен және сыртқы ортамен тығыз байланыстағы банкілердің жиынтығы. **Банк жүйесінің құрылымы** Нарықтық экономикасы дамыған елдерде екі деңгейлі банк жүйесі дамыды. Жүйенің жоғарғы деңгейін орталық (эмитент) банк көрсетеді. Төменгі деңгейде әмбебап және мамандандырылған банктерге (инвестициялық банктер, жинақ қассалары, ипотекалық банктер, тұтынушылық несиелік банктер, өнеркәсіптік банктер, ішкі салалық банктер) бөлінген коммерциялық банктер бар. Банк жүйесіне банктік емес қаржы институттары (инвестициялық компаниялар, инвестициялық қорлар, сақтандыру компаниялары, зейнетақы қорлары, ломбардтар, сенімгерлік компаниялар) кірмейді. 2023 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының банк секторында **21** екінші деңгейдегі банк бар, оның 11-сі шетелдің қатысуымен, оның ішінде 8-і еншілес банк. 2023 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша банк секторының **активтері** ағымдағы жылғы шілдеде негізінен өтімді активтердің 2,7%-ға төмендеуі нәтижесінде **0,04%-ға** немесе **20 млрд** теңгеге азайып, **46,6 трлн** теңгені құрады (2023 жылдың басынан бері 4,5%-ға немесе 2,0 трлн теңгеге өсу). Өтімділігі жоғары активтер **14,0 трлн** теңгені немесе активтердің **30,0%-ын** құрады, бұл банктерге клиенттер алдындағы өз міндеттемелеріне толық көлемде қызмет көрсетуге мүмкіндік береді. 2023 жылғы шілдеде екінші деңгейдегі банктер **экономикаға берген кредиттер 1,9%-ға 24,9 трлн** теңгеге дейін өсті (2023 жылдың басынан бері 9,0%-ға өсу). Ұлттық валютадағы кредиттер 2,2%-ға 23,2 трлн теңгеге дейін ұлғайды, теңгенің АҚШ долларына қатысты 1,4%-ға нығаюы аясындағы валюталық қайта бағалау нәтижесінде шетел валютасындағы кредиттер 2,2%-ға 1,7 трлн теңгеге дейін төмендеді. **Заңды тұлғаларға берілген кредиттер** үлкен көлемде өтеу есебінен ірі бизнес субъектілеріне кредиттердің азаюы нәтижесінде 2023 жылғы шілдеде **1,7%-ға 8,6 трлн** теңгеге дейін азайды (2023 жылдың басынан бері 0,4%-ға төмендеу). Дара кәсіпкерлерді қоса алғанда, **бизнес субъектілеріне** берілген жиынтық

кредиттер 2023 жылғы шілдеде **1,1%-ға 9,9 трлн** теңгеге дейін азайды (2023 жылдың басынан бері 2,9%-ға өсу). **ШОБ субъектілеріне** қарыздар **0,02%-ға 6,4 трлн** теңгеге дейін азайды (2023 жылдың басынан бері 6,9%-ға өсу), **ірі бизнеске** берілген қарыздар **3,0%-ға 3,5 трлн** теңгеге дейін азайды (2023 жылдың басынан бері 3,7%-ға төмендеу). 2023 жылғы шілдеде бизнес субъектілеріне **1 073 млрд** теңге сомаға **жаңа қарыздар** берілді. Ағымдағы жылғы 7 айда бизнес субъектілеріне 7 908 млрд теңге қарыз берілген, бұл 2022 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 15,7%-ға артық. **Жеке тұлғаларға берілген кредиттер тұтынушылық қарыздардың 5,9%-ға 9,0 трлн** теңгеге дейін өсуі есебінен 2023 жылғы шілдеде **3,9%-ға** ұлғайып, **16,2 трлн** теңгені құрады (2023 жылдың басынан 14,7%-ға өсті). Кредиттік портфельдің сапасы тұрақты болып қалуда. 2023 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша банк секторы бойынша мерзімі өткен берешегі 90 күннен асқан қарыздар (NPL 90+) деңгейі несиеленген портфельінің **3,4%-ын** немесе **889 млрд** теңгені (2023 жылғы 1 қаңтарда – 3,4% немесе 815 млрд теңге) құрады. ШОБ-ты есепке алғанда заңды тұлғалар портфельінде NPL90+ деңгейі **2,9%-ды** немесе **321 млрд** теңгені, жеке тұлғалар портфельінде **3,8%-ды** немесе **568 млрд** теңгені құрады. Жұмыс істемейтін қарыздарды провизиялармен өтеу жоғары деңгейде сақталып, **72,9%-ды** құрайды (01.01.2023ж. – 76,9%). Ағымдағы жылғы шілдеде банктердің **меншікті капиталы 3,7%-ға 5,9 трлн** теңгеге дейін ұлғайды (2023 жылдың басынан бері 13,6%-ға өсті). 2023 жылғы 1 тамыздағы жағдай бойынша негізгі капиталдың жеткіліктілік коэффициенті (к1) **18,8%-ды**, меншікті капиталдың жеткіліктілік коэффициенті (к2) – **21,5%-ды** құрады, бұл заңнамада белгіленген нормативтерден едәуір асып түседі және банк секторындағы әлеуетті тәуекелдерді өтеуді қамтамасыз етеді. 2023 жылғы шілдеде банк секторының **міндеттемелері РЕПО** операциялары көлемінің 22,5%-ға азаюы есебінен **0,6%-ға 40,6 трлн** теңгеге дейін азайды (2023 жылдың басынан бері 3,3%-ға немесе 1,3 трлн теңгеге өсті). Резиденттердің депозиттік ұйымдардағы **депозиттері** 2023 жылғы шілдеде **заңды тұлғалар** депозиттерінің **4,3%-ға 14,1 трлн** теңгеге дейін төмендеуі нәтижесінде **1,6%-ға 30,7 трлн** теңгеге дейін азайды. **Жеке тұлғалардың депозиттері** бір айда **0,7%-ға 16,6 трлн** теңгеге дейін өсті. Ұлттық валютадағы депозиттер 2023 жылғы шілдеде **0,5%-ға 22,8 трлн** теңгеге дейін, шетел валютасындағы депозиттер **4,7%-ға 7,9 трлн** теңгеге дейін, соның ішінде теңгенің АҚШ долларына қатысты нығаюы аясында валюталық қайта бағалау есебінен азайды. Нәтижесінде **долларлану деңгейі** 2023 жылғы 1 тамызда **25,6%-ды** құрады (2023 жылдың басында – 31,6%). **2023 жылы банктерде проблемалық қарыздар үлесі 9% деңгейінде қалады** – S&P Агенттік Қазақстан банк секторының елдік және салалық тәуекелдерін бағалауды 9-дан 8-ге дейін жетілдірді. S&P Global Ratings сарапшыларының пікірінше, Қазақстанның банк секторы аймақтағы макроэкономикалық және геосаяси тәуекелдердің шиеленісуі аясында сала үшін қиын болған 2022 жылы тұрақтылық таныта алды, деп хабарлайды Kapital.kz шолу деректеріне сілтеме жасап. Күрделі операциялық ортаның банк жүйесіне ықпалы біз күткеннен азырақ болды, оған негізінен шикізат тауарларының қолайлы бағалары, ресейлік еншілес ұйымдардың тез кетуінен туындаған қаржылық жүйедегі шектеулі іркілістер және жекелеген банктердің сенімді қабілеттілігі

айтарлықтай деңгейде әсер етті, дейді сарапшылар. Мамандар «барлық экономикалық кезең барысында активтердің сапасын анағұрлым теңгерімді басқару арқылы банк жүйесінің тұрақтылық көрсеткішінің жақсарғанын байқады. Несие бойынша ықтимал шығыстарға резерв қалыптастыру шығындары мен қазақстандық банк секторындағы проблемалық несиелер үлесі 2015-2020 жылдары байқалған деңгейден әлдеқайда төмен болып қалып отыр, сондықтан S&P активтер сапасының көрсеткіштері жалпы тұрақты болып қалады деп күтеді». «Осыған байланысты біз Қазақстанның банк секторының елдік және салалық тәуекелдерін бағалауды («Banking Industry Country Risk Assessment, BICRA») «9»-дан «8» деңгейіне дейін жетілдірдік және бірінші кезекте Қазақстанда жұмыс істейтін банктер рейтингінің базалық деңгейін «b+»-тен «bb-» деңгейіне дейін көтердік. Біз қазақстандық банктер үшін экономикалық және салалық тәуекел үрдістерін тұрақты деп санаймыз, бұл алдағы 12-18 айдағы жалпы теңдестірілген тәуекелдерді көрсетеді **Қазақстан Ресеймен ортақ қаржы нарығын құратын болды.** Оның себебі 9 ресейлік бизнесмен Қазақстаннан ондаған миллиард теңге қарыз алып, оны өтемей қашып жүр. 2025 жылы ортақ қаржы нарығын құру Еуразиялық одақ аясындағы келісімдерде бұрыннан қарастырылған еді. Бірақ Мәскеудің Еуропа шетіне шапқыншылық жасауы, салдарынан одаққа мүше Ресейдің және Беларусінің батыстық қатаң санкцияларға ілігуі, тиісінше, бұл елдердің банк секторының санкциялық қыспақта қалуы бұл идеяға нүкте қойғандай болған. Алайда бұл бағытта практикалық шаралар өз жайымен жалғасып жатқаны мәлім болды. Қазақстанның Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі осыған қажетті заң жобасын жаңа Парламентке екінші сессияда енгізеді деп күтілуде. Ұлттық заңнамамызға одақтың ортақ нарығына қатысты түзетулер "ҚР кейбір заңнамалық актілеріне қаржы нарығын дамыту және қаржылық көрсетілетін қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" жаңа заң жобасы аясында көзделген. Тиісінше, жаңа заң кредиттер беру кезінде тәуекелдерді барынша азайту үшін Еуразиялық одақ елдерінің банктері, микроқаржы ұйымдары және басқа да қаржылық ұйымдар арасында кредит тарихын алмасу тетігін құруға мүмкіндік береді. Ұлттық банктің дерегінше, заңды тұлғаларды, компанияларды қоспағанда, 2023 жылғы мамырдағы жағдай бойынша Еуразиялық одақ елдерінің, яғни Ресей, Беларусь, Қырғызстан және Арменияның 1 952 азаматы Қазақстан банктерінде қарыз алып үлгерген. Оларға қазақстандық банктердің берген кредиттерінің жалпы сомасы 8,7 миллиард теңгені құрады. Оның бір бөлігі қайтарылмайтын қарызға айналып үлгерді. Еуразиялық заңды тұлғаларға, соның ішінде бизнеске қатысты жағдай бұдан да нашар көрінеді. Нақтыласақ, ЕАЭО елдерінің 35 заңды тұлғасының Қазақстан банктерінде кредиттері бар. Оларға отандық банктер жалпы сомасы 105,4 миллиард теңге несиесі ұсынған. Олардың басым көпшілігі – ресейлік компаниялар. Соның ішінде қазірдің өзінде төлем мерзімі 90 күннен астам кешіктірілген кредиттердің үлесі 17,8%-дан асты. Салыстыру үшін айтсақ, биылғы маусымдағы жағдай бойынша қазақстандықтардың төлем мерзімі 90 күннен көпке кешіктірілген кредиттердің үлесі небары 5,6% ғана. Ұлттық банк мәселенің бірқатар егжей-тегжейін бөлісті: төлем мерзімін кешіктірген қарыз алушы заңды тұлғалардың саны – 9. Олар Қазақстанға 18,7 миллиард теңгені қайтармай қойыпты. Мұның бәрі қазақстандық

банктердің клиенттеріне қосымша жүктеме болып, солардан өндірілетіні мәлім. Қаржылық реттеуші "қазіргі уақытта отандық кредиттік ұйымдарда ресейліктерге және басқасына қарыз беру туралы шешім қабылдау кезінде тәуекелдерді бағалауға арналған тиісті құралдың жоқтығын" айыптады. Ол құрал одақтық ортақ нарықты құру кезінде түзілетін көрінеді. Ведомство өзі ұсынып отырған жаңа заң жобасы алғашқы құжат еместігін еске салды. Таяуда, 2023 жылғы 5 маусымда Қазақстан Президенті "Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде кредит тарихының құрамына кіретін мәліметтерді алмасу тәртібі туралы Келісімді ратификациялау туралы" заңына қол қойды. Аты айтып тұрғандай, ол заң Еуразиялық одақ аясында кредит тарихының құрамына кіретін мәліметтерді алмасу тәртібін бекітті. Сонымен қатар кредит тарихының құрамына кіретін мәліметтерді трансшекаралық алмасу үшін жағдайлар жасайды. Жаңа заң жобасы мұның нақты тетіктерін құрады. Яғни, сол келісімді іске асыруға бағытталған тиісті заңнамалық түзетулер енгізеді. Қаржылық реттеушінің мәліметінше, жаңа заңнамалық түзетулер Ресейдің және басқа одақтастардың жеке, заңды тұлғалары үшін Қазақстандағы банк қызметтеріне қолжетімділікті барынша кеңейтеді. Нәтижесінде, оларға кез келген отандық банктерден несие алу жеңілдейді. Яғни, Қазақстаннан несие алған ресейліктердің және басқасының саны алда күрт артады. Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі төрағасының орынбасары Олжас Қизатовтың айтуынша, заңнамалық өзгерістер аясында елдер арасында тиісті ақпаратты алмасу жақсаратындықтан, "қаржылық жағдайы қиын ресейліктердің және өзгелерінің несиелік борышының өсуіне тыйым салынады". Оған қазақстандық банктердің одақ елдерінің азаматтары мен бизнесіне берген қарызын қайтара алмайтынына қатысты сұрақ қойылды. Бірақ агенттік басшылығының өкілі шетелдіктердің өтелмеген борышын өндіртудің қалай жүретінін жете білмейтіні аңғарылып қалды. Тек жалпылама жауаппен жалтарды. Демек, егер қазақстандық банк кепілзатсыз берсе, берешегін өндіре алуы неғайбыл. Осының алдында, биылғы мамырда Парламент депутаттары жоғарыда аталған одақтық келісімді ратификациялай отырып, оның соңы болашақта ресейліктердің Қазақстаннан жаппай несие алуына соқтыруы мүмкін деген қауіпін білдірген. Себебі белгілі. Бір жағынан, Ресейінде отырып, қайтармай, алдап кету оңай. Екіншіден, санкция аясында ресейлік банктердің кредит беру мүмкіндіктері шектелуде. Қаржылық реттеушінің өкілі көршілердің жаппай Қазақстанда несиеленуі мүмкіндігін жоққа шығармады. Өйткені енді ұлттық заңнамамыз Еуразиялық одақ елдерінің азаматтарына заем беруді шектемейді. Қабылданып жатқан заңдар тек осы процесті жеңілдетіп, реттеуге ғана ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80_%D0%B6%D2%AF%D0%B9%D0%B5%D1%81%D1%96
https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U980004184_
<https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/press/news/details/611980?lang=kk&ysclid=lnwrb6k43m670254973>

1. Антонова Н.Б. Государственное регулирование экономики: Учебник. Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2002.

2. Ильясов К.К., Идрисова Э.К. Налоги развитых зарубежных государств. Алматы: Каржы-Каражат, 1997.
3. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других платежах в бюджет» от 10 декабря 2008 г. № 99-IV (с изм. и доп. на 1 января 2013 г.).
4. Налоговые системы зарубежных стран: Учебник / Под ред. Д.Г. Черника. - М.: ЮНИТИ, 1997.
5. Фокин В.М. Налоговое регулирование: Учебное пособие / Под ред. С.Г. Пепеляева. - М.: Статут, 2004.
6. Ходов Л.Г. Государственное регулирование национальной экономики: Учебник для вузов. - М.: Экономистъ, 2006.

УДК 005.32(075.8)

МОДЕЛИ И АЛГОРИТМЫ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Бакыбаева Д.Е.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан, asel_4747@mail.ru

Кризис – это крайнее обострение каких-либо отношений в организации или за ее пределами, это последствие вовремя не выявленных проблем. По моему мнению, одним из последствий большинства кризисов является изменение финансовых показателей предприятия, например, снижение реализации, увеличение затрат и пр. Однако зачастую данные последствия появляются только после того, как кризис уже наступил, именно поэтому необходимо заранее его распознать и определить его природу. Свойства кризиса позволяют оценить кризисную ситуацию и принять решения по разработке адекватного управленческого воздействия. Параметры кризиса должны описывать его как систему, причем в качестве основных характеристик кризиса большинством ученых чаще всего используются следующие критерии:

Проблематика;

1. Причины;
2. Масштаб;
3. Стадия проявления;
4. Острота;
5. Возможные последствия;
6. Область развития.

Несмотря на свою вероятностную природу, кризис все же является управляемым явлением, а значит, его можно предвидеть, в некоторой степени ускорить либо отдалить. К кризисной ситуации необходимо готовиться, ее можно смягчить, минимизировать негативные последствия. Набоко даже считает, что в данных аспектах выражается суть корпоративного управления в период кризиса, однако, на мой взгляд, данная точка зрения весьма сомнительна. Управление в условиях кризиса должно сопровождаться особыми инструментами, оно требует нетривиальных подходов, знаний и навыков. Очень большое количество авторов

обращает внимание на эти особенности кризисной ситуации и, по всей видимости, считает их крайне важными.

После определения причины кризиса предприятию следует выбрать доступный метод антикризисного управления. Несомненно, что для каждой компании он индивидуален и должен учитывать ее особенности, сильные, слабые стороны, условия внешней среды и пр. Однако для каждого метода АУ можно выделить определенные общие черты. На мой взгляд, все методы антикризисного управления можно подразделить на следующие группы:

1. Направленные на сокращение затрат и оптимизацию бизнес-процессов;
2. Подразумевающие введение инноваций (для увеличения поступлений денежных средств, увеличения эффективности управления, усовершенствование продукции, дизайна и пр.);
3. Реструктуризация, реинжиниринг и реорганизация предприятия;
4. Реструктуризация кредиторской и дебиторской задолженности.

Рассмотрим далее методы, входящие в данные группы [1].

Методы, направленные на сокращение затрат и оптимизации бизнес-процессов. Надо сказать, что основное преимущество данных методов состоит в том, что они позволяют высвободить дополнительные денежные средства без осуществления дополнительных существенных денежных вложений. Не будем рассматривать здесь очевидную экономию средств за счет вывода нерентабельных видов деятельности и продажи лишних активов.

Метод бережливого производства подходит для компаний, не обладающих ресурсами для развития каких-либо новых направлений своей деятельности, обновления оборудования, внедрения дорогих технологических систем, считает Р. В. Скуба, но при этом позволяет добиться существенных результатов. Сама концепция состоит в том, что происходит изменение культуры управления фирмой. Балтачева Н. Р. подчеркивает, что бережливое производство выявляет действия, которые добавляют ценность продукции и те, которые этого не делают. Это позволяет избавиться от неявных потерь. Автор утверждает, что многим предприятиям следует использовать данную концепцию в своей деятельности.

Однако другие авторы, например, Васильев В. Л., Седов С. А., и Устюжина О. Н. подчеркивают, что данная концепция может способствовать получению преимущества только при условии, что предприятие находится в одинаковых условиях со своими конкурентами. Если продукция фирмы не подходит потребителю по своим основным характеристикам, никаких кардинальных изменений при введении подобных концепций не произойдет. Это, по мнениям Костюниной Д. С. и Озовской О. Н., случилось с АвтоВАЗом. Несмотря на популярность концепции среди других известных компаний машиностроения, ему она не принесла желаемых результатов [2].

Надо отметить, что для внедрения инструментов данного метода необходим сильный состав менеджеров, обучаемые и готовые к изменениям работники, а также четкое следование поставленным целям. Похожими концепциями, основными аспектами которых также является изменение организационной культуры и подхода к организации производства, являются «Шесть сигм», «Теория ограничений систем» и «Всеобщее управление качеством».

Рассмотрим далее процессный подход как метод антикризисного управления. Работа всей компании разбивается на процессы, которые ранжируются по важности, после чего ведется работа с каждым процессом отдельно, чтобы получить порядок и упростить управление. При этом вся компания не перестает рассматриваться как единое целое. Процессный подход способствует оптимизации работы в рамках единой системы управления для разрешения кризисных ситуаций и их предупреждения, как считают Гаврилова О. А. и Гнань Аньеро Эрве Виллар. Они предлагают ранжировать бизнес-процессы по важности в зависимости от их места в цепи создания ценности, а далее делать выбор приоритета с учетом вклада бизнес-процесса в достижение установленной цели. Также авторы предлагают введение процесса «антикризисного управления» в структуру процессов предприятия [3].

Земсков А. Е. также пишет о важности оптимизации бизнес-процессов для снижения издержек, повышения качества продукции, увеличения скорости производства, высвобождения рабочего времени и т. д. Однако он выделяет несколько иной подход к ранжированию процессов по важности:

1. Стратегическая важность процесса для предприятия;
2. Его финансовая значимость;
3. Значимость процесса в рамках системы управления предприятием;
4. Периодичность выполнения процесса;
5. Ожидания внешних и внутренних потребителей продукции, производимой процессом.

Можно заметить, что данный метод сам по себе, несомненно, хорош, т. к. он направлен на систематизацию процессов и работу с каждым из них отдельно, что может помочь в выявлении основной причины кризиса и достижении наиболее эффективных результатов. Но для определения приоритетности каждого бизнес-процесса, на мой взгляд, требуется использовать не только установленные правила, но и учитывать текущую ситуацию, финансовые возможности конкретного предприятия и прочие индивидуальные факторы.

Метод введения инноваций подразумевает, по моему мнению, как введение радикальных инноваций для создания принципиально новых технологий и продуктов, так и улучшающих, и даже псевдоинноваций для стабилизации положения компании.

Многие авторы пишут о важности инноваций в процессе функционирования фирмы. Так, Э. М. Коротков пишет о неотъемлемости инноваций как процесса развития компании. Он приводит в пример работу Э. Деминга «Выход из кризиса», в которой автор описал 14 принципов для развития компании. Данные принципы призывают организацию к развитию и непрерывному введению новшеств для преодоления кризиса и предотвращения их появления [4].

Реструктуризация кредиторской и дебиторской задолженности является всецело финансовым механизмом улучшения положения предприятия и способствует выходу из кризиса посредством высвобождения денежных средств, уменьшения обязательств или получения более выгодных условий для их погашения.

Многие авторы называют в основном одни и те же способы для реструктуризации дебиторской и кредиторской задолженностей. Так Дорожкина Н. И. и Федорова А. Ю. выделяет следующие способы:

1. Рассрочка и отсрочка платежей.
2. Взаимозачеты с использованием платежных поручений.
3. Перевод задолженности в вексельные обязательства, предусматривающего введение системы вексельного кредитования с использованием соло-векселя.
4. Погашение задолженности путем передачи готовой продукции кредитору при взаимном согласии.
5. Перевод краткосрочных обязательств в долгосрочные.
6. Соглашение об отступном. Оно предполагает обмен активов предприятия на различные уступки со стороны кредиторов.
7. Погашение кредиторской задолженности путем передачи имущества должника на добровольной основе.
8. Продажа дебиторской задолженности кредитору путем выставления прав требования предприятия-должника на торги или заключения договора переуступки третьим лицам в порядке возмездной цессии.

Бабаева З. Ш. дополнительно выделяет уступку акций компании и реоформление кредиторской задолженности, которое подразумевает предложение обеспечения обязательства в обмен на сокращение суммы долга, процентов и (или) увеличение срока погашения долга, также может быть предложено обеспечение в виде гарантии или поручительства третьей стороны. Весьма сомнительным мероприятием, на мой взгляд, является предложение активов предприятия взамен уплаты долга, т. к. это может вывести из строя процесс производства на предприятии [5].

Для реструктуризации дебиторской задолженности такие авторы как Шелковников С. А., Федоров М. Н. и Кокорин А. В. предлагают использовать такие финансовые инструменты как факторинг, форфейтинг, учет векселей, а также использование кредитной линии или простого банковского кредита. Для стимулирования своевременной уплаты дебиторской задолженности предприятия также предлагают контрагентам скидки при уплате в определенный день. Некоторым партнерам могут не понравиться указанные меры, поэтому фирме стоит быть осторожной с их применением и грамотно оценивать ценность отношений с определенными лицами.

Гукова А. В. и Клопов В. Н. не предлагают в своей работе никаких дополнительных методов для реструктуризации задолженностей, они в целом сходятся во мнении с предыдущими авторами. Кроме того, они разработали матрицу финансовых решений для этого процесса, которая, на их взгляд, выделяет основные опасности и рекомендации по реструктуризации.

Существующие методы антикризисного управления можно подразделить на следующие группы: методы, направленные на сокращение затрат и оптимизацию бизнес-процессов; методы, подразумевающие введение инноваций (для увеличения поступлений денежных средств, увеличения эффективности управления, усовершенствование продукции, дизайна и пр.); реструктуризация, реинжиниринг

и реорганизация предприятия, являются методами, которые несут за собой наиболее кардинальные преобразования. Реструктуризация кредиторской и дебиторской задолженности является методом, который подразумевает не непосредственное воздействие на бизнес-процессы компании, а переговоры с дебиторами и кредиторами для изменения условий кредитования на более выгодные для предприятия. Также антикризисное управление может использовать различные инструменты для оптимизации деятельности предприятия и управления им, которые могут быть заимствованы из любых других направлений менеджмента.

Метод сокращения затрат и оптимизации бизнес-процессов является довольно популярным и применяется многими компаниями в их деятельности.

Метод проведения распродаж является разновидностью данных методов. При проведении распродаж фирма должна прежде определить цели данного действия, оценить необходимые затраты и выгоды, которые она может получить. Можно сказать, что основными эффектами от проведения распродаж является увеличение оборота, повышение осведомленности о компании и привлечение новых потребителей, сбыт старых товаров, стимуляция спроса, увеличение маржинального дохода. В условиях кризиса предприятию могут понадобиться дополнительные денежные средства для расчетов с кредиторами, которые при условии проведения распродаж высвобождаются более быстро. Метод оценивания эффекта от проведения распродаж сезонной продукции на примере ООО «Максидом» представлен мной на страницах 36-41. На странице 38 предложена формула, по которой можно принять решение о проведении распродаж. Компания грамотно применяет метод для увеличения своих показателей дохода, активизации покупателей и приобретения возможности обновления ассортимента [6].

Проанализировав ликвидность и платежеспособность Максидома можно увидеть, что не все показатели достигают общепринятых норм, а доля краткосрочной кредиторской задолженности довольно велика, соотношение заемного и собственного капиталов больше чем 1:1. Однако в данном случае нельзя говорить о неспособности фирмы управлять своими средствами. Этот вывод можно сделать, зная, что в анализируемые периоды она осуществляла расширение сети посредством строительства новых гипермаркетов для увеличения оборота, что подтверждает значительное увеличение счета внеоборотных активов в балансе организации. Основными угрозами, выявленными в результате анализов в таблицах 14 и 15 на стр. 43-44, для компании является снижение спроса вследствие кризисного положения в стране, нарастающей конкуренции, а также несовременного вида гипермаркетов, тогда как основные преимущества, которыми фирма должна пользоваться это: широкий ассортимент, положительный образ бренда и его популярность в РК.

Список литературы

1. Адаменко, М. А., Хаджиев М. Р. Реструктуризации как метод антикризисного управления / М. А. Адаменко, М. Р. Хаджтев // Труды грозненского государственного нефтяного технического университета им. Академика М. Д. Миллионщикова. - 2017. №3. – С. 254-258.

2. Адизес, И. Управление жизненным циклом корпораций / Ицхак Калдерон Адизес; пер. с англ. В. Кузина. — М.: Манн, Иванов и Фербер. - 2016. — 36 с.
3. Бабаева, З. Ш. Как вывести предприятие из финансового кризиса / З. Ш. Бабаева // Актуальные проблемы современной науки. - 2015. №6(56). – С. 29.
4. Балашов, А.П. Антикризисное управление: Учеб. пособие /Балашов А. П. - Новосибирск: ГУП РПО СО РАСХН. - 2014. - 176 С.
5. Балтачева, Н. Р. Бережливое производство как метод повышения эффективности на предприятии / Н. Р. Балтачева // Science time. - 2015. №8(20). – С.28.
6. Баутов А.Н., Тронев О.В. Комплексный показатель эффективности антикризисного управления страховой организацией и критерии его оценки / А. Н. Баутов, О. В. Тронев // Страховое дело. - 2019. № 7. – С. 10–12.

ӘОЖ 336.22

МЕМЛЕКЕТТІК САЛЫҚТЫҚ БАҚЫЛАУ

Бекенова М.

Ғылыми жетекші: Шайханова Н.К.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

E-mail: bekenovamadina10@gmail.com

"Мемлекеттік салықтық бақылау" Тақырыбы Қазіргі қоғам үшін өзекті және маңызды болып табылады, мұнда салықтар мемлекеттің қаржылық тұрақтылығында маңызды рөл атқарады. Мемлекеттік салықтық бақылау салық төлеушілердің салық заңнамасын сақтауын қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар жүйесі болып табылады. Бұл аннотацияда Мемлекеттік салықтық бақылаудың негізгі аспектілері, оның мақсаттары, принциптері, әдістері мен құралдары қарастырылады. Оның салық түсімдерін жинаудағы, салықтық құқық бұзушылықтармен күресудегі және салық жүйесінің тиімділігін қамтамасыз етудегі рөлі талданады. Аннотацияда ұсынылған зерттеу аспектілері Мемлекеттік салықтық бақылаудың мәнін және оның экономиканың тұрақты дамуы мен мемлекеттің қаржылық тұрақтылығы үшін маңыздылығын жақсы түсінуге көмектеседі.

Мемлекеттік салықтық бақылау-бұл салық төлеушілердің салық заңнамасын сақтауын бақылау үшін мемлекеттік салық органдары жүргізетін тексерулер мен іс-шаралар жүйесі. Қазақстан Республикасының егемен өмір сүрген жиырма жыл ішінде салық жүйесіне елеулі өзгерістер енгізілді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 35-бабына сәйкес белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлемдерді төлеу әрбір азаматтың міндеті болып табылады. Салықтар мемлекет біржақты тәртіппен белгілейтін мемлекеттің саяси және экономикалық қызметін қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы салық жүйесінің эволюциясы реформалаудың төрт кезеңінен өтті. Қазақстан Республикасындағы салық жүйесінің эволюциясы

экономикалық ахуалды жақсартуға, инвестицияларды ынталандыруға, кәсіпкерлікті және елдің жалпы экономикалық дамуын қолдауға бағытталған өзгерістер мен жетілдірулердің серпінді процесін білдіреді. Қазақстанның салық жүйесіндегі маңызды өзгерістер 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бастап қазіргі уақытқа дейін болды.

Төменде Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі эволюциясының негізгі кезеңдері келтірілген:

1. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары (1991-2000):

- 1991 жылы Тәуелсіздік басталған кезеңде Қазақстан бірқатар жаңа салықтарды енгізіп, Кеңес Одағының ескірген салық жүйелерін жойды.

- Нарықтық экономикаға көшу процесі басталды, бұл әлемдік стандарттарды ескере отырып, салық саясатындағы өзгерістерге әкелді.

2. Тұрақтандыру және нығайту (2000-2010):

- Осы кезеңде Үкімет салық жүйесін жеңілдетуге, салық ставкаларын төмендетуге және салықтық әкімшілендіруді жақсартуға назар аударды.

- Салықтық жеңілдіктер мен инвесторларды ынталандыру арқылы шетелдік инвестицияларды тартуға күш салынды.

3. Модернизация және әртүрлілік (2010-2019):

- Салық жүйесі дами берді, салық салу процестерін цифрландыру және автоматтандыру күшейе түсті.

- Реформалар салықтық әкімшілендіруді жақсартуға, бюрократияны азайтуға және ашықтықты арттыруға бағытталған.

4. Заманауи өзгерістер (2019 жылдан кейін):

- Салықтық алдын алу мен жалтаруға, оның ішінде заманауи технологиялар мен аналитиканы қолдана отырып, күшейтілген бақылау жүргізіледі.

- Бухгалтерлік және салықтық есепті цифрландыруды ынталандыру, сондай-ақ электрондық салықтық әкімшілендіруді енгізу жөніндегі бағдарламалар дамуда.

Салық жүйесі ел экономикасының тиімділігі мен тұрақтылығын арттыруға ұмтыла отырып, экономикалық дамудың, халықаралық стандарттардың және кәсіпкерліктің қажеттіліктерінің талаптарына үнемі бейімделетінін атап өткен жөн.

Қазақстандағы мемлекеттік салықтық бақылау Қазақстан Республикасының Салықтар мен алымдар туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады. Бақылау салық төлеушілердің салық туралы заңнаманы сақтауын, салық төлемдерін дұрыс есептеуді және уақтылы төлеуді қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі.

Мемлекеттік салықтық бақылау шараларына мыналар жатады:

1. Салықтық тексерулер: бұл салық органдары салық төлеушінің қаржылық және экономикалық қызметін талдайтын жоспарлы немесе жоспардан тыс тексерулер. салықтық тексерулер салық төлеушінің қаржылық, шаруашылық және салық есептілігін талдау мақсатында салық органдары жүргізетін ресми аудиторлық тексерулер болып табылады. Бұл тексерулер салық органдарының жағдайлары мен мақсаттарына байланысты жоспарлы (алдын ала жоспарланған) және жоспардан тыс (белгіленген кестеден тыс жүргізілетін) болуы мүмкін. Салықтық тексерулер салық төлеушінің салық заңнамасының талаптарын сақтауын

қамтамасыз ету үшін кірістер, шығыстар, салық төлемдері және басқа қаржылық операциялар туралы деректерді талдайды.

2. Салық аудиттері: бұл салық заңнамасын бұзу тәуекелдерін анықтау және бағалау мақсатында салық төлеушінің қаржылық-экономикалық қызметін жан-жақты зерттеу. салық аудиті салық заңнамасының сақталуын бағалау, ықтимал салық тәуекелдерін анықтау және бұзушылықтардың алдын алу мақсатында салық төлеушінің қаржылық-экономикалық қызметін кешенді зерттеу болып табылады. Бұл процесті кәсіби аудиторлар немесе салық мамандары жүзеге асырады және салық есептілігін, бухгалтерлік есепті, салықтық есептеулерді және басқа қаржылық ақпаратты талдауды қамтиды.

Салық аудитінің мақсаты-салық төлеушінің салық заңнамасының талаптарын сақтауын, өзінің қаржылық операцияларын дұрыс есепке алуын және ашуын қамтамасыз ету, сондай-ақ қолданыстағы заңнама шеңберінде салық міндеттемелерін оңтайландыру. Салық аудитінің нәтижелері салықтық жоспарлауды жақсартуға және салыққа байланысты ықтимал тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді.

3. Салық есептілігінің дұрыстығын бақылау: салық төлеушілердің салық декларациялары мен есептерін дайындауы мен ұсынуының дұрыстығын тексеру. салық есептілігінің дұрыстығын бақылау салық төлеушілер ұсынатын салық декларациялары мен есептерінің салық заңнамасының талаптарына сәйкестігі мен дұрыстығын тексеру процесі болып табылады. Бұл салық төлеушілер есептілікте хабарлаған ақпараттың дұрыстығын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік салықтық бақылаудың маңызды шарасы.

Салық декларациялары мен есептерін тексеру кірістер, шығыстар, салық шегерімдері, төленген салықтар және басқа салық міндеттемелері туралы ұсынылған деректерді талдауды қамтиды. Ол қателіктерді, олқылықтарды немесе салық төлемдерін дұрыс есептемеуді анықтауға бағытталған.

Қазақстан Республикасының Конституциясымен әрбір азамат өзінің салық міндеттерін орындауға міндетті.

Заңсыз кәсіпкерлік қызметпен күресу мақсатында салық органдары тиісті бақылауды жүзеге асырады. 2024 жылдан бастап банк мекемелері жеке кәсіпкерлердің мобильді аударымдары туралы ақпарат беретін болады. Күнтізбелік үш ай ішінде ай сайын 100 түрлі адамнан мобильді аударымдар алатын азаматтар бақылауға алынады.

2022 жылдан бастап процесті жеңілдету үшін кассалық аппараттардың (БКМ) функцияларын екінші деңгейдегі банктердің POS-терминалдарымен біріктіру бойынша пилоттық жоба жүргізілуде. Бұл БКМ мен POS-терминалдан бір чек беруге мүмкіндік береді. Бұл жобаға "Каспий банкі" АҚ, "Халық банкі" АҚ және "Банкцентркредит" АҚ тартылған.

Сондай-ақ, БКМ-ден чектер берілмеу жағдайларын анықтауға бағытталған "Азаматтық бақылау-Чекті талап ет" атты акция өткізіледі. Егер сіз бұзушылықтарға тап болсаңыз, олар туралы "Wipon cashback" тегін мобильді қосымшасы арқылы хабарлауға болады.

Аталған өзгерістер адал салық төлеушілерге әсер етпейтінін және тек заңсыз кәсіпкерлік қызметпен күресуге бағытталғанын атап өтеміз. Жеке тұлғалар

туыстарына, достарына көмектесу және басқа да өмірлік жағдайларды шешу сияқты жеке мақсаттар үшін мобильді аударымдарды жүзеге асыра алады және қабылдай алады. Осылайша, салық органдары салық ставкалары төмен режимдерді қамтамасыз ете отырып, бизнесті заңды жүргізу үшін қолайлы жағдайлар жасады.

Салық есептілігін жасау ережелерін дәл сақтау әділ салық төлемдерін белгілеу, қаржылық тәртіпті сақтау және салық төлеушілердің өз міндеттерін заңға сәйкес орындайтынына сенімді болу үшін үлкен маңызға ие.

Әлемнің әртүрлі елдеріндегі мемлекеттік салықтық бақылау ұлттық заңнамаға, мемлекеттік құрылымдардың ұйымдастырылуына, салық салу саласындағы экономиканың даму деңгейіне және дәстүрлеріне байланысты әртүрлі ерекшеліктерге ие болуы мүмкін. Төменде Қазақстан Республикасындағы және кейбір басқа елдердегі мемлекеттік салықтық бақылаудың жалпы салыстыруы келтірілген.

АҚШ:

- АҚШ-та салықтық бақылауды федералды салық жинау агенттігі Internal Revenue Service (IRS) жүзеге асырады.

- Салық аудиттері жүргізіледі, оған салық есептілігін тексеру және салық заңнамасының сақталуын бағалау кіреді.

- Салық ережелерін бұзғаны үшін айыппұлдар жүйесі бар.

Ресей:

- Ресейде мемлекеттік салықтық бақылауды Федералды ішкі кірістер қызметі (FNS) жүзеге асырады.

- Салық төлеушілердің салық Заңнамасына сәйкестігін тексеру үшін салықтық тексерулер мен аудиттер жүргізіледі.

- Салықтық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік және қылмыстық санкциялар енгізілді.

Қытай:

- Қытайда Мемлекеттік салықтық бақылауды ұлттық салық басқармасы (Taxation State Administration) жүзеге асырады.

- Салық міндеттерінің орындалуын тексеру үшін салықтық тексерулер мен аудиттер жүргізіледі.

- Салық заңдарын бұзғаны үшін әкімшілік және қылмыстық жазалар жүйесі бар.

Бұл елдердегі мемлекеттік салықтық бақылаудың жалпы белгілеріне тексерулер, аудиттер жүргізу, салық есептілігін бақылау және салық заңнамасын бұзғаны үшін санкциялар қолдану жатады. Алайда, әр елдің ұлттық заңнама мен экономикалық жағдайлар аясында талданатын өзіндік ерекшеліктері мен ережелері бар.

Қорытынды: Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік салықтық бақылау салық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және елдің қаржылық тұрақтылығы мен теңгерімді әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Салықтық бақылаудың ойластырылған және тиімді жұмыс істейтін жүйесі салық төлеушілердің салық заңнамасын сақтауына кепілдік беріп

қана қоймай, Мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларды қажетті қаржыландыруды қамтамасыз ете отырып, бюджет түсімдерін жақсартуға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында біз Қазақстандағы мемлекеттік салықтық бақылаудың негізгі аспектілеріне, оның ішінде оны ұйымдастыруға, негізгі принциптер мен құралдарға назар аудардық. Осы аспектілерді талдай отырып, ұлттық деңгейдегі салықтық бақылау тетіктерін әзірлеу және жетілдіру экономиканың тұрақты жұмыс істеуі, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету және мемлекет пен оның азаматтарының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін маңызды буын болып табылатыны анық.

Қазақстанда мемлекеттік салықтық бақылаудың тиімді жұмыс істеуі ішкі және әлемдік экономикалық ортаның өзгермелі жағдайларына үнемі жетілдіруді және бейімделуді талап ететінін атап өткен жөн. Заманауи технологияларды енгізу, қаржы ағындарын талдау және мониторингтеу әдістерін жақсарту, салықтық бақылау процестерінің ашықтығы мен ашықтығын арттыру — осы тетіктің тиімділігін арттыруға және болашақта елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін негізгі аспектілер.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік салықтық бақылау мемлекеттің орнықтылығына кепілдік бере отырып және оның экономикалық өсуі мен әлеуметтік әл-ауқатына ықпал ете отырып, қаржы жүйесінің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл саланы дамыту барлық мүдделі Тараптардың тұрақты назарын, жетілдіруін және келісілген күш-жігерін талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. "Мемлекеттік салықтық бақылау: теория және практика". Авторлары: Иванов А.И., Сергеев В. М. - салықтық бақылау негіздеріне, оның функциялары мен әдістеріне арналған оқу құралы.

2. "Салық құқығы. Салық міндеттерінің орындалуын бақылау". Авторы: Барабанов А. В. - салықтық бақылаудың құқықтық аспектілерін қамтитын оқу құралы.

3. "Tax Audit: Theory and Practice". Авторы: Генри Л. Розен. - Салық аудитінің теориясы мен практикасына шолу жасайтын ағылшын тіліндегі кітап.

4. "Tax Evasion and Avoidance: Strategies and Enforcement". Авторы: Фредерик Ли. - Салық төлеуден жалтару стратегияларын және олардың жолын кесуді талдайтын ағылшын тіліндегі кітап.

5. "Tax Administration: A Comprehensive Approach to Strategies, Practice, and Compliance". Авторы: Margaret Ryznar. - Салық жүйесін басқару және салық міндеттемелерін сақтау тәсілдерін қарастыратын ағылшын тіліндегі кітап.

6. "Салықты басқару: теория және практика". Авторлары: Левина Е. В., Миронова Ю. А. - салықтарды басқару және салықтық бақылауға арналған оқу құралы.

7. "Салықтық бақылау теориясы мен практикасы". Авторлары: Титков В. И., Самородова И. Н. - салықтық бақылаудың теориялық негіздері мен практикалық аспектілерін қамтитын кітап.

8. "Трансшекаралық салықтық бақылау: халықаралық тәжірибе және ресейлік тәжірибе". Автор: Антоненко Н. Г. - трансшекаралық салықтық бақылауды талдаумен айналысатын Монография.

ЗАҢСЫЗ АҢШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТІНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Болат М.

Ғылыми жетекші: Орсәева Р.А., заң ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстанда жан-жануарлардың, құстардың, балықтар мен өсімдіктердің ондаған түрі жойылып кету қаупінің алдында тұр. Табиғатты қорғау - мемлекеттік маңызы зор іс», деп атап көрсетті. Осы жерде қойғым келетін сұрақ, неліктен? Неліктен жойылып кету қаупі туындауда? Басты себеп-заңсыз аңшылық...» деген болатын.

Аңшылық - қараусыз жүрген жабайы құстар мен жыртқыш аңдарды аулау. Ал заңсыз деп, аты айтып тұрғандай, заңсыз түрде аңшылық жасаудың жолдарын айтамыз.

Заңсыз аңшылық-заңсыз пайда көзі. Өйткені қазір қара базарда «мүйіз саудасы» қызып тұр. Бейресми мәліметтерге сүйенсек, киік мүйізінің бір келісі қара нарықта 2-3 мың АҚШ доллары тұрады.

Ал, Қытайда 5-7 мың доллар аралығында бағаланады екен. Қазақстан биоалуантүрлілікті сақтау қауымдастығының мәліметінше, халықаралық сауда қажеттіліктері үшін кейбір елдерде сұраныс жоғары. Мысалы, Сингапур елдері, одан басқалары да жетіп артылар.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 337 бабында қарастырылған. 337 баптың 1-ші тармағына сәйкес, заңсыз аң аулау, оның ішінде атыс, пневматикалық, лақтырылатын, суық қаруды, қолға түсірудің басқа да құрал түрлерін, иттерді, аушы жыртқыш құстарды, салт атты, жегін көлікті қолданып заңсыз аң аулау, егер бұл іс-әрекет айтарлықтай залал келтіре отырып жасалса, сол сияқты жарылғыш құрылғыларды немесе жануарларды жаппай қырып-жоятын өзге де құралдарды, авиа-, авто-, мотокөлік құралдарын, оның ішінде қарда жүретін техниканы не шағын көлемді кемелерді қолданып заңсыз аң аулағаны үшін кінәләнең мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Заңсыз аңшылық қылмысының объектісі - жануарлар дүниесін қорғау және тиімді пайдалану жөніндегі қатынастар.

Аңшылық - табиғи бостандық жағдайында жүрген жабайы аңдар мен құстарды аңду, алу мақсатын көздеген әрекет.

Заңсыздық деп тыйым салынған орын, тыйым салынған мерзім, тыйым салынған құралдар мен тәсілдер арқылы аңшылық жасауды айтамыз.

Заңсыз аңшылық:

-механикалық көлік құралдарын немесе әуе көлігін, жарылғыш заттарды, газдарды және құстар мен аңдарды жаппай қырып-жоюдың өзге әдістерін қолданып;

-ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен төтенше экологиялық ахуал аймақтарда жасалса ғана заңсыз әрекет ретінде сараланады.

Заңсыз аңшылық жолымен алынған жануарлар дүниесінің құны арнаулы заңда белгіленген белгілі бір кесімді баға арқылы анықталады.

Кей кездері тәжірибеде сарапшылардың сараптамасына да жүгінетін жайттар кездеседі [2, 320].

Қазақстан Республикасының Ішкі Істер Министрлігінің мәліметінше, заңсыз аң аулаудың алдын алу үшін бірқатар шаралар қолданып жатыр. Биыл аң аулау ережелерін бұзудың 5 мыңнан астам фактісі анықталып, оның 80-і бойынша сотқа дейінгі тергеу басталған.

Небәрі жеті жарым жыл ішінде Құқықтық статистика комитетінің ресми деректері бойынша, Қылмыстық кодекстің «Заңсыз аңшылық» және «Сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төнген жануарларды, сондай-ақ жануарлар түрлерін заңсыз ұстау, пайдалануға тыйым салынған өсімдіктер немесе жануарлар, олардың бөліктері немесе өнімдерін пайдалану» баптары бойынша 2951 оқиға тіркелген.

Қазақстан бұл мәселемен браконьерлік үшін жазаны күшейту арқылы күресіп жатыр. 2019 жылы билік ең жоғары бас бостандығынан айыру жазасын 5 жылдан 12 жылға дейін ұлғайтты, сондай-ақ заңсыз аңшылық үшін айыппұлдарды да көтерді: өтемақының ең көп мөлшері — 3000 АЕК - барыс пен тау қойын жою үшін қарастырылған.

Ресми статистикаға жүгінсек, заңсыз аңшылыққа қатысты іс саны он жылда азайды. 2021 жылы 332 жағдай тіркелді, бұл 2015 жылмен салыстырғанда 1,5 есе аз [3].

Өткен жылы республика бойынша 2 мыңнан астам заңсыз аңшылық фактісі анықталды. Бұл туралы ҚР ІІМ-нің тіл саясаты және ақпарат департаментінің мәліметінше, «республика бойынша 2 мыңнан астам заңсыз аңшылық фактісі анықталып, олар бойынша 105 қылмыстық іс қозғалды. Аңшылық ережесін бұзғаны үшін 2205 адам әкімшілік жауапқа тартылды. Браконьерлерден 897 заңсыз аңшылық объектісі, 3,5 мыңнан астам құқық бұзушылық жасау құралы, оның ішінде 1067 бірлік атыс қаруы тәркіленген.

Тағы да Қазақстан Республикасының Ішкі Істер Министрлігінің ақпаратына сәйкес, Шығыс Қазақстан облысында табиғатты қорғау полициясының қызметкерлері аңшылық үшін тыйым салынған мерзімде Сібір елігін атқаны үшін тұрғылықты азаматты ұстап, ол адаммен мемлекетке келтірілген зиян 140 мың теңгені құраған. Жыл басынан бастап облыста орман ағаштарын заңсыз шабу, заңсыз балық аулау және аң аулау фактісі бойынша төрт қылмыстық іс қозғалған [4].

Қазақстан Республикасы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексінің 385-бабы аңшылық шаруашылығын жүргізу қағидаларын бұзғаны үшін жауаптылық жүктеген.

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексінің 385-бабы бойынша, аңшылық шаруашылығын жүргізу қағидаларын [5]:

1) аңшылық алқаптарда болуды заңсыз шектеу;
2) аң аулаудың тыйым салынған түрлерін, тәсілдерін және мерзімдерін қолдану;

3) бекітіліп берілген аңшылық алқаптарда жануарлар дүниесін қорғауды, молайтуды және пайдалануды ұйымдастыруды қамтамасыз етпеу түрінде жасалған бұзушылық, егер бұл әрекетте қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, жеке тұлғаларға үш, лауазымды адамдарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне - он, орта кәсіпкерлік субъектілеріне - жиырма, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексінің 385-бабының бірінші бөлігінде көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде үш және одан да көп рет қайталап жасалған әрекет, егер бұл әрекетте қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, жеке тұлғаларға – бес, лауазымды адамдарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне – жиырма, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – қырық, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне бір жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не аңшылық шаруашылық жүргізу құқығынан айыруға әкеп соғады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясы)

2. Орсаяева Р.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім), - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ, «Берел» баспасы, 2019. - 503 б.

3. ҚР-да жануарларды қорғау саласы ақсап тұр [Электронды ресурс] <https://kaz.kazlenta.kz/main/5859>

4. ...заңсыз аңшылық фактісі анықталды [Электронды ресурс] <https://www.kt.kz/>

5. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Кодексі (қолданыстағы редакциясы).

ӘОЖ 343.244

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ПРОФИЛАКТИКАСЫ

Болатқызы Қ.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., заң ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, ұйымдарының және

азаматтарының құқық бұзушылық профилактикасы жөніндегі қызметінің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды [1].

«Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңның 3-бабының 1-тармағы бойынша, заңның мақсаты құқық бұзушылық профилактикасы саласында бірыңғай мемлекеттік саясат белгілеу болып табылады. Заңның міндеттері:

- 1) адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауды қамтамасыз ету;
- 2) құқық бұзушылық деңгейін төмендету;
- 3) құқық бұзушылық профилактикасы жүйесін жетілдіру, сондай-ақ оларға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою;
- 4) арнаулы әлеуметтік қызметтерге мұқтаж адамдарды әлеуметтік бейімдеу және әлеуметтік оңалту;
- 5) құқық бұзушылық профилактикасы субъектілерінің қызметін үйлестіру;
- 6) азаматтардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру;
- 7) азаматтар мен ұйымдардың құқық бұзушылық профилактикасына қатысуларын қамтамасыз ету болып табылады.

Құқық бұзушылық профилактикасы:

- 1) адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және сақтау;
- 2) заңдылық;
- 3) жариялылық;
- 4) құқықтар мен міндеттердің бірлігі;
- 5) ізгілік;
- 6) ғылыми негізділік;
- 7) жеке өмірге қол сұғылмаушылық;
- 8) құқық бұзушылық профилактикасында алдын алу шараларының жазалау шараларынан басымдығы;
- 9) кешенділік пен жүйелілік принциптеріне негізделеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 10-бабына сәйкес, Қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамға қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінеді.

Қылмыстық Кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады.

Қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке болмашы зиян келтірген не зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодекстің 10 бабында қарастырылған. 10 бап бойынша: «... жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты қоғамдық қауіпті әрекет (іс-әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады. Қылмыс бірнеше

белгілермен сипатталады, олар: оның қоғамға қауіптілігі, құқыққа қайшылығы, кінәлілік пен жауапкершілік [2].

Құқық бұзушылық - қоғамға зиян келтіретін және заң бойынша жазаланатын қоғамға қарсы әрекет. Құқық бұзушылық: азаматтық (жеке басқа, азаматтың немесе заңды тұлғаның мүлкіне зиян келтіру, азаматтың абыройы мен қадір-қасиетін қаралайтын мәліметтерді тарқату және т.б.), әкімшілік (ұсақ бұзақылық жол ережесі тәртібін бұзу), тәртіптік (жұмыстан кешігу, жұмысқа бармау және т.б.) теріс қылық және т.т. Құқық бұзушылықтың барынша қауіпті түрі қылмыс болып табылады.

Құқық бұзушылық - қоғамның, мемлекет пен жеке адамның мүдделеріне зиян келтіретін субъектінің кінәлі, құқыққа қарсы, қоғамға қауіпті әрекеті.

Заңның талаптарына теріс пиғыл-құқық бұзушылықтың қайнар бұлағы. Құқық бұзушылық – құқыққа қарсы қылықтан көрініс табады.

Құқық бұзушылық заңды, оның қағидаларын құқықтық нормалар жүктеген міндеттерді бұзу, тыйым салынған әрекеттерді жасау. Ол адамдардың іс-әрекеті, қылығы, мінезі немесе әрекетсіздігімен сипатталады. Адам өзінің іс-әрекеті, қылығы арқылы басқа адамдармен, қоғаммен, мемлекетпен қарым-қатынасқа түседі. Заң бұзушылық адаммен мінез-құлық арқылы байқалады. Адамның ой-желісі заңмен реттелмейді. Бірақ қандай да болсын іс-әрекет, мінез-құлық, ойдың, сана-сезімнің қатынасуынсыз жасалмайды. Олар ойдың елегінен өтіп, бақылауында болады. Ақылы дұрыс адамның іс-әрекет ерік пен ойдың арқасында жүзеге асырылады. Демек заңды бұзушылық қоғам мен жеке тұлғаларға зиян келтіретін және құқықтық нормаларға қарсы әрекет немесе әрекетсіздік болып табылады. Әрекет-бұл құқық нормаларының іс-қимыл орындалмаса да бұзу арқылы орын алады.

Ғылыми зерттеу нәтижесі құқық бұзушылықтың себебі жеке адамның қажеттіліктері мен оны қанағаттандырудың әлеуметтік мүмкіндігінің арасындағы қайшылықта деп түсіндіреді. Яғни бұл өз кезегінде қоғамдық жағдайдың сипатына тәуелді болады. Бұл дегеніміз қоғамдық қатынастар жүйесінде өндіріс, саясат, мәдениет, шаруашылық, тұтыну салаларында белгілі бір орынға ие болу. Ал қалыпты өмір сүру жағдайда бұлар бір-бірімен сәйкес келіп отыруы тиіс. Соған байланысты ғалым О.В. Дмитриеваның пікірі қоғамдық еңбек бөлінісі жүйесіндегі белгілі бір орынды иелену адамның кәсіпқойлық дәрежесін, білімін және мәдени мәртебелігін айқындайды [3,67]

М.И. Марченко қылмыстық құқық бұзушылық «жеке адамның құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсыздық) іс әрекет жасаған әрекет немесе әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы іс-әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық [4] көрсетеді.

Елімізде 2022 жылдың қаңтар–қазан айларында қылмыстық жолмен алынған ақшаны және өзге де мүлікті заңдастыруға (жылыстатуға) байланысты 42 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді, бұл бір жыл бұрынғыдан бірден 55,6% көп.

Салыстыру үшін: өткен жылдың сәйкес кезеңінде республика бойынша секторда 27 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген, бұл алдыңғы жылмен салыстырғанда 25% аз.

Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңына сәйкес, құқық бұзушылық профилактикасының жалпы шаралары:

1) халықтың әлеуметтік жағынан әлсіз топтарын қорғау жөніндегі шараларды;

2) экономиканы, әлеуметтік саланы, құқық қорғау қызметін басқарудағы қателіктер мен кемшіліктерді жоюға, сондай-ақ құқық бұзушылық профилактикасын нормативтік, ақпараттық, әдістемелік және ресурстық қамтамасыз етуді жетілдіруге бағытталған ұйымдастырушылық-басқарушылық шараларын;

3) азаматтардың жалпы, тұрмыстық және құқықтық мәдениетін арттыратын, жалпы адамзаттық құндылықтарға, заңға мойынсынушылық мінез-құлыққа, құқыққа қарсы мінез-құлыққа төзбеушілікке бағдарланған адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру арқылы криминогендік факторларды жоятын немесе шектейтін идеологиялық шараларды;

4) құқық бұзушылық жасауға тосқауыл болатын ғылым мен техника жетістіктерін қолдану арқылы іске асырылады. Құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шаралары адам не адамдардың шектеулі тобы тарапынан құқық бұзушылық жасаудың алдын алу, сондай-ақ оны жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды жою мақсатында олардың құқықтық санасына және мінез-құлқына жүйелі түрде мақсатты ықпал ету үшін қолданылады.

Құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шаралары:

1) профилактикалық әңгімелесу;

2) қорғау нұсқамасы;

3) құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды жою туралы ұсыныс;

4) медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары;

5) құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу;

6) профилактикалық есепке алу және бақылау;

7) әкімшілік жаза қолдану;

8) ата-ана құқықтарынан айыру не оларды шектеу, бала (ұл, қыз) асырап алудың күшін жою, қамқоршыларды және қорғаншыларды өздерінің міндеттерін орындаудан босату және шеттету, баланы патронаттық тәрбиешінің тәрбиесіне беру туралы шартты мерзімінен бұрын бұзу;

9) сот үкімі бойынша қабылданатын шаралар;

10) әкімшілік қадағалау орнату;

11) жүріп-тұру еркіндігін алдын ала шектеу болып табылады.

Құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шаралары оған қатысты қолданылатын адамның жеке ерекшеліктері, оның жасаған құқық бұзушылығының қоғамға қауіптілігінің сипаты мен деңгейі ескеріле отырып айқындалады.

Мүдделі адамдар құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шараларын қолдану туралы шешімге Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен шағым жасауы мүмкін.

Кәмелетке толмағандарға қатысты құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шаралары Қазақстан Республикасының кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың, қадағалаусыз және панасыз қалудың профилактикасы туралы заңнамасында белгіленген ерекшеліктер ескеріле отырып қолданылады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамдарға қатысты құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шаралары Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заңнамасында белгіленген ерекшеліктер ескеріле отырып қолданылады.

Құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шараларын қолдану Қазақстан Республикасының осы Заңына және өзге де заңдарына сәйкес жүзеге асырылады.

Құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шараларын есепке алу орталық атқарушы органдар айқындаған тәртіппен олардың құзыреті шегінде жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 3 шілде <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z13>

3. Дмитриева О.В. Ответственность без вины в гражданском праве. Воронеж, 2008.- с.35

4. Марченко М.И, Общая теория государства и права. Академический курс. Теория права.- М., 2010. -380 б.

ӘОЖ 343.244

АЛАЯҚТЫҚ ҚЫЛМЫСЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Бөкейхан А.

Ғылыми жетекші: Орсоева Р.А., з.ғ.к., PhD,

қауымдастырылған профессор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190 бабы алаяқтық қылмысын саралаған. Қылмыстық кодекстің 190 бабының 1-ші тармағы бойынша, алаяқтық, яғни бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену – мүлкі тәркіленіп, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Алаяқтық:

1) алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;

2) ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау – мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Сондай-ақ, алаяқтық:

1) бірнеше рет;

2) тұрғын үй-жайдың, кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің, мал қораның, қашаның немесе өзге де қойманың ауласына кірумен жасалған мал ұрлау - мүлкі

тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Сондай-ақ, алаяқтық:

1) қылмыстық топ жасаған;

2) аса ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау - мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Алаяқтық үшін жаза қылмыстың ауырлығына, алынған пайданың мөлшеріне және істің басқа да мән-жайларына байланысты. Әдетте жаза белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруды немесе айыппұлды қамтиды. Ірі зиян келтіру немесе бірнеше рет алаяқтық әрекеттер жасау бұдан да ауыр жазаға әкелуі мүмкін.

Қазақстанда алаяқтықпен күрес құқық қорғау органдарының алдында тұрған маңызды міндет болып табылатынын, алаяқтық қылмыстарды анықтау мен тергеумен, сондай-ақ кінәлілерді жауапкершілікке тартумен айналысатын тетіктер мен органдардың бар екенін атап өткен жөн.

Алаяқтық - заңсыз пайда алу немесе зиян келтіру мақсатында басқаларды қасақана алдау болып табылады. Оның негізгі элементтерін:

-алдау - басқа адамдарды жол берілмейтін әрекеттерге итермелеу мақсатында жалған ақпаратты белсенді пайдалану, ақпаратты жасыру немесе фактілерді бұрмалау.

-мақсат - алаяқтың пайда алу немесе зиян келтіру ниетімен әрекет жасауы. Алаяқтың мақсаты қаржылық пайда алу, міндеттемелерді орындаудан жалтару, жасыру немесе заңсыз пайданың басқа түрлері болуы мүмкін.

-зиян - алаяқтық әрекеттер жәбірленушілерге қаржылық немесе мүліктік шығындарға әкелуі тиіс.

Алаяқтықтың әртүрлі түрлеріне:

1) қаржылық алаяқтық – қаржы секторында инвестициялық пирамидалар немесе қаржылық құжаттарды қолдан жасау сияқты алдамшы схемаларды қолданумен байланысты.

2) коммерциялық алаяқтық – коммерциялық мәмілелер жасауда алдауды, оның ішінде тауарларды немесе қызметтерді заңсыз алуды, төлемсіз алуды қамтиды.

3) мүліктік алаяқтық - бөтеннің мүлкін заңсыз иемденуге бағытталған алаяқтық әрекеттерге қатысты.

4) несиелік алаяқтық - жалған несиелік операциялар мен банктерді алдау жатады.

5) салық алаяқтығы -салықтар мен міндетті төлемдерді төлеу кезінде жалған ақпарат берумен байланысты.

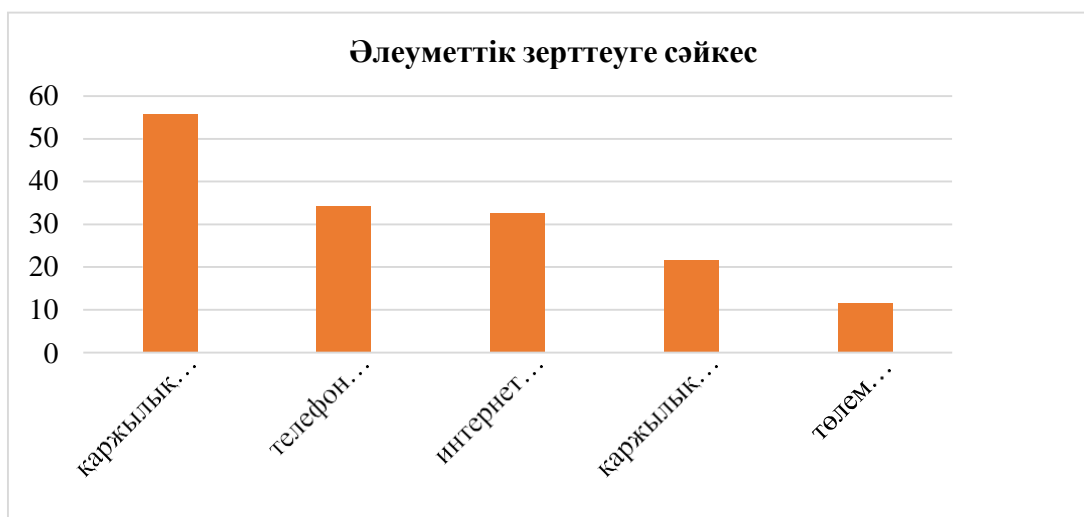
6) интернет-алаяқтық – қазіргі әлемде фишинг, кибералаяқтық және т.б. сияқты желілік ортадағы алаяқтық жиі кездеседі.

7) саудадағы алаяқтық: тауарларды немесе қызметтерді сату кезінде тұтынушыларды алдауды білдіреді.

8) жылжымайтын мүлікке қатысты алаяқтық: жылжымайтын мүлікті сатып алу, сату немесе жалға беру кезінде алдауды білдіреді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабының Қазақстан Республикасында заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету және азаматтар

мен кәсіпорындардың мүдделерін қорғау үшін маңызы зор. Ол экономика мен қоғамға елеулі зиян келтіруі мүмкін алаяқтық әрекеттердің алдын алуға және онымен күресуге көмектеседі. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің алаяқтық туралы 190-бабы Қазақстан Республикасында заңдылықты сақтау мен тәртіпті сақтауда маңызды рөл атқарады. Бұл ереже азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен мүдделерін алаяқтық әрекеттерден қорғауға көмектеседі және елдегі құқық тәртібін нығайтуға көмектеседі. Алаяқтықпен күрес ұлттық деңгейде де, жаһандық деңгейде де өзекті міндет болып қала береді.

Әлеуметтік зерттеулерге сәйкес, респонденттердің 55,8%-ы қаржылық алаяқтыққа тап болған, оның 34,2%-ы телефон алаяқтығына (визинг), 32,7%-ы интернет-алаяқтыққа (фишинг) ұшыраған. Респонденттердің 21,6%-ы қаржылық пирамидалар, 11,5%-ы төлем карточкалары арқылы алаяқтыққа қатысушылар болды.

Қаржылық алаяқтықтың негізгі тәуекел тобы – зейнеткерлік жастағы адамдар. 63 жастан асқан респонденттердің 50,7%-ы алаяқтықты бірден тани алмаған, оның ішінде 6,3%-ы қылмыскерлерге ақпаратты ішінара жеткізген және қылмыскер шақырған ұйымның мәліметтерін ешқашан көрсетпеген [2].

Соңғы жылдары банк қызметкерлерінің атынан жасалған телефон алаяқтықтары жиілеп кетті. Қылмыскерлер көбіне нөмірді ауыстыру қызметін пайдаланады. Өткен жылы полиция қызметкерлері осындай 3600 қылмысты анықтады. Осыған байланысты ІІМ оларды бұғаттау мәселесін көтерді. Ведомство Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігімен бірлесіп, “Kcell”, “КаР-Тел”, “Altel” және “Tele2” ұялы байланыс операторларының антифрод-жүйелерінің дерекқорларын біріктіруді ұйымдастырды. Қабылданған техникалық шаралар қазақстандық абоненттік нөмірлерге халықаралық трафик арқылы өтетін фрод-қоңырауларды тануға және бұғаттауға мүмкіндік берді. Нәтижесінде 2022 жылдың 6 айында 19 млн алаяқтық қоңырау бұғатталды, ал ағымдағы 2023 жылдың басынан бері анықталған қоңыраулар 15 млннан асады. Қазақстанда 34 млн алаяқтық қоңырау бұғатталды [3].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» 2017 жылғы 29 маусымдағы №6 нормативтік

қаулысы соттардың назары алаяқтықтың міндетті белгісі кінәлі адамның пайдакүнемдік мақсатының болуы, яғни бөтен мүлікті өзінің меншігіне не оған құқықты өзінің пайдасына не басқа адамдардың пайдасына құқыққа қарсы өтеусіз айналдыруға ұмтылуы болып табылатынына аудару керектігін көрсетеді. Алаяқтық алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен жасалады, олардың ықпалымен меншік иесі немесе мүліктің өзге иесі мүлікті немесе оған құқықты басқа адамдарға өз еркімен беретіні белгілі. Сондықтан, айыптау актісінде және сот үкімінде қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасын сипаттау кезінде жасалған іс-әрекеттің объективті және субъективті жақтарын ескере отырып, алаяқтық жасалған тәсіл нақтылануы тиіс.

Алдау бөтен мүлікті жымқыру немесе бөтен мүлікке құқықты иемдену мақсатында алаяқтық жасау тәсілі болып табылады. Алдау меншік иесінде немесе өзге адамда мүліктің кінәлі адамға және (немесе) басқа адамдарға берілуінің заңға сәйкестігі туралы қате түсінік туындататын кінәлінің меншік иесіне немесе мүліктің өзге иесіне шындыққа жанаспайтын көрінеу жалған мәліметтерді хабарлаудан не меншік иесіне не мүлік иесіне хабарлануға тиіс шынайы фактілерді жасырудан құрылуы мүмкін.

Алдау нәтижесінде жаңылыстырылған меншік иесі немесе мүліктің өзге иесі өзінің мүддесі үшін жасаған әрекеттерінің негізділігіне сенімді бола отырып, кінәлі адамға мүлкін өз еркімен береді.

Алаяқтықтың тәсілі ретінде сенімді теріс пайдалану кінәлі адамның өзі және меншік иесінің немесе иелігінде мүлкі бар өзге адамның арасында туындаған сенімді қарым-қатынастарды пайдакүнемдік пиғылмен бөтен мүлікті немесе оған құқықты заңсыз алу мақсатында пайдалануына негізделеді.

Мүлік иесінің немесе өзге адамның алаяққа сенім артуы әртүрлі мән-жайларға негізделуі мүмкін: жеке таныстығы, туыстарының және өзге адамдардың ұсынымы бойынша, кінәлінің қызметтік жағдайы және т.б.

Алаяқтық кезінде алдау ауызша, сонымен қатар жазбаша нысанда болуы мүмкін.

Жымқыру кезінде жалған құжаттарды пайдалану алдау нысандарының бірі болып табылады. Басқа адам әзірлеген жалған ресми құжатты пайдалана отырып жасалған жымқыру алаяқтық құрамымен толық қамтылады және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 385-бабы бойынша қосымша саралауды талап етпейді.

Егер адам құқық беретін немесе міндеттерден босататын жалған ресми құжатты қолдан жасау жолымен алаяқтық жасаса, жасалған әрекетті ҚК-нің 385-бабының бірінші бөлігінде және ҚК-нің 190-бабының тиісті бөлігінде көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша саралаған жөн.

Алаяқтық жолмен жасалатын жымқыруды мүлік иесінің немесе өзге адамның мүлікті өз еркімен беруін қажет етпейтін, бірақ басқа қылмыстың (үйге, қоймаға кіру үшін алдау және т.б.) жасалуын жеңілдететін алдау тәсілімен өзге нысандарда жасалатын жымқырудан ажырату керек.

Алдау бөтен мүлікті жымқырумен байланысты басқа қылмысты жасауды жеңілдету үшін пайдаланып, бірақ оны жасау барысында ол адамның әрекеттері меншік иесіне немесе сол мүліктің өзге де иесіне белгілі болып қалғанын біле тұра,

оның иесінің еркінен тыс бөтен мүлікті заңсыз ұстауды жалғастырса, жасалған әрекетті (мәселен, адам ұялы телефонды иесінен қоңырау салуға сұрап алып, оны алған бойда иесінің көзінше қашып кеткен жағдайларда) тонау деп саралаған жөн.

Алаяқтық жымқырылған мүлік алып қойылған және кінәлінің немесе басқа адамдардың заңсыз иеленуіне өткен және олар оны меншік мүлкі ретінде өздерінің қалауы бойынша пайдалануға немесе билік етуге нақты мүмкіндік алған сәттен бастап аяқталды деп танылады.

Егер алаяқтық бөтен мүлікке құқықты иемдену нысанында жасалса, қылмыс кінәліде бөтен мүлікті өзінің меншігі ретінде иеленуге, пайдалануға және билік етуге бекітілген құқықтық мүмкіндік туындаған сәттен бастап, яғни осы құқық тиісінше ресімделгеннен, куәландырылғаннан немесе тіркелгеннен кейін аяқталды деп есептеледі.

Ақпараттық жүйелерді пайдаланушыларға қатысты жасалған алаяқтық кінәліге немесе оның нұсқауы бойынша басқа адамдарға ақшалай қаражат және (немесе) жеке деректері аударылған сәттен бастап аяқталды деп танылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы (қолданыстағы редакциясы).
2. kapital.kz [Электронды ресурс] <https://kapital.kz/finance/113713>
3. Киберқылмысқа қарсы іс-қимыл [Электрондық ресурс] <https://www.gov.kz>
4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы.

УДК 65.011.56

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ МЕНЕДЖМЕНТА

Ван Е.С.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор,
магистр экономики

Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: yekaterina.van@inbox.ru

В современном мире цифровые технологии играют ключевую роль в различных аспектах нашей жизни, включая сферу менеджмента. Они стали неотъемлемой частью управления организациями, помогая улучшить эффективность и эффективность процессов управления.

Определение цифровых технологий относится к цифровым устройствам, системам и ресурсам, которые помогают создавать, хранить данные и управлять ими. Важным аспектом цифровых технологий являются информационные технологии, которые подразумевают использование компьютеров для обработки данных и информации. Сегодня большинство предприятий используют цифровые

технологии для управления операциями и процессами, а также для улучшения взаимодействия с клиентами.

Поведение потребителей меняется: от поиска и обмена информацией до покупки реальных продуктов. Чтобы адаптироваться, компании должны внедрить цифровые технологии, чтобы помочь клиентам на их пути к покупке.

Компании также внедряют цифровые технологии для повышения своей прибыльности. Поскольку одним из преимуществ технологии является безграничное общение, компании могут выйти за пределы своей страны и получить доступ к миллионам клиентов по всему миру.

Таблица - Преимущества и недостатки цифровых технологий.
Составлено автором на основе данных (3).

Преимущества	Недостатки
<p>Адаптивность</p> <p>Организации, которые модернизировали свое технологическое оборудование, могут быстро меняться и постоянно внедрять инновации: элементы, вызывающие жесткость, исчезают в пользу новых, часто основанных на облачных технологиях.</p>	<p>Затраты на внедрение</p> <p>Цифровые технологии могут повлечь за собой большие затраты на приобретение и разработку.</p>
<p>Скорость</p> <p>Правильные платформы и инструменты, новые навыки и операционные модели, автоматизация и экономичные процессы позволяют организациям ускорить выполнение процессов</p>	<p>Спротивление со стороны сотрудников</p> <p>Новые технологии могут столкнуться с сопротивлением со стороны сотрудников, которые чувствуют себя некомфортно из-за того, что технологии контролируют их деятельность.</p>
<p>Центральность данных</p> <p>Модернизация ИТ позволяет нам отказаться от логики разрозненности и высвободить информацию, которая ранее была ограничена некоммуникативными системами: знания об организации становятся глубже, и легче активировать новые бизнес-процессы.</p>	<p>Безопасность данных</p> <p>Компании с технологическими системами подвергаются множеству угроз. Программное обеспечение для защиты данных обходится большинству малых и средних компаний довольно дорого.</p>
<p>Углубленный анализ</p> <p>Организациям необходимо иметь в режиме реального времени углубленный обзор своей деятельности и операций.</p>	

Совместная работа и масштабируемость Разработчикам нужна платформа для быстрой интеграции и масштабирования бизнес-сервисов для создания реальной, основанной на знаниях ценности бизнеса.	
Полная безопасность Все данные зашифрованы для обеспечения безопасности и конфиденциальности.	
Экономическая целесообразность Модернизация ИТ должна обеспечить быструю и четкую окупаемость инвестиций и подготовить предприятие к постоянной оптимизации.	

Что такое CRM?

CRM или управление взаимоотношениями с клиентами — это программное обеспечение, которое управляет всеми способами взаимодействия клиента с бизнесом. Первоначально функции CRM были разработаны для отделов продаж и иногда назывались автоматизацией отдела продаж (SFA). Вскоре были разработаны другие системы для управления взаимодействием со службой поддержки клиентов и маркетингом, особенно в колл-центре — или, как его стали называть, контакт-центре, когда телефон стал просто еще одним каналом обслуживания клиентов.

Благодаря приобретению и развитию поставщика программного обеспечения начали объединять все эти дисциплины под одной крышей, называемой управлением взаимоотношениями с клиентами. Управление эффективностью продаж и компенсация по стимулированию продаж также включены в некоторые CRM-системы, но их часто продают отдельно из-за их сложности.

Что такое ERP?

Планирование ресурсов предприятия (ERP) развилось из планирования потребности в материалах (MRP), которое давало производителям возможность понимать и управлять всеми ресурсами, необходимыми для успешного ведения бизнеса. ERP служит общей базой данных для всех частей организации. По своей сути это означает финансы, включая главную книгу (ГК), кредиторскую задолженность, дебиторскую задолженность, расчет заработной платы и финансовую отчетность.

Но ERP также распространяется на управление запасами, заказами, цепочками поставок и данными, связанными с обслуживающими организациями. ERP также затрагивает закупки, производство, распределение и выполнение заказов. Некоторые системы ERP также предлагают системы управления персоналом (HRMS), CRM и электронную коммерцию.

Преимущества CRM

Основное обещание CRM — предоставить бизнесу центральное хранилище всех данных о клиентах, отслеживающее все взаимодействия с

клиентами. Вооружившись этой информацией и используя аналитику, компании могут принимать более обоснованные решения о том, каких клиентов следует искать для получения дополнительной прибыли, как работают отделы продаж, как эффективно и правильно обслуживать клиентов и многое другое.

Например, с помощью централизованной CRM-системы торговые представители будут знать, есть ли у клиентов, которых они посещают, невыполненные заявки на обслуживание, и смогут отреагировать соответствующим образом.

Преимущества ERP

Преимущества системы ERP заключаются в наличии единой общей базы данных для всех финансовых и операционных данных. Это сильно влияет на отчетность — как статические ежемесячные отчеты, так и специальные отчеты, запрошенные руководством. Это позволяет предприятиям быстрее принимать решения на основе данных, которые могут повлиять на все: от прибыльности до новых возможностей роста и повышения эффективности всей организации.

Еще одним преимуществом перехода на систему ERP, о котором часто говорят компании, является более быстрое финансовое закрытие. Финансовые группы обычно подсчитывают все доходы и расходы и сводят результаты в таблицу в конце каждого месяца или квартала, что обычно называется закрытием бухгалтерских книг.

Благодаря централизованной системе и ролевым разрешениям только те, у кого есть соответствующие должностные функции, получают доступ к конфиденциальным данным, что улучшает контрольные журналы и снижает финансовые риски.

В чем разница между CRM и ERP?

Хотя вся организация будет полагаться как на системы ERP, так и на CRM, фундаментальное различие между ERP и CRM заключается в том, что ERP в первую очередь предназначена для финансовых данных и финансового отдела, а CRM — это данные о клиентах, используемые отделами продаж и обслуживания клиентов. Первый обычно называют бэк-офисом, а второй — фронт-офисом.

Некоторые системы ERP включают компонент CRM, а другие нет, но системы программного обеспечения CRM не включают компоненты ERP.

В организации существует множество цифровых технологий, которые помогают улучшить процессы и управление. Вот несколько примеров таких технологий:

1. Системы управления ресурсами предприятия (ERP): Это программные решения, которые интегрируют разные функции организации, такие как финансы, управление персоналом, логистика и производство, в одну систему. Примеры ERP-систем включают SAP, Oracle ERP Cloud, Microsoft Dynamics.

2. Системы управления отношениями с клиентами (CRM): Эти системы позволяют организациям эффективно управлять взаимоотношениями с клиентами, отслеживать контактную информацию, историю взаимодействия и предоставлять персонализированное обслуживание. Примеры CRM-систем включают Salesforce, HubSpot, Zoho CRM.

3. Аналитика данных: Использование алгоритмов аналитики данных позволяет организациям извлекать ценные инсайты из больших объемов данных. Аналитика данных позволяет прогнозировать тренды, оптимизировать операционные процессы и принимать осознанные решения на основе фактов. Примеры инструментов аналитики данных включают Tableau, Google Analytics, Power BI.

4. Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение: ИИ позволяет организациям автоматизировать задачи и процессы, роботизировать действия, а также делать прогнозы и обрабатывать большие объемы данных. Примеры ИИ-технологий включают системы автоматизированного обнаружения мошенничества, виртуальных ассистентов и системы распознавания голоса.

5. Электронный документооборот: С использованием электронного документооборота организации могут упростить процессы обмена информацией, устранить бумажную документацию и улучшить безопасность данных. Примеры электронного документооборота включают системы электронной подписи, электронные архивы и системы электронного обмена документами.

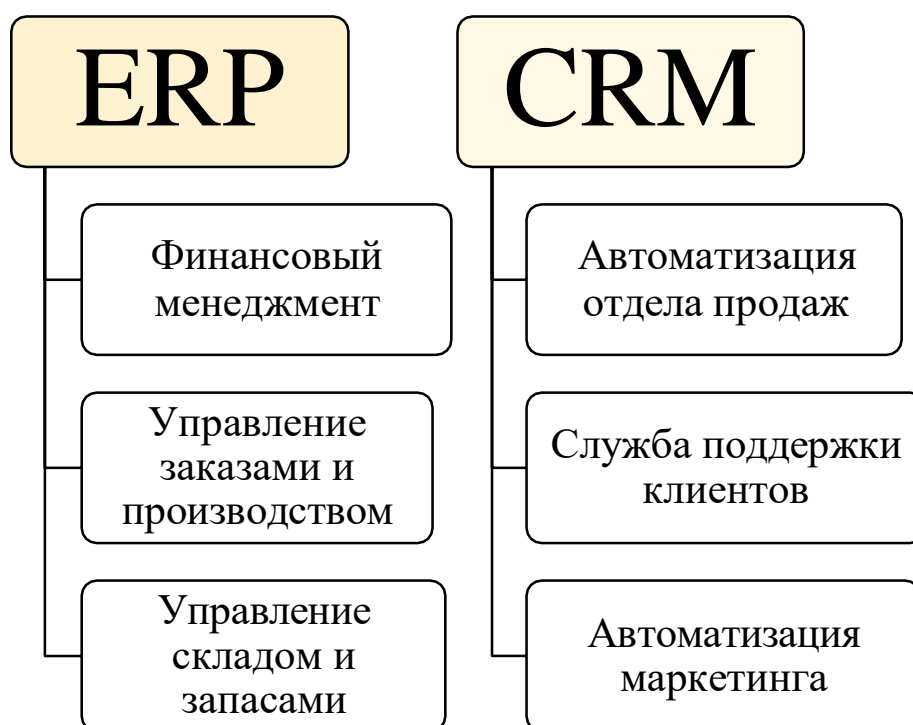

Рисунок 1 - Основные функции программных обеспечений.

Это лишь несколько примеров цифровых технологий, которые могут использоваться организациями для оптимизации процессов и управления. Важно выбирать технологии, которые соответствуют потребностям и целям конкретной организации.

Опрос, проведенный Deloitte, показал, что 85% бизнес-лидеров считают, что цифровая трансформация имеет решающее значение для успеха их организации.

Рисунок 2 - Статистика цифровых предприятий в мире за 2023 год. Составлено автором на основе данных (6).

Процент неудач инициатив цифровой трансформации колеблется от 70%. Это можно объяснить множеством факторов, таких как четкие цели или стратегии, отсутствие финансирования, отсутствие поддержки со стороны руководства, отсутствие управления изменениями, сложная инфраструктура и архитектурный дизайн, недостаточное обучение и реализация, которая не полный.

Согласно нашему опыту, отсутствие управления изменениями является наиболее важным фактором, который организациям необходимо тщательно планировать, потому что, если вы не получите немедленной поддержки всех важных заинтересованных сторон, вы, скорее всего, столкнетесь с задержкой внедрения, а в некоторых случаях случаи, отмененные проекты.

Исследование McKinsey показало, что организации, принявшие цифровую трансформацию, на 26% более прибыльны, чем их коллеги.

Честно говоря, когда цифровая трансформация была полностью внедрена в организациях, мы ожидали, что рентабельность составит более 26%, но это все равно значительный процент.

55% предприятий считают, что у них осталось меньше года, прежде чем они начнут терять долю рынка, если не пройдут цифровую трансформацию.

Опрос Economist Intelligence Unit показал, что компании, прошедшие цифровую трансформацию, в два раза чаще сообщают об увеличении доли рынка.

Лишь 7% компаний полностью внедрили цифровую трансформацию и сейчас находятся на этапе поддержания.

97% руководителей утверждают, что пандемия COVID-19 ускорила усилия по реализации цифровой трансформации.

Несмотря на то, что пандемия COVID19 оказала на нас негативное влияние со всех сторон, одним из немногих ее плюсов было то, что предприятиям пришлось на собственном горьком опыте усвоить ценность цифровой трансформации.

70% организаций имеют стратегию цифровой трансформации или работают над ней

Наличие стратегии, которая дополняет инфраструктуру и рабочую этику вашей организации, является наиболее важным аспектом.

28% предприятий считают цифровую трансформацию дорогостоящей.

В заключение, цифровые технологии играют ключевую роль в современной области менеджмента. Они позволяют организациям улучшить эффективность и эффективность своих процессов, повысить качество обслуживания клиентов и принимать более обоснованные решения на основе анализа данных. ERP- и CRM-системы интегрируют различные функции организации, обеспечивая единство и взаимодействие между ними. Аналитика данных и искусственный интеллект помогают в анализе больших объемов данных и автоматизации процессов. Электронный документооборот упрощает обмен информацией и повышает безопасность.

Однако внедрение цифровых технологий также представляет свои вызовы. Необходима значительная инвестиция времени и ресурсов для реализации и адаптации новых систем, а также подготовка персонала к новым технологиям. Важно принять во внимание эти вызовы и эффективно управлять процессом изменений, чтобы достичь успешных результатов.

В целом, цифровые технологии предоставляют организациям неоспоримые преимущества в области менеджмента. Они помогают организациям стать более гибкими, адаптивными и конкурентоспособными в быстро меняющемся мире бизнеса. Чтобы добиться успеха в этой области, организации должны активно исследовать и применять новые цифровые решения, а также разрабатывать стратегии и планы для эффективного внедрения и использования этих технологий.

Список использованной литературы

1. <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/business-studies/business-development/digital-technology/>
2. <https://enterpriseproject.com/what-is-digital-transformation>
3. <https://www.digital4.biz/executive/digital-transformation/digital-transformation-technologie-leadership-competenze-obiettivi-misurabili/>
4. <https://www.plm.automation.siemens.com/global/en/our-story/glossary/digital-enterprise/25213>
5. <https://theecmconsultant.com/digital-transformation-statistics/>
6. <https://quixy.com/blog/top-digital-transformation-statistics-trends-forecasts/#:~:text=testimony%20to%20that,-,Stats%20on%20the%20Importance%20of%20Digitization%20and%20Digital%20Strategy,are%20planning%20to%20do%20so.>

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КИБЕРМОШЕННИЧЕСТВА

Габриелян А., студентка 4 курса, специальность «Юриспруденция»
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, РК, E-mail: Nastya.gabrielyan08@mail.ru

В данной статье рассмотрены проблемные вопросы тактики допроса при расследовании кибермошенничества. Подозреваемый (обвиняемый) может быть знаком с потерпевшим только через сеть Интернет, а не в реальной жизни. Эту и другие особенности необходимо учитывать при составлении вопросов перед допросом подозреваемого или обвиняемого в кибермошенничестве.

Ключевые слова: мошенничество, кибермошенничество, интернет, расследование, криминалистика.

This article discusses the problematic issues of interrogation tactics in the investigation of cyberbullying. The suspect (accused) may be familiar with the victim only through the Internet, and not in real life. This and other features must be taken into account when composing questions before questioning a suspect or accused of cyberbullying. Keywords: fraud, cyber fraud, Internet, investigation, criminalistics.

Проблема эффективного противодействия криминальным посягательствам в глобальных компьютерных сетях как никогда актуальна для современной криминалистической науки. Помимо не сомненного позитивного вклада в развитие цивилизации Интернет расширил и возможности для совершения криминальных посягательств, в том числе транснациональных. С ростом количества пользователей информационно - теле коммуникационных сетей расширяется потенциальный круг тех, кто может стать жертвой киберпреступников, включая и кибермошенников. В этой связи нельзя не отметить, что, по оценкам связи Казахстана, среди стран Европы, Республика Казахстан вышла на первое место по числу пользователей Интернета, а также занимает лидирующие позиции по числу доменов второго уровня в национальных интернет - зонах.

Одним из видов хищений является мошенничество. Согласно ч. 1 ст. 190 УК РК, Мошенничество, то есть хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием, наказывается штрафом в размере до одной тысячи месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до шестисот часов, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок, с конфискацией имущества. [1]

Так августе минувшего года официальный представитель МВД РК Шугыла Турлыбек, поделилась некоторыми цифрами, которые дают понимание о размерах ущерба от действий киберпреступников. Как оказалось, с января по август 2022 года в Казахстане выявлено 11,7 тыс. случаев интернет-мошенничества, а ущерб причинен на 7 млрд тенге. При этом наибольшее число таких случаев правоохранители зафиксировали в Нур-Султане, Алматы.

– Преступники ищут различные способы получить персональные данные граждан, которые используют для получения доступа к банковским картам и депозитам. К примеру, на сотовые телефоны граждан звонят так называемые представители банка и сообщают о подозрительных операциях с карточкой. Для блокирования операции и сохранения денежных средств предлагается перевести их на якобы резервный безопасный счет, либо просто просят уточнить данные пластиковой карты, а также СМС-кода, который приходит на сотовые телефоны граждан, – сказала Шугыла Турлыбек.

Также, по ее словам, мошенники звонят по интернет-объявлениям и предлагают продавцу произвести оплату с помощью его банковских реквизитов. После получения необходимых данных, к примеру, фамилии, имени, отчества, номера удостоверения личности и ИИН, на человека оформляется кредит.

В свою очередь, замначальника Центра по борьбе с киберпреступностью Рустем Дюсетаев отметил в разговоре с журналистами, что самым распространенным способом интернет-мошенничества остается онлайн-торговля. За полгода таким способом было совершено почти шесть тысяч киберпреступлений. Зарегистрировано 2,8 тысячи фактов оформления фиктивных онлайн-займов в банках и микрокредитных организациях. В 1,4 тысячи случаев они совершались под предлогом выгодного вложения денег в различные проекты (инвестиции, ставки, игры и так далее) [2]

В основе совершения мошенничества лежит то, что преступник совершает какие-либо действия, связанные с обманом лица (или с злоупотреблением доверия). В результате таких действий имущество (или право на него) переходит от одного лица к другому. Обман и злоупотребления доверия как способы совершения мошенничества определяют криминалистическую характеристику рассматриваемого преступления. Особенность допроса применительно к кибермошенничеству состоит в том, что задаваемые следователем вопросы должны учитывать специфику рассматриваемых преступлений. Ведь подозреваемый (обвиняемый) может быть знаком с потерпевшим только через сеть Интернет, а не в реальной жизни. Этот и другие особенности необходимо учитывать при составлении вопросов перед допросом подозреваемого или обвиняемого в кибермошенничестве. Так, если таковым является потерпевший от кибермошенничества, то у него целесообразно спрашивать о действиях, которые он совершал, пользуясь компьютером или иным устройством, имеющим доступ к какой-либо сети. Например, о посещаемых в последние дни перед преступлением сайтах (в том числе в «Даркнете»); об установленных и используемых приложениях и об источнике этих приложений; об уровне владения компьютером и др. Кроме того, предлагается новый элемент криминалистической характеристики мошенничества — характер отношений между мошенником и потерпевшим.[3]

Кибермошенничество – это хищение чужого имущества, приобретение права на чужое имущество путем обмана, злоупотребления доверием, а также ввода, изменения, удаления или блокирования компьютерных данных; или иного любого вмешательства в функционирование с использованием информационных сетей».

2. Для формирования верной правоприменительной практики при квалификации преступления «кибермошенничество» необходима качественная

теоретическая проработка состава данного вида преступлений. В частности, особое внимание стоит уделить определению объекта и объективной стороны данного преступления, так как именно эти элементы отражают особый специфический характер данной категории преступлений. 3. Правовые основы предотвращения киберпреступлений часто не в полной мере обеспечивают цифровую безопасность в виду технических, организационных и других сопутствующих аспектов деятельности пользователей сети. Таким образом, необходимо: усилить контроль за безопасным использованием корпоративных локальных сетей и беспроводной связи государственным органам; усилить контроль по установке обязательных необходимых антивирусных программ; внедрить четкую систему отслеживания установки протоколов защиты на официальных сайтах организаций, а также на постоянной основе организовывать систематические курсы повышения квалификации для сотрудников правоохранительных органов в сфере цифровой криминалистики

В Казахстане существует ряд нормативных актов, регулирующих информационное поле и закрепляют права человека на защиту от посягательств: Конституция Республики Казахстан, Уголовный кодекс Республики Казахстан, Кодексе Республики Казахстан "Об административных правонарушениях", законах Республики Казахстан "О государственных секретах", "О персональных данных и их защите", "Об электронном документе и электронной цифровой подписи", «Об информатизации». В них были внесены дополнения и изменения в соответствии с разработанной Концепции кибербезопасности ("Киберщит Казахстана») от 30 июня 2017 года № 407, однако понятие «киберпреступление» отсутствует во всех нормативно правовых актов. [4]

Для борьбы и предотвращения должны быть на соответствующем уровне. Ответственность за сохранение порядка в киберпространстве должна лежать не только на плечах государства, но и на юридических и физических лицах в целях безопасности.

В рамках анализа текущей ситуации кибермошенничества, следует обратить внимание на следующие рекомендации:

1. Государственным органам и юридическим лицам, осуществляющим масштабную работу с персональными данными и безопасностью систем сбора и хранения таких данных (базами данных) необходимо:

а. Усилить контроль за безопасным использованием корпоративных локальных сетей и беспроводной связи: большую роль играют сами сотрудники компаний и государственных органов. Нужно обязать на сотрудников корпоративном уровне пройти курсы по информационной безопасности и ввести ответственность за несоблюдение и умалчивание фактов информационных угроз. [5]

б. Усилить контроль по установке обязательных необходимых антивирусных программ, а также внедрить четкую систему отслеживания установки протоколов защиты на официальных сайтах организаций. Для этого ввести правовое регулирование и обозначить ответственность за нарушение или просрочку установки необходимых программ для сохранения безопасности.

2. На основе проведенного анализа и определения потенциальных причин кибермошенничества выявляется явная необходимость в организации систематических курсов повышения квалификации для сотрудников правоохранительных органов в сфере цифровой криминалистики.

3. Проводить профилактические мероприятия с населением, информируя о последствиях, кибергигиену и способах совершения кибермошенничества, повышая компьютерную и правовую грамотность. Объяснить важность сообщения правоохранительным органам о факте преступных деяний в глобальной сети.

4. В целях совместного и эффективного противодействия транснациональным преступным группам, которые специализируются на преступлениях в сфере информационных технологий, необходимо наладить международное сотрудничество для обмена опытом и оперативного реагирования на информационные угрозы.

5. Необходимо создать государственную структуру, которая объединит все заинтересованные органы и привлечет лучших специалистов из числа правоохранительных органов, IT специалистов, привлечет «хакеров» и экспертов в области кибербезопасности, которые обладают специальными знаниями и навыками. В последующем делиться приобретёнными знаниями и взаимодействовать с государственными органами, финансовыми организациями и другими юридическими лицами.

6. Необходимо организовать курсы повышения квалификации для сотрудников правоохранительных органов, которые работают в области информационных технологий. Тем самым повысить качество работы с электронными доказательствами, проведения анализа, экспертиз и других оперативно-розыскных мероприятий. Помимо сотрудников правоохранительных органов также обязать пройти подготовку и повысить профессиональный уровень судей. [6]

Данные практические рекомендации способствуют снижению не только кибермошенничества, но и киберпреступности в целом. Они были разработаны исходя из существующих проблем в правовом поле, практическом применении, а также на основании консультации с действующим экспертом в области кибербезопасности.

Информационные технологии охватывают практически все сферы деятельности человека. Наряду с новыми возможностями, новая среда все чаще становится объектом для противоправных действий. В связи с глобальной цифровизацией борьба с преступностью в киберпространстве становится приоритетным направлением на международном уровне. Развитие киберпреступности в отличие от других сфер деятельности происходит стремительно быстро. Распространение технологий в современном обществе меняет образ жизни людей. Интернет-мошенничество не знает географических границ. Вне зависимости от того в какой вы стране, в каком часовом поясе и какой деятельностью занимаетесь – злоумышленник удаленно может получить доступ к вашим персональным данным преступным путем, что в дальнейшем может привести к большим финансовым потерям.

Динамика роста согласно статистическим данным и раскрываемость мошенничества в Интернете сигнализирует о проблемах в расследовании правоохранительными органами, необходимости усовершенствовании правовых механизмов и методов противодействия. Предпринимая меры по разработке рекомендаций, пособий и методик для мониторинга преступлений значительно повысит показатель раскрываемости. Нормотворчество и взгляд прогрессивных, компетентных специалистов в юриспруденции, финансах и в сфере IT технологий приблизят к быстрому и эффективному реагированию на инциденты.

На основании того, что в исследовательских кругах вопросы о введении отдельного состава такого вида преступления, как мошенничество с использованием инфокоммуникационных технологий остаются актуальными и дискуссионными, считаю, что в соответствии с изучением международного опыта передовых компьютерализованных государств необходимо ввести состав «Кибермошенничество» в действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан, также есть необходимость ввести соответствующий термин и обобщить различные интерпретации данного феномена. Помимо улучшения нормативно-правовой базы, также стоит обратить особое внимание на улучшение кадровых служб для эффективной работы по предотвращению такого вида преступлений.

В странах, где пониженная координация информационных сетей может использоваться как транзитные каналы для осуществления преступных деяний в цифровом пространстве. В особенности, это касается тех государств, у которых отсутствует правовая ответственность за совершение преступлений, в том числе за самый распространённый из них – мошенничество. Наличие жестких санкций изначально препятствуют на подсознательном уровне совершать неправомерные деяния. Вместе с правовыми основами нужно в совокупности охватывать и техническую составляющую. Системы могут быть уязвимыми до тех пор, пока стандарты безопасности не будут внедряться во все структуры, в особенности там, где храниться большая база персональных данных.

Комплексное рассмотрение данной проблемы как со стороны юриспруденции, цифровой криминалистики и сферы IT поможет эффективному раскрытию и предотвращению кибермошенничества. Развитие и модернизация законодательства требует тщательного анализа, и напрямую зависит от алгоритма действий и рекомендаций со стороны сотрудников правоохранительных органов, которые обладают специальными знаниями.

Список литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан.
2. Кибермошенничество в Казахстане: факты, тенденции и анализ.
3. Билан, А. Н. Тактика допроса при расследовании кибермошенничества. - С.270-271.
4. СЕРІК АЙНҰР СЕРІКҚЫЗЫ. Правовые основы предотвращения кибермошенничества: состояние и перспективы развития. <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1613/1.%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BA%20%D0%90.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

5. О персональных данных и их защите Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года N 94-V. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094>

6. <https://mipk-institute.ru/blog/podgotovka-i-povyshenie-kvalifikatsii-kadrov>
https://dzen.ru/a/Y_wdJjtq2H-1Mf98?utm_referer=yandex.kz

УДК 338.1

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ МИРОВЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Жайлаубаева А.Н.

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: aida.zhailaubayeva@mail.ru

Сегодня необходимость глубокого анализа современной экономики, определения ее общих характеристик, устойчивости и слабых сторон является одной из актуальных задач. Территориальная экономика имеет большое значение в развитии и формировании рыночных отношений для научного обоснования социально-экономических реформ.

В настоящее время основная экономическая деятельность осуществляется в регионах. Им предоставляется возможность самостоятельно решать социально-экономические проблемы и создавать межрегиональные контакты. Каждый регион занимает определенное место в экономическом комплексе страны, а также образует с другими регионами единую экономическую единицу.

Кроме того, каждый регион Республики Казахстан имеет свои природные ресурсы, особенности их размещения, национально-исторические особенности, уровень экономического развития, свою экономическую структуру. [1]

Особенность территориальной экономики при переходе к рыночным отношениям в последние годы. Государственное регулирование экономического развития региона является одной из актуальных проблем, требующих безотлагательного решения. Основной целью государственного регулирования территориального развития является обеспечение оздоровления всей республиканской экономики за счет достижения экономического роста в регионах.

Каждый регион Казахстана имеет свои природные ресурсы, особенности их формирования, национальные или природные особенности, свою экономическую структуру, экономическое развитие и уровень специализации. Каждый регион, во-первых, занимает определенное место в экономических комплексах государства, во-вторых, страна вместе с другими кругами обращения образует целую экономическую единицу. Поэтому знания о государстве создаются на основе всестороннего изучения всего его обращения. Экономическое содержание региона требует разработки политики и стратегии, основанных на рациональной научной основе. В настоящее время очень важно использовать дифференцированный подход в решении конкретных экономических задач, связанных с возможностями и особенностями каждого региона.

Целью моей работы, является, определение путей эффективного государственного регулирования развития региональной экономики с учетом особенностей социально-экономического развития региона. А концепция

муниципального управления в настоящее время рассматривается как эффективная форма управления, отвечающая требованиям рыночной экономики. Муниципальное управление в форме местного управления частной собственностью. В последние годы широко используется понятие территориального управления экономикой. В настоящее время главное место занимают социально-экономические и экологические цели, а также пути достижения экономического развития страны. [2]

Территориальная экономика – это экономика стала одной из важнейших сфер в системе образования. Территориальный экономический субъект, социально-экономическое территориальное размещение производительных сил Республики Казахстан и развитие ее отраслей экономики, изучает важные природно-экономические, демографические и экологические особенности регионов, а также межрегиональные, внутритерриториальные и межрегиональные, государственные экономические отношения. Иными словами, изучение пространственного аспекта общественного воспроизводства считается важным инструментом изучения территориальной экономики.

Территориальная экономика изучает природно-ресурсный потенциал Казахстана, его регионов, население, трудовые ресурсы и текущие демографические проблемы, а также анализирует формирование рыночных отношений и экономический уровень его регионов. Определяет место страны в мировой экономической системе, направления структурной перестройки экономики, факторы размещения производительных сил при переходе к рынку, исследует структуру экономики и рассматривает пути ее эффективного использования.

Прежде чем перейти к определению территориальной экономики, давайте сначала объясним понятия территории и региона. Территория — это строго ограниченная часть поверхности земли, описывающая конкретную территорию, определяемую географическим положением и другими факторами. Регион отличается от территории определенными целями и задачами. Каждая наука использует свои критерии регионализации:

1. хозяйственно-административно-управленческая диспозиция;
2. роль в территориальном разделении труда;
3. решение социальных и экономических проблем;

Качество экономического пространства каждого региона, относящегося к внешнеэкономическому пространству, определяется следующими характеристиками:

1. плотность (население, валовой внутренний продукт, основной капитал, природные ресурсы);
2. размещение (равные показатели, размещение населения, экономическая активность);
3. связность (интенсивность экономических отношений, состояние товаров, капитала, движения рабочей силы). [3]

Территориальная экономика – отрасль науки, тесно связанная с природными экологическими условиями, изучающая социально-экономические процессы территории страны и ее регионов, размещение и развитие производительных сил.

Таким образом, последние годы в условиях перехода к рыночным отношениям большое внимание уделяется развитию территориальной экономики.

Все проблемы, возникающие в процессах восстановления, тесно связаны с территориальными факторами и условиями. Целью территориального экономического развития является не только социально ориентированное, но и создание регулируемого государством рынка. Такое регулирование должно создать условия для эффективного функционирования национальной экономики всего региона. Прежде всего, он эффективен, то есть зависит от специализации региона, использования трудовых ресурсов и минимизации потерь и природных условий.

Территориальная экономика в своих исследованиях использует комплекс научных методов, среди которых важное значение имеет балансовый метод. Создание отраслевого и территориального баланса позволяет правильно выбрать соотношение между специализированными рыночными отраслями, дополняющими территориальный комплекс, т. е. отраслями и отраслями в сфере деятельности, обеспечивающими потребности населения. Помимо количества балансов, необходимо также подготовить эффективные межрегиональные и внутрирегиональные коммуникации. Экономическое обоснование движения предприятия (оснащение предприятия соответствующим оборудованием, определение места строительства, выбор региона для расчета его обеспеченности сырьем, энергией, водой, теплом, трудовыми и другими ресурсами) составляет содержание балансовый метод. Включен баланс (баланс) основного территориального производства и потребления основных видов продукции региональной экономики. [4]

В рыночных условиях роль и функция регионов отражаются в формировании экономических связей между деятельностью и жизнедеятельностью людей. А. К. Осипов более подробно описал свою территориальную роль и разделил свои услуги:

1. институциональные услуги - с одной стороны, экономическая автономия, с другой стороны, определяющая политику общеэкономического единства государства, гарантирующая конституционное право народа жить свободно, независимо от того, где он проживает и не быть защищенным социальные и правовые средства;

2. направлены на обеспечение экономического обслуживания, национальной безопасности страны, создание возможностей и условий для свободного осуществления экономической деятельности;

3. гарантирует возможности и права по предоставлению социальных услуг, социальное развитие населения, экономический потенциал региона;

4. экологические службы, обеспечивает достойное проживание населения, осуществляет мероприятия по охране природы и другим улучшениям окружающей среды. [5]

В настоящее время услуги и методы управления на территориальном уровне основаны на интеграции экономического, социального и административного направлений. Рыночные методы регулирования отходят от государственного регулирования через общепризнанную систему маркетинга, экономические рычаги и стимулы.

Таким образом, методика прогнозирования развития регионов должна предусматривать обязательный ретроспективный анализ размещения и развития производительных сил на период до 15 лет. В этом методе в ретроспективном периоде должна учитываться оценка аспектов социального развития регионов,

уровня реализации важных социальных программ с учетом внутренних территориальных различий. Уровень жизни населения должен оцениваться с учетом природных, экономических и научных особенностей. [6]

Общетерриториальными задачами для всех регионов являются реформирование экономической структуры, вывод отдельных регионов из депрессии, создание социальной инфраструктуры, модернизация экономики, развитие межрегиональной транспортной системы, создание экологически безопасной среды. Финансовое положение для развития региона особое. Существует два источника средств, направленных на ускорение развития экономики региона:

1. иностранные инвестиции являются экзогенным источником, а внутренние инвестиции являются эндогенным источником.

2. к способам стимулирования эндогенного развития относятся природные ресурсы, «экономическая среда» (производство, транспорт, связь, накопленный экономический потенциал и др.) и человеческий капитал (образование, квалификация, творческий потенциал, профессионализм, чистота населения и др.), связано с активацией потенциала.

К возможным методам стимулирования эндогенного территориального развития на основе существующих технологий и известных способов организации производства относятся следующие:

1. прямое государственное регулирование;
2. стимулирование сферы услуг;
3. развитие малого и среднего предпринимательства;
4. создание специальных зон. [7]

Методы прямого государственного регулирования основаны на государственной собственности. На данный момент, поскольку в Казахстане все еще продолжается приватизация собственности, использовать этот метод в эндогенном территориальном развитии становится затруднительно. Отраслевое стимулирование является не только задачей структурной и промышленной политики, в ряде случаев оно рассматривается как задача территориальной экономической политики. Особенно это касается сферы услуг.

Именно поэтому, сегодня малый бизнес в Казахстане и других странах рассматривается как один из методов национальной и региональной экономической политики. Благодаря их способности и гибкости адаптироваться к структурным изменениям правительства многих стран поддерживают малые предприятия на национальном и региональном уровнях. Такая поддержка проявляется в выдаче кредитов и финансирования со скидкой, помощи в переподготовке кадров, управлении производством финансовых предприятий, стимулировании инвестиций, предоставлении технологий и других случаях. [8]

Поощрение малого и среднего бизнеса в рамках территориальной экономической политики осуществляется только в том случае, если они создают возможности для экономического роста и создания новых рабочих мест в регионе. Тип помощи зависит от специфики фирмы (капитал для капиталоемких фирм, фирм по торговле услугами, оборотный капитал, потребности в новых технологиях и оборудовании) и жизненного цикла.

В набор инструментов государственного регулирования входят следующие основные элементы:

1. экономическое прогнозирование – это способность видеть будущее состояние экономики и состояние смежных сфер.

2. разработка индикативного плана (прогноза) заключается в прогнозировании развития всего хозяйственного комплекса страны.

3. разработка и реализация адресного плана для определенной группы хозяйствующих субъектов.

4. использование средств прямого воздействия на экономические объекты. [6]

Разработка и реализация комплексных программ, направленных на решение приоритетных задач социально-экономического развития страны (территориального образования):

1. целенаправленное создание функциональной отраслевой структуры экономики города и ее перспективы;

2. создание организационно-экономической и нормативно-правовой ситуации для обеспечения стабильного и нормального уровня жизни города;

3. сокращение масштабов бедности;

4. снижение уровня безработицы;

5. поддержание тесных связей со странами мира;

6. разработка комплекса организационно-правовых мер по развитию туризма;

7. повышение эффективности управления государственными активами;

8. улучшение экологических условий;

В последние годы значение региональной экономики стремительно росло. В настоящее время реализуются социальные, экономические и экологические цели. При переходе к рыночной экономике мы неправильно оценили территориальную политику, и этот вопрос остался одной из неисследованных проблем. В связи с этим в большинстве регионов институты рыночной экономики развиты недостаточно, а производственная инфраструктура не развита должным образом. Недооценка территориальных особенностей при переходе к рынку является одним из важных факторов, приводящих к возникновению кризисных ситуаций в нашей стране и снижению эффективности экономического развития. Для решения подобных проблем крайне необходим контроль и регулирование экономики региона со стороны государства. [7]

Проанализировано социально-экономическое положение регионов Республики Казахстан и показано, что оно должно регулироваться государством. Как сказано в Послании Президента Республики Казахстан «Казахстан – 2030»: «В настоящее время вопрос государственного управления сложными системными структурами общества и экономики вызывает противоречия». Централизация финансово-экономического управления регионами является препятствием на пути экономического развития страны.

Общая территориальная экономика — отрасль науки, тесно связанная с природными и экологическими условиями, изучающая территорию нашей страны и социально-экономические процессы ее регионов, размещение и развитие производительных сил.

Таким образом, деятельность и роль регионов в рыночной ситуации отражается на формировании экономических отношений в течение жизни людей. Его услуги включают в себя: институциональные, экономические, социальные и экологические услуги. В процессе государственного регулирования развития экономики региона необходимо проводить территориальную политику.

Территориальная политика – многозначное понятие, широко используемое в разных значениях.

Территориальная политика – составная часть общей государственной политики, направленная на эффективное использование территориальных факторов жизнедеятельности и экономической деятельности для достижения стратегических целей и задач, необходимых для устойчивого социально-экономического развития нашей страны.

Список литературы

1. Стратегия развития «Казахстан-2030».
2. Об индикативном плане социально-экономического развития Республики Казахстан. Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 мая 2003 года N722.
3. Постановление N432 Указа Республики Казахстан от 3 марта 2003 года об утверждении правил формирования индикативного плана социально-экономического развития Республики Казахстан.
4. Курманбаев С.К. Муниципальное управление Алматы 2003.
5. Ихданов Ж., Орманбеков Э. — Актуальные вопросы государственного регулирования экономики. Алматы; Экономика, 2005.
6. Бизнес-опросы. Агентство по статистике и анализу Республики Казахстан — 2006 г. — январь.
7. Казахстан 1991-2004: Информационно-аналитический сборник. Агентство РК по статистике - Алматы: Экономика.
8. [Электронный ресурс]: интернет-источник – <http://www.minfin.kz>.

ӘОЖ 343.244

ҚАСАҚАНА ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 20-бабына қылмыстық-құқық сипаттама)

Жамбылова А.С.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 20-бабында қасақана жасалған қылмыстық құқық бұзушылық қарастырылған. 20-бап бойынша, тікелей немесе жанама пиғылмен жасалған іс-әрекет қасақана жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады. Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын алдын ала болжап білген болса және осы зардаптардың туындауын қалаған болса, қылмыстық құқық бұзушылық тікелей пиғылмен жасалған деп танылады [1].

Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, осы зардаптардың орын алуын қаламаса да, оларға саналы түрде жол берсе не оларға немқұрайлы қараса, қылмыстық құқық бұзушылық жанама пиғылмен жасалған деп танылады.

Егер қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде заң бойынша неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын және адамның пиғылында болмаған ауыр зардаптар келтірілсе, мұндай зардаптар үшін қылмыстық жауаптылық, егер адам олардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, бірақ бұған жеткілікті негіздерсіз менмендікпен оларды болдырмауға болады деп есептеген немесе егер адам бұл зардаптардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжап білмеген, бірақ алдын ала болжап білуге тиіс және біле алатын болған жағдайларда ғана туындайды. Тұтас алғанда, мұндай қылмыстық құқық бұзушылық қасақана жасалған деп танылады.

Кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық 22-бапта қаралған. Қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде заң бойынша неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын және адамның пиғылында болмаған ауыр зардаптар келтірілсе, мұндай зардаптар үшін қылмыстық жауаптылық, егер адам олардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, бірақ бұған жеткілікті негіздерсіз менмендікпен оларды болдырмауға болады деп есептеген немесе егер адам бұл зардаптардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжап білмеген, бірақ алдын ала болжап білуге тиіс және біле алатын болған жағдайларда ғана туындайды. Тұтас алғанда, мұндай қылмыстық құқық бұзушылық қасақана жасалған деп танылады.

Ranking.kz/ ашық ақпарат порталының мәліметі бойынша, соңғы бес айдың қорытындысы бойынша отбасылық-тұрмыстық саладағы барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың 40,2%-ы денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру жағдайларына тиесілі: 152 құқық бұзушылық, бұл өткен жылға қарағанда 5,6%-ға аз.

Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру жағдайлары да қомақты үлес алады: 132 құқық бұзушылық, плюс 6,5%.

Сондай-ақ, отбасылық-тұрмыстық саладағы кең таралған құқық бұзушылықтардың арасында адам өлтіру орын алды: 52 жағдай, жылына плюс 2% [2].

Жасалатын кез-келген қылмыс тікелей немесе жанама қоғамдық қатынастарға қол сұғады. Сондықтан, ол бүкіл қоғам үшін қауіпті боп келеді.

Қылмыстық құқық саласындағы көпшілік ғалымдар мен криминалистер таныған жалпы ережеге сәйкес қылмыстың жалпы объектісі болып, соның ішінде Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 106-бабымен көзделген денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірудің де, қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар табылады. Қоғамдық қатынастар - кез-келген қоғамдағы адамдар арасындағы қатынастар, ал адам осы қатынастардың иегері болып табылады. Сондықтан, қылмыскер адамның жеке басына, оның өміріне, денсаулығына, ар-намысы мен қадір қасиетіне және т.б. игіліктеріне қол сұға отырып, сонымен бір уақытта қоғамдық қатынастарға да қол сұғады.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру жеке тұлғаға қарсы, оның ішінде денсаулыққа қарсы қылмыс болып табылады. Ал, денсаулыққа қарсы қылмыстар дегеніміз адам денсаулығының қауіпсіздігіне тікелей қол сұғатын және қылмыстық заңмен көзделген қоғамға қауіпті әрекеттер. Бұдан денсаулыққа қарсы қылмыстардың, соның ішінде ҚР ҚК 106-бабымен көзделген денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірудің тектік (топтық) объектісі болып адамның өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар табылады.

Қылмыстың жалпы объектісінен оның тікелей объектісін ажырата білген жөн. Көп жағдайда қылмыстық заңда кез-келген қылмыс құрамының белгілерін сипаттау кезінде объект ретінде қоғамдық қатынастар көрсетілмей, олардың материалдық көрінісі немесе кез-келген қылмыс құрамының тікелей объектісі болып табылатын қоғамдық қатынастарға қатысушыларының нақты игіліктері көрсетіледі. Қылмыстың тікелей объектісі нақты қылмыс құрамын ұғыну, түсіну, бұзылған қоғамдық қатынастардың мәнін ашу қылмыстық әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесін ұғыну үшін маңызды және осы қылмыс құрамын оған ұқсас қылмыстардан ажыратуға мүмкіндік береді.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіруде қылмыс тікелей басқа адамның денсаулығына зиян келтіруге бағытталады. Сондықтан, адамның денсаулығы ҚР ҚК 106-бабында көзделген денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірудің тікелей объектісі болып табылады. Бұл көзқарас қылмыстық құқық ғылымында көпшілікпен танылған болып келеді. Қылмыстың тікелей және жалпы объектісі арасында ажырамас өзара байланыс бар. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру кезінде адам денсаулығына қол сұға отырып, қылмыскер белгілі бір қоғамдық қатынастарға қол сұғады. Өйткені осының нәтижесінде адам дұрыс өмір сүре алмайды, дені сау бола алмайды, тиісінше еңбек қабілеттігінен толық немесе ішінара айырылады.

Медициналық тұрғыдан денсаулық - адам организмі органдарының немесе тіндерінің дұрыс қызмет етуін түсінген жөн. Қанау, дене жарақатын келтіретін соққылар, тырнақ іздері және т.б. кез-келген түйіршіктің немесе органдардың дұрыс қызмет етуін бұзады және адам денсаулығына белгілі бір дәрежеде зиян келтіреді. Сондықтан, адам тіндері мен органдарының дұрыс қызмет етуін бұзуға бағытталған барлық іс-әрекеттердің тікелей объектісі болып адам табылады.

Ауыр қылмыстар ретінде ең ауыр жаза он екі жылға бас бостандығынан айырудан аспайтын қасақана жасалған әрекет саналады.

Аса ауыр қылмыс ретінде он екі жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасы көзделген қасақана жасалған әрекет танылады [3].

А.С. Никифоровтың көзқарасы бойынша адам денсаулығы деп-адам организмінің тұтас алғандағы қалыпты жәй-күйін түсінген жөн дейді. Бірақ адам денсаулығы деген бұл түсінік тар мағыналы болып келеді. Адам организмінің кез-келген түйіршігі белгілі қызметтерді атқарады, сондықтан түйіршіктердің дұрыс қызмет етуін бұзу адам денсаулығына зиян келтіреді және адам организмінің тұтас алғандағы қалыпты жай күйінің бұзылуына соқтырады [4].

А.А.Жижиленко мен В.В.Ореховтың көзқарастары бойынша денсаулыққа ауыр зиян келтірудің объектісі болып адам денсаулығы емес, оның дене қол

сұғылмаушылығы [5] табылады екен. Бұл көзқарасты П.А. Дубовец былай терістейді: «іс жүзінде адамның дене қол сұғылмаушылығы денсаулыққа ешқандай зиян келтірмей-ақ та бұзылуы мүмкін [6].

Мысалы, қорлау іс-әрекеттері кезінде. Кейбір жағдайларда дене қол сұғылмаушылығының бұзылу фактісінде, тіпті, қылмыс құрамы да болмайды. Мысалы, жеке тұлғаның өзге игіліктеріне қол сұғу белгілерінсіз бір адамның басқа адамның денесіне оның еркіне қарсы қол тигізуі. Сонымен бірге, дене жарақаты дене қол сұғылмаушылығын бұзбай-ақ келтірілуі мүмкін. Мысалы, қорқудың нәтижесіндегі психикалық ауру.

Сонымен, қылмыстық заң қылмыстық қол сұғушылықтан дене қол сұғушылығын қорғамайды, керісінше тұлғаның өмір, денсаулық, ар-намыс, қадір-қасиет және т.б. сияқты белгілі бір игіліктерін ғана қорғайды.

Қылмыстық заң адамның денсаулығын оның туған сәтінен бастап өлген сәтіне дейін, яғни оның бүкіл өмір бойы денсаулығын қорғайды.

Аса қатігездікпен, саддизммен, қорлаумен, жәбірленушіні қинап қылмыс жасау – кінәлінің және жасалған қылмыстың қоғамға қауіптілігінің аса жоғары екендігін сипаттайтын бұл жағдайлар көбіне жеке адамға қарсы жасалатын қылмыстарда кездеседі. Адам өлтірудің өзі қатігездік әрекет. Қаза келтіру тәсіліне қатысты мән – жайларды бағалаған кезде кінәлінің аса қатігездік көрсеткенде жәбірленушіге аса тән немесе жан күйзелісі мен қасіретін келтіретін әрекеттерді қасақана жасайтыны ескеру керек. Осы тармақ бойынша әрекетті саралау үшін айрықша қатігездік талап етіледі. Бұл жөнінде, ең алдымен адам өлтіру әдісі айғақтама болады. Адамды өмірінен айыру жәбірленушіні айрықша қорлау мен қинауға байланысты әдіспен жасалады: көптеген жарақат салу, тірідей өртеу, алдын ала, біртіндеп дене мүшелерін кесу, азапты әсер ететін улы қолдану, ұзақ уақыт судан, жылудан айыру және басқалар. Саддизм – қатігездіктің шектен шыққан көрінісі, бұл жағдайда жәбірленушінің немесе басқа адамдардың азап шегуінен қылмыскер ләззат, қанағат алады.

Аса қатігездікпен өлтіргенде айыпкер өзінің іс - әрекетінде аса қатігездік сипат бар екендігін түсінуге, соны қалауға немесе оған жол беруге тиіс. Аса қатігездік тек объективтік әрекеттермен ғана емес, сонымен қатар айыпкердің психикалық қатынасымен сипатталады. «Аса қатігездік» түсінігі медициналық емес, құқықтық түсінік. Адам өлтірудің бұл саралаушы нышанының бар – жоғын қоғамда қалыптасқан моральдық, тұрмыстық көзқарастарға сүйене отырып тергеу және сот органдары анықтайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (қолданыстағы редакциясы).
2. Ranking.kz/ ашық ақпарат порталы.
3. Орсаева.Р.А. Қазақтан Республикасы Қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсаева.Р.А. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2019.-503 б.
4. Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. - М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002.-204 с.

5. Жижиленко А. А.ч. Преступления против личности / А. А. Жижиленко. - М. ; Л. : Гос. изд-во, 1927. - 140 с. (переизд. 2010).

6. Дубовец П.А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву [- Москва : Юрид. лит., 1964. - 159 с.; 20 с.

ӘОЖ 330.1(574)

ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ

Жасұзақова Ш.Ж., Адайханова А.Т.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Жоғары колледж, Өскемен қ., Қазақстан

E-mail: shinar2006dias@mail.ru; adaykhanova@mail.ru

Интеграциялық процестердің дамуы халықаралық тауар айырбасы мен оларды өндіретін факторлар қозғалысының артуының заңдылықты нәтижесі болып табылады. Бұл елдер арасындағы тұрақты өндірістік өнім өткізу байланыстарын қалыптастыру және халықаралық сауда мен өндіріс факторлары қозғалысындағы көптеген кедергілерді жоюды қажет етеді. Бұны жүзеге асыру мемлекетаралық интеграциялық бірлестіктер деңгейінде көпжақты саяси келісімдер негізінде мүмкін болады.

Қазіргі кездегі әлемдік кеңістікте екі тенденция көрініс алған, атап айтқанда:

- Біріншіден, әлемдік шаруашылықтың біртұтастығы, оның ғаламдық сипатының күшеюі;
- Екіншіден, аймақтық деңгейде елдердің экономикалық жақындасуы және олардың өзара бағыныштылығының нығаюы.

Әр түрлі интеграциялық процестер мен топтардың тәсілдері идеологиясы, анықтамалары мен аттарының бөлектігіне қарамастан олардың кейбір жалпы белгілері мен заңдылықтарын бөліп қарастыруға болады. Тарихи интеграция эволюциялық дамидын бірнеше негізгі сатылардан тұрады және оның әрқайсысы интеграцияның жетілу дәрежесінің көрсеткіші болып есептеледі.

Бірінші деңгейде мемлекеттер өзара жақындасудың алғашқы қадамы ретінде преференциалдық сауда келісімдерін жасайды. Бұл келісім жеке мемлекеттер арасында екі жақтылық негізінде қалыптасқан интеграциялық топ пен жеке мемлекет не мемлекеттер тобының арасында жасалуы мүмкін.

Интеграцияның екінші деңгейінде мемлекеттер екі жақты сауда кедендік тарифтерді жай ғана қысқартуды емес, оны мүлдем алып тастауды көздейтін еркін сауда аймағын (ЕСА) құруға көшеді, бірақ үшінші елдермен қатынаста ұлттық кедендік тарифтер өзгертілмейді.

Интеграцияның үшінші деңгейі Кедендік одақ (КО) құруға негізделген. Бұл ұлттық кедендік тарифтер тобын келісімді түрде алып тастап, үшінші мемлекеттерге қатысты сауданы реттеуде ортақ кедендік тарифтік емес жүйесін қолдану болып табылады.

Интеграциялық процестің төртінші деңгейі ортақ нарыққа жеткенде интеграцияланатын мемлекеттер тек тауарлар мен қызметтердің ғана емес, өндіріс факторларының – капитал және жұмыс күші қозғалысының еркіндігі туралы келісім жасайды. Біріңғай сыртқы тариф негізінде өндіріс факторларының мемлекетаралық қозғалысының еркіндігі ұйымдық тұрғыдан сыртқы саясат мемлекетаралық үйлестердің анағұрлым жоғарғы деңгейін талап етеді. Экономиканы интеграциялау оған қатысушылардың әрқайсысына, өзара саудамен шектелген елдерге қарағанда, қосымша жүйелі эффект деп аталатын артықшылықтарды алуға жағдай жасайды. Екінші жағынан алғанда, мемлекеттердің мұндай ынтасы әлемде болып жатқан сапалық өзгерістерді көрсетеді және де қоғамдық өмірдің әр түрлі салаларындағы, ең алдымен экономикалық жүйедегі интеграциялық процестердің дамуына жасалған оңтайлы жағдайлардан туындайды.

«Интеграция» термині алғашқы рет неміс және швед ғалымдарымен XXғ. 30-шы жылдарында қолданған болатын[3]. Интеграция түсінігі қайта құру, қосылуды білдіретін *integratio* деген латын сөзінен шыққан[4].

Қазіргі экономикалық сөздік анықтамасы бойынша, интеграция (латын тілінен «*integer*» -толық) – экономикалық тұлғалардың бірігуі, олардың өзара әрекеттесуінің тереңдеуі, өзара байланыстардың дамуы. Экономикалық интеграция өндірістік-технологиялық байланыстарын кеңейту мен тереңдетуі, ресурстарды бірлесе пайдалану, капиталдар бірігуі, сонымен қатар бір-біріне қолайлы жағдай жасау арқылы экономикалық іс-әрекеттерге өзара «кедергілерді» жою бағыттарында айқын көрінеді. Сонымен интеграция экономикалық субъектілерді біріктіру, олардың өзара іс-қимылын тереңдету, олардың арасындағы байланыстарды дамыту. Экономикалық интеграция елдің ұлттық шаруашылықтары деңгейінде де, кәсіпорындардың, фирмалардың, компаниялардың, корпорациялардың арасында болады[5].

Қазақстан Республикасының өркениетті қоғам орнатуға деген құлшынысы күйреген Кеңес Одағынан мұра болып қалған экономикалық - әлеуметтік, саяси - рухани дағдарыстан шығудан басталды.

1991 жылдың желтоқсан айындағы республика Жоғары Кеңесінің сессиясында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» заң қабылдануы жер шары халықтарына өмірге жаңа, тәуелсіз мемлекет келгендігін жария етті. Дүниежүзі халықтарының 1992 жылдың қазан айында болған I Құрылтайында тәуелсіз елдің тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев айтқанындай: «Біз ұлы жолға шықтық. Арманды сапарға аттандық. Қолымызда тәуелсіздіктің көк туы. Елтаңбамызда бар, халықтың басын біріктірген киелі шаңырағымыз, арманымызды алдыға аппаратты пырақтарымыз бар. Ылайым бетімізден жарылқасын!»

Ия, Қазақстанның тәуелсіздену процесі жылдам қарқынмен басталды. 1990-1991 жылдар ішінде қазақ елін қуантып, мәртебесін асырған оқиғалар аз болған жоқ. Қазақ СССР мемлекеттік егемендігі туралы Декларациядан басталған тәуелсіздік ашу үрдісі бір жылдың ғана ішінде жеке, тәуелсіз Қазақстан Республикасының құрылуына жеткізді.

1992 жылдың 2 наурызында Қазақстан БҰҰ – ға кіреді және осы бүкіләлемдік ұйымның 164 – ұлттық мүшесі болды. Қазақстан БҰҰ қызметіндегі саяси мәселелерді, әсіресе ядролық қауіпсіздікпен байланысқан сұрақтарды шешуге

белсенді түрде қатысуда. Сонымен бірге Қазақстан еуразиялық қауіпсіздікті нығайту саласында мақсатты бағытталған жұмыстарды жүргізіп жатыр. Қазақстан Республикасының халықаралық қоғамдық және экономикалық ұйымдарға мүшелігі кестеде көрсетілген. (Қосымшадан қараңыз).

Қазақстан өкілдерінің БҰҰ-ның көмекші органдарындағы жұмысшы күн санап кеңеюде. Соңғы жылдардың өзінде Қазақстан ел орналасқан жерлер бойынша ЭКОСОС (БҰҰ-ның экономикалық және әлеуметтік одағы) комиссиясының және ақпарат бойынша комитеттің мүшесі болды. Қазақстан космосты бейбіт мақсатта пайдалану бойынша БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы Комитетінің (КОПУОС) мүшесі болып табылады және қазіргі кезде Қазақстан Республикасын КОПУОС шеңберіндегі келісімдер, келісім-шарттар және конвенциялар қатарына қарастыру ұсыныстары қарастырылып жатыр.

Қазақстан наркотиктік құралдарды бақылау бойынша БҰҰ-ның Халықаралық Кеңесімен тығыз ынтымақтастықта қызмет етуде. 1992 жылдан бастап Қазақстанда осы проблематика бойынша қажетті техникалық көмек көрсету мақсатында БҰҰ-ның бірнеше миссиясы қайтты.

БҰҰ-ның қоршаған орта жөніндегі даму бағдарламаларымен, әсіресе Арал, Каспий, Семей жерлеріндегі экологиялық проблемаларды шешу бойынша көмек көрсетуді ұйымдастыруға қатысты ынтымақтастық белсенді түрде жүргізіліп жатыр.

БҰҰ-ның даму бағдарламасының қызметі Қазақстан 1993 жылы басталды және ол ұлттық кадрларды дайындау ісіне жәрдемдесуге, сонымен бірге нарықтық реформаларды және экономиканың әр түрлі секторларындағы (ауыл шаруашылығы, ауыр өнеркәсіп, сауда және т.б.) қайта өзгертулерді жүргізуге Үкіметке консультативтік көмек көрсетуге бағытталған.

Қазақстан биологиялық алуан түрлілікке байлаысты қоршаған орта жөніндегі даму бағдарламасының (ЮНЕП) жасаған конвенциясына қол қойды және 1994 жылдың қыркүйегінен бастап ол осы конвенциясының бір Жағы болды, сонымен бірге 1994 жылдың аяғында Нассауда (Багам аралдары) өткен биологиялық алуан түрлілік жөніндегі Конвенция жақтарының Конференциясының бірінші мәжілісіне қатысты.

Қазақстан мамандары қуаңшылықпен күрес жүргізу бойынша Конвенцияны жасау ісіне ЮНЕП жұмысына қатысты.

1994 жылдың қаңтарында Қазақстан Еуропалық экономикалық комиссияның мүшесі болды. Қазіргі кезде Қазақстанның белгіленген приоритеттік салаларында ЕЭК-ның қызметін тұрақты ынтымақтастықта белгілеу бойынша комиссиямен жұмыс жүргізіледі.

1995 жылдың көктемінде қазақстандық делегация ЕЭК-ның жыл сайынғы сессиясының жұмысына қатысты.

Қазақстан өкілі экологиялық саясат бойынша ЕЭК комитетінің мүшесі болып табылады. ЕЭК және ЮНЕП-тің бірлескен жобасы шеңберінде Комитет өтпелі экономикасы бар елдердің табиғатты қорғау қызметін кешенді түрде басқарудың жетекші принциптерін жасады.

Азия Тынық мұхитқа арналған БҰҰ-ның экономикалық және әлеуметтік Комиссиясын 1947 жылы ЭКОСОС құрды. Еуразия аймағының мемлекеті ретінде Қазақстан ЭСКАТО мүшесі болып табылады.

ЭСКАТО-мен бірлескен жобалардың бір қатарын Азиялық даму банкісі қаржыландырады. ЭСКАТО-ның эгидасымен қазақстандық мамандардың қатысуымен көптеген Азия елдерінде конференциялар мен семинарлар жүргізілуде.

1992 жылдан бастап Қазақстан Денсаулық қорғаудың бүкіләлемдік ұйымына, Бүкіләлемдік почталық Одаққа, Азаматтық авиациялық Халықаралық ұйымына, интеллектуалдылық меншіктің Бүкіләлемдік ұйымына, білім, ғылым мен мәдениет сұрақтары бойынша БҰҰ-ға (ЮНЕСКО), Халықаралық валюталық қорға, қайта құру мен дамудың Халықаралық банкісіне, Еуропалық банкке мүше болды.

1993 жылдан бастап Қазақстан Бүкіләлемдік метеорологиялық ұйымға, Еңбектің Халықаралық Одағына мүше болды. 1994 жылдан бері Қазақстан Азиялық даму банкісіне мүше болды.

Халықаралық қаржылық ұйымдар жөнінде айтар болсақ, 1992 жылы Қазақстан Халықаралық валюта қоры мен Халықаралық қайта құру және даму банкісіне мүше болды. ХВҚ-ға және Бүкіләлемдік Банктің ұйымдарына кіру үшін қажетті жағдайларды жасау үшін 1992 жылдың маусымында Қазақстанда «Қазақстан Республикасының Халықаралық валюталық қорға, Халықаралық қайта құру және даму қорына, Халықаралық даму корпорациясына, Халықаралық даму Ассоциациясына, инвестициялық дауларды реттеу бойынша Халықаралық орталыққа мүшелігі» жөнінде арнайы Заң қабылданған еді.

1993 жылдан бастап Қазақстан үкіметі қаржылық тұрақтануға қол жеткізуге және экономиканы түбегейлі қайта құруға бағытталған ортақ экономикалық стратегияға сәйкес қызмет етеді. Біз күш-әрекеттеріміз көп жақты қаржылық мекемелерден де, екі жақты факторлар мен кредиторлардан да қолдау табудамыз.

ХВҚ-дан түсетін көмек 1993 жылы құрылымдық қайта құруды қаржыландыру механизмі бойынша заем түрінде және 1994 жылдың қаңтары мен 1995 жылдың маусымында бекітілген екі Стенд-бай несиелері түрінде келіп түсті.

Қазіргі кезде ХВҚ-дан стенд-бай бағдарламасы бойынша 3 жыл мерзімге жаңа несие алу жағдайлары қарастырылып жатыр. Халықаралық қайта құру мен даму банкісі Қазақстанға көмек ретінде 7 бағдарлама бекітті.

Қазақстан 1994 жылы Азиялық даму банкісінің мүшесі болды. 1994 жылдың қазан айында 1994-1996 жылға Қазақстан Республикасы Үкіметі және Азиялық даму банкісінің Миссиясы арасында өзара түсіністік Меморандумына қол қойылды.

1992 жылы Қазақстан Еуропалық банкке мүше болды. Бұл банктің Қазақстанға қатысты стратегиясы екі кезеңнен тұрады. Бастапқы кезеңде техникалық ынтымақтастыққа, әсіресе ұйымдастырушылық құрлыс пен кадрларды дайындау ісіне көңіл аударылады, екінші кезеңде қаржы секторына, ауыл шарушылығына, энергетикаға, тау-кен өнеркәсібі мен транспортқа нақты инвестицияларды енгізу көзделген.

Қазіргі ТМД елдерінде қалыптасқан саяси жағдайда Қазақстан өз тәуелсіздігін нығайту үстінде, 1992 жылдың жазында Қазақстан Республикасы жер шарын өзінің саяси ықпалын өткізіп отырған Біріккен Ұлттар Ұйымына (БҰҰ) мүшелікке қабылданды. Азат елінің өзіндік мемлекеттік белгілері әлемге жария

етілді. Жаңа елдің жаңа Конституциясы қабылданды. Бес жыл ішінде 117 іргелі мемлекеттер Қазақстан тәуелсіздігін танып, олардың 105 елімен дипломатиялық қарым-қатнастар орнатты. Алматыда 40-тан астам елшіліктер мен халықаралық ұйымдар өкілдері ашылды. Қазақстан әлемнің 36 елінде өз елшілері мен өкілділіктерін ашты. Қазақстан халықаралық қатнастардың субъектісіне айналғаннан бастап 760 халықаралық, мемлекетаралық, үкіметаралық келісім-шарттарға қол қойылды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі Қазақстанның әлем жұртшылығына танылуы айтарлықтай қарқында өрбіді. Елдегі нарықтық қатнастарды тереңдету, демократиялық және құқықтық қоғам орнату үрдістерін одан әрі дамыту мақсатында 1995 жылдың 30 тамызында Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы бүкілхалықтық референдумда қабылданды.

Алдағы мақсат – Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін экономикалық, саяси және қорғаныстық жағынан қамтамасыз ету. Қандайда болмасын тәуелсіз мемлекеттің егемендігі, тағдыры аталған мәселеге тікелей екені белгілі. Қазіргі кезеңде Қазақстан Тәуелсіздігінің экономикалық, қорғаныстық жағына назар аударар болсақ, шиеленіскен мәселелер баршылық.

Республиканың негізгі әлемдік валюта қаржы ұйымдарына – Халықаралық валюта қорына, Бүкіл дүниежүзілік банкіге, Еуропалық қайта құру және даму банкісіне енуінің маңызы зор. Сондай-ақ Еуропалық Одақпен серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. Еліміз Азияның он елін біріктіретін Экономикалық ынтымақтастық ұйымында белсенді түрде жұмыс істеуде.

Республика тиісті халықаралық институттармен, бірінші кезекте ЮНЕСКО-мен қайырымдылық және мәдени салаларда тығыз байланыс жасап отыр. Елімізді қазір дүниежүзінің 120 мемлекеті таныды, олардың 105-мен дипломатиялық қарым-қатнастар орнатылды. Шетелдерде 29 елшілік ашылып, Алматыда 40 елшілік пен миссия, халықаралық және ұлттық ұйымдардың 16 өкілділігі жұмыс істейді.

Қазақстанның сыртқы саясатының негізінде өзінің қауіпсіздігін, егемендігі мен территориялық тұтастығын қамтамасыз ететін, мемлекетіміздің дүниежүзілік қауымдастыққа енуіне, республика ішіндегі реформаларды жүзеге асыруға, оның тиімді және өсіңкі экономика, тұрақты демократиялық институттар жасауға, барлық республика халқының құқығы мен бостандықтарын қорғауға қолайлы жағдайлар жасау мүделері жатыр. Ол өзінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде әскери құралдарды емес, парасатты, дипломатияға сүйене отырып, саяси құралдарды пайдалануды мақсат етіп отыр. Ол халықаралық байланыстарының негізінде таяу және алыс шетелдердің бәрімен өзара тиімді саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени қатнастарды орнатуға ұмтылуда.

Әдебиеттер

1. Президентің Қазақстан халқына Жолдауы. - Астана, 2023 ж.
2. Актуальные проблемы внешне политики Казахстана, стр.11. М.: Русский Раритет, 2008.
3. Энциклопедический словарь. / под.ред.Г.В.Осипова – М.: ИСПИ РАН, 2015-940 стр.

4. Русско-казахской толковый словарь по современной экономике. / К.Ж.Оразалин, М.М.Жантасов – А.: 2001-103 стр.
5. Барановский В.Я. Политическая интеграция в Западная Европе: некоторые аспекты теории и практики. М.: Наука, 2008- 266 стр.
6. Абдулпаттаев С. «Қазақстанның Еуропа елдерімен қатнасы»./Ақиқат, №10, 2001- 15 бет.
7. Мамыров Н.Қ., Мадиярова Д.М., Қалдыбаева А.Е. Халықаралық экономикалық қатнастар. – Алматы.: 2018-144 бет.
8. Қазақстан Республикасы мен оның өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуының статистикалық көрсеткіші. /№4, 2006 – 48 бет.
9. Токаев К.К. Внешняя политика Казахстана в условиях глобализации. – А.:2000.

ӘОЖ 343.244

АЯҚТАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ

Жеңісқанова А.

Ғылыми жетекші: Орасева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 25-бабы сәйкес, егер адам жасаған іс-әрекетте осы Кодекстің Ерекше бөлігінде көзделген құқық бұзушылық құрамының барлық белгілері болса, қылмыстық құқық бұзушылық аяқталған деп танылады [1].

Аяқталмаған қылмыс дегенде объективтік жағы өзінің толық дамуын таппаған кінәлінің қасақана қоғамға қауіпті қызметін түсінеміз. Қасақана қылмысты жасаудан бұрын осы қылмысты жасау туралы шешім қабылдады.

Мұндай шешімді қабылдау қылмыс субъектісінің де ұзақ уақыт психикалық процестің жүрумен, яғни қылмыс жасауға деген термелейтін ниеттерді және жасамау ниеттердің күресі түрінде сипатталады. Ең соңында қылмыскерде зұлымдық ниеттері басымдыққа ие болып қылмысты жасау шешімін қабылдаумен аяқталады. Мұндай кезде ол қылмысты қандай әдістермен, жолдармен жасайтынын, алдында пайда болған қиыншылықтарды, кедергілерді жеңіп қылмыстық нәтижеге қалай жететінін, қылмыстың іздерін жасыратынын, қылмыстық жауапкершіліктен жалтару жолдарын іздейді.

Басқа сөзбен айтсақ, қылмыстың субъектісі әрекет етуден бұрын ойша түрде қылмыстың орындалу жоспарын жасайды.

Қылмыстың аяқталу сәтіне қатысты үш ұстаным бар:

- субъективті-қылмыс осы қылмыс субъектісінің идеясына негізделген;
- объективті-қылмыстың аяқталуын тек заң шығарушы анықтайды;
- аралас-қылмыстың аяқталуының заңнамалық тұжырымдамасын кінәлі адамның идеясымен байланыстырады.

Қылмыстың аяқталу сәті қылмыстың түріне құрамына байланысты:

-қылмыстардың материалдық құрамдарында, қылмыс құрамының белгісі ретінде іс-әрекетпен қатар, оның салдары міндетті түрде көрсетіледі, қылмысты аяқталған деп тану үшін қоғамдық қауіпті зардаптардың басталуы қажет;

-осы әрекеттен туындауы мүмкін қандай да бір салдарлардың туындауына қарамастан, жауапкершілікке негіз болатын қоғамдық қауіпті іс-әрекетті (іс-әрекетті немесе әрекетсіздікті) ғана көрсететін қылмыстың ресми құрамдарында мұндай іс-әрекеттің зардаптарының басталуына қарамастан, қоғамдық қауіпті іс-әрекетті жасау жеткілікті;

-қысқартылған құрамдарда-қылмыстың аяқталу сәтін заң шығарушы қылмыстық әрекеттің басталуына ауыстырады, ол сыртқы жағынан тамақ дайындауға немесе қастандыққа ұқсайды;

-қылмыстық қудалау қауімімен кінәліге заңмен жүктелген міндеттерді кейіннен ұзақ уақыт орындамаумен ұштасқан іс-әрекет немесе әрекетсіздік жалғасатын құрамдарда. Ұзаққа созылған қылмыс қылмыстық іс-әрекет (әрекетсіздік) жасалған сәттен басталады және қылмысты тоқтатуға бағытталған ең кінәлі адамның әрекеті немесе қылмыс жасауға кедергі келтіретін оқиғалардың басталуы салдарынан аяқталады. Мұндай қылмыстар белгілі бір қылмыстық әрекеттің құрамын үздіксіз жүзеге асырумен сипатталады және салыстырмалы түрде ұзақ уақыт бойы жасалады;

-жалғасып жатқан қылмыста, ол ортақ мақсатқа бағытталған және оның жиынтығында біртұтас қылмысты құрайтын бірқатар бірдей қылмыстық әрекеттерден тұрады. Жалғасып жатқан қылмыстың басталуы бір жалғасып жатқан қылмысты құрайтын бірнеше бірдей әрекеттердің ішінен бірінші әрекетті жасау, ал соңы – соңғы қылмыстық әрекетті жасау сәті деп санау керек.

Қылмысты аяқталған деп танудың мәні:

-әрекеттің біліктілігіне әсер етеді;

-аяқталмаған қылмыстан ажыратуға мүмкіндік береді;

-ескіру мен рақымшылықты қолдану мәселелерін дұрыс шешуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, іс-әрекетте қылмыс белгілерінің нақты болуы маңызды емес, субъектінің қажетті нәтиже туралы идеясының істің нақты жағдайларына сәйкестігі: оның барлық ойластырылған әлеуметтік қауіпті әрекеттерді жүзеге асыруы және барлық әлеуметтік қауіпті салдардың басталуы.

Аяқталған қылмысқа ғалымдар әртүрлі пікір білдірген. Ғалым А.И.Ситникова аяқталған қылмыс «қылмыстың нақты құрамының барлық элементтері мен белгілерін қамтитын әрекет, онда қылмыстық ниет толығымен (соңына дейін) жүзеге асырылған, заң шығарушының қалауы бойынша тіпті ниет ішінара жүзеге асырылған жағдайларда да аяқталған деп саналатын қысқартылған қылмыстарды қоспағанда» деп түсіну керек деп санайды. А.И.Ситникова әрі қарай аяқталмаған қылмыстың анықтамасын «адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша соңына дейін жеткізілмеген, сондай-ақ қылмысқа дайындалу және қылмысқа оқталу кезінде өз еркімен қалдырылған қасақана әрекет» [2,52] деп түсінуді ұсынады.

Аяқталған қылмысқа тоқталған Қ.Т.Тедеев оны қылмыстық әрекет сатысы мен қылмыс жасау сатысы деп атайды: «аяқталған қылмыс қылмыстық әрекет

сатысы ретінде субъект өзінің бойында пайда болған қылмыстық жоспарды бірден жүзеге асырған жағдайда айқын көрінеді, сондай-ақ оның алдында дайындық және аяқталған қылмысқа әкелген оқталу болған кезде. Аяқталған қылмыс қылмыстық нәтижеге жетуге бағытталған қылмыс жасау сатысы ретінде қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіру мүмкіндігінің шындыққа айналуымен сипатталады. Егер дайындық сатысында кейінгі қылмыстық шабуылға жағдай жасалса, ал оқталу кезінде қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіру қаупі туындаса, онда аяқталған қылмыста сол немесе басқа элементтердің объективтік жағы толық жүзеге асады» деп көрсеткен [3,98].

А.П.Козловтың ойынша, қылмыстың сатыларын да, аяқталған қылмысты да оның аяқталғаны туралы мәлімдеме ретінде дербес зерттеу, яғни талданатын құбылыстардың салыстырмалы тәуелсіздігін мойындау» қажеттілігі [4,118].

Материалдық құрамы бар қылмыс қоғамдық қауіпті зардаптар туындаған сәттен бастап аяқталған болып саналады.

Ресми құрамы бар қылмыс заңда сипатталған қоғамдық қауіпті әрекеттер (әрекетсіздік) жасалған кезден бастап аяқталған болып табылады.

Қысқартылған құрамы бар қылмыстар салдарлар басталған сәтте емес, салдарлардың туындауына қауіп төндіретін іс-әрекет жасалған кезден бастап аяқталған болып есептеледі. Қылмыстың аяқталу сәтіне қатысты үш көзқарас бар. Олардың біріншісінің жақтаушылары қылмысты аяқтау үшін барлық қажетті әрекеттерді жасау туралы кінәлінің субъективті идеясы ғана ескерілуі керек екенін көрсетеді.

Басқа авторлар қылмыстың аяқталуы іс-әрекетте заң шығарушы белгілеген қылмыс құрамының барлық белгілерінің объективті болуына байланысты анықталады деп мәлімдейді. Басқалары заңда көзделген белгілердің объективті болуын да, субъектінің өзі жоспарлаған әрекеттің толықтығы туралы субъективті идеясын да ескеру қажет.

Қылмыстық кодексте қасақана да, абайсыз да кінәлі қылмыстардың барлық құрамы аяқталған қылмыстар ретінде тұжырымдалған. Қылмыстың аяқталу сәті қылмыстық заңдағы қылмыс құрамының дизайнына байланысты. Мәселен, материалдық құрамда қылмыс ҚК-нің тиісті бабының диспозициясында көрсетілген қоғамдық қауіпті салдарлар басталған сәттен бастап аяқталған болып есептеледі. Ресми құрамда қылмыстар адамның қылмыстық кодексте көрсетілген әрекеттерді жасаған кезінен бастап аяқталған деп танылады. Әлеуметтік қауіпті салдарлар қылмыс құрамының объективті жағынан тыс және қылмысты аяқталған деп тануға әсер етпейді, бірақ сот жаза тағайындау кезінде ескеруі мүмкін.

Қысқартылған құрамдағы қылмыстарда қылмыстың аяқталу сәті қылмыстық әрекеттің ертерек кезеңіне ауыстырылды, өйткені мұндай қылмыстар қоғамға үлкен қауіп төндіреді - қарақшылық, бандитизм және тағы басқалар.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі, 3 шілде 2014 жыл.
2. Ситникова А.И. Приготовление к преступлению и покушение на преступление: Моногр. - М.: Ось-89, 2006. - 160 с.

3. Тедеев, К.Т. Стадии совершения преступления и конструкции составов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / К.Т.Тедеев; Моск. гос. юрид. акад. - М., 2005. - с. 15 - 16.

4. Козлов, А.П. Учение о стадиях преступления / А.П.Козлов. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 190 с.

ӘОЖ 378.4.09

ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ОҚУ РЕЖИМІНІҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖҰМЫС ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘСЕРІ

Жұмабаева А.С., Садықанова Г.Е.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан

Қазіргі мектеп зияткерлік жүктемелердің жоғары деңгейі негізінде білім береді, оны оқушылардың тек бір бөлігі ғана толықтай қабылдай алады. Зерттеулер көрсеткендей, балалардың шамамен үштен бірі мектепке жақсы дайындалған, қалғандары күрделі қиындықтарға тап болады және бұл қиындықтар тек ақпараттың ұлғаюына және оқушылардың танымдық дағдыларына, өзін-өзі ұйымдастыруына, психикалық және физикалық денсаулығына қойылатын талаптарға байланысты сыныптан сыныпқа қарай артады. Әртүрлі авторлар мәліметтері бойынша [1], қазіргі мектеп оқушылары үй тапсырмасын орындауға 4-5 сағат жұмсайды, бұл мектеп сабақтарымен бірге тәулігіне 8-10 сағатты құрайды, бұл іс жүзінде демалуға және мектептен тыс хоббиге уақыт қалдырмайды немесе бұл сабақтар ұйқы мен демалуға зиян келтіреді [2]. Оңтайлы өнімділікті сақтау мәселесі қазіргі мектеп жағдайында өткір тұрған мәселе. Психоэмоционалды жүктемелер, демалудың қисынсыз режимі шамадан тыс жұмыс істеуге әкелуі мүмкін, оның белгілері ұйқының бұзылуы, тәбеттің бұзылуы, есте сақтау қабілетінің нашарлауы. Ұзақ уақыт бойы шамадан тыс жұмыс істегенде, оқушыларда дененің төзімділігі, иммунитеті төмендейді, невротикалық реакциялар пайда болады, олардың негізінде невротикалық бұзылулар пайда болады, астенизация жоғарылайды. Мұның бәрі денсаулық проблемаларына, өнімділіктің төмендеуіне әкеледі, оқушылардың үлгеріміне, әл-ауқатына, дамуына теріс әсер етеді.

Зерттеу бағдарламасы

Қазіргі жағдай осы зерттеудің мақсатын анықтады – дәстүрлі және дәстүрлі емес оқу оқу режимінің 5-6 сынып оқушыларының жұмыс қабілеттілігінің көрсеткіштеріне әсерін қарастыру. Зерттеу үшін біз 10-12 жастағы (5-6 сынып) таңдадық, өйткені физиологтардың көзқарасы бойынша бұл жас денсаулық көрсеткіштері бойынша жеткілікті тұрақты [3]. Зерттеу гипотезасы-модульдік режим оқу жылы ішінде 5-6 сынып оқушыларының жұмысқа қабілеттілігін сақтау үшін анағұрлым қолайлы.

Бүгінгі таңда әртүрлі оқыту режимі қолданылады. Дәстүрлі және дәстүрлі емес оқу режимінің түрлері ретінде келесілер таңдалды: дәстүрлі (күзгі, қысқы және көктемгі демалыстармен бөлінген 4 тоқсан) және модульдік (апталық демалыстармен бөлінген 5-6 апталық 6 аралықтан тұрады).

Зерттеуге 5-6 сынып оқушылары (52 оқушы, оның 25 – і модульдік режимде, 27 – і дәстүрлі режимде оқиды), ата-аналар (50 адам, 23-і модульдік режимде, 27-сы дәстүрлі режимде оқиды) және мұғалімдер (12 адам, оның 7-і қазіргі уақытта модульдік режимде жұмыс істейді, 5-дәстүрлі). Эмпирикалық зерттеуге 5-6 сыныптарда оқитын 10-12 жастағы 52 оқушы (28 қыз және 24 ұл) қатысты.

Зерттеу үш блокты қамтитын арнайы жасалған сауалнаманың көмегімен жүргізілді. Сондай-ақ, әртүрлі оқу режимдерінде жұмыс істейтін екі Алматы мектебінің оқушыларының сабаққа қатысуына талдау жасалды. Зерттеу барысында келесі нәтижелер алынды: модульдік оқыту режимінде оқу жылының соңына қарай білім алушылар әлдеқайда аз шаршайды, өздерін белсенді сезінеді, жақсы көңіл-күйде болады.

Зерттеу базасы. Алынған нәтижелердің объективтілігін арттыру үшін айлар бойынша сабаққа қатысу және сабаққа қатыспау талдауы жүргізілді. Салыстыру үшін Алматы қаласының екі мемлекеттік бюджеттік жалпы білім беретін мекемелері таңдалды.

Әдістері. Эмпирикалық зерттеу әдісі ретінде оқушыларға, ата-аналарға және мұғалімдерге арналған авторлық сауалнамалар, сондай-ақ оқу жылы ішінде (айлар бойынша) мектепке баруды талдау қолданылды. Сауалнама сұрақтары үш блокқа топтастырылған. Бірінші бөлімде әлеуметтік-демографиялық сұрақтар (жынысы, жасы, сыныбы) және оқыту режимі туралы сұрақ бар. Екінші блокта студенттердің жұмысын келесі параметрлер бойынша бағалауға мүмкіндік беретін сұрақтар бар: әл-ауқат, белсенділік, көңіл-күй, шаршау белгілері (қолжазбаның өзгеруі, тапсырмаларды орындау кезінде "қателіктердің" пайда болуы). Әл – ауқат, белсенділік және көңіл – күй туралы сұрақтар адамның қарама – қарсы күйлерін сипаттайтын екі полюсті шкала ретінде құрылды (шаршаған-демалған, әлсіреген-күшке толы, пассивті-белсенді). Сауалнамаға қатысушыларға әр жұпта білім алушының жағдайына сәйкес келетін 1-ден 10-ға дейінгі мәнді таңдау ұсынылды (білім алушылар – мұғалімдерге арналған сауалнамада). 1 – ден 5-ке дейінгі көрсеткіштер оқушының (оқушылардың) қолайсыз жағдайын, 6-дан 10-ға дейін-оқушының өзін жақсы сезінетінін, қолайлы жағдайда екенін көрсетеді.

Осы сауалнаманың сұрақтарының бірін тұжырымдауға мысал келтірейік:

"10 балдық шкала бойынша бағалаңыз, сіз қазір қандай көңіл-күйде боласыз?»

Жаман 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Жақсы

Үшінші бөлімде оқу жылындағы жұмыс қабілеттілігінің динамикасы (ең қиын ай, оқу жылындағы аурулардың саны, білім алушылар ең аз және ең аз жұмыс істейтін кезеңдер туралы), сондай-ақ оқу режимін басқасына ауыстырғысы келетіндігі туралы сұрақтар болды.

Осы блоктан сұрақтың мысалы:

"10 балдық шкала бойынша бағалаңыз, оқу жылының басында өзіңізді қалай сезіндіңіз?»

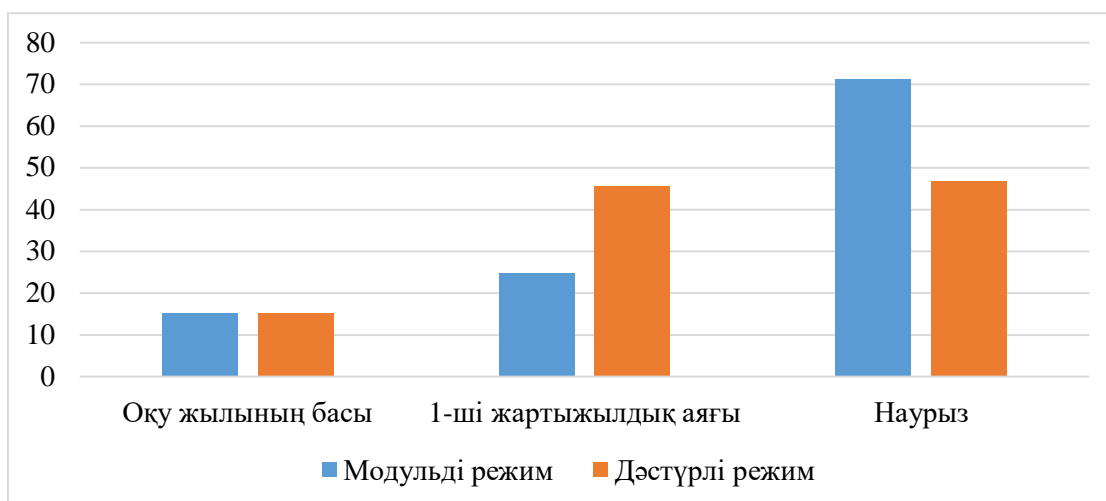
Шаршаған 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Демалған

Зерттеу нәтижелері

Әр түрлі оқу режимдерінде оқитын оқушылардың әл-ауқатының субъективті бағасын салыстыру оқушылардың сауалнамасының нәтижелері көрсеткендей, оқу жылының басында барлық оқушылар өздерін сергек сезінді. Суретте. 1 модульдік режим бойынша білім алушылардың 84,9%-ы және дәстүрлі режим бойынша білім алушылардың 84,8% – ы 10 балдық шкала бойынша 6 және одан жоғары мәндерді таңдағаны көрсетілген (1 "өзімді шаршадым", ал 10 "өзімді сергек сезінемін" деген жауапты білдіреді). Модульдік режимдегі оқушылардың 15,1% – ы және дәстүрлі режимнің 15,2% - ы өздерін шаршады деп санады.

Бірінші жартыжылдықтың соңында әл-ауқатты бағалауда айырмашылықтар қазірдің өзінде байқалады. Сонымен, егер модульдік оқыту режимінде оқушылардың төрттен бірі 1-ден 5-ке дейінгі мәндерді таңдаса (24,7%), дәстүрлі режимде жартысына жуығы өзін әлсіз сезінеді (45,6%) (сурет. 1).

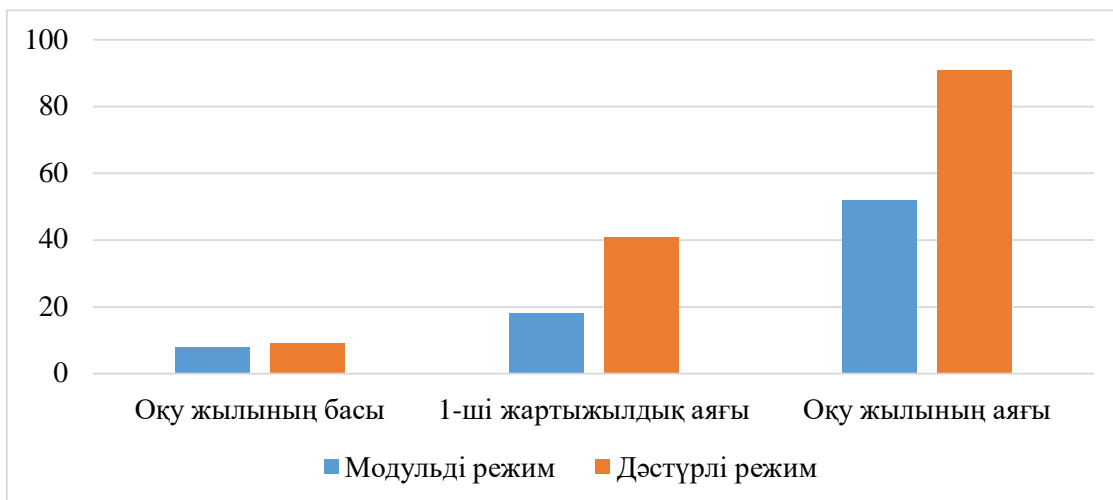
Наурызда айырмашылықтар одан да айқын болады. Модульдік режимде сауалнамаға қатысушылардың негізгі бөлігі (71,2%) әлі де 6 және одан жоғары мәндерді таңдайды; дәстүрлі режимде өзін сергек сезінетін оқушылардың жартысынан азы (46,8%) (сурет. 1).

Сурет. 1. 10 балдық шкала бойынша 5 және одан төмен мәндерді таңдаған оқушылардың пайызы (шаршаған сияқты)

Ата-аналар мен мұғалімдердің жауаптарын бөлудегі ұқсас сурет. Модульдік оқыту режимінде ата-аналардың 87,5% - ы және мұғалімдердің 92,3% - ы және дәстүрлі режимде ата-аналардың 91,2% - ы және мұғалімдердің 91,7% - ы балалардың оқу жылының басында сергек болғанын атап өтті (сурет. 2).

Оқу жылының соңында модульдік оқыту режимі бойынша жұмыс істейтін мұғалімдер арасында білім алушылардың әл-ауқаты туралы сұраққа жартысына жуығы 6, 8 және 9 (46,2%) мәндерін белгілейді. Дәстүрлі оқыту режимінде бір ғана мұғалім оқушылардың әл – ауқатын 6-ға, қалғандары (91,7%) - 5-ке және одан төмен бағалайды.

Сурет. 2. 10 балдық шкала бойынша 5 және одан төмен мәндерді таңдаған мұғалімдердің пайызы (балаларды шаршаған деп сипаттайды)

Осылайша, модульдік оқыту режимінде дәстүрлі режиммен салыстырғанда білім алушылардың едәуір аз бөлігі оқу жылының соңында шаршайды, шаршайды және летаргиялық сезінеді. Ұқсас деректер белсенділік пен көңіл-күй критерийлері бойынша алынды. Көптеген ата-аналар балалардың шаршауын төмендетуге бейім және мұғалімдермен салыстырғанда оларды "сергек" деп бағалайды, бұл мұғалімдердің шаршау айқынырақ болған кезде интеллектуалды жүктеме кезеңінде оқушыларды бақылауына байланысты болуы мүмкін (кесте. 1).

1-кесте ересектердің (мұғалімдер мен ата-аналардың) оқу жылының соңындағы оқушылардың шаршау бағаларын салыстыру

	Балалар жеткілікті көңілді деп санайды (6-10 ұпай)	Балалар шаршайды деп санайды (1-5 ұпай)
Мұғалімдер	28%	72%
Ата-аналар	63,3%	36,7%

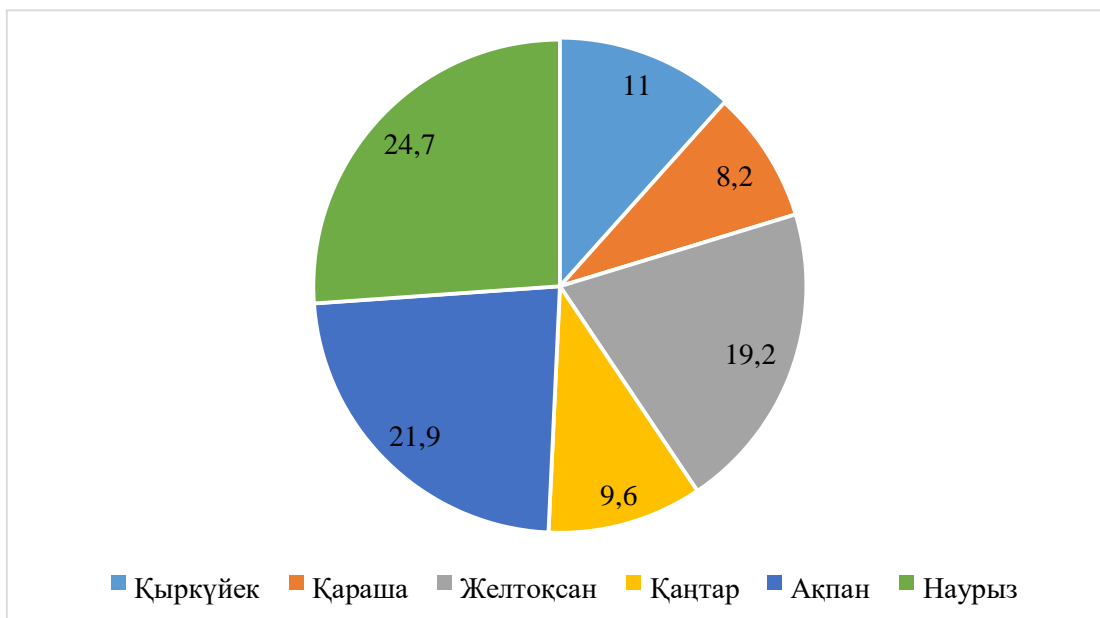
Балалардың шаршауын ескермей, ата-аналар оларға психофизикалық жағдайға сәйкес келмейтін жоғары талаптар қоюды жалғастыруда. Балалардың шаршау дәрежесі туралы есеп бермей-ақ, ата-аналар олар үшін жақсы демалуды ұйымдастыруға алаңдамайды деп болжауға болады.

Әр түрлі оқу режимдеріндегі респонденттердің оқу жылындағы ең қиын айды таңдаудың пайыздық үлестірімін салыстыру

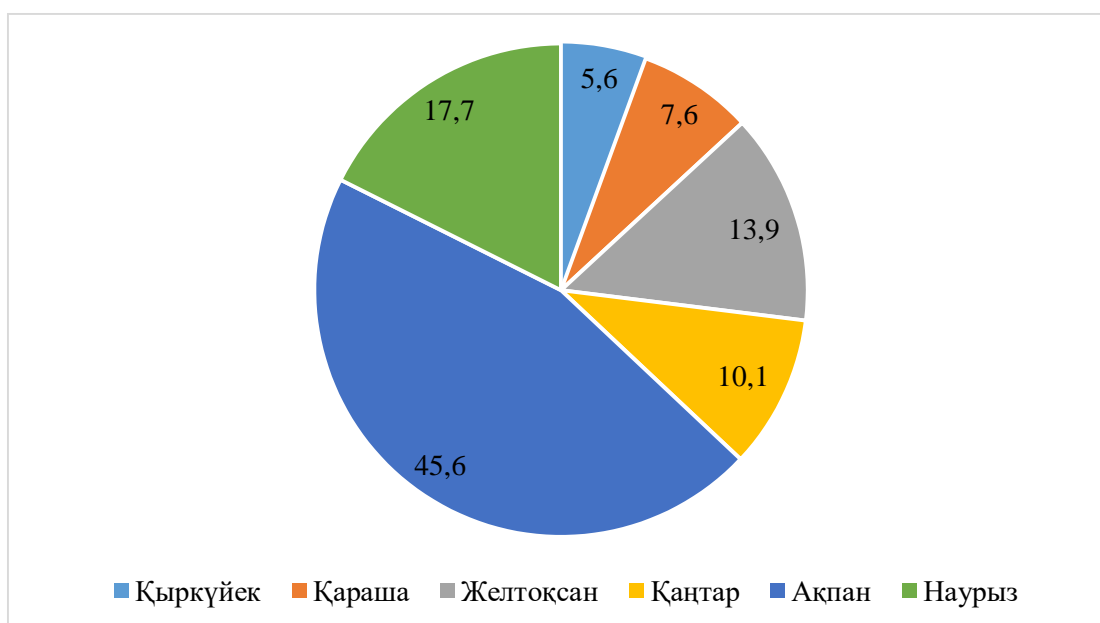
Сұраққа жауап бергенде: "осы оқу жылында сізге қай ай ең қиын болып көрінді?" модульдік режимдегі оқушылардың таңдауы негізінен үш айға бөлінді: желтоқсан (19,2%), ақпан (21,9%), Наурыз (24,7%) (сурет. 3).

Дәстүрлі оқыту режимі бойынша білім алушылар үшін ең қиын ай ақпан болды, оны респонденттердің жартысына жуығы (45,6%) таңдады (сурет. 4).

Екі режимде де жұмыс істейтін мұғалімдер Наурызды оқушылар үшін ең қиын ай деп атайды, бірақ жауаптардың пайызы әр түрлі: дәстүрлі жауаптарда 66,7%, модульдік жауаптарда 30,8%. Осылайша, дәстүрлі режимде ең үлкен жүктеме ұзын үшінші тоқсанның ортасы мен соңына түседі (ақпан-наурыз).

Сурет. 3. Ең ауыр айды таңдауда білім алушылардың жауаптарын пайыздық бөлу (модульдік режим)

Сурет. 4. Ең қиын айды таңдауда білім алушылардың жауаптарын пайыздық бөлу (дәстүрлі режим)

Модульдік режимнің барлық топтарының респонденттерінің жауаптарын біркелкі бөлу ең ауыр айды таңдаудағы әртүрлі факторлардың әсерінен болуы мүмкін; дәстүрлі режимде сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі бірдей жауап береді, бұл дәл оқу режимінің әсерімен түсіндірілуі мүмкін. Бұл балалар біркелкі емес интервалдарға қарағанда оқу мен демалыстың біркелкі ауысуына оңай төзеді деген идеяны қолдайды.

Әр түрлі оқу режимдері бар екі таңдалған мектептің жалпықалалық электронды журналының және күнделігінің кабинеттерін пайдалана отырып, 2021

жылғы 1 қыркүйек пен 2022 жылғы 25 мамыр аралығында алты 5-сынып пен алты 6-сынып сабағына қатысу бойынша деректер жиналды, оқу жылы ішінде модульдік жүйенің оқушыларында бірдей көрсеткіштерден асып түседі. Орташа алғанда, модульдік жүйенің оқушылары оқу күндерінің 18% - ын, ал дәстүрлі жүйенің оқушылары 21,8% - ын өткізіп жібереді.

Қорытындылар

1. Модульдік оқыту режимінде оқу жылының соңына қарай білім алушылар дәстүрлі тоқсанға қарағанда әлдеқайда аз шаршайды, өздерін белсенді сезінеді, жақсы көңіл-күйде болады (білім алушылар мен мұғалімдердің жауаптарымен расталады).

2. Дәстүрлі оқыту режимі кезінде білім алушылардың жұмыс қабілеттілігі ең төмен кезең үшінші тоқсанның екінші жартысы (ақпан - наурыз), модульдік режимде – оқу жылының соңы (мамыр) болып табылады.

Осы мәліметтерге сүйене отырып, жүктемені бөлудің біркелкілігі және оқушылардың жұмысын сақтау тұрғысынан модульдік оқыту режимі дәстүрліге қарағанда ыңғайлы деп қорытынды жасауға болады. Дәлірек көріністі анықтау үшін үлгіні көбейту, Ресейдің әртүрлі мектептері мен аудандарының оқушыларын, мұғалімдерін, ата – аналарын зерттеуге енгізу, бастауыш, орта және жоғары сыныптарда зерттеу жүргізу, субъективті көрсеткіштерді өнімділіктің объективті бағаларымен толықтыру, оқушылардың қол жеткізген білім беру нәтижелерін салыстыру және болашақта пәнаралық зерттеу жүргізу қажет. Дегенмен, тіпті осы бастапқы нәтижелер мақалада көрсетілген мәселенің мұқият назар аударуды және оқу процесіне қатысушыларға ғылыми дәлелдерге негізделген негізделген таңдау жасауға мүмкіндік беретін қосымша зерттеулерді қажет ететінін көрсетеді. Біздің зерттеуіміз тағы бір мәселені анықтады – ата-аналардың балалардың шаршау дәрежесін бағаламауы, бұл сонымен қатар қосымша нақтылауды және ата-аналарға арнайы ұсыныстар жасауды қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Вачков И.В., Вачкова С.Н., Воропаев М.В. Представления родителей о качестве образования детей в мегаполисе и их установки в отношении родительского контроля [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование. 2019. Т. 24. № 3. С. 19–31. DOI: 10.17759/pse.2019240302

2. Антропова М.В. Режим дня, работоспособность и состояние здоровья школьников. М.: Просвещение, 1974. 136 с.

3. Гудинова Ж.В., Акимова И.С. Результаты исследования влияния погодных условий на работоспособность школьников // Сибирский медицинский журнал. 2010. № 2. С. 100–102.

4. Ставцева В.В. Динамика умственной работоспособности учащихся 4–11 классов на уроках в течение учебного дня и недели // Научные ведомости БелГУ. Серия естественные науки. 2012. № 3 (122). Выпуск 18. С. 166–173.

5. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-rezhima-dnya-na-pokazateli-umstvennoy-rabotosposobnosti-uchaschihsya-poseschayuschih-organizatsii-dopolnitelnogo>

6. https://kazanmedjournal.ru/kazanmedj/article/view/84442/ru_RU

ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Жұмағазы Назерке

Ғылыми жетекші: Байдильданова Ж.М., педагогика
ғылымдарының магистрі

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті «Zhansugurov College»,
Талдықорған қ., Қазақстан, zhanaiym91@mail.ru

ЕАЭО-ға қатысушы барлық елдер ортақ, бірінші кезекте экономикалық міндеттер негізінде одан әрі ынтымақтастық пен өзара тиімді қатынастарды тереңдету арқылы интеграциялық процесті жалғастыруға мүдделі. Осы процестерді тиімді және жедел жүзеге асырудың тетіктерінің бірі экономикалық жүйелерді цифрландыру болып табылады.

Алматыда "Жаһандану әлеміндегі цифрлық мәселелер" форумы аясында ЕАЭО мемлекет басшыларының кездесуінде бірыңғай цифрлық жүйені құрудың өзекті мәселелері талқыланды. "Форумда мемлекеттердің технологиялық әлеуетін арттыруға мүмкіндік беретін бірыңғай инновациялық экожүйені қалыптастыру және дамыту мәселелері қаралды. Сондай-ақ, мүше елдердің өкілдері технопарктердің интеграциясының болашағын, бірлескен инновациялық жобаларды құруды, ІТ саласына жататын стартап-компанияларда жас мамандарды қолдау мен іске асыруды талқылады" [1]. Қырғызстан "Цифрлық Қырғызстан" бағдарламасына көшу кезінде мынадай міндеттерді қояды: сапалы цифрлық қызмет көрсету, экономиканы цифрландыруға көшу арқылы халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру, халықтың әл-ауқатын арттыру және экономиканы дамыту және қоғамдық қатынастардың әртүрлі салаларын цифрландырудағы басқа да басымдықтар.

Қазіргі уақытта Еуразиялық интеграция тұжырымдамасы қарқынды дамып келеді. Бұл еуразиялық интеграцияның базалық негіздерін айқындау, 2020 жылдан бастап интеграциялық процеске жүйелі көшу, одақ құру туралы шарт жасасу, қаржы жүйесінің бірыңғай стандарттарын және бірыңғай техникалық регламенттерді бекіту, сондай-ақ ЕАЭО-ға кіретін елдер арасында да, сондай-ақ еркін экономикалық байланыс пен сауда және қарым-қатынас қағидаттарына негізделген интеграциялық процестерді тереңдету және одан тыс. Одақтың болашағы өте үлкен деп айтуға болады. Қазіргі уақытта одаққа кірмейтін көптеген мемлекеттер қатысушы елдермен, атап айтқанда Вьетнам, Қытай және басқалармен сауда қатынастарын дамытуға ниет білдіруде. Сонымен қатар,

Одақ шеңберінде ЕАЭО-ның мемлекеттік-ұлттық экономикалық мүдделері мен қағидаттарын тұтастай келісу кезінде белгілі бір қиындықтар туындайды. Қазір қатысушы елдердің мемлекеттік органдарының Еуразиялық экономикалық комиссияның (ЕЭК) ұлттықтан жоғары заңнамалары мен шешімдерін орындаудағы шешімдерінің басымдығы мен талаптары сақталуда, бұл теріс әсер етеді мақалада үкіметтік келісімдер, экономика салалары бойынша интеграциялық қатынастарды дамыту және жүйелеу шеңберінде ЕАЭО ақпараттық технологиялары саласындағы

интеграциялық проблемалар мәселелері көтеріледі. ЕАЭО мүшелерінің саяси қатынастары, интеграциялық тетіктерді дамыту, заңнаманы біріздендіру қаралды. Қорытындылай келе, автор құқықтық жүйелер мен ұлттық заңнамаларды жақындастыру арқылы ЕАЭО-ға интеграцияны құқықтық реттеудің теориялық тәсілдерін ұсынады. Еуразиялық интеграция қарқынында. Мұндай қайшылықтарды шешу үшін бірқатар сарапшылар жалпы институционалдық мәдениетті қалыптастыруды ұсынады. "Мәдени секіріс еуразиялық интеграцияны дамыту шеңберінде ЕАЭО институттарына қатысатын элиталар ұлттық емес, ұлттықтан жоғары ойлай бастағанда орын алуы мүмкін" [2].

Сондай-ақ ұлттық үкіметтердің қызметін жақындастыру және үйлестіру және бірлестіктің негізгі органы ретінде ЕЭК беделін (мәнін) көтеру ұсынылады. Ұлттық үкіметтердің үйлесімді жұмысының арқасында одақтың әрбір қатысушысының да, жалпы ЕАЭО-ның да экономикалық өсуі артып келеді. Егер Одаққа мүше мемлекеттер біркелкі дамымаса, онда олардың іс-әрекеттеріндегі келісімділік бұзылады, бизнесті және басқа да салаларды, оның ішінде технологиялық салаларды дамытудағы кедергілер артады. Сондықтан біз үшін ұлттық үкіметтердің қызметін одан әрі жақындастыратын еуразиялық кеңістіктегі заңнаманы үйлестіру өте маңызды.

Экономикалық, әлеуметтік, саяси қатынастарды дамытуда туындаған мәселелерді шешудің құқықтық негіздемесі ерекше маңызды. Атап айтқанда, одаққа мүше мемлекеттер арасындағы тауар айналымын одан әрі кеңейту, оның ішінде саудадан, энергетикадан салық және кеден саясатына дейінгі түрлі салалардағы заңнамалық нормаларды біріздендіру арқылы кеңейту құралдары талқыланды [3]. Цифрландыру көмегімен көптеген проблемаларды шешу және ЕАЭО шеңберінде интеграциялық байланыстарды күшейту ұсынылады. Сондай-ақ, мемлекет басшыларының Жоғары кеңесінің отырысында мұнай өнімдері, газ саласында ортақ нарық құру туралы бірыңғай шешімдер; алкоголь өнімдерінің қауіпсіздігі туралы бірыңғай регламент; акцизделетін өнімді өткізу саласындағы салық саясатының қағидаттары жөніндегі құжат қабылданды.

Қазақстан Республикасы тарапынан әлеуметтік мәселелерге қатысты мәселелер көтерілді. Бұл ЕАЭО-ға мүше елдердің азаматтарын зейнетақымен қамсыздандыру туралы келісімді әзірлеу, жұмыс берушілердің өтінімдерін тіркейтін және Одақтың негізгі шартында кепілдік берілген смарт-келісімде жасалатын цифрлық платформада еңбек нарығын құру кезінде жасалды. Сондай-ақ IT саласында әзірленген ресурстар табысты енгізілуде, электрондық құжат айналымы, бір электрондық терезе қағидаты, тауар айналымын бақылау және жаһандық бәсекеге қабілеттілікті арттыру жолдарының бірі болып қалатын басқа да ақпараттық технологиялар қамтамасыз етілуде.

Қазақстан мен Ресей арасында Ғарыш және жанар-жағармай материалдары мен энергетика, көлік және логистика, сауда және экономика саласындағы екіжақты байланыстарды нығайту және тереңдету туралы келіссөздер жүргізілді.

Байқоңыр ғарыш айлағын пайдалану және өңірлік трансшекаралық ынтымақтастықты дамыту бойынша ынтымақтастық та өзекті болып отыр. Өз кезегінде, үкіметаралық отырыстардың көмегімен мүше елдердің атқарушы билік органдары өз өкілеттіктері шегінде өздерінің конституциялық дамуын сақтай

отырып, интеграциялық байланыстарды жүзеге асырады. ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің әлеуеті бірлестігін жаңғырту елдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және ұлттық экономиканы дамытуға ықпал етеді, сондай-ақ әртүрлі қатынастарды техникалық реттеуді жетілдірудің негізгі мақсаты болып табылады.

Техникалық реттеу саласында шарттар жасасу және бекіту интеграциялық байланыстарды іске асырудың негізгі тетіктерінің бірі болып табылады. Қазіргі заманғы дамыған қоғамды, мемлекет пен құқықты қалыптастыру озық идеялардың

болуын және неғұрлым жетілдірілген құқықтық жүйені құру міндетін тиімді шешуді талап етеді. Құқық теориясында көбінесе құқықтық мемлекет идеалды

мемлекет болып табылатын, елдің бүкіл аумағында құқық пен билік құқығы қамтамасыз етілетін этикалық немесе классикалық позитивизм идеясы қарастырылады. Қазіргі дамыған құқықтық мемлекеттің маңызды белгілерінің бірі- құқықтың үстемдігі, халықтық билік, биліктің бөлінуі. Қазіргі әлемде құқықты қалыптастырудың екі тенденциясын байқауға болады. Бір жағынан, бұл табиғи құқық пен позитивті құқықтың өзара әрекеттесуі мен өзара әрекеттесуі кезінде қалыптасқан құқықтық жүйелер. Екінші жағынан, бұл құқықтың құрамдас бөліктері " жаһандану және аймақтандыру жағдайында қоғамдық қатынастарға реттеушілік ықпал ету саласын кеңейтумен құқықтық шарттарға байланысты (заңдармен бірге).

Табиғи құқық идеал ретінде құқықтың қандай болуы керектігін анықтайды, оң құқық шындық ретінде кемелдік шегін анықтайды, нәтижесінде олар органикалық құрылымдар ретінде бірін-бірі толықтырады. Қазіргі құқықтық мемлекеттің дамуында оң" ерік-жігерді белгілейтін " құқық қазіргі жаһандану және интеграциялық талаптардың әсерінен дамиды. Ол ішкі және сыртқы, объективті және субъективті факторларға байланысты өзгереді. Бұл туралы В. В. Ершов бұл "біріншіден, құқықтық келісімшарттық актілер, құқықтық әдет-ғұрыптар, мемлекетаралық және мемлекетаралық институттардан туындайтын құқықтық актілер және т. б. түріндегі "қалыпты" оң құқықтың қайнар көздерінің ауқымын кеңейте отырып, екіншіден, қазіргі заманғы мемлекеттің реттеуші тетіктерін кеңірек және белсенді қолдана отырып, жалпыға бірдей танылған нормалар мен халықаралық құқық қағидаттарын, сондай-ақ заңдық мазмұны құқық нормаларын құрайтын халықаралық құқық әдет-ғұрыптарын" [5].

Көптеген авторлар қазіргі мемлекетте табиғи құқық пен позитивті құқықты бір-біріне тәуелді және бірін-бірі толықтыратын құрылымдар ретінде қарастыруды және жаңа жүйе ретінде дамуды ұсынады. Нәтижесінде әртүрлі факторларды ескере отырып, қазіргі заманғы құқықтық мемлекетке қойылатын талаптар айқындалады, мүмкіндігінше мемлекеттегі дүниетанымдық, құқықтық принциптер мен құқықтық нормалар бекітіледі. Қазіргі интеграциялық процестегі мұндай қондырғылар ішкі және сыртқы факторларды дұрыс үйлестіру және дамыған заманауи мемлекеттермен бір қатарда болу үшін құқықтық жүйені дұрыс ұйымдастыру үшін қажет.

Әдебиеттер

1. ЕАЭО-ның цифрлық болашағы // дәлелдер мен фактілер. – 2019. – № 6.
2. Черных И. Ширек ғасыр сынағы // дәлелдер мен фактілер. – 2019. – № 5.
3. Интеграцияның жаңа кезеңі // Казахстанская правда. – 04.02.2019.

4. Марченко М. Н." қалыптыпозитивизм және құқықтық мемлекет жағдайындағы құқықтың үстемдігі " // Мемлекет және құқық. – 2012. – № 4.

УДК 338.2(574)

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

Икрам М.Қ.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан
asel_4747@mail.ru

Сегодня все больше возрастает значение инновационного фактора, который является двигателем социального и экономического развития страны. С каждым годом идет наращивание темпов научно-технического прогресса, усиливается конкуренция технологий, что позволяет некоторым странам выйти в лидеры по инновационно-технологическому развитию. В тоже время увеличивается разрыв в технологическом и экономическом развитии стран. В данных условиях переход от экспортно-сырьевой к инновационной экономике стал важнейшей задачей для Казахстана.

Впервые институт венчурного финансирования начал формироваться в США с середины XX в. в связи с началом становления экономики, основанной на знаниях, и впоследствии стал важным фактором ее дальнейшего развития. Во многих других странах (в Великобритании, Израиле, Финляндии и т. д.) программы венчурного инвестирования также были успешно реализованы.

Венчурные инвестиции (от англ. «venture», что означает «рискованное начинание») подразумевают вложение денег в перспективный инновационный бизнес, который еще не имеет доступа на фондовый рынок. С одной стороны, существует компания, нуждающаяся в средствах для финансирования и реализации инновационной идеи. С другой стороны, выступает отдельный состоятельный инвестор («бизнес-ангел») либо финансовый посредник (венчурный фонд), который финансирует инновационный проект посредством покупки доли в уставном капитале или пакета акций, а по прошествии времени продает свою долю [1].

Одной из характеристик венчурного финансирования является то, что оно не затрагивает все элементы инновационного процесса. Оно играет основную роль на разработки и апробации, затем и при выходе инновационного товара на рынок. При этом не затрагиваются такие этапы инновационного цикла, как фундаментальные и прикладные исследования, а также создание опытного образца.

Венчурное финансирование имеет ряд особенностей, отличающих его также от других видов финансирования, к примеру, банковского.

1. Венчурное финансирование невозможно без принципа «одобренного риска». Это означает, что вкладчики капитала заранее соглашаются с

возможностью потери средств при неудаче финансируемого предприятия в обмен на высокую норму прибыли в случае ее успеха.

2. Такой вид финансирования предполагает инвестирование капитала на длительные сроки, при этом инвестору приходится ждать в среднем от трех до пяти лет, чтобы убедиться в перспективности проекта, и от пяти до десяти лет, чтобы получить прибыль на вложенный капитал [2].

В Казахстане венчурное финансирование получило свое развитие с 2003-2004 гг. В 2003 году был создан АО «Национальный инновационный фонд» (ныне – АО «Национальное агентство по технологическому развитию» - НАТР), который стал важным элементом инновационной системы Казахстана.

С 2004 года Фонд осуществляет инвестиции в крупные инновационные проекты в приоритетных отраслях экономики. Основной формой инвестирования в инновационные проекты является долевое неконтрольное участие до 49% в уставном капитале юридических лиц путем приобретения акций (долей) участия. Также Фонд занимается созданием в стране венчурной инфраструктуры, осуществляет трансферт передовых зарубежных технологий. Условием финансирования проекта через АО НИФ является, в первую очередь, соответствие проекта приоритетам индустриально-инновационной политики Казахстана, а также направленность проекта на создание нового вида наукоемкой продукции (работ, услуг), либо на повышение ее технического уровня, внедрение новых и совершенствование ранее внедренных технологий.

По достижению определенных технических и финансовых показателей инновационного проекта, а также по окончании срока сотрудничества, Фонд осуществляет выход из проектных компаний, посредством реализации своей доли другим участникам проекта.

К концу 2018г. Фондом было профинансировано 9 инновационных проектов, на общую сумму 3,7 млрд. тенге. Среди успешных проектов можно выделить проект по производству удобрений из фосфорных шламов. В настоящее время построено опытное производство и налажен выпуск нескольких тысяч удобрений в год. За все время работы фонда было профинансировано порядка 50 ОКР, некоторые из которых уже сейчас востребованы и активно внедряются в производство. Примером может служить разработка ТОО «НТО Плазмотехника» новейшего поколения плазменно-топливных систем для растопки котлов теплоэлектростанций. В настоящее время данная технология внедряется на теплоэлектростанциях г. Астаны и Караганды.

В 2017 году Фонд принял к рассмотрению 21 проект на общую сумму 18 234 млн. тенге [3, с. 56]. Большая часть поданных на рассмотрение проектов относится к строительной индустрии (50% проектов). Также представлены к рассмотрению проекты в сфере альтернативной энергетики, химической и легкой промышленности. Ограничение числа профинансированных фондом проектов отчасти может быть объяснено тем обстоятельством, что фонд может финансировать в проект не более 49% от его стоимости, а оставшиеся 51% необходимо внести самому предпринимателю. Необходимость вложения на начальном этапе производства значительных средств делает недоступными услуги фонда для многих малых и средних предприятий. В отличие от фонда, большей

свободой обладают венчурные фонды, которые могут финансировать в проект до 100% его стоимости в зависимости от условий соглашений о дальнейшем разделе прибыли.

Неоспоримо преимущество венчурных фондов в финансировании проектов и по сравнению с банками второго уровня. Малые наукоемкие фирмы часто не имеют достаточного имущественного залога для получения в банках кредита для развития бизнеса. Получение кредитов в банках под залог патента и промышленного образца остается для казахстанских предпринимателей недоступным.

На данном этапе фонд является партнером в четырех венчурных фондах Казахстана, созданных совместно с местными инвесторами на принципах государственно-частного партнерства (АО «АИФРИ «Delta Technology Fund», АО «АИФРИ «Logusom perspective innovations», АО «Фонд Высоких технологий «Арекет», АО «АИФРИ «Сентрас»).

В первом полугодии 2017 года Фондом был осуществлен выход из капитала и закрытие двух отечественных венчурных фондов «Адвант» и «Almaty Venture Capital». Выходы и закрытие венчурных фондов обусловлены тем, что управляющими компаниями фондов осуществлены продажи портфельных компаний. Прибыль АО «НИФ» составила 58,8 млн. тенге, несмотря на убыточность двух проектов фонда «Almaty Venture Capital».

Дополнительно 295,1 млн. тенге получено Фондом от инвестиций в зарубежные венчурные фонды - Vertex III Fund L.P., Wellington Partners III Technology Fund L.P. и Mayban Jaic Asian Fund. Таким образом, в структуре прибыли Фонда от произведенных инвестиций большая доля принадлежит доходам от зарубежных инвестиций.

К 2017 году казахстанскими венчурными фондами было профинансировано 18 проектов, 4 из которых завершены [3, с.68].

Средний размер инвестиций на 1 проект составил 2,5 млн. долл. США. Для сравнения, в Европейском союзе в 2017 году венчурными фондами было инвестировано 43 млрд. евро в 5033 компании, что в среднем на 1 компанию составляет более 8 млн. евро [4, с.245]. Объем венчурных инвестиций в ряде стран (Швеция, Великобритания, Норвегия) превышает 0,5% от ВВП при среднеевропейском показателе в 0,3%.

Решающую роль при принятии решения о финансировании проекта играет признание степени его инновационности, что достигается не всегда. Так, проведенная в 2017 г. Счетным комитетом проверка показала, что казахстанскими венчурными фондами и институтами развития были допущены некоторые нарушения, которые касаются нерационального использования средств институтов развития, а также финансирования проектов, не являющихся инновационными [5, с.4]. К примеру, инвестиции АО «НИФ» в венчурный фонд АО «АИФРИ «Сентрас» в такие проекты, как «Организация производства велосипедов» и «Создание аптечной сети» были признаны не инновационными.

Не возвращены средства на сумму 247,5 млн. тенге, инвестированные венчурным фондом АО «Арекет» в сделку по приобретению облигаций АО «БТА Банк». Также, фондом допущены убытки, связанные с отказом спутника «Казсат» на сумму 7363,3 млн. тенге. Из трех проектов венчурного фонда «Адвант» два

проекта так и не принесли прибыли. В сумме убытки НИФ составили 11 834,2 млн. тенге.

За период существования большинство отечественных венчурных фондов продемонстрировали низкую эффективность работы; ими были профинансированы проекты в традиционных отраслях: оптово-розничная торговля, строительство (производство щебня, железобетонных конструкций) и др., при этом не была достигнута цель по привлечению частного капитала в инновационную деятельность. По ряду проектов фондами получены убытки. Низкие показатели работы венчурных фондов могут быть объяснены бесконтрольностью использования финансовых ресурсов, т.к. АО «НИФ» проводит мониторинг венчурных фондов лишь на основе получаемых отчетов от управляющих компаний венчурных фондов, и не осуществляет функции финансового контроля и стратегической координации.

Избежать убытков в дальнейшей деятельности фонда позволит проведение более тщательной экспертизы проектов, увеличение штата специалистов НАТР. Необходимо, чтобы мониторинг осуществлялся на всех стадиях реализации проекта, должен быть разработан эффективный механизм подотчетности и контроля над проектными компаниями. Рисковый характер вложений не позволяет полностью исключить появление убытков в будущем, однако их можно значительно сократить посредством усиления контроля за проведением экспертизы и расходованием средств компаниями.

Перспективой развития института венчурного финансирования в Казахстане является развитие т.н. региональных венчурных фондов (РВФ) создание которых предусмотрено Программой развития науки, инноваций и содействия технологической модернизации на 2017-2021 годы. Объектами инвестиционной поддержки должны явиться частные предприниматели, действующие в отраслях, являющихся приоритетными для каждого региона, при этом предпочтение отдается бизнес проектам, которые только начинают стадию реализации. Планируется, что региональный венчурный фонд будет обеспечивать инновационные проекты финансовыми ресурсами в регионах на постоянной основе благодаря ежегодному привлечению частных инвесторов, капитализации средств венчурного фонда, а также в результате выходов учредителей из проектов.

Список литературы

1. Цвирко С.Э. Венчурное финансирование как фактор инновационного развития экономики России //Вестник ТГУ, №9(89), 2015. – С.149-156.
2. Иода Е.В. Венчурное финансирование инновационной деятельности//Вестник ТГУ, №10 (78), 2019. – С.39-43.
3. Информация о деятельности АО «Национальный инновационный фонд». – Астана, 2020. – 139 с.
4. European private equity and venture capital association: yearbook 2018. – Brussels, 2021. – 420 p.
5. Бюллетень №23 Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета. - Астана, 2016. - квартал I. – 47 с.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ЗАМЕНА ЧЕЛОВЕКА ИЛИ СОТРУДНИЧЕСТВО БУДУЩЕГО

Карбозова И.А., Кравченко И.Д.

Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Муртазы
г. Тараз, Казахстан

В наше время, искусственный интеллект стал предметом всеобщего внимания и увлечения. Мы задаемся волнующими вопросами: "Могут ли машины превзойти человеческий ум?", "Что такое искусственный интеллект и как он развивался?". Давайте погрузимся в этот захватывающий мир, где наука и фантастика переплетаются. Согласно одному из определений «интеллект» представляет собой: «Способность воспринимать информацию и сохранять её в качестве знания для построения адаптивного поведения в среде или контексте». А если говорить о программируемых машинах и об искусственном интеллекте, то они были созданы в 20 веке. Поистине удивительно, что идеи искусственного интеллекта имеют свои корни в древней Греции, где Зевс создал загадочное существо, которое можно сравнить с древним представлением об ИИ. Современный путь развития искусственного интеллекта начался в 20-м веке. Алан Тьюринг стоял у истоков этой области, создав первую модель ИИ. В 1955 году американский информатик Джон Маккарти ввел термин "искусственный интеллект", и с тех пор мир начал увлечённо исследовать эту область. В конце 1950-х годов Фрэнк Розенблатт разработал первую нейросеть. И эта нейросеть могла обучаться, то есть представляла собой настоящий искусственный интеллект. Это был важный шаг на пути к созданию истинного искусственного интеллекта. В 1958 году американец Герберт Саймон заявил, что если бы машины допускались к международным соревнованиям, то в ближайшие 10 лет они стали бы чемпионами мира по шахматам. Однако в 1965 году десятилетний мальчик одержал победу над компьютером, но исследования в области ИИ продолжались. С развитием искусственного интеллекта, ученые стали интересоваться психологией памяти, механизмами понимания и ролью ИИ в мыслительных процессах. С конца 1990-х годов, ИИ начал интегрироваться в робототехнику и интерфейсы "Человек-машина". Это привело к созданию интеллектуальных агентов, способных имитировать чувства и эмоции. С 2010 года мощность компьютеров позволяет сочетать большие данные (Big Data) с методами глубокого обучения (Deep Learning), которые основываются на использовании искусственных нейронных сетей. Весьма успешное применение во многих областях (распознавание речи, изображений, понимание естественного языка) позволяет говорить о возрождении ИИ. Технологии, основанные на ИИ, помогают повысить эффективность и производительность труда за счёт автоматизации процессов и задач, которые раньше, выполнялись людьми. ИИ также умеет интерпретировать объёмы данных, которые не под силу интерпретировать человеку. Однако сам по себе ИИ не может работать – нужен человек, который его обучит выполнять базовые нужные действия. Этим занимается ML-инженеры и AI-разработчики. Такие специалисты

нужны во многих сферах: в бизнесе, медицине, финансах, искусстве. Одной из основных опасностей является то, что ИИ может обладать способностью самообучения. Это в свою очередь может привести к тому, что ИИ превзойдёт уровень умственных способностей человеческого мозга и начнёт действовать независимо от контроля человека. ИИ может заменить в будущем специальности, связанные с шаблонными процессами. Например, повар, адвокат, художник, бухгалтер, кассир. Но полностью заменить людей он не сможет, потому что ему не присущи человеческие навыки, такие как эмоциональный интеллект, креативность, эмпатия, интуиция. Роботам неподвластно творчество. А значит совместное творчество учителя и обучающегося останется процессом взаимодействия людей, а не людей и машин. Роботы не могут заменить врачей, потому что машина не умеет принимать решения в непредвиденных ситуациях, и, самое главное, не сопереживает людям. Наиболее «интеллектуальным» оказался ИИ, созданный компанией Open AI «Chat GPT», который на основании 5 различных тестов IQ набрал 155 баллов и с лёгкостью справился со всеми арифметическими задачами. ИИ действительно может сократить некоторые рабочие места, но он также создаст новые, и работа, выполняемая людьми, будет более осмысленной, полезной и полноценной. ИИ сделает нас не просто лучше, а, повторюсь, вполне способен превратить нас в сверхлюдей. По прогнозам учёных через двадцать лет, искусственный интеллект (ИИ) будет иметь глубокое воздействие на множество сфер жизни. В медицине, ИИ поможет врачам точно диагностировать заболевания и предоставлять индивидуальные планы лечения. В транспорте, автономные транспортные средства с ИИ будут обеспечивать безопасность и эффективность на дорогах. Образование станет более доступным и персонализированным, благодаря адаптации учебных программ к индивидуальным потребностям учащихся. В сельском хозяйстве, ИИ оптимизирует процессы выращивания и уборки урожая, повышая устойчивость продовольственных систем. Финансы будут более управляемыми с помощью ИИ, который будет прогнозировать рыночные тенденции и управлять инвестициями. ИИ также улучшит городскую инфраструктуру и энергетику, оптимизируя потребление энергии и повышая устойчивость городов. Эти изменения обещают улучшить качество жизни и эффективность в разных сферах жизни через двадцать лет. По мнению Билла Гейтса ИИ изменит обучение, путешествие, медицину, изменит целые индустрии, а успех компаний будет определяться тем, как люди научатся применять эту технологию. ИИ-это одна из составляющих Четвёртой промышленной революции. А нам остаётся наблюдать за происходящим, ждать инновационных перемен и надеяться, что создание ИИ, роботов не навредит человечеству, а, наоборот, улучшит жизнь людей. Мы стоим на пороге новой эпохи, где ИИ поможет нам стать не просто лучше, но и даст нам возможность стать сверхлюдьми!

Список литературы

Nabr.com [1, с.25], Forbes.ru, blog.sibirix.ru, trends.rbc.ru, Синельникова АП «Сможет ли искусственный интеллект заменить человека?», Михаил Степнов «Зачем в маркетинге искусственный интеллект ?», РИАМО новостная лента.

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ

Қасенова К.Қ., Базарбеков Р.М.

Ғылыми жетекші: Шолпанбаева.К.Ж., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: kkkasenova_kamila@mail.ru

Қаржылық талдау-бұл бизнесті, жобаларды, бюджеттерді және олардың тиімділігі мен жарамдылығын анықтау үшін қаржыға қатысты басқа операцияларды бағалау процесі.

Қаржылық талдау экономикалық тенденцияларды бағалау, қаржылық саясатты анықтау, іскерлік белсенділіктің ұзақ мерзімді жоспарларын құру және инвестициялау үшін жобаларды немесе компанияларды анықтау үшін қолданылады. Бұл қаржылық көрсеткіштер мен деректерді жалпылау арқылы жасалады. Қаржы талдаушысы компанияның қаржылық есептілігін — кірістер мен шығыстар туралы есепті, бухгалтерлік балансты және ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепті мұқият зерттейді. Қаржылық талдау корпоративтік қаржы саласында да, инвестициялық қаржыландыру саласында да жүргізілуі мүмкін. Қаржылық талдау нәтижелері басқарушылық шешімдер қабылдауға, кәсіпорынды одан әрі дамыту стратегиясын жасауға негіз болып табылғандықтан, қаржылық талдау қаржылық менеджменттің ажырамас, оның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Көбінесе бірнеше әдістер дәйекті немесе параллель қолданылады. Бұл әр түрлі бөлімдердегі қаржылық жағдайдың толық бейнесін алуға мүмкіндік береді(1 сурет):

- көлденең (уақытша) талдау;
- тік (құрылымдық) талдау;
- трендтік талдау;
- салыстырмалы көрсеткіштерді (коэффициенттерді) талдау;
- салыстырмалы (кеңістіктік) талдау;
- факторлық талдау.

Маңызды екі әдіс-көлденең талдау, тік талдау және қатынасты талдау. Көлденең талдау екі немесе одан да көп жылдағы позиция мәндерін талдай отырып, деректерді көлденеңінен салыстырады. Тік талдау позициялардың бизнестің басқа бөліктеріне және бизнес пропорцияларына әсер ететін тік әсерлерін қарастырады.

Қаржылық талдау әдісі	Әдіс мәні
Көлденең талдау	Уақыт бойынша жеке қаржылық көрсеткіштердің динамикасын зерттеуге негізделген. Бұл кезеңде баланстың қандай бөлімдері мен баптары бойынша өзгерістер болғандығы анықталады.

Тік талдау	Қорытынды қаржылық көрсеткіштердің құрылымын анықтау және олардың әрқайсысының шаруашылық қызметтің жалпы нәтижесіне әсерін анықтау.
Трендтік талдау	Белгілі бір кезеңнің көрсеткіштері негізгі болып қабылданады ал, басқа кезеңдердің көрсеткіштері осы базамен салыстырылады.
Салыстырмалы қаржылық көрсеткіштерді талдау	Компанияның барлық міндеттемелерін төлеуге қаржысы бар-жоғы және мүлікті ақшаға қаншалықты оңай және жылдам айналдыруға болатындығы анықталады.
Салыстырмалы талдау	Бұл тәсілдің бастысы-индикаторлардың жеке топтарын салыстыру. Бұл ретте топ бойынша компания филиалдарының, бөлімшелерінің қаржылық есептілігі бөлінеді.
Факторлық талдау	Кәсіпорынның қаржылық жағдайын неғұрлым терең бағалауға мүмкіндік береді.

Сурет-1- Кәсіпорынның қаржылық талдау әдістері және мәні
(Ескерту: <https://asu-analitika.ru/sistemy-i-metody-finansovogo-analiza>
дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған)

1. Көлденең талдау. Көлденең талдау белгілі бір уақыт кезеңінде белгілі бір көрсеткіштерді салыстыру әдісін анықтайды. Әдістің тағы бір атауы уақытша немесе динамикалық болып табылады, өйткені белгілі бір жылдағы өзгерістерді алдыңғы немесе базалық көрсеткіштермен салыстырғанда бағалау жүргізіледі. Көлденең талдау бір кезеңдегі деректерді алдыңғы кезеңмен салыстыруды қамтиды. Балансты қаржылық көлденең талдау шеңберінде білімді салыстыру жүргізіледі, мысалы, 2021 жылғы дебиторлық берешек пен 2022 жылғы дебиторлық берешек. Абсолютті және салыстырмалы ауытқуларды есептеу осы әдістің маңызды элементі болып табылады. Абсолютті ерекшелік теңгемен немесе басқа валютамен көрсетілген көрсеткіштің өзгеруіне қатысты. Есептік хабарландыру пайызбен көрсетілген көрсеткіштің өзгеруін білдіреді. Қысқаша айтқанда, көлденең талдау-бұл белгілі бір уақыттағы деректерді салыстыру.

Талдау	2019	2020	2021
Кіріс	100 000	108 000	120 000
Сату құны	-78 000	-82 000	-90 000
Жалпы пайда	22 000	26 000	30 000
Операциялық шығындар	-17 500	-19 400	-21 600
Операциялық пайда	4500	6 600	8400

Сурет-2- Қаржылық есептілікті талдау мысалы.

Көлденең талдаудың бұл тәсілінде базалық жыл тағайындалады, ал қаржылық есептіліктің әрбір бабының сомасы кейінгі жылдары базалық жылдағы соманың пайызына айырбасталады. 2019 жыл базалық жыл деп есептесек, 2020 және 2021 жылдардағы кірістер базалық жыл сомасының 108% және 120% құрады.

Бухгалтерлік баланс, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп және кірістер туралы есеп сияқты компанияның қаржылық есептілігі операциялық нәтижелерді ашып, бизнестің тиімділігі туралы нақты көрініс бере алады. Сол сияқты, пайда болатын проблемалар мен компанияның күшті жақтарын меншікті капиталдың кірістілігі, тауарлық-материалдық қорлардың айналымы немесе пайда маржасы сияқты маңызды бизнес көрсеткіштерін талдау арқылы анықтауға болады. Мысалы, компания басшылығы кірістің тұрақты өсуі немесе сатылған тауарлар құнының төмендеуі акцияға шаққандағы кірістің өсуіне себеп болатындығын анықтай алады. Қамту коэффициенттерін, пайыздарды жабу коэффициентін және ақша ағындарының қарызға қатынасын зерттей отырып, көлденең талдау компанияның жеткілікті өтімділікке қызмет ете алатынын анықтай алады. Көлденең талдауды бір саладағы фирмалар арасындағы белгілі бір кезеңдегі өсу қарқыны мен кірістілікті салыстыру үшін де пайдалануға болады.

Көлденең талдау кезінде қаржылық есептіліктің нақты мәндеріндегі өзгерістер пайызбен және теңгемен көрсетіледі. Пайыздық өзгерісті есептеу үшін алдымен базалық жыл мен салыстыру жылын таңдаған соң, салыстыру жылындағы мәннен базалық жылдағы мәнді алып, базалық жылға бөлу арқылы теңгенің өзгеруін есептеу қажет. Пайда болған нәтиже 100-ге көбейтіледі.

$$\text{Көлденең әдіс \%} = \frac{\text{салыстырмалы жылдағы сомма} - \text{базалық жылдағы сомма}}{\text{базалық жылдағы сомма}} \times 100$$

Көлденең әдіс (теңге) = салыстырмалы жылдағы сомма - базалық жылдағы сомма

2. Тік талдау. Қаржылық есептіліктің әрбір позициясы мен негізгі элемент арасында коэффициент жасайды. Тік талдау ұйымның активтері мен міндеттемелерінің негізгі элементтерінің құрылымын, жеке факторлардың қаржылық нәтижеге, өтімділік көрсеткіштеріне әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде, кейбір компаниялар бизнес сегменттерін бөлу әдістерінің комбинациясын қолдана отырып, көлденең қаржылық талдау есебінде сипатталған өсу мен кірістілік тенденцияларын басқарады. Осыған қарамастан, мұндай аномалияны түзету және көлденең талдаудың дәлдігін жақсарту үшін бухгалтерлік есептегі өзгерістер мен бір реттік оқиғаларды қолдануға болады.

Тік талдау бір компанияның қаржылық есептілігін екінші компаниямен және әр түрлі салалармен салыстыруды едәуір жеңілдетеді. Бұл сонымен қатар тиімділік көрсеткіштерінің жақсаруы немесе нашарлауы туралы түсінік алу үшін бірнеше жылдағы тоқсандық және жылдық көрсеткіштерді салыстыратын уақыт серияларын талдау үшін алдыңғы кезеңдерді салыстыруды жеңілдетеді. Мысалы, кірістер мен шығыстар туралы есепте шығыстардың әртүрлі баптарын сату пайызымен көрсету арқылы олардың пайда маржасына қалай әсер ететінін және уақыт өте келе рентабельділіктің жақсарғанын көруге болады. Осылайша,

компанияның кірістілігін ұқсас көрсеткіштермен салыстыру оңайырақ болады. Тік талдау өнімділік көрсеткіштерінің жақсаруы немесе нашарлауы туралы түсінік алу үшін қолданылады. Тік талдау әдісінде бірнеше талдаулар жүргізіледі.

Сурет-3- Тік талдаудың негізгі ерекшеліктері (Ескерту: https://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/20243/1/RSVPU_2017_271.pdf дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған).

Активтерді талдау(айналым, айналым, олардың қарапайым құрамы және өтімділік деңгейі)	Активтердің құрамын кейіннен оңтайландыруға көмектеседі.
Капиталды талдау (меншікті капиталдың және қарыз капиталының үлес салмағы, олардың қарапайым құрамы, міндеттемелердің жеделдігі)	Капиталдың орташа өлшенген құнын анықтауға мүмкіндік береді.
Қызмет түрлері бойынша ақша ағынын талдау	Операциялық, қаржылық, инвестициялық қызмет түрлері бойынша ақша ағындарын талдау.

Сурет-4- Тік талдау әдісінде жүргізілетін талдаулар (Ескерту: <https://semej.1cbit.kz/blog/finansovyy-analiz-predpriyatiya/> дереккөздер бойынша авторлармен құрастырылған).

3. Трендтік талдау. Базистік жыл деңгейінен бірнеше жылдағы есептік көрсеткіштердің салыстырмалы ауытқуларын зерттеуге негізделген нарықты аудиторлық талдау.

Талдаудың трендтік әдісі зерттелетін факторлар динамикасының серияларының деректерін пайдалануға негізделген, мысалы, баланс валютасы, ұйымның активтері мен міндеттемелерінің құрылымы. Тренд әдісін қолдану ұйымның қазіргі уақытта да, кейінгі кезеңдерде де дамуының негізгі бағыттарын бағалауға мүмкіндік береді. Трендтік талдау қарсылық және қолдау сызықтарына негізделген. Барлық модельдер мен фигуралар тек қарсылық пен қолдау сызықтарының тіркесімі болып табылады. Қарсылық сызығы нарықтың маңызды биіктерін байланыстырады. Бұл сатып алушылар бұдан былай бұл өнімді жоғары бағамен сатып ала алмайтын немесе сатып алғысы келмейтін сәтте пайда болады.

Бағаның әр жоғары қозғалысымен бір уақытта сатушылардың қарсылығы артып, сатылымдар көбейеді, бұл бағаға төмен қысым жасайды. Қолдау желісі нарықтың маңызды минимумдарын байланыстырады. Сатушылар-бұл бағаны төмендететін нарықтағы белсенді ойыншылар, ал сатып алушылар - қорғаушы. Сатушылар неғұрлым белсенді болса және сатып алушылар неғұрлым пассивті болса, қолдау желісінің деңгейі бұзылып, бағасы одан әрі төмендеу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады.

4. Салыстырмалы талдау. Салыстырмалы қаржылық талдау қаржылық есептілікті талдаудың маңызды бөлімдерінің бірі болып табылады. Бұл фирманың бұрынғы жағдайына сәйкес қалай көрінетіні туралы ғана емес, сонымен қатар басқа ұқсас фирмалармен салыстырғанда да түсінік алуға мүмкіндік береді. Фирмааралық салыстырулар кезінде күндердің сәйкестігін, фирмалардың мөлшерін, оларды белгілі бір салаға жатқызу ережелерін және т. б. ескеру қажет.

Бір фирманың көрсеткіштерін салыстыру жағдайдың жақсарғанын көрсетуі мүмкін, ал салаішілік салыстыру компанияның салалық стандарттар бойынша салыстырмалы түрде нашар нәтижелерін көрсетуі мүмкін. Кәсіпорындардың қаржылық жағдайын салыстырмалы талдау өзгермелі экономикалық жағдайда әлеуетті инвесторлар, банктер, іскери серіктестер, салық органдары, аймақтық және федералды үкіметтер және басқа да мүдделі тараптар үшін ерекше маңызға ие. Салыстыру үшін база ретінде бәсекелестердегі немесе жалпы саладағы көрсеткіштердің бірдей топтары бойынша деректер:

- бәсекелестермен салыстыру қандай шаралар нақты компанияларға қатысты тиімді позицияны алуға көмектесетінін түсінуге көмектеседі;
- сала бойынша орташа көрсеткіштермен салыстыру өз көрсеткіштерін жақсартуға болатын резервтерді көрсетеді;
- компанияның бөлімшелері арасындағы салыстырмалы деректерді салыстыру компания ішінде маневр жасауға және бөлімдер арасында жауапкершілік пен ресурстарды қайта бөлуге мүмкіндік береді;
- ағымдағы көрсеткіштерді жоспарлы көрсеткіштермен салыстыру компанияның артта қалуын немесе озып кетуін уақытында бақылауға және жағдайды түзету және одан пайда алу үшін шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

5. Факторлық талдау. Бұл әдіс көп өлшемді статистикалық талдауды қолдануды қамтиды. Жеке факторлардың жалпы нәтижеге әсері зерттеледі. Бұл әдіс аясында кәсіпорынға әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар ескеріледі:

- заңнамалық өзгерістер;
- баға деңгейінің ауытқуы (өнімге де, оны өндіруге арналған ресурстарға да);
- компания жұмыс істейтін аймақтардағы әлеуметтік экономикалық өзгерістер, оның мердігерлері мен клиенттері.

Факторлық талдау кезінде әр факторды бірқатар компоненттерге бөлуге болады.

6. Салыстырмалы көрсеткіштерді талдау. Коэффициенттерді талдау қаржылық есептіліктің екі компоненті арасындағы маңызды қатынастарды анықтаудың маңызды әдісін ұсынады. Максималды пайда алу үшін коэффициенттерді түсіндіру негізгі деректерді талдауды қамтуы керек.

Коэффициенттер-бұл компанияның қаржылық жағдайы мен қызметін бағалауда және алдыңғы жылдардағы немесе басқа компаниялардағы нәтижелермен салыстырғанда пайдалы эталон немесе тікелей көрсеткіштер. Коэффициенттерді бірнеше жолмен көрсетуге болады. Мысалы, 100 000 таза кірістің 1 000 000 сатылымға қатынасын келесідей көрсетуге болады:

- кезеңдегі пайда сатудың 1/10 немесе 10 пайызын құрайды;
- сатудан түскен кірістің кезеңдегі пайдаға қатынасы 10-нан 1-ге дейін (10:1) немесе сатудан түскен түсім кезеңдегі пайдадан 10 есе көп.

Қорытындылай келе, бизнесті бағалаудың негізгі кезеңдерінің бірі бағаланатын кәсіпорынға қаржылық талдау жүргізу болып табылады.

Кәсіпорынды бағалау кезінде қаржылық талдаудың міндеттері мыналарды қамтиды:

- бағалау объектісінің нақты қалыптасқан қаржылық жағдайын бағалау және бағаланатын бизнестің нақты кірістілігін анықтау;
- макроэкономикалық және салалық ақпаратты ескере отырып бағалау объектісінің кірістері мен шығыстарының болжамды мәндерін негіздеу;
- бағаланатын бизнестің ұқсас кәсіпорындармен ұқсастығын анықтау;
- жасырын немесе айқын банкроттықты анықтау;
- ұйым активтерін пайдалану тиімділігін бағалау.

Қаржылық көрсеткіштердің оң динамикасымен, шамамен жылдар бойынша бірдей тұрақты кірістермен, кірісті капиталдандыру әдісі кіріс тәсілінің бөлігі ретінде қолданылады. Егер қаржылық көрсеткіштердің динамикасы оң болса, қаржылық жағдай тұрақты, табыстың өсуінің шамамен тұрақты қарқыны байқалады. Бағалау әдістемесі кәсіпорынның құнын бағалаудың мақсаттары мен функцияларына, сондай-ақ қаржылық талдау жүргізу әдістемесіне (аналитикалық көрсеткіштер жүйесін және салыстыру критерийлерін анықтау) бизнесті бағалаудың мақсаттары мен функцияларына байланысты. Сонымен қатар, бизнесті бағалау кезінде белгілі бір мақсат аясында бағалаудың нақты әдісін таңдау қаржылық талдаудың нәтижелеріне де байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Донцова Л. В., Никифорова Н. А. Бухгалтерлік есепті талдау. М.: Іс және қызмет, 2009.
2. Шеремет А. Д., Негашев Е. В. Коммерциялық ұйымдардың қызметін қаржылық талдау әдістемесі. М.: ИНФРА-М, 2008.
3. Қаржылық талдау: Оқу құралы / Н. С. Пионткевич, Е.Г. Шатковская, Ю. А. Долгих және басқалар; жалпы ред. Н. С. Пионткевич; – Екатеринбург : Орал басылымы. ун-та, 2022. – 190 б.
4. Бочаров В. В. Қаржылық талдау. Қысқа курс. 2-ші басылым. - Санкт-Петербург.: Питер, 2009. — 240 б.: ил.
5. Есипов В. Е., Маховикова Г. А., Терехова В. В. Бизнесті бағалау. 2-ші басылым. - Санкт-Петербург.: Питер, 2006. – 464 б. "Оқу құралы" сериясы.

6. Оводов Н. Н., Бизнесі бағалау кезіндегі қаржылық талдау. Ресей Федерациясындағы мүліктік қатынастар журналы № 2 (29), халықаралық бағалау және консалтинг академиясы (Мәскеу), 2004 ж.

7. Шеремет А. Д., Негашев Е. В. коммерциялық ұйымдардың қызметін қаржылық талдау әдістемесі. - 2-ші басылым. және қосымша-М.: ИНФРА-М, 2008. — 208 б.

УДК 681.3.01:33

ЭФФЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА И ВЫБОР ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ И ТЕХНОЛОГИЙ ФИНАНСОВЫХ И КРЕДИТНЫХ ОРГАНОВ

Кемелбек С.Ұ.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан, asel_4747@mail.ru

Технологии иногда развиваются с головокружительной скоростью. Когда речь идет об инновациях в финансовой сфере, часто называемых «финтехом», в мире отмечается серьезный прогресс. Что касается банков, то «финтех» нарушает привычные схемы оказания ключевых финансовых услуг и заставляет их осваивать инновации, чтобы сохранить востребованность. Для клиентов это означает потенциальное *расширение* доступа к более качественным услугам.

Такие изменения также осложняют работу органов регулирования и надзора. Несмотря на то что большинство отдельных компаний отрасли «финтех» все еще невелики по размеру, в отличие от традиционных кредитных организаций, они способны очень быстро расширять масштаб своих операций как среди более рискованных розничных клиентов, так и в корпоративном сегменте.

Такие быстрые темпы роста, наряду с возрастающей важностью финансовых услуг отрасли «финтех» для поддержания финансового посредничества, чреваты системными рисками, которым посвящен наш новый выпуск Доклада по вопросам глобальной финансовой стабильности.

Системная значимость цифровых банков на местных рынках возрастает. В отличие от традиционных конкурентов, такие структуры, также известные как небанки, более подвержены рискам, связанным с потребительским кредитованием; это связано с тем, что такие кредиты менее защищены от убытков, поскольку выдаются, как правило, без залогового обеспечения. Они также уязвимы при проведении операций с портфелем ценных бумаг, поскольку принимают на себя большие риски, а также подвержены более высоким рискам ликвидности (а именно, объем ликвидных активов на балансе небанков по сравнению с депозитами, как правило, ниже, чем у традиционных банков) [1].

Эти факторы также создают проблемы для органов регулирования: системы управления рисками и общий уровень устойчивости большинства небанков пока не был протестирован в условиях экономического спада.

Компании отрасли «финтех» не только принимают на себя больше рисков, но и оказывают давление на давно зарекомендовавших себя конкурентов в отрасли. Примером могут служить США, где компании «финтех», выдающие ипотечные

кредиты, преследуют агрессивную стратегию роста в периоды расширения жилищного кредитования, как, например, во время пандемии. Из-за конкурентного давления со стороны компаний «финтех» рентабельность традиционных банков значительно ослабла, и эта тенденция, скорее всего, продолжится.

Еще один вид технологических инноваций, который за последние два года получил быстрое развитие, — это децентрализованное финансирование, то есть, финансовая сеть, опирающаяся на криптоактивы и не имеющая центрального посредника. Эта сеть, также известная как DeFi, обещает предоставлять более инновационные, инклюзивные и прозрачные финансовые услуги благодаря более высокой эффективности и доступности.

Однако деятельность DeFi также предполагает накопление заемных средств и особенно уязвима к рыночным рискам, рисками ликвидности и киберугрозам. Кибератаки, представляющие серьезную угрозу для традиционных банков, зачастую могут стать фатальными для таких платформ и привести к краже финансовых активов и подрыву доверия пользователей. Отсутствие страхования депозитов в структурах DeFi усиливает ощущение того, что все депозиты подвержены рискам. В прошлом значительный отток клиентских средств нередко происходил после сообщений о том, что поставщики финансовых услуг подверглись кибератакам.

По мере того как деятельность по оказанию финансовых услуг активно переходит от регулируемых банков к структурам и платформам, надзор за которыми ограничен или полностью отсутствует, те же процессы происходят и с присущими им рисками. Несмотря на то что отрасль FinTech стремится вытеснить традиционные банки с занимаемого ими рынка, помимо конкуренции, они несут и другие угрозы. Всушности, оба вида финансовых организаций зачастую сохраняют тесные связи: так, банки предоставляют структурам «финтех» ликвидность и заемные средства.

Это создает проблемы для финансовых органов в виде регуляторного арбитража (при котором компании переводят свои операции в менее регулируемые секторы или регионы или создают там свои компании) и укрепления взаимных связей, для чего могут потребоваться действия со стороны органов надзора и регулирования, в том числе для усиления защиты потребителей и инвесторов [2].

Необходимы меры политики, пропорционально нацеленные как на отрасль «финтех», так и на традиционные банки. Таким образом будут развиваться возможности, предлагаемые отрасли «финтех», а риски будут сдерживаться. Для небанков это означает усиление требований в части капитала, ликвидности и управления рисками соразмерно их рискам. В отношении действующих банков и других участников рынка органам пруденциального надзора, возможно, потребуется сосредоточить внимание на финансовом благосостоянии менее технологически развитых банков, поскольку их действующие бизнес-модели могут оказаться менее устойчивыми в долгосрочной перспективе [3].

Отсутствие централизованных органов, регламентирующих деятельность DeFi, является проблемой для обеспечения действенного регулирования и надзора. В этом смысле органам пруденциального надзора необходимо будет сосредоточить внимание на элементах экосистемы криптоактивов, поддерживающих деятельность

DeFi, таких как эмитенты стейблкоинов и централизованные биржи. Органам надзора также следует поощрять надежные системы управления, включая отраслевые своды правил и деятельность саморегулируемых организаций. Такие структуры могли бы стать эффективным механизмом для обеспечения регуляторного надзора.

Список литературы

1. Карельская С. Н., Зуга Е.И. Достоверность и информационные границы финансовой отчетности // Реформирование отчетности. 2014. № 9.
2. Ковалев, В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения): Учеб.пособие. 2-е изд., перераб. и доп./ В.В. Ковалев. - М., 2016.
3. Ковалев, В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика – 2-е изд., перераб. и доп./ В.В. Ковалев. - М., 2017.

УДК 336.7

ПРОБЛЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ, ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Коротаев И.О., Истаева А.К.

Научный руководитель: Жапарова А., магистр экономических наук
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: korotaevegorek@gmail.com

В данной публикации была изложена и раскрыта роль кредитования малого и среднего бизнеса, его элементы, способы функционирования и всеобъемлющее значение в современных условиях, в Республике Казахстан. В данной статье авторы постарались полностью изучить вопрос финансовой политики по данному вопросу. Были отмечены положительные и негативные стороны нынешнего развития финансовой политики Республики Казахстан. Вопросами денежно-кредитной политики государства занимаются такие специалисты как политологи, экономисты и социологи. В данной публикации было изложено основное о кредитовании малого и среднего бизнеса государством: анализ по отраслям, срокам, а также в региональном разрезе. Информационной базой данной статьи выступили открытые статистические данные Комитета по статистике Национальной экономики Республики Казахстан, а также Национального банка Республики Казахстан.

Кредитование является одним из неотъемлемых пунктов успешного развития малого и среднего бизнеса. Ведь именно кредитование является одним из приоритетных направлений финансовой политики нашего государства для создания благоприятных условий и успешного развития субъектов предпринимательства. Кредиты малому и среднему бизнесу позволяют стать конкурентоспособными членами сегодняшнего рынка, но лишь под залог имущества или надежного поручительства.

Еще в 2012 году, в своем послании «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый

политический курс состоявшегося государства» глава государства заострил внимание на развитии малого и среднего предпринимательства в стране. В стратегии были выделены все основные моменты для создания условий, благодаря которым, любой гражданин, смог открыть свое дело и стать полноценным предпринимателем: «Стать полноценным участником проводимых в стране экономических преобразований, а не ждать, что государство решит за него все проблемы», - как говорится в стратегии.

Совершенствование и прогресс в области малого и среднего бизнеса – дело не простое и кроет в себе много нюансов. В современных условиях постоянных коллапсов и кризисов, владельцам бизнеса следует знать обо многих путях государственной поддержки, которую оно предоставляет, знать весь тот широкий спектр взаимодействий с финансово-кредитными организациями, для минимизации потерь в тяжелые дни. Основной целью финансово-кредитной поддержки бизнесов малого звена со стороны государства является привлечение большего количества инвестиций в данную сферу за счет укрупнения объема кредитования из банков второго уровня, а также с помощью привлечения средств из иных источников. К таким относятся, например, кредитные товарищества.

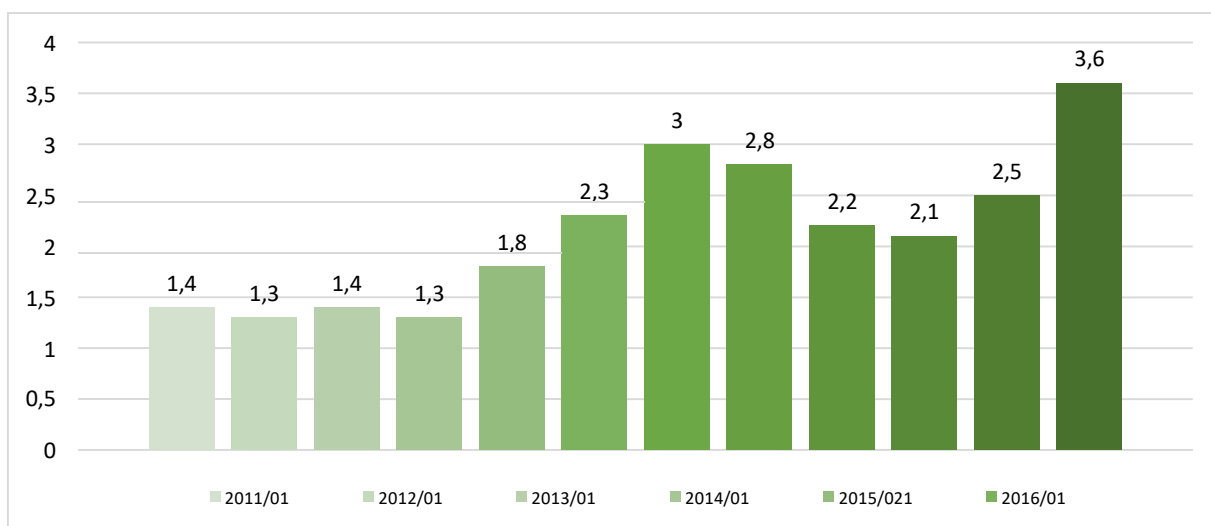

Таблица 2 - Кредитование малого бизнеса банками второго уровня на территории Республики Казахстан (в трлн. тг)

[Примечание: составлено авторами на основе источника – 8]

В Республике Казахстан также распространен опыт поддержки малого и среднего предпринимательства, используя гарантированные и прямые займы от государства. Прямые займы предназначены для небольших компаний на срочной основе и под более низкий процент, это делает их более привлекательными на фоне предложений частного рынка. Гарантированные же займы позволяют заемщикам получить гарантии от государства до 90% заемного капитала. Государство с помощью этих способов поддержки старается заинтересовать граждан и различные фонды в развитии малого бизнеса. При возникновении острой необходимости, государство предоставляет малым и средним компаниям государственный заказ; предоставляет льготы и уменьшает налоговую базу для предприятий, занятых в

районах со слабо развитой сферой их деятельности.

В Республике Казахстан есть не мало различных организаций поддержки, помощи и защиты интересов малых бизнесов. Для этого в нашей стране были созданы ассоциации малых предприятий, помогающие им развиваться, различные фонды финансово-кредитных организаций, также поддерживающих молодых предпринимателей. Однако, к большому сожалению, в большинстве случаев, данные фонды озабочены скорее своими собственными проблемами и помощь малому бизнесу оказывается в очень редких случаях.

Правительство, а также, исполнительные органы центральных и местных властей стараются обеспечить поддержку и дальнейшее расширение инфраструктуры малого бизнеса путем инвестирования в данную отрасль путем задействования государственных программ по поддержке, предоставлением помещений, находящегося в собственности у государства, а также, предоставлением льгот и выплатой субсидий.

Согласно статистике, движущей силой экономики в зрелых странах является именно малый бизнес. Большой и сильный сегмент малых предприятий положительно влияет на устойчивость экономической базы региона и страны в целом, создает благоприятный климат для здоровой конкуренции, обеспечивает значительную часть рабочих мест (около 70%) и рост производства в стране.

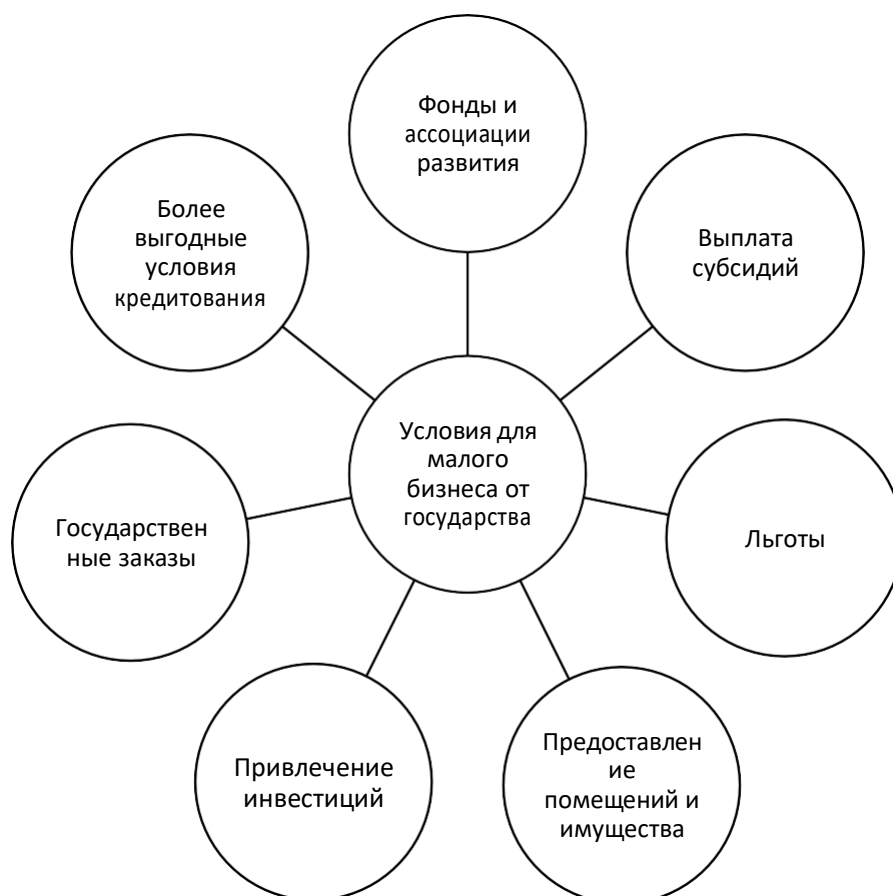

Схема 1 - Условия для малого бизнеса от государства [Составлено автором]

Несмотря на такое большое количество фондов поддержки и послаблений от государства, малое предпринимательство всё ещё находится в затруднительном положении, для решения которого необходима последовательное улучшение

существующего законодательства в области финансово-кредитной политики для малого предпринимательства; повышению действенности существующих программ в регионах и отдаленных областях всего Казахстана.

Инфраструктура поддержки, выстроенная на данный момент, имеет множество недостатков и не может обеспечивать эффективный и равномерный охват субъектов предпринимательства. В основном, неудачные результаты программ развития малого бизнеса возникают не из-за неправильной реализации и нехватки контроля, а потому что изначально не было поставлено сформулированной цели, к которой необходимо стремиться.

Недостаточное количество муниципальных учреждений, которые должны заниматься планированием и регулированием программ по поддержке предприятий, также является одной из немногих причин того, что цели не выполняются.

Несмотря на большое количество фондов, организаций и ассоциаций, поддерживающих развитие малого и среднего бизнеса, целостная система всё ещё выстраивается. Предприятия малого бизнеса не получают в достаточной мере кредитование со стороны коммерческих банков. Оно и понятно, кредитование таких организаций слишком рискованно для банков, поскольку кредиты слишком краткосрочны и не имеют ликвидного залога. Именно это способствует тому, что малый бизнес в Казахстане развивается крайне слабо, что не сходится с тем, что требует современная рыночная экономика. Именно малый и средний бизнес должен занимать лидирующие места в секторах экономики нашей страны. Пока это не так, но, судя по статистике, всё движется к лучшему.

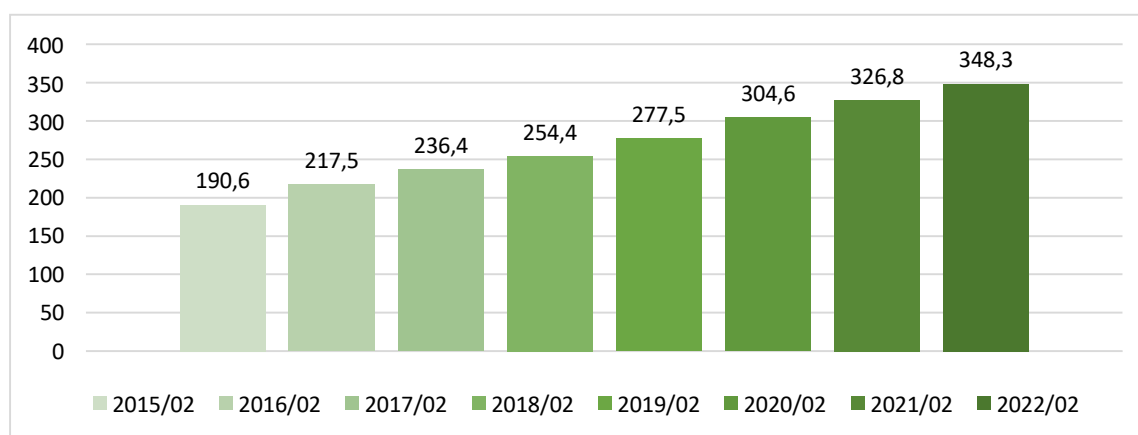

Таблица 2 - Действующие малые предприятия на территории Республики Казахстан (в тыс. Единиц) [Примечание: составлено авторами на основе источника – 8]

Национальный банк Республики Казахстан выделяет несколько причин малой доступности кредитования банками второго уровня для малого бизнеса:

- значительные требования залогового обеспечения;
- излишняя бюрократичность процедуры оформления займа;
- МФО обеспечивают более доступное финансирование.

Основным моментом, который необходимо развивать в Казахстане на сегодняшний день, является индивидуальный подход к каждому отдельно взятому

заемщику, заинтересованному в получении кредита, или всё еще раздумывающим на счет этого, и, предоставить ему бесплатную консультацию.

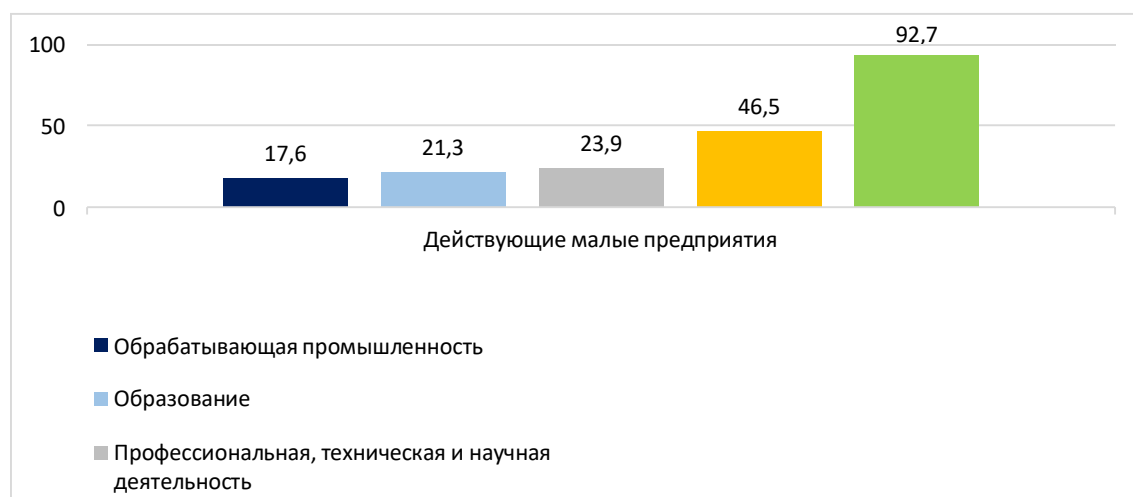

Таблица 3 - Распределение основной части действующих малых предприятий по сферам деятельности [Примечание: составлено авторами на основе источника – 8]

Немаловажными факторами также является то, что для субъектов малого и среднего предпринимательства до сих пор не самые благоприятные условия кредитов, а если быть точнее, это большой промежуток времени между тем, как бизнесмен подал заявку на одобрение кредита и тем, как он получит денежные средства, а также сложностью самой подачи заявки.

Если в нашей стране будут созданы все необходимые условия, гарантирующие поддержку в области малого и среднего предпринимательства на всех его уровнях, возможности взятия практически безрискового и безопасного способа кредитования, всё это приведет к массовому инвестированию в перспективную область – сектор малого и среднего бизнеса. Это позволит не только развить предпринимательский сектор, но и поднять экономику по всей стране.

Список литературы

1. Послание народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства» [Электронный ресурс] // <http://strategy2050.kz/>: Казахстан 2050 Наша Сила, URL: <http://strategy2050.kz/ru/page/global10/>
2. Талимова Л.А., Калкабаева Г.М. Современное состояние банковского кредитования и проблемы обеспечения возвратности кредитов в Казахстане// Вестник Казниту. - № 1. - 2016. - С. 506-516.
3. Статистические данные Национального Банка Республики Казахстан // www.nationalbank.kz
4. Статистические данные Комитета по статистике Национальной экономики РК // www.stat.gov.kz
5. Банковское дело / Под ред. О.И.Лаврушина. - М.: Финансы и статистика,

2018.

6. Давлетова М.Т. Кредитная деятельность банков в Казахстане: Учебное пособие. - Алматы, 2016.

7. Кредитование малого бизнеса // Ранкинг КЗ URL: <https://ranking.kz/> (дата обращения: 17.10.23).

ӘОЖ 340.6

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Крыкбаева М.К.

Ғылыми жетекші: Абилмажина А.М., құқықтану кафедрасының сениор-лекторы
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: Krykbaevamalika2004@gmail.com

Экономикалық қылмыстың себептері мен жағдайлары, даму нұсқалары туралы айтпас бұрын, құбылыстың мәні мен түрін, оның талдау әдістемесін түсіну пайдалы болар еді. Содан кейін ғана сұрақтар қойыңыз: Экономикалық қылмыспен не болады? Енді оның қандай болатынын және мүлде болатынын түсінуге бола ма? Алайда, бұл сұрақтар риторикалық болып табылады, оларды кім сұраса да, жауап күтпейді.

Құбылыстарды талдаудың тарихи тәсілдерінде әр түрлі тағдырлардың, іс-әрекеттердің, сондай-ақ өткен дәуірлердің ойларының бірегейлігі туралы иллюзия бар. Ежелгі Египет дәуірінен бастап үш мың жылдан астам уақыт бұрын болған адамдардың мінез - құлқының психологиялық және логикалық ерекшеліктерін сипаттайтын "полигоннан шыққан папирустар" қазіргі деректерден тек презентация стилімен ерекшеленеді деп санаймыз. Барлық уақытта экономикалық қылмыстың мақсаты күнкөріс немесе басқа қажеттіліктерді қанағаттандыруға болды. Бірауыздылық, әдетте, тек қажеттілікке қатысты болады. Құндылықтарды бөлу мәселесі-бұл өшпес айырмашылық. Инка мен Майяның өмір сүру кезеңінде де, мемлекет пен құқықтың қалыптасуы мен даму дәуірінде де. Оның үстіне, мұның бәрі ежелгі және қазіргі әлемде бірдей заңда жатыр. Адамзат айтарлықтай қартаюға үлгергеніне қарамастан, бәрі статикалық, "егер құдіретті Құдай адамның табиғатын қайта жасамаса, онда бұл заң біздің планетамыз болған кезде сөзсіз болады"

Экономикалық қылмыс-адамзаттың емделмейтін, созылмалы ауруы. Бұл аурудың вирусы, рак клеткалары сияқты, әр адамда туылғаннан бастап кездеседі. Бірақ бәрі бірдей ауыра бермейді. Ал ауырып қалғандар үшін дәрілік заттар қажет-терапевтік және хирургиялық.

Криминалистика тұрғысынан "терапевтік" құралдар - бұл экономикалық қылмыстардың алдын-алудың және оларды дайындаудың алғашқы кезеңдерінде алдын-алудың тактикалық әдістері. Негізінде, олар қандай формада қолданылатыны маңызды емес — жедел-іздігіру қызметі, анықтау немесе алдын - ала тергеу түрінде.

Ең бастысы-экономикалық және қылмыстық схемаларды жүзеге асыруға жол бермеу: тауарсыз операциялардың жолын кесу; тіркеулер мен заңсыз есептен шығару, есепке алу және есеп беру ережелерін бұзу, материалдық және зияткерлік жалғандықтар және т. б.

"Хирургиялық" құрал — экономика саласындағы қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша дәлелдемелер жүйесін қалыптастыру мақсатында анықтау мен тергеудің криминалистикалық әдістемесі нысанында қылмыстық қудалау.

Криминалистикалық құралдарды құру мен дамытудың ғылыми негізі экономика саласындағы қылмыстар механизмін криминалистикалық талдау әдістемесі болып табылады. Жалпы мағынасы айқын көрінеді: тергеу әдістемесі туралы айтпас бұрын, қылмыс жасау механизмін зерттеу керек. Мұндай талдаусыз, мысалы, қылмыстық әрекеттің жедел-ізвестіру профилактикасының тактикасы мен әдістемесін, сонымен қатар экономикалық қылмыстарды тергеудің жеке (түрлік) әдістемесін қалыптастыру мүмкін емес. Сондықтан экономикалық қылмыстар механизмін криминалистикалық талдау әдіснамасының кейбір тұжырымдарын баяндау өзекті болып табылады.

Бастау үшін сіз жалпы иллюзиядан арылуыңыз керек. Бұл әрбір экономикалық қылмыстың дизайны, дайындығы, жасалуы, жасырылуы және көбеюі бойынша жеке болып табылады. Дәйексөз индикативті: "тергеу барысында алынған қылмыстың сот-медициналық сипаттамасы әрқашан нақты-жеке болып табылады...». Біздің ойымызша, "жеке қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы" жоқ. Бұл қылмыстардың түрін (тобын, түрін) дайындау, жасау және жасыру заңдылықтары жүйеленген ғылыми категория. Құбылыстардың, қылмыстардың, белгілердің даралығы-бұл тек болжам, оны тексеру кезінде ешкім расталмайды, өйткені әрдайым — талдаудың маңызды деңгейінде — аналогтар бар.

Монтескье, ағартушылық энциклопедистердің бірі: "мен адамдарды зерттеуден бастадым және олардың заңдары мен әдет - ғұрыптарының шексіз алуан түрлілігі олардың қиялының жалғыз ерік-жігерінен туындамайтынын білдім"деп ескертті.

Шын мәнінде, К.Р. Мегрелидзенің бейнелі көрінісі бойынша "әлеуметтік тәжірибе объективті, берік, шексіз кең және жеке тәжірибені тамақтандырады... Әрбір инди-көрнекі Бас - қоғамдық ойдың органы, қоғамдық Бас бар... Адамдардың қиялы тарихи тұрғыдан қатаң шектелген. Адамдар өз қиялының ойынында мүлдем еркін емес. Әрқашан дайын схемаға сүйену "

Экономика саласындағы қылмыстар механизмін криминалистикалық талдау үшін сипаттамалық тәсілді қолдану әдіснамалық қателік деп санаған жөн. Этчерли — Вольмер — Якимов деп аталатын кестелерде дәл сипаттамалық тәсіл айқын көрсетілген. Алайда, бұл инерциядан Р.г. Зорин де құтылған жоқ, ол 20 тапсырманың, 26 объектінің, сондай-ақ сот-медициналық талдаудың 57 түрінің тізімін ұсынады. Жалпы алғанда, біз әмбебап және үздіксіз әдіс - таным жолы туралы айтып отырмыз. Бұл әдістің мағынасын, егер оның мүмкін шарттары мен технологиясы нақты тұжырымдалған болса және дауласуы мүмкін болса, оны асыра бағалау мүмкін емес. Тексерудің әлеуеті туралы айтпағанда немесе әдеттегідей "ғылымның теориялық ережелерін оларды бақыланатын объектілермен, сенсорлық мәліметтермен, экспериментпен салыстыру арқылы эмпирикалық растау".

Экономика саласындағы қылмыстардың механизмін талдау үшін сипаттамалық емес, функционалды тәсіл қажет. Мәселен, экономикалық қылмыс субъектілерінің өздері түсінеді немесе түсінбейді, бірақ олардың арасында функционалды байланыстар — тұрақты қатынастар — осылайша қылмыстық коммуникациялар (яғни, хабарламалар, сондай - ақ қаржы құралдары, көлік түрлері және т.б.) пайда болады.

Рөлдік функциялар да табиғи түрде көрінеді, атап айтқанда, қылмыстық іс - әрекеттегі рөлдерді немесе басқаша айтқанда "лауазымдарды" бөлу кезіндегі типтік схемалар, көшбасшы-ұйымдастырушының да, бухгалтер-қазынашының, содырдың, курьердің және т. б. міндеттерін орындаумен байланысты. заңсыз табыс көзін іздеу, оны иемдену және тұтыну схемасы.

Экономика саласындағы қылмыс механизмінің жүйелік функциялары келесі түрде ұсынылуы керек:

- дайындық (басқаша айтқанда, пайда болу), жасау (яғни "іске қосу") процестерінің интегративті көрінісі, сондай-ақ қылмыстық әрекеттің көбеюі түсінілетін даму функциялары;

- мәні қылмыстардың осы тобын тергеу бойынша іс-әрекетке қарсы іс-қимылдың нысандары мен мазмұнын көрсетуге дейін азайтылатын қорғаныс функциясы;

- белгілі бір жұмыс ортасында сәйкес (ИЗО-морфты) із суреттерін жасау механизмінің қасиетін білдіретін дисплей функциялары.

Егер қолданбалы аспект туралы айтатын болсақ, онда механизмді дамыту функциясы жеке қылмыстық әрекеттің іздеу белгілерін анықтауға мүмкіндік береді:

-эволюцияның S-тәрізді қисығындағы қылмыстық іс-әрекет субъектісінің "орындаушылық шеберлігінің" сапасы;

- "орындаушылық шеберлік" қасиеттерінің (деңгейлерінің) айқын араласуы кезіндегі субъектілер санының белгісі.

Экономика саласындағы қылмыстық іс — әрекет механизмінің келесі негізгі функциясы-қорғау немесе қарсы тұру функциясы. Бұл функцияны, әдетте, адам өмірінің дәл осы мәні деп санау керек. Тергеу қылмыстық іс-әрекет субъектілерінің тиісті қорғауынсыз және қарсылығынсыз болуы мүмкін бе? Мүмкін иә. Алайда, бұл ережеден ерекшелік, керісінше оқиға. Ереже-бұл "материалдың" кедергісінің ашық болуы, егер оны осылай атауға болатын болса.

Қолданыстағы модельді криминалистикалық зерттеу әдісінің модельдеу процесінің өзіне, сондай — ақ экономика саласындағы қылмыстық іс-әрекет механизмінің қалыптасқан моделінің құрылымына әсері шынайы әдіснамалық мәселе болып табылады. Міне, қандай себептер бойынша: экономика саласындағы талданатын қылмыстық іс - әрекеттің ықтимал түрлерін, түрлерін, топтарын криминалистикалық жіктеу үшін ғылыми негіздер жоқ; осы уақытқа дейін эмпирикалық мәліметтерді жинаудың өзі жұмыс істемейді. Сонымен қатар, егер бұл ақпаратқа жеткілікті түрде дәрекі интерпретация қосылса, нәтижесінде экономика саласындағы қылмыстар механизмінің дұрыс емес ақпараттық моделі жиі шығады.

Біздің ойымызша, экономикалық саладағы қылмыстық іс-әрекет механизмінің қажетті моделін құру барысында бірқатар принципті жағдайларды ескеру қажет: біріншіден, көп деңгейлі модель құру қажет, бірақ деңгейлердің реттелуін ескере отырып; екіншіден, әрбір келесі деңгей алдыңғы деңгейдің "ұрпағы" ретінде әрекет етеді; үшіншіден, әрқайсысына сыйақы беру керек модельдің салыстырмалы Тәуелсіздік деңгейі, модель деңгейлерінің ешқайсысы оны басқа құрылымдық ортаға орналастырған кезде "өшірілмеуі" керек; төртіншіден, эксперименттік-статистикалық талдау мен модельді зерттеудің "өтпелі" (яғни деңгейлер бойынша) әлеуетін қамтамасыз ету қажет.

Жалпы қорытынды: экономика саласындағы қылмыстық іс-әрекет механизмін криминалистикалық талдаудың әдіснамасы қандай, бұл талдаудың нәтижелері: не профилактика мен тергеу әдістемесі үшін типтік нұсқалардың

иерархиялық жүйесі құрылады, не ғылыми жартылай фабрикат сипаттамалық тәсілдің салдары ретінде қалыптастырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Густав Ле Бон. Социализм психологиясы. Санкт-Петербург, 1908. Б. 23. Бұл туралы қараңыз: Мацкевич и. м. экономикалық қылмыстың себептері: оқу құралы. М., 2017. 29, 56, 101 және т. б.
2. Яблоков н. п. Криминалистика: оқулық. М., 2003. 27-28 ББ.
3. Авторлар кейде дипломатиялық тіркестерді қолданады: "әр қылмыс жеке және қайталанбайды, дегенмен, біртекті азаптау жасаған қылмыскерлердің іс - әрекеттерінде көптеген ұқсастықтар бар". Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика: оқулық. 2-ші басылым, қосымша М., 2006. Б. 352, 399.
4. Цит. по: Вермеш М. криминологияның негізгі мәселелері. М., 1978. Б. 27.
5. Мегрелидзе К. Р. ойлау әлеуметтануының негізгі мәселелері. Тбилиси, 1973. 130, 288, 334 ББ.
6. Өздеріңіз білетіндей, мұндай әмбебап (негізгі) әдіс диалектикалық әдіс болып табылады. Бұл туралы қараңыз: Белкин Р. С. Сот сараптамасы: мәселелер, тенденциялар, перспективалар. М., 1987. 116-127 Б.; Аверьянова Т. В. сот-сараптамалық зерттеу әдістерінің мазмұны мен сипаттамасы: монография. Алматы, 1991. 124-125 ББ.
7. Кирилл мен Мефодийдің үлкен энциклопедиясы / 2 CD. М., 2005. Верификация принципі (немесе верификацияланатын) - логикалық позитивизмнің негізгі ұғымдарының бірі.
8. Симонян Е. А. теория мен практиканың бірлігі (философиялық талдау). М., 1980. Б.105.
9. Батороев к. б. танымдағы ұқсастықтар мен модельдер. Новосибирск, 1981. Б.57. 2 Мацкевич и. м. экономикалық қылмыстың себептері. М., 2017. Б.3.

ӘОЖ 37

РЕГБИ СПОРТШЫЛАРЫНЫҢ ӘР КЕЗЕҢДЕГІ ЖАРЫСҚА ДАЙЫНДЫҒЫ

Куматаева И.М.

Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасының Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің «№15 орта мектеп» коммуналдық мемлекеттік мекемесі,
Өскемен қ., Қазақстан, kinabat@mail.ru

Қазіргі заманғы спорт үшін жаттығулардың көлемі мен қарқындылығының артуы тән. Спорттық жаттығулар үздіксіз процестің ерекшеліктеріне ие болады. Жаттығу процесінің үздіксіздігі жыл бойғы жаттығу сабақтарымен байланысты ерекшеліктермен сипатталады; жаттығу процесі құрылымының негізгі буындарының өзара байланысы-жүктеменің жақын (шұғыл және артта қалған) және ұзақ мерзімді жаттығу әсерлерінің үздіксіз сабақтастығы; жұмысқа қабілеттіліктің жалпы артуына кепілдік беретін демалыс аралықтары

Жаттығу және бәсекелестік жүктемелердің таралуы көбінесе спорттық жаттығуды кезең-кезеңімен анықталады, оның негізінде спорттық форманы алу, сақтау және уақытша жоғалту заңдылықтары жатыр. Спорттық формаларды басқару заңдылықтарына сүйене отырып, жаттығу процесі осы заңдылықтарға сәйкес кезеңдер мен кезеңдердің міндеттеріне сәйкес құрылымдалған.

Регби жаттығу процесінің құрылымында макроцикл (жылдық цикл) бір ұзақ бәсекелестік кезеңі бар бір циклді кезеңді қамтиды. Бір жылдық дайындықтың негізгі ерекшелігі - ол салыстырмалы түрде тәуелсіз құрылымдық құрылымдар негізінде құрылады, олардың барлық элементтері ортақ міндетпен біріктірілген-жарыстарда сәтті өнер көрсетуді қамтамасыз ететін спортшылардың нақты дайындық жағдайына қол жеткізу.

Ойын командаларын даярлаудың жылдық циклінің құрылымы мен мазмұнын зерттеу бойынша көптеген жұмыстар дайындық кезеңінде барлық көрсеткіштердің үдемелі өсу динамикасы байқалғанын көрсетті.

Дайындық кезеңінің бірінші кезеңі-жалпы дайындық. Бұл кезеңде көлемнің өсу артықшылығы бар жүктемелердің көлемі мен қарқындылығының белсенді өсуі байқалады. Жаттығу сабақтарының негізгі мазмұны жалпы дене шынықтыру және арнайы дене шынықтыру болып табылады.

Дайындық кезеңінің екінші кезеңі - арнайы дайындық. Бұл кезеңде жүктеме көлемінің жалпы төмендеуі және қарқындылықтың жоғарылауы байқалады. Жалпы дайындық пен арнайы дайындық құралдарының арақатынасы-30% - дан 70% - ға дейін. Жаттығу құралдарында арнайы дайындық және бәсекеге қабілетті жаттығулардың басым болуы анық. Теңіз функционалды жүйелерін қайта құрумен байланысты функционалды мүмкіндіктер мен арнайы физикалық қасиеттер деңгейінің жоғарылауымен қатар, дайындық кезеңінде дайындықтың жеке аспектілерін жетілдіру міндеттері шешіледі және жаттығу процесінде дайындық тараптарының компоненттерін оңтайлы байланыстыру маңызды.

Үшінші кезең-жарыс алды дейінгі, алдағы бәсекелестік белсенділікке неғұрлым сәйкес келеді. Бұл кезеңде жаттығу процесінің құрылымында тактикалық дайындыққа баса назар аударылады, оның аясында техникалық және физикалық дайындық мәселелері шешіледі. Жаттығу сабақтарында ойын және бәсекелестік әдістер қолданылады. Командалар негізгі жарыстарға тиімді дайындалуға мүмкіндік беретін әртүрлі турнирлерге қатысады.

Дайындық кезеңінің мерзімі, ұзақтығы, әр түрлі авторлардың дайындық кезеңдерінің құрылымы мен мазмұны айтарлықтай айырмашылықтармен анықталады. Дайындықтың нақты мерзімдерін анықтауда алдағы маусымның спорттық күнтізбесі алдын-ала анықталған болып саналады. Негізгі жарыстардың белгіленген күндері спортшыларды даярлау жоспарлануы керек мерзімдерді анықтады.

Регбистердің жарыс кезеңі бір циклді, сәуірден қазанға дейін. Ұзақ бәсекелестік кезеңінде оңтайлы спорттық форманы сақтау өте қиын. Сондықтан жаттықтырушылар жарыс кезеңінде спорттық форманың толқын тәрізді дамуын жоспарлауға, команданы ең жауапты матчтарға "жеткізуге" мәжбүр. Спорттық форма деңгейін төмендету әлсіз қарсыласпен өтетін матчтарға жоспарланып отыр. Спорттық форманы дамыту және қолдау деңгейін жоспарлау-бұл көбінесе

жаттықтырушы мен спортшылардың тәжірибесі мен түйсігі негізінде жүретін стихиялық процесс . Алайда, бұл процесті тексеру әрекеттері бар.

Спорттағы тереңдетілген мамандандыру принципі терең даралау принципімен тікелей байланысты. Спортшының жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілетін спорттық мамандандыру оның спорттағы қабілеттерін барынша толық көрсетуге және спорттық мүдделерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Бірақ бұл мамандандыру спортшының жеке қасиеттеріне сәйкес келген жағдайда дұрыс. Мамандандыру тақырыбын дұрыс емес, оның жеке ерекшеліктеріне сәйкес келмейтін таңдау көбінесе спортшы мен жаттықтырушының күш-жігерін жоққа шығаруы мүмкін, көңілсіздікке, белсенді спорттық іс-әрекеттің мерзімінен бұрын тоқтатылуына әкелуі мүмкін. Демек, жеке спорт қабілеттерін уақтылы диагностикалау қаншалықты маңызды рөл атқаратыны анық. Спорттағы бұл проблемаға қазір үлкен көңіл бөлінуде.

Спорттағы даралау принципінің ерекше маңызы көбінесе спортшының денесінің функционалды мүмкіндіктерінің шегіне жақындаған жоғары жүктемелерді қолдану арқылы анықталады. Даралау принципі спорттық жаттығуларда жаттығулардың даму қарқынының жеке айырмашылықтарын ескере отырып, жүктемелердің өсуінің дененің Функционалды және бейімделу қабілеттеріне сәйкестігін мұқият қамтамасыз етуді талап етеді. Дененің бейімделу мүмкіндіктерінің жеке айырмашылықтарына байланысты бірдей сыртқы жүктемелер мүлдем бірдей емес салдарға ие болуы мүмкін. Бұл спорттық нәтижелердің өсуін жоспарлауда және жаттығу жүктемелерін қалыпқа келтіруде тиісті көрініс табуы керек.

Спорттың ғылыми мектебінің негізгі ережелерінің бірі спортшыны жалпы және арнайы даярлаудың бірлігі қағидасымен көрінеді. Бұл қағида спорттық мамандану мен спортшының жалпы жан-жақты дамуы арасындағы байланысты диалектикалық түсінуден туындайды. Спорттық мамандандырудың жетістігі, әрине, спортшының таңдалған спорт түрінде ғана емес, сонымен қатар көптеген басқа жолдармен де прогрессиямен байланысты, бұл ғылыми дәлелдер мен спорттық тәжірибенің озық тәжірибесін жалпылауға сенімді.

Таңдалған спорт түріндегі жетістіктердің спортшының жан-жақты физикалық дамуына тәуелділігі, ең алдымен, физикалық қабілеттердің дамуына негіз болатын морфофункционалды өзгерістердің әртүрлі бағыттары арасындағы корреляциялық өзара әрекеттесумен түсіндіріледі (физикалық қасиеттердің тікелей және жанама "ауысуы" деп аталады). Дене біртұтас болғандықтан, оның кейбір қасиеттерінің дамуы басқалардың дамуынан оқшауланбайды .

Циклдік спорт түрлеріндегі арнайы дайындық функционалды жүйелерге жан-жақты әсер етеді, олардың мүмкіндіктері белгілі бір спорт түріндегі жетістік деңгейін анықтайды. Алайда, жеке қасиеттер мен қабілеттер, ең алдымен физикалық қабілеттер, жалпы және көмекші дайындыққа қатысты арнайы емес құралдар мен әдістерді қолдану арқылы тиімді дами алады. Сонымен қатар, бір жақты арнайы дайындық жан-жақты функционалды дайындық деңгейінің төмендеуіне немесе дайындықтың жекелеген жақтарының басқаларға зиян келтіретін біржақты дамуына әкелуі мүмкін. Мысалы, мамандандырылған жаттығуларды орындауға белсенді қатыспайтын және жеткілікті жүктемесі жоқ

бұлшықет топтары жоғары мамандандырылған күштік дайындықты жүзеге асырған сайын біртіндеп әлсірейді. Бірақ, одан да жаманы, бұл бұлшықеттерге әлі де қатысуға тура келетін ерекше емес қозғалыстарды эпизодтық қолдану кезінде олардың функцияларының бір бөлігі дамыған бұлшықеттерді қабылдайды, бұл айтарлықтай физикалық белсенділікті көтермейтін бұлшықеттердің күш деңгейінің одан әрі төмендеуіне әкеледі. Бұл, сондай-ақ жеке тұлғаның үйлесімді физикалық дамуының қажеттілігі жалпы және арнайы дайындықтың табиғи байланысын, олардың бірлігін анықтайды. Алайда, спорттық жаттығу процесінде осы қағиданы орындау кезінде екі тармақты ескеру қажет. Біріншіден, жалпы дайындық негізінен спорттық мамандандыруға жанама әсер ететін қасиеттерді дамытуға, Дағдылар мен қабілеттерді жетілдіруге бағытталуы керек. Осылайша, жалпы дайындық, ең алдымен, көмекші болып табылады және кейінгі арнайы дайындық үшін өзіндік негіз жасайды. Екіншіден, жан-жақты дайындық, жалпы дайындықтың салдарынан, бар функционалдық әлеуетті белгілі бір спорт түрінің ерекшелігімен "байланыстыруға" мүмкіндік беретін арнайы жаттығуды ұйымдастыруды талап етеді.

Жалпы және арнайы дайындықтың арақатынасы, сондай-ақ жалпы дайындықтың мазмұны көбінесе көпжылдық және жылдық жаттығулардың ерекшеліктерімен анықталады. Спорттық жетілдірудің алғашқы кезеңдерінде жалпы дайындықтың үлесі үлкен, және бұл, ең алдымен, денсаулықты нығайту, бұлшықет қызметінің әртүрлі формаларына қатысты физикалық және функционалдық мүмкіндіктер деңгейін арттыру міндеттеріне қызмет етеді. Болашақта спортшының шеберлігі өскен сайын бұл қатынас арнайы дайындық құралдарының өсуіне қарай өзгереді, ал жалпы дайындықтың өзі барған сайын көмекші сипатқа ие болады.

Қортынды

Ұқсас жағдай жаттығу макроцикл кезінде де байқалады. Дайындық кезеңінде жалпы дайындық көлемі өте жоғары және орындалған жұмыстың жалпы көлемінің 30-60% жетуі мүмкін. Негізгі жарыстарға жақындаған сайын жалпы дайындық үлесі төмендейді және бәсекелестік кезеңде әдетте орындалатын жұмыстың жалпы көлемінің 10-25% аспайды.

Жалпы және арнайы дайындықтың арақатынасы спортшының жасына, оның спорттық шеберлігінің деңгейіне, спорттық мамандануына, жеке ерекшеліктеріне және жаттығу дәрежесіне байланысты. Жалпы және арнайы дайындықтың арақатынасы мен бағдарындағы ауытқулар айтарлықтай өзгеруі мүмкін, және әр спортшының нәтижелерінің деңгейі мен өсу қарқыны жаттықтырушы осы қатынасты қаншалықты дұрыс жоспарлағанына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Колев Н.оқу процесінің жылдық цикліндегі жоғары регбистердің күшті фитингінің құрылымы мен мазмұнының ерекшеліктері: реферат. дисканд. пәд. оқу-жаттығу өтті. - М., 2006. - 27 секунд.

2. Зациорский в. м. спортшының физикалық қасиеттері: тәрбие теориясы мен әдістемесінің негіздері. ФиС, 2005.- 187.

3. Шустин б.н. спорттағы жоғары жетістіктерді модельдеу. - М.: RGAFK 2005.- 102 б.
4. Deleplace R. Rugby de mouvement, rugby total. - Paris, Education physique et sports, 1998. - 120 p.
5. Старк. Спорттық техниканы үйрену: // оқыту о жаттығулар. ФиС, 2001, Б.216-233.
6. Гарпманю., Тюннеманн Х. Қазіргі Заман. Үшін. көркем шығармамен. - Берлин: Sportferflag, 1988. - 335 Б.
7. Платонов в. н. олимпиадалық спорттағы спортшыларды даярлаудың жалпы теориясы: оқу. ЖОО студенттері үшін дене тәрбиесі және спорт. - Киев: олимпиадалық лит., 2007.-327 с.
8. Келлер В. С. спорттық шақыру жүйелері және спортшының бәсекеге қабілеттілігі. - Г.: Спорт теориясы. - Киев: Вища шк., 2007. - 100.

REFERENCES

1. Kolev N. Features of the structure and content of the strong fit of higher rugby players in the annual cycle of the educational process: Abstract of the Cand. jurid. sci. dis cand. ped. uchenie. - M., 2006. - 27 sec.
2. Zatsiorsky V. M. physical properties of an athlete: fundamentals of theory and methods of education. FiS, 2005. - 187.
3. Shustin B. N. modeling of higher achievements in sports. - Moscow: RGAFK 2005. - 102 p.
4. Deleplace R. Rugby de mouvement, rugby total. - Paris, Education physique et sports, 1998. - 120 p.
5. Stark. Study of sports equipment: // training and exercises. FiS, 2001, pp. 216-233.
6. Harpmanu., Tynnemann X. Modernity. For. with a work of art. - Berlin: Sportferflag, 1988. - 335 P.
7. Platonov V. N. General theory of training athletes in Olympic sports: textbook. Physical culture and sports for university students. - Kiev: Olympic lit., 2007. -327 p.
8. Keller B. C. Sports challenge systems and the competitiveness of an athlete. - G.: Theory of sports. - Kiev: shk Vishcha., 2007. - 100.

ӘОЖ 343.244

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС

Қадылова Ж.М.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., з.ғ.к., PhD,

қауымдастырылған профессор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Сыбайлас жемқорлық термині латынның «soggitrege» сөзінен шыққан, мағынасы «мемлекет органын, қоғамдық қатынастарды бұзу» дегенді білдіреді, «пара» терминінің мағынасы әдетте лауазымды тұлғаның өз өкілеттіктерін

пайдалануын білдіретін термин және заң актілеріне, моральдық нормаларға қайшы келетін алдау, бопсалау, қағазбастылық арқылы жеке басының пайдасына сеніп берілген құқықтар.

Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік құбылыс ретінде бүгінде саяси дамуға қарамастан әлемнің барлық дерлік елдерінде, оның ішінде Қазақстанда ауқымы жағынан ғана ерекшеленіп отыр. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру, инвестиция тарту процесін тежейді. Ол демократиялық мемлекеттің саяси және әлеуметтік институттарына кері әсерін тигізіп, елдің болашақ дамуына үлкен қауіп төндіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Қазақстандағы мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі болып белгіленген.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңында сыбайлас жемқорлыққа мынадай анықтама берілген – ол «...мемлекеттік функцияларды жүзеге асыратын адамдардың, сондай-ақ адамдардың жеке өзі немесе делдалдар арқылы мүліктік игіліктер мен артықшылықтарды қабылдауы, оларға теңестірілгендер, өздерінің лауазымдық өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып немесе өз өкілеттіктерін мүліктік пайда алу үшін өзге де пайдалану, сол сияқты жеке және заңды тұлғалардың көрсетілген жеңілдіктер мен артықшылықтарды заңсыз беру арқылы осы адамдарға пара алуы».

Жалпы қарапайым тілмен айтқанда, сыбайлас жемқорлық – бұл қызмет бабын жеке бас пайдасына пайдалану, лауазымды тұлғаның басқа тұлғадан ақша немесе басқа жеңілдіктер алуы, ол үшін олар атқаратын лауазымына байланысты кез келген қызмет көрсетіледі.

Мемлекет басшысы еліміз Тәуелсіздігінің алғашқы күнінен-ақ бәрімізді бір алаңдататынымыз – қазақ елінің амандығы, бір мақсат – Отанымыздың өсіп-өркендеуі екенін үнемі айтып келеді. Бүгінде халқымыздың бірлігі мен тұрақтылығының арқасында елімізде экономика өркендеп, соған сәйкес азаматтардың әл-ауқаты да жақсарып келеді.

Елбасының Қазақстан халқына жолдауларында қызыл сызық сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған және әкімшілік реформаның мақсаты – мемлекеттік басқару жүйесін жеңілдету мақсатынан туындайтын міндеттер арқылы өтеді. Мемлекет басшысы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі бағдарламалық бағыттарын айқындап берді. Содан бері мемлекеттік органдардың бақылау функциялары қысқартылды, олардың жұмысының бақылауы мен ашықтығы қамтамасыз етілді, экономика мен бизнесте мемлекеттің қатысуы қысқарды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мыналар негізінде жүзеге асырылады: барлығының заң мен сот алдындағы теңдігі; мемлекеттік органдардың қызметін нақты құқықтық реттеуді, мұндай қызметтің заңдылығы мен ашықтығын, оларға мемлекеттік және қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету; жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық, ұйымдық-басқару жүйелерін қорғаудың басымдылығы; жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды

мүдделерін қалпына келтіру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың зиянды зардаптарын жою және алдын алу.

Қазір сыбайлас жемқорлықтың барлық түрлерін жою үшін Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтық санасын арттыру жүргізілуде, өйткені олар сыбайлас жемқорлыққа қарсы білімінің болмауына байланысты абайсызда сыбайлас жемқорлықтың қатысушылары болып қалуы мүмкін. Азаматтардың бойында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптасуы үшін сыбайлас жемқорлықты елдің дамуын тежейтін аса қауіпті қоғамдық дерт деп тануы тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет әр адамда құқықтық сауаттылығына да байланысты төмен немесе жоғары болуы мүмкін. Мемлекеттегі заңнамаларды жақсы білу әр адамның өз іс-әрекетіне деген сенімділігін күшейтеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
2. «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
3. «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
4. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан: 2050» Жолдауы.
5. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы.
6. «Нұр Отан» партиясының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалары.
7. «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің жаңа идеологиясы туралы» (Астана, 2014 ж.).

ӘОЖ 821.512.122.09:82.09

РАЙЫМЖАН МӘРСЕКОВТЫҢ ЗАҢГЕРЛІК ҚЫЗЫМЕТІ ЖАЙЛЫ

Қақарман А.

Ғылыми жетекші: Касенов С.Т., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессоры
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: kakarmanaibota@gmail.com

Адамзат қоғамының өркендеп, дәуірлеуі әуелі тұрмыста тек ауызша тыйымдар мен шектеулер арқылы қабылданған шешімдермен, кейіннен әлеуметтік құрлымның күрделенуі және мемлекеттік билік негіздерінің пайда болуына қарай «заңның» қалыптасып, белгілі жүйеге айналуына әсер етті. Осылай, адамзат не бір жүйеге қол жеткізді: ру болды, ел болды, бара-бара әркім өз билігін құрып жержүзін атасынан қалған еншідей өз алдына ақыл-айласымен, білек-білімімен билеп әкете берді. Ал біздің бабаларымыз қайда қалды, қайтті?!

Қазақтың дәстүрлі заң жүйесі тарих толқынында тартысты тамаша күнді де кешіп, тарамдалған тасты жағаға да соғылды. Қазақтың төл мемлекеті пайда болып,

хандық билік жүйесі жұмыс істеген уақытта, сол уақыттардағы билер институты халқымыздың әдеп-ғұрпына сай небір жүйрік заң жүйелерін қабыл етеді. Қазақ мемлекетшілдігінің алғашқы кезеңдерінде «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» секілді заңдар жинақтарын жасап шығарады. XVII ғасырда Қазақ хандығының тұтастығына шындап қауіп төне бастаған тұста, Тәуке хан «Жеті жарғыны» халық тұрмысына енгізді. Жаңа заң жүйесі қазақ халқының өмірлік мәселелерінің барлық жағынан қамтиды, соның нәтижесінде Тәуке ханның билігі тұсында Қазақ хандығы барынша күшейіп, дәуірлеп дамыды. Осы тұста айта кетерлігі, заңдық және заңдық күші бар заңнамалық жүйені жоғарыда атап кеткеніміздей, тек хандар жасап, қабылдамағаны белгілі. Билер институтының шеңберінде қазақтың айтулы би-шешендері, ақылгөй дариялары, «от тілді, орақ ауызды» сөз саңлақтары Хан кеңесі мен билер кеңесінде осы заңдарды бірлесе жасап, қабылдады. Қазақ қоғамындағы алғашқы заңды сот та билер соты болды. Билер соты осы қабылданған жарғы, заңдар бойынша қызмет жасады. Отаршылдыққа ұшыраған замандарда хандық билік жүйесі жойылып, билер институтының тамырына балта шабылып, қазақ елінің дау-дамайын ендігі кезекте орыстың заң жүйесі, соты қарайтын болды. Мүлдем өмір сүру салты бөтен елдің бөгде бір елдің дау-дамайын қарауы қаншалық қиянат болатыны болса да болмасын белгілі жағдай. Осы кезеңде қараша халық мүддесін жанын салып қорғар азаматтарды қазақтың тауқыметті тағдыры өзі қатарға қосып отырды. Бұл мақалада сондай қайраткерлердің бірі Райымжан Мәрсекұлы жайлы аз-мұз айтпақпыз.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басы қазақта ұлттық сананың жаңаша қалыптасып, қазақ зиялы қауымының қоғамдық-құқықтық өмірге арласқан кезі болды. Жалпы алғанда, ұлтымыздың отар болуы орыс отаршылдық-әміршілдік жүйесінің кезең-кезеңмен жүргізген әрекетінің, соның ішінде 1731 жылдан бастау алып, сол үдеріс 130 жылға созылып, 1860 жылға дейін жетеді. Негізінен, 1731-1860 жылдары Қазақстан Ресей империясына тек сөз, қағаз жүзінде бағынышты болып тұрған. Іс жүзінде ру, тайпа билеушілері дербес саясат жасап, өз биліктерін жүргізіп отырған. Осыдан кейін Ресей үкіметі түрлі айланы желеу етіп, Қазақстанның барлық аймақтарына ене түседі. 1867-1868 жылдардағы «Уақытша Ереже» бойынша әкімшілік және сот жүйелері толығымен Ресей өкіметіне көшіп, қазақ жері облыстарға бөлінеді.

Аталған уақыттарда халық арасында Ресей билігіне қарсы бірнеше көтерілістер де орын алады. Дегенмен отарлау саясаты жетер жеріне жетіп, отаршылдық-әміршілдік жүйенің талауына түскен халықтың ендігі жердегі мүддесін қорғаушылар қазақтың көзі ашық оқығандары болды. Осы тұста қазақ қоғамында арнайы оқу тәмамдаған кәсіби заңгерлер, атап айтқанда Бақытжан Қаратаев, Жақып Ақбаев және Райымжан Мәрсеков сынды ұлт мүддесін қорғаушылар келіп қосылады. Студент шақтарынан-ақ олар патшалық Ресейдің саясатына қарсы көзқарастар танытып, қазақ халқының толығымен шешім таппаған жер, дін, тіл сияқты мәселелерін әрдайым ашып, айқындап көрсетіп отырады.

Райымжан Мәрсекұлы - Алаш қозғалысының аса көрнекті қайраткері, Алаш қозғалысының негізін салушылардың бірі, заңгер, Қазақстанның заңтану, құқықтану негіздерін зерделеген, оның үстіне қазақтағы алғашқы заңгерлердің бірі болып мемлекет және құқық теориясының мәселелерін ғылыми талдаудан өткізген

бірегей қайраткер. Ол 1877 жылы сол кездегі Семей облысының Өскемен уезінің Айыртау болысында дүниеге келген. Омбы техникалық училищесін, Орман шаруашылығы институтын және Санкт-Петербург, Москва Заң және Сот институтын бітірген.

Ол өткен ғасырдың бас кезінде қазақ сахарасында қалыптасқан Алаш қозғалысына, Алаш партиясы мен Алаш Орда үкіметінің қызметіне кеңінен араласты. Р.Мәрсеков ел үшін, жер үшін отаршыл жүйеге қарсы шыққан ұлт зиялыларымен байланыс орнатып, олардың іс-әрекеттерін заңдық тұрғыдан сүйемелдеп отырды. Ойларын ашық айтып, бұқаралық ақпарат көздерінде жариялап отырды. Ұлт көшбасшыларымен тығыз қарым-қатынас орнатып, «Алаш Орданың» белді де белсенді мүшесі болды. Партия мен үкіметтің міндеттері мен мақсатын заңды тұрғыдан түзуге ат салысты.

Ол өзінің бірқатар еңбектерінде қазақ халқының басынан кешіп жатқан оқиғаларының себеп-салдарын анықтаумен қатар, бірқатар мақалаларында қазақ тұрмысын анау айтқандай, әсіресе, әйел адамның тағдырына қатысты артық кемсітушіліктерді халқымыздың дәстүрлі қалыптасқан заңымен айғақты түрде ақтап алып отырады. Мысалы «Әйел» деген статья турасында» мақаласында халық өмірінегі әйел адамның орынын көрсетеді. Ал заң жөніне ауыссақ, ол өзінің 1917 жылы «Қазақ» газетіне жариялаған «Патшалықтар арасындағы заң» мақаласында әлемдегі үлкен державалар арасындағы одақтастықтардың арасында қалған қазақ сияқты бодан елдердің сипатын жазады.

Райымжан Мәрсековтің заң жүзінде қарастырған көп мәселесі қазаққа заңды түрде жер иелентушілік еді. Оны біз қайраткердің «Қазақ қайтсе жерге ие болады», «Жер мәселесі», «Ата қонысынан айрылған қазақ жайлы» атты мақалаларынан байқаймыз, «...Ата қонысынан айырылып, барарға жер, басарға тауы болмай, дал ұрып отырған жер елді көзіміз сан көреді. Мұндайға қазақтың қылған айласы, тапқан ақылы болмай жүргенін тағы көреміз. Осындай жайға ақыл табылары бар ма? Табылғандай болса, біздің қолымыздан келер ме? Көшпесендер, күшпен көшіремін деп ұлық тұр. Жеріміз жоқ, мұнша үй қайда барып сиямыз деп сандалып не қыларын білмей бұлар отыр. Не жерін алып қала алмай, не басқа жақтан орын таба бұларға не қылмақ керек?» Міне, Р.Мәрсековтің жер мәселесі жайлы ізденістерінен осындай шынайы айғақтарды көптеп кездестіруге болады. Бұл да болса қайраткердің қазақ жұртына атасынан қалған жерді мұжықтардан аман алып қалу үшін жасаған жұмыстарының бірі еді. Осындай шешуі қиын түйнектердің арасында халықтың мұң-мұқтажын өзіне ыңғайлап, дәстүрінен аттамай, ғұрпына қарсы келмей шешімін тапқысы келеді. Ол 1916 жылы «Сарыарқа» газетіне «Заң жобасын жариялайтын комиссия» атты мақаласын жариялайды. Мұнда: «Қазаққа лайықты, келімді заңды қазақтың өзі жасамаса, халықтың салтын, гүрпын, жайын білмегендердің, қолынан келмес, жасаса, тұрмысына үйлеспей, қолайсыз болар деп, жалпы қазақ сиезі әр облыста комиссиялар сайланып, іске кіріссін деп қаулы қойған еді. Юристердің даярлап, алдына салған жобасын топшылауға болмаса, өзге уақытта қалыптары аз көрінеді. Сондықтан юристер қазаққа деген заң жобасын өздері ғана даярлап, бітіріп, сонан соң ел адамдарын шақырып, сынына салып, заң жобасы һәм шығын жағынан да көп жеңіл болар еді. Әрине, юристердің қолы бос болып, кірісетін болса, жақсы-ақ болар еді. Бірақ біздің бұл заманда қолы тиерлік,

бос кісіміз жоқ. Сондықтан да заң жобасын жасайтын юристерге ерекше бір кішігірім мекеме алуына ақша берілсе, сонан соң керекті закон, ережесін қазақшаға аударса, жасалатын нұсқамаға бір құр сияқты жоба болар еді. Бұдан басқа қазақтың ережелері болса, осылардың бәрінен жарып қорытылып керекті нұсқа жобасы тез жасалар еді. Әйтпесе, мына біз жасаған комиссия сияқты болса, біз қазақтың заң жобасын еш уақытта жасап бітіре алмаймыз», -деп негізінен қазақ қоғамында жазылған заңдық кодекстердің жоқтығын, соның салдарынан әр судья өз пікірімен шешім шығаратындығы дағдыға айналғандығын аңғартады.

Жалпы алғанда, Райымжан Мәрсков - студент шағынан халық соттарының жағымсыз жақтарын, патша өкіметінің “бөліп алда билей бер” саясатын өз тарапынан қолдамай, қатаң сынға алған заңгер маман. Жоғарыда айқандай, заңгер халық сотының жүйесіз жайылып кетуін қазақ даласында белгілі бір заңдық кодекстердің жоқтығынан деп біледі.

Сөзімізді қорытындылай келе, Райымжан Мәрсөков қазақтың дәстүрлі заң жүйесіне, халқының салт-дәстүріне құрметпен қарап, өзі өмір сүрген тұстағы ел ішіндегі дау-дамайды реттейтін орыс сотының заңнамалық жүйесін ұлтымыздың менталитетіне, тұрмыс-салт ерекшелігіне лайықтауға ұмытылған, әрекет еткен заңгер дейміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақ қайда бара жатыр» Р. Мәрсөков.
2. «Арыстары Алаштың» С. Өзбекұлы 1998 ж.
3. «Р.Мәрсөковтың мемлекеттік-құқықтық көзқарастарының көкжиектері» Әли Еркежан.
4. «Райымжан Мәрсөковтың жұмбақ жақтары өте көп» Смағұлова С.О.

УДК 657.6(045)

ФАЛЬСИФИКАЦИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ: ОБНАРУЖЕНИЕ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ АУДИТА

Қалдарбек А.М.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Қазақстан, asel_4747@mail.ru

Современность характеризуется важностью информационной составляющей. Информация окружает делового человека повсюду, масштабы ее поистине астрономические — например, информационное агентство Bloomberg распространяет финансовую информацию более чем 16 тысячам пользователей каждую минуту.

Другая тенденция современности — развитие фондовых рынков и повышение конкуренции. Рост конкуренции приводит к ограниченности факторов производства: квалифицированных трудовых ресурсов, натуральных ресурсов, финансовых и информационных ресурсов. Достичь превосходства над конкурентом естественным путем значительно сложнее, чем за счет неосознанного средства — информации. Именно в конце XX—начале XXI века особую актуальность

приобрели явления, связанные с привлечением информации, в том числе коммерческий и личный шпионаж, переманивание наиболее талантливых и перспективных сотрудников конкурента, нарушение авторских и патентных прав и пр. Важную роль играет и обратный информационный поток: предоставление информации в выгодном для компании свете [1].

Основным признанным информационным каналом взаимодействия бизнеса и общества продолжает оставаться финансовая отчетность компании. К сожалению, финансовая отчетность не совершенна. Не совершенен и бумажный формат представления, который влечет значительный объем ручной обработки материала, затрудняет восприятие и анализ информации, содержащейся в финансовой отчетности. Сроки представления отчетности пользователям запаздывают, а предоставление финансовой информации, отличной от прогнозов аналитиков, может обернуться резким снижением капитализации, а возможно, и кризисом индустрии, в которой компания осуществляет деятельность, или даже кризисом национального рынка. Вместе с тем предоставление информации, которая более благоприятна по сравнению с прогнозами, может повлечь рост стоимости акций, а следовательно, привести к снижению стоимости привлечения заемных средств и прочим благоприятным для компании и ее руководства эффектам. Зачастую достигается это за счет фальсификации финансовой отчетности.

Фальсификация финансовой отчетности — сложная и малоизученная проблема бухгалтерского учета. Проблеме фальсификации отчетности подвержены даже компании стран с развитой рыночной экономикой (Европа, США), где правовые и профессиональные традиции в области бухгалтерского учета насчитывают более чем столетнюю историю. Актуальна данная проблема и для РК, где до настоящего времени не сформировалось сильного профессионального сообщества, система бухгалтерского учета подвергается постоянному реформированию, крупные компании нацелены на переход к учету по международным стандартам, и все это сопровождается острой нехваткой специалистов. Помимо влияния на ожидания пользователей финансовой отчетности фальсификация отчетности может быть нацелена на занижение налоговой базы, участие в государственных тендерах и т.п. Учитывая масштабы коррупции, можно только догадываться, сколь велико число казахстанских компаний, манипулирующих данными финансовой отчетности.

Экономическую природу мошенничества в финансовой отчетности можно объяснить, основываясь на теории агентских отношений. Тот факт, что акционеры делегируют право принятия решений по широкому кругу вопросов руководству компании, приводит к конфликту интересов. Например, за счет использования такого права руководство компании может позволить себе различные блага: например, наличие частного самолета, расположение штаб-квартиры компании в престижном районе, роскошная обстановка офисных помещений и пр. Причем приобретение таких благ может не соответствовать интересам акционеров компании. По мнению ряда зарубежных специалистов, в подобной ситуации целью деятельности руководства становится не максимизация прибыли акционеров, а увеличение управляемого бизнеса для обеспечения разнообразных личных благ*. В отдельных случаях руководство компании может пойти на присвоение активов

компании, заключение коммерческих сделок в личных интересах. Чаще всего это бывает возможно при неэффективном контроле за действиями руководства компании и, как правило, приводит к фальсификации финансовой отчетности.

Фальсификация финансовой отчетности — комплексное понятие, которое следует рассматривать, принимая во внимание правовой, бухгалтерский, налоговый аспекты [2].

Фальсификация финансовой отчетности может также различаться в зависимости от круга лиц, к ней причастных. Например, и кладовщик, искаживший документы складского учета, и высшее руководство компании, одобрявшее применение схем забалансового финансирования, совершают акт мошенничества. Однако если махинации на уровне кладовщика не влекут существенного искажения финансовой отчетности, то схемы, одобряемые на высшем уровне руководства, зачастую приводят не только к искажениям в финансовой отчетности, но и к потере компанией репутации и, как следствие, существенному снижению рыночной капитализации. Именно поэтому в ряде исследований фальсификация финансовой отчетности отождествляется с управленческим мошенничеством, которое совершает руководство компании*. Данный тезис в определенной степени представляется справедливым, поскольку руководство компании несет ответственность за подготовку финансовой отчетности и именно руководство компании отвечает за достоверность показателей и качество подготавливаемой отчетности.

Американская Ассоциация независимых сертифицированных бухгалтеров по выявлению мошенничества (АНСБ) выделяет три подвиды фальсификации финансовой отчетности: присвоение активов, непосредственно фальсификация финансовых отчетов и коррупция на предприятии (взятки, «откаты» и т.п.)*. Эти подвиды мошенничества в финансовой отчетности тесно связаны. Так, например, любое коррумпированное деяние с целью передать заинтересованным сторонам активы компании приводит к махинациям в финансовой отчетности. Развивая эту мысль, можно прийти к выводу, что фальсификацию финансовой отчетности правильнее рассматривать как часть общего понятия «экономическое мошенничество». В рамках экономического мошенничества выделяются две подкатегории: коррупционное мошенничество и фальсификация финансовой отчетности.

Коррупционное экономическое мошенничество совершается в целях сугубо личного обогащения, присвоения активов предприятия или приобретения прочих экономических благ в ущерб деятельности компании. Коррупционное мошенничество представляет собой достаточно известное для общества явление и предусматривает законодательную ответственность, а доказательством экономического мошенничества занимаются компетентные органы [3].

Фальсификацию финансовой отчетности, на наш взгляд, следовало бы определять как умышленное искажение либо упущение величин или раскрытий информации в финансовой отчетности с целью обмана или введения в заблуждение внутренних и внешних пользователей. Фальсификация финансовой отчетности может совершаться как руководством компании (управленческое мошенничество), так и отдельными сотрудниками. Мошенничество сотрудников должно пресекаться

службой внутреннего контроля компании. Заметим, однако, что подобный вид мошенничества присущ практически любой компании и едва ли искореним. Степень его влияния на показатели финансовой отчетности зависит в том числе и от эффективности действий службы внутреннего контроля.

Особый интерес для изучения представляет управленческое мошенничество в финансовой отчетности. Данный вид мошенничества совершается на уровне руководства компании, тщательно маскируется и осуществляется, практически не выходя за рамки действующих бухгалтерских стандартов.

Возникает вопрос, кто должен контролировать подобное мошенничество и как его предотвращать, поскольку последствия совершения мошенничества в финансовой отчетности могут быть существенными не только для отдельной компании.

Статистические данные также предоставляют весомые основания для того, чтобы обратиться к исследованию управленческого мошенничества в финансовой отчетности.

Как уже отмечалось, мелкое и среднее мошенничество совершается рядовыми сотрудниками компании повсеместно. По отношению к общему числу случаев мошенничества управленческое мошенничество составляет сопоставимую долю (около 41 %) [4].

Общая картина существенно изменяется, когда речь заходит о величине совершенного мошенничества. В данном случае все происходит с точностью до наоборот. В среднем, размер отдельного случая мошенничества, совершаемого рядовым сотрудником, более чем в 14 раз ниже размера мошенничества, совершаемого руководством или собственниками компании.

Для наглядности приведем случай мошенничества в финансовой отчетности, когда инициатором такого мошенничества являлся руководитель, который вместе с тем был и собственником пакета акций компании. По результатам проведенного в 2004 г. расследования Tyson Foods Inc., компания с годовой выручкой более 25 млрд. долл. была уличена Комиссией по ценным бумагам и биржам США в совершении мошенничества. Дональд Тайсон в бытность генеральным директором и собственником пакета акций компании запрещал вносить в финансовую отчетность раскрытие информации о доходах, выплаченных ему и членам его семьи.

Давая определение понятию мошенничества в финансовой отчетности, нельзя не остановиться на профессиональной ответственности за присутствие в финансовой отчетности компании данных, искаженных вследствие мошенничества. Традиционно ответственными за обнаружение мошенничества в финансовой отчетности считались внешние аудиторы. После того как в результате банкротства компании Enron исчезла одна из пяти крупнейших аудиторских компаний «Arthur Andersen», партнерам которой были предъявлены многомиллионные иски, данная ситуация изменилась [5].

В декабре 2004 г. вступил в силу регулятивный акт в области мошенничества в финансовой отчетности — международный стандарт аудита 240 «Ответственность аудитора по обнаружению мошенничества в финансовой отчетности». Данным стандартом основная ответственность за обнаружение и

предотвращение мошенничества в финансовой отчетности возлагается на руководство компании. Внешние аудиторы несут ответственность только за то, чтобы в отчетности не было существенных искажений, причиной которых может являться в том числе и мошенничество в финансовой отчетности. В стандарте также указывается на то, что аудитор не может дать абсолютной гарантии отсутствия в финансовой отчетности существенных искажений, причиной которых является мошенничество*. Вместе с тем фактически ответственность за совершенное финансовое мошенничество ложится на всю информационную цепочку по подготовке отчетности: совет директоров, аудиторский комитет, исполнительный орган компании, а также на внутренних и внешних аудиторов.

В современном глобализированном мире мошенничество в финансовой отчетности становится выбором многих корпораций. Выгоды от мошенничества в финансовой отчетности для отдельно взятой компании огромны, в то время как вред минимален, поскольку вероятность обнаружения невелика, а наказание в большинстве стран не серьезно [6].

О мошенничестве в финансовой отчетности зачастую становится известно из сообщений средств массовой информации. Новостные сводки бросили тень на репутацию таких экономических гигантов, как Lucent, Xerox, Rite Aid, Enron, Merrill Lynch, относительно недавно обвиненных Комиссией по ценным бумагам США в совершении мошенничества в финансовой отчетности. Высшее руководство, включая генеральных и финансовых директоров этих компаний, было уличено в мошенничестве и понесло наказание. Случаи финансового мошенничества в отчетности таких крупных компаний вызывают серьезные опасения относительно честности и надежности процесса подготовки финансовой отчетности. Такие процессы существенно повышают актуальность реформирования системы корпоративного управления в целях предотвращения и обнаружения мошенничества в финансовой отчетности.

Список литературы

1. Карельская С. Н., Зуга Е.И. Достоверность и информационные границы финансовой отчетности // Реформирование отчетности. 2014. № 9.
2. Ковалев В. В., Ковалев Вит. В. Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели: 2-е изд. М.: Проспект, 2014.
3. Ковалев В. В., Патров В. В., Быков В. А. Как читать баланс. М. 5-е изд.: 2016.
4. Ковалев Вит. В. Концепция достоверности и непредвзятости в бухгалтерском учете: трактовка и применение // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 5: Экономика. 2013. Вып. 2.
5. Ковалев, В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения): Учеб.пособие. 2-е изд., перераб. и доп./ В.В. Ковалев. - М., 2016.
6. Ковалев, В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика – 2-е изд., перераб. и доп./ В.В. Ковалев. - М., 2017.

**АДАМНЫҢ ҚЫЛМЫС ҚҰРБАНЫНА
АЙНАЛУ СЕБЕПТЕРІ (қылмыс құрбандары жөнінде талдау)**

Құдайбергенова Ә., Советбеков Е.

Ғылыми жетекші: Орсаява Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Жыл сайын мыңдаған қазақстандық қылмыс құрбанына айналады. Қылмыскер мен жәбірленушінің құқықтарын қорғау міндетті болып Қазақстан Республикасының заңнамаларында бекітілген. Кез келген жастағы адам, кез келген ұлт өкілі жәбірленуші бола алады.

Виктимизация жеке адамға, отбасына, топқа немесе қоғамға әсер етуі мүмкін, ал қылмыстың өзі адамға немесе мүлікке қарсы жасалуы мүмкін. Қылмыстың жәбірленушіге, оның жақындарына және қоғамға әсері көптеген факторларға байланысты, бірақ көбінесе қылмыстың виктимизациясы елеулі эмоционалдық, психологиялық, физикалық, қаржылық және әлеуметтік салдарға әкеледі.

«Жәбірленушілер» Қазақстан Республикасындағы қылмыстық заңдарды бұзатын әрекеттер немесе әрекетсіздік нәтижесінде жеке немесе ұжымдық түрде зардап шеккен, оның ішінде физикалық немесе психикалық жарақат, эмоционалдық азап, экономикалық шығын немесе олардың негізгі құқықтарының елеулі түрде бұзылуынан зардап шеккен адамдарды білдіреді.

Жәбірленушіге көрсетілген заңсыз әрекет немесе әрекетсіздік жазаға лайықты. Қылмыскер жәбірленушінің туысы немесе танысы болса да жазаланады.

Жәбірленушілердің қадір-қасиетін құрметтеу керек. Әрбір адам өмір сүруге құқылы өзінің құқықтарын сақтап қалуға құқылы. Сот төрелігі әділ шешім шығарып, қылмыс құрбандарының құқықтарын қорғайды, моральдық немесе физикалық зиян келтірілген жағдайда өндіріп ала алады.

Сотта қаралып жатқан істер бойынша, қылмыс құрбаны мен айыпталушыға бірнеше қажеттіліктер бойынша хабардар болуы қажет, олар:

- жәбірленушілерге оларға қозғалған іс бойынша іс жүргізу барысы, сондай-ақ олардың істерінің тәртібі туралы, әсіресе ауыр қылмыстар бар және олар осындай ақпаратты сұраған жағдайларда хабарлау;

- айыпталушыға нұқсан келтірместен және тиісті ұлттық қылмыстық сот төрелігі жүйесіне сәйкес, олардың жеке мүдделері қозғалатын сот ісін жүргізудің тиісті сатыларында қылмыс құрбаны (құрбандарының) пікірлері мен мүдделерін білдіру және ескеру мүмкіндігін шектемеу;

- сот процесінде жәбірленушілерге құқықтық, моральдық көмек көрсету;

- жәбірленушілерге қолайлы жағдай жасау, қажет болған жағдайда олардың жеке өміріне қол сұғылмаушылықтан қорғау, олардың қауіпсіздігін, сондай-ақ олардың отбасылары мен олардың атынан куәгерлердің қорқыту, кек алу қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша шаралар жасау;

-сот процессінде жәбірленушілерге өтемақы тағайындау жөніндегі өкімдерді немесе шешімдерді орындауды қажетсіз кешіктірудің алдын алу.

Дауларлы шешу барысында медиация, арбитраж, татуластыру орталықтарына жүгінуге болады. Бұл онша ауыр емес, ауырлығы орташа құқық бұзушылықтарда қолданылады.

Құқық бұзушылар немесе олардың әрекетіне жауапты үшінші тұлғалар мүмкіндігінше жәбірленушілерге, олардың отбасыларына немесе асырауындағы адамдарға өтемақы беруі керек. Мұндай жағдайларға мүлікті қайтару немесе зиян немесе залал үшін ақы төлеу, қажет болған жағдайда медициналық қызметтерді көрсету, құқықтарды қалпына келтіру жатады.

Қылмыстық виктимизацияның төрт түрлі категориясы бар:

Физикалық құрбандық: зорлық-зомбылық немесе шабуыл (біреуге шабуыл жасау, біреудің дене мүшесіне зақым келтіру), адам ұрлау, көлікке шабуыл жасау (көлік құралын пайдалану арқылы адамға қасақана зиян келтіру).

Сексуалдық: біреуге оның келісімінсіз тиісу.

Психологиялық: ұрлау, эмоционалды манипуляция, жәбірленушіге өзінің мықты екенін көрсету үшін қорқыныш немесе үрей тудыру.

Мораль: «жақсы емеспін» деген желеумен адамдарды жазалау, бірақ қылмыскер адамдарды «жаман» деп айыптап, адамнан моральдық артықшылықты алға тартып, олар аз болғандықтан азап шегуге лайық екенін айтады.

Виктимология саласында құрбандармен жұмыс жүргізу барысында көптеген жұмыстар жүргізілуде, жәбірленуші өзінің виктимизация әсерінен өзінің «жәбірленуші» болған жағдайларда жоқ емес. Қылмыс құрбандары туралы зерттеулер жүргізу нәтежиесінде, құрбандар қылмыскер қолынан қасақана, әдейі зәбір көргендер болмауы да мүмкін деген тұжырым бар.

Тергеу нәтежиесінде жәбірленуші деген тұлға өзі зәбір көрсеткен адамнан жәбірленуі мүмкін.

Виктимизация концепциясы кейбір құрбандар өздерінің құқыққа қайшы әрекетіне мүлде жауапты болмаса, басқа құрбандар жауапты деген идеяға негізделген. Осылайша, жәбірленуші қылмыстың виктимизациясына кемінде екі адам - қылмыскер мен жәбірленуші қатысатынын және екі тараптың да белгілі бір оқиғаға дейін араларында жанжал болғандығы дәлелденген.

Жәбірленушінің әрекетін жеңілдетуді жәбірленушінің эмоционалды іс әрекетімен салыстыру өте маңызды. Жәбірленушінің құқық бұзуы адам қандай да бір әрекет жасағанда пайда болады. Басқа адамды заңсыз әрекетке итермелейтін нәрсе, жәбірленушінің мінез-құлқынсыз, қылмыс орын алмайды. Демек, құқыққа қайшы әрекет кінәні білдіреді. Мысалы, белгісіз адам серуендеп келе жатқан кейіп танытып, қарама қарсы бағытта келе жатқан адамға тап беріп, әмиянын беруді талап етіп қорқытқан кезде, екінші адам әмиянды беруден бас тартып, керсінше өзі бірінші адамды қорқыту мақсатында қалтасынан суық қаруды алып бірінші адамға оқ атқан.

Бұл жерде қылмыс жасаймын деп оқталған адам ақыр соңында өзі құрбан болды, бірақ ол өзі бірінші болып құқық бұзушылық жасамағанда оқ атылмас еді. Бұл оқиғада жәбірленушінің іс әрекетін саралап, қасақана жасалған әрекетпен абайсызда эмоционалды жасалған әрекетті айыра білу керек.

Ғалым Г.Й.Шнайдердің ойынша, қылмыскер мен жәбірленушіні бір-бірін толықтырушы серіктестіктің субъектілері ретінде қарастырады. Кейбір жағдайларда жәбірленуші қылмыскерді қалыптастырады, тәрбиелейді және оның қалыптасуын аяқтайды; ол құрбан болуға үнсіз келіседі; қылмыскермен ынтымақтасады және оны арандатады деп көрсетеді.

Одан әрі ғалым жәбірленушінің тұлғасы мен мінез-құлқына байланысты әртүрлі типтік жағдайлар мен қарым-қатынастар, қылмыскерлерге ерекше тартымды болатын құрбандардың әртүрлі түрлерін зерттеп, олардың қатарына қарттар, әйелдер, эмигранттар, ұлттық азшылықтар, маскүнемдер, жұмыссыздар, балалар және т.б. біріктіреді және керісінше, «қорғалған», яғни байлар, қамтамасыз етуге қабілетті деп тағы бір тобын ажыратады.

«Ойдан шығарылған» құрбандар, отбасылық тарихы бар құрбандар, қылмыскер болуға бейім құрбандар жөнінде Г.Гентиг қарастырса, Б.Мендельсон жәбірленушінің проблемасын принципіалды жаңа деңгейде бастаушы, виктимологияны жасаушы және осы терминнің авторыретінде қарастырады.

Виктимология ғылымының негізін қалаушы Бенджамин Мендельсон 1940 жылдардың ортасында осы зерттеу саласының Виктимология терминін ойлап тапты. Заңгер ретінде ол жәбірленушілер мен куәгерлерден сұхбат алған кезде жәбірленуші мен құқық бұзушының арасындағы қарым-қатынасқа қызығушылық танытты және жәбірленушілер мен құқық бұзушылардың жиі бір-бірін білетінін және қандай да бір қарым-қатынастың бар екенін түсінді. Содан кейін ол жәбірленушінің кінәлілігіне немесе жәбірленушінің кінәсінің дәрежесіне қарай жәбірленушілердің классификациясын жасады. Оның классификациясы келесідей болды:

Толық кінәсіз жәбірленуші: виктимизацияға мүлде жауапты емес жәбірленуші; жәй ғана құрбан болды; аңқау балалар;

Кінәсіз жәбірленуші: білместіктен құрбан болған адам; абайсызда өзіне қауіп төнген жәбірленуші;

Жәбірленуші қылмыскер сияқты кінәлі жәбірленуші: қылмыскер сияқты жауапкершілікті көтеретін жәбірленуші.

Жәбірленуші кінәліденкөп кінәсі болған жағдайда; өзінің құрбандыққа итермелейтін немесе арандатқан құрбан;

Кінәсі көп жәбірленуші: қылмыс жасау кезінде немесе оның салдарынан жәбірленуші болған жәбірленуші

Еліктеу немесе елестету құрбаны: құрбандыққа мүлде ұшырамай, оның орнына виктимизацияны ойлап шығаратын жәбірленуші.

Мендельсонның тұжырымдамасы бойынша құрбандар өздерінің виктимизациясы үшін жауапты емес екенін мойындай отырып, кінәнің дәрежесін атап көрсетті, ал басқалары олардың мінез-құлқына немесе әрекеттеріне байланысты.

М.Ю.Тихомиров жәбірленуші - заңды жауапкершілікке әкеп соқтыратын іс-әрекетпен тікелей немесе жанама түрде материалдық немесе материалдық емес залал келтірілген азамат немесе заңды тұлға деп атап өтеді.

Құрбанның немесе жәбірленушінің кім екенін анықтау үшін виктимологтар ресми деректер көздеріне яғни Қылмыс туралы статистикалық есептерге қарады,

бірақ бұл құрбан туралы нақты деректер алу қиындық туғызды. Өйткені оларда қылмыс құрбандары туралы толық ақпарат жоқ.

Адамның неліктен ерекшеленіп, қылмыстың құрбаны болғанын білу қиын. Ол жасауға итермелеген не? Қылмыскер белгілі бір адамды оңай нысана болып көрінгендіктен таңдады ма? Немесе виктимизация біреудің дұрыс емес уақытта дұрыс емес жерде болуы себепті орын ала ма? Мүмкін, «сәттілік» немесе кездейсоқтық элементі бар. Бірақ виктимологтар виктимизацияны түсіндіру үшін кейбір теорияларды жасады. Теориялар - құбылыстарды түсіндіретін ұсыныстардың жиынтығы. Виктимологияға қатысты виктимизация теориялары неге кейбір адамдардың басқаларға қарағанда құрбан болу ықтималдығын түсіндіреді. Виктимизацияның ең көп қолданылатын теориялары күнделікті әрекеттер теориясы және қауіпті өмір салты теориясы болып табылады. Алайда соңғы екі онжылдықта виктимологтар мен криминологтар қосымша теориялар әзірледі және жалпы және түсіндіру үшін виктимизацияның басқа да байланыстарын анықтады.

Виктимология зерттеушілері қылмыстың құрбандарын зерттеуге ерекше қызығушылық танытады, өйткені олар көп зардап шегеді. Құрбандар моральдық тұрғыдан ұрланған немесе бүлінген мүліктің құны немесе медициналық көмек мекемесі құны сияқты нақты болуы мүмкін, бірақ олардың санын анықтау қиынырақ болуы мүмкін. Қылмыстың құрбандары психикалық күйзеліске немесе жарақаттан кейінгі стресстік бұзылыс сияқты психикалық денсаулықтың басқа да күрделі проблемалар бұл ына тап болуы мүмкін. Шығындарға сондай-ақ қылмыстық сот төрелігі жүйесі қылмыстың алдын алуға және әрекет етуге жұмсалған ақша, сондай-ақ қылмыс құрбандарына көмек көрсетуге жұмсалған ақша кіреді. Виктимизацияның қосымша салдары - құрбан болудан қорқу.

Адамдардың құрбан болуының алдын алу үшін профилактикалық шаралар жасап отыру керек. Адамдардың құрбан болу дәрежесін, құрбан болуы ықтималдығын және адамдардың құрбан болу себептерін білу алдын алу шараларын әзірлеуге көмектеседі. Тиімді болу үшін алдын алу бағдарламалары мен саясаты виктимизацияның белгілі себептеріне бағытталған болуы керек.

Қылмыскер қылмыстың виктимизациясы үшін жауапты болғанымен, қылмыскердің мінез-құлқын өзгерту қиын.

Осыған сүйену толық алдын алуды шектейді, өйткені виктимизация кем дегенде екі элементті қамтиды – қылмыскер мен жәбірленуші - олардың екеуі де қылмыстың виктимизациясын тоқтату үшін шешілуі керек. Құқық бұзушыларды қылмыс жасаудан, бейресми әлеуметтік бақылау арқылы тежеу керек.

Қылмыстың құрбаны біздің ойымызша, «қылмыс құрбаны» ұғымынан кеңірек ұғым. Жәбірленуші - бұл заңсыз шабуылдан моральдық, физикалық немесе мүліктік зардап шеккен кез келген адам. Жәбірленуші құқық қорғау органдарына хабарласып, қылмыстық іс қозғап, жәбірленуші деп танылғаннан кейін ғана жәбірленуші бола алады. Адам қандай да бір себептермен ішкі істер органдарына көмек сұрап жүгінбегендіктен, ол құқық бұзушылықтың құрбаны болуды тоқтатпайды. Сондықтан, жәбірленушіні құқықтық деңгейде зерделеу, қылмыстың құрбаны мәселесін қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық құқық тұрғысынан зерттеу қылмыстық виктимология үшін маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Шнайдер Г. Й. Криминология /; Под ред. и с предисл. Л. О. Иванова. - Москва : Прогресс : Универс, 1994. - 501 с. (переизж.2015).
 2. Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 1997.-с. 190.
 3. Орсоева Р.А. Виктимология: оқу құралы. – С.Аманжолов атындағы ШҚУ. 2020.- 150 б.
 4. Эндрю Карменның Британдық энциклопедиясы <https://www.britannica.com/topic/victimology>
 5. Криминология / Под. Ред. Дж.Ф. Шелли /Пер.с. англ. СПб. 2003. -223 с.
 6. Коновалов В.П. Изучение потерпевших от преступлений с целью совершенствования профилактики правонарушений. –М., 1982. – 211с.
 7. Шнайдер Г. Й. Криминология /; Под ред. и с предисл. Л. О. Иванова. - Москва: Прогресс: Универс, 1994. - 501 с. (переизж.2015).
- Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 1997.-с. 190.

ӘОЖ 37

ТАРИХ САБАҒЫНДА БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Мейірбек Ақжол

Қазіргі кезеңде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу – тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгеріп, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым – қатынас пайда болды. Мемлекеттік білім стандарт деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды ендіруді міндеттейді. Бір сөзбен айтқанда білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту болып отыр. Бұл білім саласын жаңарту туралы бастамаларын іске асырудағы маңызды тетіктерінің бірі.

Жалпы құзыреттілік дегеніміз – алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Латын тілінен аудармасы «competens» белгілі бір сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қамти отырып, қандайда бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді. Яғни оқушылар ұстаздар қауымынан тек білімге ғана емес, өмірге де үйрететін қабілеттілікті қажет етіп отыр. Сондықтан келешек ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық, ғылыми – педагогикалық іс әрекетті меңгеруі маңызды мәселелердің бірі. Блум таксономиясы мен CLIL технологияларын тарих сабағында қолдану арқылы оқушылардың ойлау дағдыларының деңгейін дамытылады. Оның басты міндеттері, ол теориялық материалдарды жинақтау барысында Блум таксономиясы мен CLIL технологиясы

мағынасы мен тиімділігін анықтау арқылы оқытуға қолайлы жағдай жасау, қазіргі заман талабына сай сын тұрғысынан ойлау қабілеті жоғары, коммуникативті, ақпараттық кеңістікке еркін ене алатын функционалды сауатты тұлға қалыптастыру, тарихи зерттеу жүргізу дағдыларын қалыптастыру мен дамыту (гипотезаларды ұсыну, зерттеу сұрақтарын құрастыру, деректерді талдау, әртүрлі көзқарастарды салыстыру, нәтижелер мен қорытындыларды шығару, өзінің ұстанымын анықтау), тарих сабақтарында аталған технологияларды пайдалану оқушылардың білім алу дағдыларын дамытуға бағытталғандығын дәйектеу болып табылады. Білім беру үдерісін технологияландыру мектептік білім беру мазмұнын жаңарту ретінде біз Блум таксономиясын қолданамыз. Жұмыс барысында ауқымды іс-әрекеттер мұғалімнің тәжірибелік эксперименттік жұмыста алынған өзекті тақырыбымен байланыстырыла отырып, Тарих сабағында Блум таксономиясы мен пәндік-тілдік кіріктірілген оқытуды қолдану негізінде оқушылардың функционалды сауаттылықтарын дамыту жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халықтарының рухани даму және үштұғырлы тіл саясаты» бағдарламасын іске асыруға үлес қосылады. Оқушылардың Қазақстан тарихы сабақтарына қатысу арқылы отандық және шетел мәдениетінің құндылықтарына тарту, зерттеушілік, ойлау, коммуникативті дағдыларды дамыту, тарихи оқиғаларды, құбылыстар мен процестерді және тарихи тұлғалардың қызметін Отандық тарих контекстінде сын тұрғысынан талдау және баға беру дағдыларын қалыптастыру мен дамыту жүзеге асады. Егер оқушылардың функционалды сауаттылықтарын дамытуда мұғалімнің жоба барысындағы қызметінің нәтижелілігі Блум таксономиясы технологиясын жүйелі түрде сабақтарда қолданса, онда «Қазақстан тарихы» пәні бойынша оқыту процесінде тарихи концептілер (өзгеріс пен сабақтастық; себеп пен салдар; дәлел; ұқсастық пен айырмашылық; маңыздылық; интерпретация) негізінде оқушылардың пән бойынша білім, білік, дағдысы дамиды, сол арқылы өз мақсатына жетуі, сын тұрғысынан ойлану арқылы өз іс-әрекетін рефлексиялауы және қоғам өміріне белсене араласуы күтіледі.

Қазақстан тарихы пәнінің жаңаша құрылымдалған сабақ жоспарларында арнайы тілдік мақсаттар көрсетілген, осыны ескере отырып әр сабаққа пәндік терминология және диалогқа қажетті сөз тіркестерін ендіру көзделген. Сондай-ақ сабақта CLIL әдісіне негізделген активитилерді қолдану қолға алынған. Қазақстан тарихы пәні мен тілді кіріктіріп оқыту әдісіне негізделген сабақты жоспарлау кезінде төмендегі нәтижелер орындалады:

- Оқушыларға түсініксіз сөйлемдер мен сөз тіркестерді бірнеше рет қайталау (қажет болған жағдайда);
- Оқушылардың қабылдауына жеңіл лексиканы қолдану;
- Тірек сөздермен жұмыс жасау (көбіне термин сөздер латын, грек, ағылшын тілдерінен енгізілген).

Педагогикалық, ғылыми, мерзімдік басылымдар арқылы Блум таксономиясы мен CLIL әдісі қазіргі білім беру жүйесінде қолдану тиімді екені анықтауға болады. Оқушылардың функционалды сауаттылығын қалыптастыруға бағытталып, білім сапасын көтеруге әсері анықталуда. Осы әдістің мақсаттардың бірі – білім беру

процесінің барлық қатысушыларының үздік білім беру ресурстары мен технологияларына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету, жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, рухани дамыған азаматын қалыптастыру, тез өзгертін әлемде оның табысты болуын қамтамасыз ететін білім алуға қажеттілігін қанағаттандыру болып табылады. Әдісті жүзеге асыру барысында дәрістерді дәстүрлі түрде жүргізумен қатар оқу үрдісін түрліше, жан-жақты дамыту міндетті болып табылады. Мысалы, көрнекілік түрінде ақпараттық технологияны пайдалану, интернет желісінен ақпарат көздері мен материалдар алу, оқытуда компьютер мүмкіндіктерін, электрондық оқулықтарды пайдалану, сабақты интерактивті тақтамен жүргізу, түрліше тренингтер, ойындар, пікірталастар, кіші ғылыми кеңестер, дөңгелек үстел, кітапханалық сабақтар ұйымдастыру, облыстық кітапхананың қорын интернет желісі арқылы тапсырыс бере отырып пайдалану сияқты оқу-әдістемелік іс-шаралар жобаны іске асырудың тиімділігін арттырады. Оқушылардың білімдеріне бақылау жасауда қажетті білім дағдысын тексеру мақсатында формативті бағалау парақтары (сабақтың мақсатына байланысты ойлау дағдыларының деңгейі анықталады, бағалау критерийлері мен дескрипторлар беріледі), сынақ, тест тапсырмаларын шешеді және кіріс, шығыс сауалнамалары мен кері байланыстар жүргізіледі. Блум таксономиясын жоғары деңгейде іске асыру үшін оқушының сабақтардың барлық түрлерін, тәсілдерін іске асыруына және оқу тәрбиелік, оқу шығармашылық қатынастардың жүйелік бірлігінің қамтамасыз етілуіне байланысты. Сабақ барысында оқу шығармашылық бірлігі оқушының Қазақстан тарихы пәніне қызуғышылық деңгейін бақылау арқылы және білім сапасының деңгейін талдау арқылы іске асады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
2. Жанпейісова М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. /Аударған Д.А.Қайшыбекова/. - Алматы, 2002. - 180 б.
3. Методическое пособие для тренера. Программа «Street Law». Сост. Мухтарова А.К., Булуктаев Ю.О., Калинина А.А., Асанбекова Г.С. – Алматы: Фонд «XXI век», 2001. – 153 с.
4. Мирсеитова С.С. Словарь RWCT. - Алматы: Верена, 2005. - 144 с.
5. Мирсеитова С.С. Становление и развитие философии учителя: гуманистическая парадигма. – Алматы: Верена, 2008.-260 с.
6. Нурланова К.. Человек и Мир. Национальная идея казахского народа.- Алматы, 1994. – 48 с.
7. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация /Пер. с англ. – М.: «Когито-центр», 2002. – 396 с.
8. Б.А.Тұрғынбаева Ұстаздық шығармашылық Алматы, 2007. –19 -21бб.

ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ

Муратова Д., Байғалиева А., Садыкова Д.
Жапарова А., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: m-dilnaz@bk.ru

Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және "валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы" Қазақстан Республикасының Заңынан және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Алайда, егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (жалпы бөлім) 282-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының аумағындағы ақшалай міндеттемелер теңгемен көрсетілуге тиіс.

Егер осындай міндеттемелер бойынша валюталық операцияларға рұқсат етілсе, Қазақстан Республикасының аумағындағы ақшалай міндеттемелер шетел валютасында көрсетілуі мүмкін. (13-бап Валюталық реттеу туралы Заң).

Қазақстан Республикасында валюталық бақылауды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, өзге де мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасының заңдарында (валюталық бақылау органдары) және валюталық бақылау агенттері белгілеген өкілеттіктер шегінде жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюталық реттеудің негізгі органы ретінде:

- қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметті жүзеге асыруға қойылатын тәртіп пен талаптар;

- резиденттердің және резидент нестердің валюталық операцияларды жүзеге асыру тәртібі, оның ішінде валюталық реттеу режимдері:

- тіркеу;

- хабарламалар;

- Қазақстан Республикасының аумағында қызметін жүзеге асыратын резидент нестердің валюталық операцияларының мониторингін жүзеге асыру тәртібі (валюталық мониторинг);

- барлық резиденттер мен резидент нестердің өз құзыретіне сәйкес уәкілетті мемлекеттік органдардың келісімі бойынша орындауы үшін міндетті валюталық операциялар бойынша есепке алу және есептілік нысаны.

Оларға қатысты заңнамада оларды жүзеге асыру тәртібі белгіленбеген валюталық операциялар шектеусіз жүргізіледі.

Лицензиялау режимі. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің лицензиясы шетел қолма-қол валютасымен айырбастау пункттерін ұйымдастыру жөніндегі қызмет үшін ғана талап етіледі. Қазақстан Республикасының аумағында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау

операцияларын ұйымдастыруды шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға құқығы бар уәкілетті банктер өзі берген лицензияға немесе Қазақстан Республикасының заңдарымен берілген құқыққа және уәкілетті ұйымдарға сәйкес жүзеге асырады.

Тіркеу режимі. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мынадай валюталық операцияларды тіркеуді жүзеге асырады:

- Резиденттер мен резидент платежстер арасындағы тауарлардың экспортына (импортына) байланысты Коммерциялық кредиттер бойынша 180 күннен астам мерзімге төлемдер.

Тіркеу режимі, егер резидент немесе резидент емес қаражатты қайтарудың немесе міндеттемелерді өзге де орындаудың нақты мерзімі 180 күннен асқан жағдайда, тауарлардың экспортына (импортына) байланысты және 180 күннен аспайтын мерзімге берілген коммерциялық кредиттерге де қолданылады.

- Резиденттердің Қазақстан Республикасына және шетелдегі резиденттердің тікелей инвестициялары;

- Резиденттердің резидент истерге және резидент нестердің резиденттерге 180 күннен астам мерзімге қаржылық қарыздары;

Егер резидент немесе резидент емес қаражатты қайтарудың немесе міндеттемелерді өзге де орындаудың нақты мерзімі 180 күннен асқан жағдайда, тіркеу режимі 180 күннен аспайтын мерзімге берілген қаржылық қарыздарға да қолданылады.

Ұлттық Банк валюталық операцияларды жүзеге асыру қағидаларына сәйкес мынадай шарттар болған кезде валюталық операцияларды тіркеуді жүзеге асырады:

- Қазақстан Республикасына мүліктің (қаражаттың) түсуін және (немесе) резиденттің резидент нестерге мүлікті (қаражатты) қайтару жөніндегі міндеттемелерінің туындауын көздейтін валюталық операция сомасы баламасында бес жүз мыңнан (500 000) АҚШ долларынан асады;

- Қазақстан Республикасынан қаражат аударуды (мүлікті беруді) және (немесе) резидентте резидент нестің мүлікті (қаражатты) қайтаруы жөніндегі талаптардың туындауын көздейтін валюталық операция сомасы баламасында жүз мың (100 000) АҚШ долларынан асады.

Валюталық операцияға қатысушы резидент тіркеу үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне жүгінуге міндетті:

1. егер валюталық шартқа бастапқыда тіркеу режимі қолданылған жағдайда-Тараптардың бірінің міндеттемелерін орындау басталғанға дейін;

2. егер Тараптардың бірінің міндеттемені орындауы валюталық шартқа тіркеу режимін - осындай міндеттемені орындау басталғанға дейін қолдануға әкеп соқтырған жағдайда;

3. егер тіркеу режимі валюталық шартқа оған өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу нәтижесінде және Тараптардың бірінің міндеттемелерін орындау қажет болған кезде валюталық шартқа тіркеу режимі таратылған күннен бастап күнтізбелік отыз күн ішінде - осындай міндеттемелерді орындау басталғанға дейін қолданылатын жағдайда;

4. өзге жағдайларда-валюталық шартқа тіркеу режимі қолданылған күннен бастап күнтізбелік отыз күннен кешіктірмей.

Егер резидент талапты басқаға беру немесе борышты аудару нәтижесінде тіркеу режимі тараған валюталық шарттың тарапы болса, онда ол тиісті мәміле жасалған күннен бастап күнтізбелік отыз күннен кешіктірілмейтін мерзімде тіркеу үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне жүгінуге міндетті. Тіркеу резидент құжаттардың толық топтамасын ұсынған күннен бастап он жұмыс күні ішінде жүзеге асырылады. Валюталық шартты тіркеу кезінде өтініш берушіге белгіленген үлгідегі құжат-тіркеу куәлігі беріледі.

Валюталық шот бойынша операциялар мынадай құжаттармен ресімделеді:

- Қолма-қол валютаның түсімі (түсім, пайдаланылмаған есепті сомалардың қалдықтары және т.б.) кіріс валюталық ордермен ресімделеді. Банктің мөрімен (мөртабанымен) және кассирдің, Орындаушының және бақылаушының қолымен расталған Банктің кіріс валюталық ордерінің көшірмесі Шығыс валюталық кассалық ордерді жазып беруге негіз болады.

- Қолма-қол валютаны беру тапсырмамен ресімделеді (Шығыс валюталық ордері). Банк куәландырған тапсырманың (Шығыс валюталық ордерінің) көшірмесі кіріс валюталық кассалық ордерді жазып беруге негіз болады.

- Шетелдегі бенефициарға (алушыға) валюта қаражатын аудару "аударуға өтініш" ("тапсырма") жазып беру жолымен ресімделеді.

Банк аударған және басқа құжаттардың негізінде валюталық шот бойынша дербес шотқа жазбалар жүргізеді, оның үзінді көшірмесі кәсіпорынға беріледі.

Валюталық шот оның иесінің өтініші бойынша жабылады, ол банктің қызмет көрсету мекемесіне беріледі. Шот жабылған жағдайда, сондай-ақ субъектінің атауы не шот нөмірі өзгерген кезде шот иесі өтінішке валюталық шоттағы қаражат қалдығының растамасын қоса беруге міндетті.

Резидент заңды тұлғалардың валюталық операцияларын жүргізу жөніндегі банктік қызметтер үшін төлемді уәкілетті банктер тараптардың келісімі бойынша ұлттық немесе шетел валютасында алады.

Резидент заңды тұлғалардың пайдасына сыйлық, қайырымалдықтар, қайырымдылық жарналар және өзге де түсімдер ретінде түскен шетел валютасы да олардың уәкілетті банктердегі шоттарына міндетті түрде есептелуге жатады.

Уәкілетті банктерден шетел валютасын сатып алу кезінде мынадай хат-хабар жасалады (1-кесте):

Кесте 1 - Уәкілетті банктерден шетел валютасын сатып алу кезіндегі шаруашылық операциялар.

№	Операциялардың мазмұны	Д-т	К-т	Сомма
1.	Кәсіпорын уәкілетті банкке шетел валютасын (АҚШ доллары) сатып алу үшін қаражат аударды. Банктің коммерциялық бағамы 1 АҚШ доллары үшін 133,0 теңгені құрайды. Валютадағы сома 30 000 АҚШ доллары	1280	1040	3 990 000
2.	Уәкілетті банк комиссиялық валюта биржасына 0,05% (теңге) есептен шығарды (3 990 000 0,05/100)	7210	1040	1995

3.	Айырбасталатын сома (АҚШ долларымен 30 000) валюталық шотқа аударылды. Ұлттық банктің бағамы-1 АҚШ доллары үшін 133,1	1050	1280	3 993 000
4.	Жалпы айырмашылық есептен шығарылады	1280	6280	3000

Мақала жазу барысында валюталық шоттардағы операцияларды бағалау және есепке алу тәртібін, сондай-ақ валюталық шоттарды ашу тәртібін реттейтін көптеген нормативтік құжаттар зерттелді.

Валюталық операциялардың ерекшелігі-олар тек азаматтық заңнаманы сақтай отырып ғана емес, сонымен бірге валюталық заңнаманың қатаң белгіленген шеңберінде де жүзеге асырылуы керек, яғни мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оның ақша жүйесінің тұрақтылығы қоғамдық қатынастардың негіздерінің бірі болып табылатын Заңда белгіленген тыйымдар мен шектеулерді ескере отырып.

Валюталық реттеу саласындағы қолданыстағы заңнама валюталық операциялардың мазмұны мен рәсімдерін айқындайды.

Халықаралық қатынастар — экономикалық, саяси және мәдени-әр түрлі елдердің заңды тұлғалары мен азаматтарының ақшалай талаптары мен міндеттемелерін тудырады. Халықаралық есеп айырысулардың ерекшелігі-әдетте шетел валюталары баға мен төлем валютасы ретінде пайдаланылады, өйткені барлық елдерде қабылдауға міндетті жалпыға бірдей танылған әлемдік несие ақшасы әлі жоқ. Сонымен қатар, әрбір егеменді мемлекет өзінің ұлттық валютасын заңды төлем құралы ретінде пайдаланады. Сондықтан сыртқы сауда, қызметтер, несиелер, Инвестициялар, мемлекетаралық төлемдер бойынша есеп айырысудың қажетті шарты төлеушінің немесе алушының шетел валютасын сатып алу немесе сату нысанында бір валютаны екіншісіне айырбастау болып табылады.

Зерттеу барысында біз валюталық шоттағы операцияларды есепке алу тәртібі есеп айырысу шотындағыдай екенін анықтадық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Казимагомедов А.А.: Банк организация: ұйымдастыру және реттеу. - М.: Академия, 2015.
2. Ресей Федерациясының Үкіметі жанындағы Қаржы академиясы; ред. О. И. Лаврушина; Рец.: В.Н. Сумароков және басқалар: банктік операциялар. - М.: НОРУС, 2010.
3. Е.О. Бондар және басқалар; ч. ред. Н. Д. Эриашвили; ред.: И.Ш. Килясханова, Е.Ф. Жукова: банк құқығы. - М.: бірлік-ДАНА, 2018.
4. Кузнецова В.В.: Банк дело. Семинар. - М.: НОРУС, 2020.
5. Панченко Т.М.: валюталық операцияларды есепке алу және салық салу. - М.: салық Жаршысы, 2016.
6. Челноков В.А.: Ақша, Несие, Банктер. - М.: бірлік, 2015.
7. Артемов, Н.М. валюта нарықтары / Н.М. Артемов. - М.: Кәсіптік Білім, 2019. - 489 с.
8. Балабанов, И.Т. валюталық операциялар / И.Т.. Балабанов. - М.: Қаржы және статистика, 2015. - 144 с.

ҚОРЛАР ЕСЕБІ ЖӘНЕ ОНЫ БАҒАЛАУ МЕТОДИКАСЫ

Муратова Д., Байғалиева А.

Шолпанбаева К.Ж., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, m-dilnaz@bk.ru

Қорлар (Inventories) — ең кең бухгалтерлік санаттардың бірі. Оған үш компонент кіреді:

Материалдар (Materials) - өнім жасалатын шикізат; оны құрастыру үшін қажетті жиынтықтауыштар мен жартылай фабрикаттар; өндіріс процесінде пайдаланылатын құралдар, мүкәммал және арнайы киім. Материалдарды өндірістік процестен тыс қолдануға болады. Мысалы, бухгалтериядағы принтер қағазы сонымен қатар басқару мақсаттары үшін қолданылатын материал болып табылады.

Өнім-сатуға жоспарланған өндірістік процестің соңғы материалдық нәтижесі. Бухгалтерлік есепте сатуға болатын дайын өнім (Finished Goods) және болашақта өнімге айналатын аяқталмаған өндіріс (Work in Process) бөлінеді. Мысалы, жиһаз фабрикасы үшін нәжіс дайын өнім болады, дайындамаларға кесіле бастаған ағаш - аяқталмаған өндіріс, ал қоймадағы бөренелер - бұл материалдар.

Тауарлар (Goods) - әрі қарай қайта сату үшін сатып алынатын кез-келген актив. Актив тауар болып саналуы үшін оны сатып алу мақсаты өте маңызды. Егер көлік жүргізу үшін сатып алынған болса, автомобиль негізгі құрал бола алады, ал егер оны сату үшін сатып алған болса, тауар болуы мүмкін. Егер сіз жылжымайтын мүлікті немесе жер учаскелерін қайта сату үшін сатып алсаңыз - бұл да тауарлар.

Қорлардың құны-оларды сатып алуға немесе өндіруге жұмсалған капиталдандырылған шығындар. Ерте ме, кеш пе, қорлар сату құнын құрайтын шығындарға айналады.

Қорлардың бухгалтерлік есебінің өзіндік ерекшеліктері бар. Қорларды есепке алудың барлық шоттары белсенді болып табылады. Ұйымға қорлардың түсуі осындай шоттардың дебеті бойынша, ал шығуы (әртүрлі себептер бойынша) – осындай шоттардың кредиті бойынша айналымдарды қалыптастырады. Жазбаларды қалыптастыру кезінде шоттардың тиісті корреспонденциясы қолданылады. Қорларды есепке алу оларды бағалау мен есептен шығарудың әртүрлі әдістерін қолдану арқылы да жүзеге асырылады. Ұйым осы әдістерді дербес тандайды және оларды кәсіпорынның есеп саясатында бекітеді. Қорлардың сатып алу құны оларды сатып алуға байланысты өзге де шығыстарды қамтуы немесе қамтымауы мүмкін.

«Қорлар» Қаржылық есептіліктің халықаралық стандартына сәйкес жүргізіледі. Қорлардың құнын анықтау барысында олардың бағасын дұрыс белгілеу маңызды болып табылады. Есепті кезең ішінде материалдардың көптеген түрлерінің бағалары өзгеріп тұрады. Материалдың бір түрі, мысалы, бір ай ішінде әр түрлі бағамен келіп түсуі мүмкін. Сонымен бірге, материалдардың бір түрін сатып өткізгенде, оның қандай ретпен және бағамен сатылғандығын анықтау мүмкін емес. Сондықтан, материалдар құнының болжамды қозғалысын аталмыш стандарттарға сәйкес келесі әдістермен бағалау ұсынылады:

- арнайы сәйкестік тәсілі;
 - орташа өлшенген құндық тәсіл;
 - бірінші тауарлар бағасы арқылы қорларды бағалау тәсілі.
- Қорларды бағалау әдістері:

Арнайы сәйкестік тәсілі	Орташа есептелген құн тәсіл.	FIFO тәсілі
<ul style="list-style-type: none"> • Ол көбінесе арнайы тапсырыстар мен жобалар үшін ауысымды және жасамды болып келмейді. Бұл тәсіл партия арқылы қорлар есебін құрастыру мүмкін болғанда қолданылады. 	<ul style="list-style-type: none"> • Осы тәсіл барысында материалдық қорлар құны - ай басындағы бар қордың орташа құны және осы айда түскен ТМҚ құны. 	<ul style="list-style-type: none"> • Бірінші түскен тауар бағасы бойынша қорларды бағалау тәсілі. Бұл тәсіл болжаумен негізделген, алдымен қорлардың фактілік өз құны шығындалған материалдарға енгізілуі тиіс. Ай аяғында қордың өз құны ақырғы жеткізілген тауарға сәйкес келеді, ал олардың сатылғандары бұрын жеткізілгендерге жатады.

Кесте 1- қорларды бағалау әдістері

Қараша айы бойынша материалды құндылықтардың мөлшері және қозғалысы туралы мәліметтер 2,3,4 кестеде көрсетілген.

Көрсеткіштер	Көлемі, дана	Бағасы, тңг	Сома, тңг
1.11 қалдық	400	20	8000
1 партия	190	21	3990
2 партия	250	23	5750
3 партия	600	20	12000
4 партия	50	22	1100
Өндіріске босатылды	1490		30840
Қалдықтың өзіндік құны	47500-30840= 16660		

Кесте 2- арнайы сәйкестік тәсілі

Көрсеткіштер	Көлемі, дана	Бағасы, тңг	Сома, тңг
1.11 қалдық	1000	20	20000
Қарашада алынған			
1 партия	200	21	4200
2 партия	300	23	6900
3 партия	600	20	12000

4 партия	200	22	4400
Кірістегі қорытынды	1300		27500
Қалдықпен қорытынды	2300	Орташа баға 20-65	47500
Өндіріске босатылды	1490		
1 желтоқсанға қалдық	810		

Кесте 3- орташа есептелген құн тәсілі

$$\text{Орташа құн} = \frac{\Sigma 47500}{2300} = 20,65 \text{ тг}$$

Өндіріске босатылған материалдардың өзіндік құны= 1490*20,65=30768,5
Материалдар қалдығының өзіндік құны= 810*20,65=16726,5

Көрсеткіштер	Көлемі, дана	Бағасы, тңг	Сома, тңг
1.11 қалдық	1000	20	20000
1 партия	200	21	4200
2 партия	290	23	6670
Өндіріске босатылды	1490		30870
Қалдықтың өзіндік құны	10	23	230
	600	20	12000
	200	22	4400
	810		16630

Кесте 4- FIFO тәсілі

Рет №	Көрсеткіш	ФИФО әдісі	Орташа алынған құны әдісі	Сәйкестіктің арнайы тәсілі
1	Өткізуден түскен түсім, мың, тг	60000	60000	60000
2	Жұмсалуға дайын қорлардың өзіндік құны	47500	47500	47500
3	Кезең соңындағы қорлардың құны	16630	16726,5	16660
4	Жұмсалған қорлардың өзіндік құны	30870	30768,5	30840
5	Жалпы пайда	29130	29231,5	29160

Кесте 5- қорлар құнын бағалау әдістерін салыстыру

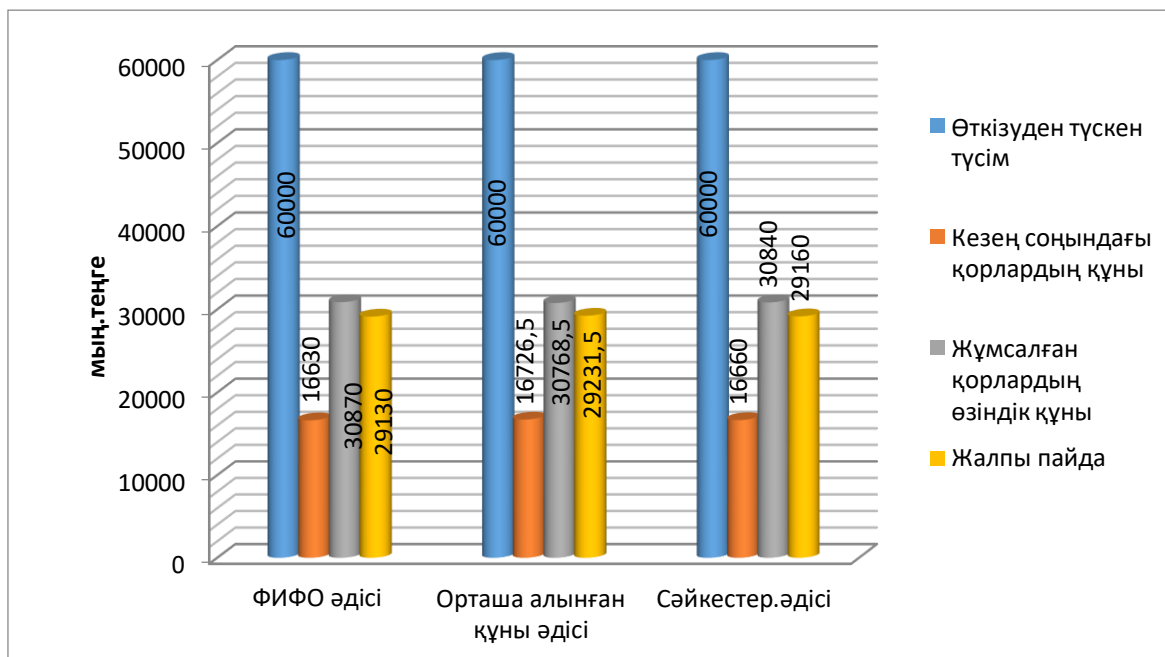

Диаграмма 1- қорлардың өзіндік құны бойынша бағалау әдістерінің салыстыруы

Әр тәсілдің айырмашылықтары мен кемшіліктері бар және ешқайсысы ең қолайлысы және жетік деп қарастырылмайды. Бағаның тәсілін таңдау оның Балансқа, Есепке, қаржылық нәтижелерге, салықтық есепке әсеріне байланысты болады. FIFO тәсілі көбінесе Балансты құру үшін қолайлы, себебі есептік периодтың соңында қорлардың бағасы өтпелі бағаларға жақын болады. Осылайша кәсіпорын активтеріне нақты боп көрінеді. Сонымен қатар, тәсілді таңдау кезде есептелетін салықтың көлеміне жақсы әсер етуін ескеру керек.

Материалдық құндылықтардың барлық түрлері 1300 бөлімшенің активті шоттарында жүргізіледі.

1310 "Шикізат пен материалдар" онда өндірістік процесте одан әрі пайдалануға арналған шикізаттар және материалдар есепке алынады;

1320 "Дайын өнім", онда дайын және аяқталмаған өнім есепке алынады;

1330 "Тауарлар" онда сатып алынған және қайта сатуға сақталған тауарлардың қозғалысына байланысты операциялар көрсетіледі;

1340 «Аяқталмаған өндіріс», онда аяқталмаған өндіріс бойынша шығындар есепке алынады;

1350 «өзге қорлар», онда алдыңғы топтарда көрсетілмеген өзге қорлар есепке алынады;

1360 «қорларды есептен шығару бойынша резерв», онда қорлардың құнын сатудың таза құнына дейін төмендетуге арналған резервтерді құруға және қозғалысына байланысты немесе моральдық жағынан ескертуге байланысты есепке алуға жататын қосылған құн салығының сомасын есепке алуға арналған.

Қорытындылай келе өндірістік және сауда қызметіндегі қорлар сатушылар мен сатып алушылар үшін коммерциялық тәуекелді азайту мақсатында құрылады. Қоймада қор болған жағдайда тұтынушыларды сұраныстың артуымен және жеткізілімдегі ақаулармен тауарлармен қамтамасыз етуге болады. Қорларды жіктеу

коммерциялық қызметтің тиімділігін арттыру мақсатында оларды бақылау мен реттеуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тупицын А.Л., тауарлық-материалдық қорларды есепке алу және талдау, Новосибирск. - 2004. - 100 б.
2. <https://online.zakon.kz/>
3. Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы №234-ІІІ Заңы.
4. 2 (IAS) "Қорлар" халықаралық қаржылық есептілік стандартын қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдар.
5. Шолпанбаева К.Ж. Қаржылық есеп 2: оқу. оқу құралы / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Ярышева, Л.И. Белоусова; ҚР Білім және ғылым М-во. - Өскемен: Берел: ШҚМУ баспасы, 2018.

ӘОЖ 336.1(574)

МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Муратова Д.

Шайханова Н.К., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: m-dilnaz@bk.ru

Қаржылық бақылау қаржыны басқару жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады, оның маңыздылығын арттыру қазіргі әлемде, соның ішінде Қаржылық бақылау қоғамдық қаржыны басқарудың ажырамас құрамдас бөлігі болып табылатын бақылаудың нұсқаулықтарының Лима декларациясында көрінеді. Зерттеу тақырыбының өзектілігі әлемнің дамыған елдеріндегі қаржылық бақылаудың рөлін күшейтуге және оны жүзеге асырудың тиімділігін арттыру жолдарын іздеуге байланысты. Бұл мақаланың мақсаты мемлекеттік қаржылық бақылауды дамытудың негізгі бағыттарын анықтау және стандарттау процесін талдау болып табылады. Мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесін құру принциптері белгілі бір елдің қалыптасқан тарихи, экономикалық және нормативтік-құқықтық дәстүрлеріне байланысты әр түрлі болғанына қарамастан, бақылауды жүзеге асыруды орталықсыздандырудың, сондай-ақ бақылау қызметін стандарттаудың жалпы тенденциялары осы саланы дамытудың одан әрі бағыттарын анықтайды.

Қаржылық бақылауды жүзеге асыру шеңберінде — ішкі бақылау мен ішкі аудитке ерекше мән беріледі. Талданатын елдерде көптеген министрліктерде (агенттіктерде, ведомстволарда) ішкі бақылау және аудит қызметтері құрылды.

Мысалы, Францияда 2011 жылғы Жарлық министрліктерде ішкі аудит комитетін құруды көздейді, оның функциялары ішкі аудит саясатын анықтау, ішкі аудит қызметінің жоспарын бекіту, тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау

жүйелерінің сапасын тексеру болып табылады. Кәсіпорындарда қолданылатын модель, сондай-ақ ішкі аудиторлар институтының стандарттары және халықаралық аудит стандарттары негізге алынды. Ішкі бақылау жүйесі мен Ішкі аудит министрлігінің миссиясы жылдық аудит бағдарламасын ұсынуға және оларды жүргізуге уәкілетті барлық министрліктерде құрылды. Үйлестіру комитеті - мемлекеттік әкімшілікте ішкі аудиттің дамуын үйлестіретін, қолдайтын және бақылайтын министрлік аралық комитет.

Комитеттің миссиясы үш бағытты қамтиды (1-кесте):

1-бағыт	2-бағыт	3-бағыт
ішкі аудиттің мемлекеттік жүйесін әзірлеу;	министрлік аудиторлар қоғамдастығының қызметін ұйымдастыру;	ішкі аудит саясатын бақылау.

Кесте 1 – Комитеттің миссиясының негізгі үш бағыты.

Ішкі бақылау және ішкі аудит жүргізу кезінде министрліктер топтарға (28.06.2011 жылғы қаулыға сәйкес ішкі бақылаудың үйлестіру орталықтары), сондай-ақ бас инспекциялық және қадағалау қызметтеріне біріктіріледі. Мысалы, ортақ хатшылығы бар әлеуметтік мәселелерге жауапты министрліктерде әлеуметтік мәселелер жөніндегі бас инспекцияның құрамында бірлескен бөлімше құрылды. Осылайша, қазірдің өзінде құрылған немесе дайындық немесе қайта өңдеу процесінде тұрған 12 министрлік Ішкі аудит бөлімшелері бар.

АҚШ-та ішкі бақылау және аудит жүйелері мемлекеттік басқару органдарының тиімді жұмыс істеуі үшін міндетті болып саналады. "Бюджет және бухгалтерлік есеп салаларындағы рәсімдер туралы" (бюджет және есеп беру процедуралары туралы акт, 1950) және "бухгалтерлік есеп және аудит туралы" (есеп және аудиторлық акт, 1950) заңдар федералды ведомстволарға ішкі бақылау және аудит жүйелерін құруға міндеттеді, олар бас бақылау және қаржы басқармасы белгілеген талаптарға сәйкес келуі керек, ведомстволар қызметінің қаржылық нәтижелері және олар жүзеге асыратын бақылаудың тиімділігі туралы ақпаратты толық ашуды қамтамасыз ету [Грачева М. в., 2007].

1981 жылы әкімшілік-бюджеттік басқару ішкі бақылау жүйелеріне арналған А-123 циркулярын шығарды. Циркулярда міндеттері анықталды ішкі бақылау жөніндегі Нұсқаулық федералдық агенттіктерде ішкі аудит бөлімшесінің рөлі белгіленді, сонымен қатар ішкі бақылау жүйесіне қойылатын талаптар белгіленді. 1995 жылы "Басқарушылық есеп беру және бақылау" 12 циркулярының жаңа нұсқасы шығарылды, оған сәйкес агенттіктер мен федералды менеджерлер нәтижеге бағытталған басқару үшін экономикалық тиімді басқарушылық бақылауды әзірлеу және енгізу үшін жүйелі түрде алдын алу шараларын қабылдауы керек, сондай-ақ федералды бағдарламалардағы басқарушылық бақылаудың барабарлығын бағалауы, қажетті жақсартуларды анықтауы, тиісті түзету шараларын қабылдауы керек шаралар және жыл сайын басқарушылық бақылау туралы есеп беру.

Циркулярдың 2004 жылғы редакциясы ("ішкі бақылауды жүзеге асыру жөніндегі менеджменттің міндеттері" 13) ішкі бақылау ұғымын, сондай-ақ оның мақсаттарын Тредвей комиссиясының демеуші ұйымдары комитетінің (COSO) модель компоненттеріне сәйкес бекітті. Циркулярға қосымшада ішкі бақылау саласындағы басшылықтың міндеттері және ішкі бақылаудың тиімділігін бағалау процесі көрсетілген. Циркулярдың 2016 жылғы редакциясы тәуекелдерді басқару жөніндегі нұсқаулықпен және оны қолдану әдістемесімен толықтырылды. Сонымен қатар, ішкі бақылау жүйесін жетілдіру тұрақты процесс болуы керек және федералды менеджерлердің қаржылық адалдығы туралы заңда бекітілген Бас бақылау және қаржылық басқару стандарттарын ескере отырып, әр ведомство жүзеге асыруы керек. Заң сонымен қатар ішкі бақылау жүйесінің жеткіліктілігі мен тиімділігі деңгейі туралы арнайы мәлімдеме жариялауға міндеттейді. 1990 жылғы қаржы қызметтерінің басшылары туралы Заңға сәйкес (Chief Financial Officers Act) бұл мәлімдеме ведомствоның жыл сайынғы есебінде жариялана бастады.

Ұлыбританияда ішкі бақылау жүйесі орталық үкімет үшін арнайы әзірленген басқару және қаржылық тәртіп шеңберінде жұмыс істейді. Бұл жеке секторда жұмыс істейтін, бірақ мемлекеттік сектордың бірегей ерекшеліктерін көрсетуге бейімделген корпоративтік басқару талаптарымен байланысты. Әрбір министрліктің ішінде нақты құзыреті бар тиісті түрде құрылған аудиторлық комитеттің болуы тиімді ішкі бақылауды қалыптастыруға ықпал етеді, ішкі аудит мәртебесін және оның тәуелсіздігін арттырады. Ішкі бақылау ережелерін әзірлеуге қолдау көрсету үшін НКРУ бұрын ішкі бақылау ережелері деп аталатын басқару ережелерін шығарады.

2010 жылы ішкі бақылау ережелерін қалыптастырудың үздік тәжірибесі туралы Нұсқаулық шығарылды. Осы Нұсқаулыққа сәйкес мемлекеттік мекеменің жылдық есептілігі ішкі бақылау жүйесінің жай-күйі туралы есепті, сондай-ақ тәуекелдерді басқару және бақылау жүйелерінің ашық сипаттамасын қамтуы тиіс. Ішкі бақылаудың тиімділігіне тұрақты мониторинг жүргізу қажет және тиісті ақпарат ұйымда жоғары және төмен таралуы тиіс. Нұсқаулыққа сәйкес ұйымдағы ішкі бақылау тиімділігінің нақты, дәлелді бейнесін қалыптастыру қажет.

Ұлыбританияда ішкі аудит стандарттарын шығаратын ұйымдар:

- Орталық үкіметке, Мемлекеттік департаменттерге және олардың атқарушы органдары мен үкіметтік емес ұйымдарына стандарттар шығаратын Ұлыбритания қазынашылығы;

- Мемлекеттік қаржы және бухгалтерлік есеп институты (Chartered Institute of Public Finance and Accountancy) - Ұлыбританияның жергілікті үкіметтері үшін;

- Денсаулық сақтау департаменті-Англияның Денсаулық сақтау секторы үшін;

- Солтүстік Ирландия Үкіметінің, Уэльс Үкіметінің, Шотландия Үкіметінің қаржы және персонал департаменті - тиісті орталық үкіметтер мен денсаулық сақтау секторына арналған.

Қазақстан Республикасында ішкі қаржылық бақылауды Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Ішкі мемлекеттік аудит комитеті жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасында ішкі бақылау жөніндегі орталық уәкілетті орган және ішкі бақылау қызметтері арқылы, мемлекеттік қаржылық бақылау объектілерінің қаржылық есептілікті жасау мен ұсынудың дұрыстығына, бухгалтерлік есепті жүргізуге, республикалық және жергілікті бюджеттер қаражатын, мемлекет активтерін, мемлекет кепілдік берген қарыздарды, мемлекет кепілгерліктерін, мемлекеттік мекемелердің өздерінде қалатын тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өткізуден түскен ақшаны пайдаланудың негізділігі мен тиімділігіне қатысты заңнама талаптарын сақтауын тексеру мақсатында жүргізіледі.

Қазақстан Республикасында ішкі бақылау екіге бөлінеді (2-кесте):

Қазақстан Республикасында ішкі бақылау	
құқықтық актілердің (орындалуы құқықтық актілерде көзделген іс-шаралардың) орындалуын бақылау. Бұл жағдайда бақылауға орындалуы тиіс іс-шаралар қамтылған барлық құқықтық актілер алынады	қызметтік сипаттағы өзге де құжаттардан туындайтын Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және мемлекеттік органның басшы лауазымды адамдарының тапсырмаларының орындалуын бақылау

Кесте 2 – ҚР-дағы ішкі бақылау.

Ішкі қаржылық бақылаудың объектілері: орталық және жергілікті атқарушы органдар, бюджетке салықтық емес түсімдерді өндіріп алуға жауапты мемлекеттік органдар, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелер, олардың ведомстволық бағынысты ұйымдары, бюджет қаражатын алушылар, гранттарды, мемлекет кепілдік берген қарыздарды пайдаланатын жеке және заңды тұлғалар болып табылады.

Ақпаратты талдау қорытындылары бойынша әзірленген ұсыныстар тиісті шешім қабылдау үшін мемлекеттік органның басшылығына баяндалады. Қабылданған шешім туралы ақпаратқа талдау жүргізген мемлекеттік органның орындаушылары хабардар етіледі. Құқықтық актіде көзделген іс-шараларды бақылаудан алуды және оларды орындау мерзімдерін ұзартуды мемлекеттік органның басшылығы жүзеге асырады.

Жоғары тұрған мемлекеттік органның не орындаушы органның бақылау қызметі құқықтық актіде белгіленген орындау мерзімі өткенге дейін орындаушыға мемлекеттік органның регламентінде айқындалатын тәртіппен тиісті жазбаша ескерту жібереді. Ішкі бақылауды ұйымдастыру мен жүзеге асырудың қосымша мәселелерін мемлекеттік органның өзі не оған қатысты жоғары тұрған мемлекеттік орган айқындауы мүмкін.

Мемлекеттік қаржылық бақылауға қойылатын бірыңғай талаптар мемлекеттік қаржылық бақылау стандарттарымен айқындалады. Мемлекеттік қаржылық бақылау стандарттарын республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Қазақстан Республикасының Үкіметі уәкілеттік берген ішкі бақылау жөніндегі органмен бірлесіп әзірлейді және оны Қазақстан Республикасының

Президенті бекітеді. Мемлекеттік қаржылық бақылау стандарттары мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының орындауы үшін міндетті.

ШҚО бойынша ішкі мемлекеттік аудит департаментінің 2022 жылғы 1 тоқсандағы аудиторлық қызмет саласындағы көрсеткіштерін қарастыра өтсек.

Есептік кезеңде Департамент 7 591,8 млн.теңге мөлшерінде бюджет қаражатын қамти отырып, 31 аудит объектісінде 35 аудиторлық іс-шара өткізді.

Аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша Департаментпен жалпы сомасы 1 166,2 млн. теңгеге бұзушылықтар анықталды, оның ішінде қаржылық бұзушылықтар 512,4 млн. теңге, соның ішінде (3-кесте):

116,1 млн. теңге	ағымдағы шығыстар бойынша бұзушылықтар;
21,5 млн. теңге	трансферттер мен бюджеттік субсидиялар беру бойынша;
5,2 млн. теңге	бюджеттік кредиттер бойынша бұзушылықтар
2,8 млн. теңге	күрделі шығындар бойынша бұзушылықтар
3,8 млн. теңге	мемлекеттік сатып алу туралы заңнаманың бұзушылықтары;
354,8 млн. теңге;	бухгалтерлік, бюджеттік есепке алуды жүргізу және қаржылық, бюджеттік есептілікті жасау кезіндегі заңнама бұзушылықтары
8,0 млн. теңге	мемлекет, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің активтерін басқару және пайдалану кезіндегі заңнама бұзушылықтары
653,8 млн. теңге	ҚР Мемлекеттік сатып алу туралы заңнама нормаларын қолдану бойынша рәсімдік бұзушылықтар анықталды

Кесте 3 – Аудиторлық қорытындылар бойынша қаржылық бұзушылықтар көрсеткіші.

Өтеуге және қалпына келтіруге жататын қаржылық бұзушылықтар сомасынан (151,7 млн.теңге) 82,2 млн. теңге немесе 54,2% өтелді және қалпына келтірілді. Қалған сома 69,5 млн.теңгені құрады, олар бойынша нұсқаманың мерзімі келген жоқ.

Аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша 5 лауазымды тұлға 311,73 мың теңге көлемінде айыппұл сомасына әкімшілік жауапкершілікке тартылды (бюджетке толық көлемде өндірілді), сондай-ақ 18 лауазымды тұлға тәртіптік жауапкершілікке тартылды.

Департаменттің камералдық бақылау саласындағы көрсеткіштері.

2022 жылдың 1 тоқсанында Департаментпен 230,0 млрд.теңге сомасына 14125 мемлекеттік сатып алу рәсімі қамтылды. Қорытындысы бойынша, камералдық бақылау объектілерінің атына 25,2 млрд. теңге сомасына бұзушылықтарды жоюға 480 хабарлама жіберілді. Кейбір сәттерді қоспағанда, хабарламалар белгіленген мерзімде орындалды.

Бұл ретте, департаменттің хабарламаларын мерзімінде орындамағаны/тиісінше орындамағаны үшін ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 462-бабының 3-бөлігі бойынша лауазымды тұлғаларға қатысты 7 жағдайда әкімшілік іс жүргізу қозғалды, сондай-ақ камералдық бақылаудың 12

объектісі бойынша шығыс операцияларын тоқтата тұру бойынша шаралар қабылданды.

Бұзушылықтардың ең көбі техникалық ерекшелікте және конкурстық құжаттамаларда ҚР заңнамасында көзделмеген талаптарды белгілеу сияқты баға ұсыныстарын сұрату тәсілімен сатып алуды қоса алғанда, камералдық бақылаудың бірінші бағыты бойынша анықталды, мысалы: жұмыс тәжірибесінің болуы, ағымдағы жөндеу кезінде лицензияның болуын негізсіз талап ету, тауарды жеткізу/жұмыстарды орындау/қызметтерді көрсету мерзімі 15 күнтізбелік күннен кем, тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді біртектілігі бойынша лоттарға бөлмеу, мүгедектердің қоғамдық бірлестіктері арасында жарияламай, жалпы негіздерде сатып алуды жариялау, техникалық ерекшелікті мемлекеттік тілде орналастырмау. Сондай-ақ, әлеуетті өнім берушілерді негізсіз жіберу және негізсіз қабылдамау, «жұмыс тәжірибесі» критерийі бойынша шартты жеңілдікті дұрыс есептемеу және т. б. сияқты төртінші бағыт бойынша бұзушылықтарға жиі жол беріледі.

Осылайша, жүргізілген талдау талданатын елдердің көпшілігінде мемлекеттік қаржылық бақылау органдары мемлекеттік қаржыны басқаруға белсенді қатысатынын көрсетеді. Өз қызметінде олар тәуелсіздік, объективтілік және жариялылық принциптерін ұстанады.

Зерттеу негізінде негізгі өзгерістерді бөліп көрсетуге және мемлекеттік қаржылық бақылаудың даму бағыттарын анықтауға болады.

1. Қаржылық бақылау мемлекеттік басқару жүйесінің маңызды бөлігіне айналды, бақылаудың жаңа міндеттері пайда болды. Мемлекеттік қаражаттың мақсатты және заңды пайдаланылуын бақылаудан басқа, қаражатты пайдаланудың тиімділігі мен оларды бөлудің негізділігін бақылауға ерекше назар аударыла бастады.

2. Мемлекеттік қаржылық бақылау органдары заңдылық, тиімділік пен нәтижелілікті дұрыс және басқару, оның ішінде Мемлекеттік бағдарламалар мәселелерін қоса алғанда, бірыңғай қаржы саясатын әзірлеуге және жүзеге асыруға белсенді қатысуға тиіс.

3. Өз елінің қаржылық және әлеуметтік-экономикалық саясатын әзірлеуге белсенді қатыса отырып, сарапшылар ретінде әрекет ететін бақылау органдарының рөлі артып келеді.

4. Бір жағынан, бақылау функциялары тікелей бақылау объектісінде жүзеге асырылған кезде бақылауды орталықсыздандыру тенденциясын анықтауға болады. Екінші жағынан, шетелдік тәжірибе қаржылық бақылауды ұйымдастыруға және жүзеге асыруға қойылатын бірыңғай талаптарды қамтитын және қаржылық бақылау органдарының қызметін үйлестіруді, бірыңғай аудиторлық рәсімдерді және т. б. жетілдіруге ықпал ететін қаржылық бақылау стандарттарын белсенді әзірлеу мен қолдануды анықтайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Богов Х. М. бюджет процесінде шетелдік парламенттердің өкілеттіктерін жүзеге асыру // Ақсop хабаршысы. 2011. №4. 160-169 ББ. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17184322&>.

2. Годин А.М., Гореглад В.П., Подпорина И.В. Ресей Федерациясының бюджеттік жүйесі: оқулық. М.: Дашков және К, 2010. 628 Б.
3. Грачева М.В. мемлекеттік басқару секторындағы ішкі бақылау және аудит: дамыған елдердің тәжірибесі / / Мемлекеттік басқару. Электрондық хабаршы. 2007. № 12.
4. Гусева Д.Е. Еуропа мемлекеттерінің парламенттік бақылауының заманауи институттары (Германия, Франция, Ұлыбритания, Ресей) // PolitBook. 2016. № 3. 168-181 ББ.
5. Пашенцев Д.А. Еуропа елдерінде қаржылық бақылауды ұйымдастыру жүйесі мен принциптері // Еуразиялық заң журналы. 2012. № 3 (46). 26-28 ББ.
6. Public Internal Control Compendium / European Commission. Second edition, 2014. URL: <https://ec.europa.eu/budget/pic/lib/book/UK/HTML/index.html#/2/>.

УДК 657.6 (574)

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ АУДИТА В РК

Мухамадиева Л., Нугманова Ш.

Научный руководитель: Шолпанбаева К.Ж., ассоциированный профессор
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: shugylanugmanova@gmail.com

В настоящее время каждая организация находится в поиске средств и способов для эффективного функционирования. В Казахстане многие предприятия используют разные виды аудита для контроля финансовой деятельности и проверки актуальности сведений при составлении бухгалтерской отчетности.

Данная статья актуальна в первую очередь для предпринимателей, кто осуществляет аудиторскую деятельность в соответствии с международными стандартами аудита. Каждый предприниматель должен осознавать важность аудита, что он представляет и для каких целей предназначен. В мировой практике аудит применяется во многих сферах деятельности. В развитых странах, таких как США, Канада и Великобритания аудит имеет более разработанную структуру и тщательно проработанные стандарты аудиторской деятельности, чем в Казахстане.

Аудит является независимой проверкой отчетности предприятия, и результат аудита соответственно является независимым мнением о финансово-экономической деятельности исследуемого предприятия. За последнее десятилетие рынок аудиторских услуг сформировался в устойчивый и востребованный сектор экономики. С каждым годом мы наблюдаем его развитие и расширение. Однако до сих пор существует ряд проблем, которые необходимо решить. В настоящее время на рынке аудиторских услуг велика конкуренция между участниками рынка. В силу данного фактора, некоторые производители аудиторских услуг снижают цены. «Клиенты хотят получить аудиторское заключение за более низкую плату. Снижение цены как следствие приводит к снижению качества оказываемых услуг». Основной целью аудита является предоставление точных и объективных сведений

об исследуемом предприятии, а её достижению способствуют особенности и характерные черты ведения аудиторской деятельности. Основными характеристиками аудиторской деятельности являются:

1. Объективность при проведении проверки.
2. Конфиденциальность.
3. Компетентность и добросовестность аудитора.
4. Использование методов статистики и экономического анализа.
5. Применение новых информационных технологий.
6. Умение принять рациональное решение по данным аудиторской проверки.
7. Доброжелательность и лояльность по отношению к клиенту.
8. Ответственность аудитора за последствия его рекомендаций по

заключениям по результатам аудиторской проверки.

9. Содействие росту авторитета аудиторской профессии.

Рынок аудиторских услуг в Республике Казахстан и его развитие выступает одним из важных факторов, который определяет развитие экономики страны в целом. Интеграция национальных организаций в глобальную экономику усиливается, что подразумевает ужесточение требований к уровню и качеству аудиторских услуг со стороны организаций. В то же время рынок аудиторских услуг в Казахстане развивается и претерпевает существенные изменения.

В современных условиях, когда формирование рынка аудиторских услуг в нашей стране в целом завершено, важность постоянного анализа его состояния как одного из важнейших инструментов совершенствования этого рынка в целом и помощи его конкретным участникам в принятии различных управленческих решений увеличивается. Это связано со следующим. Во-первых, усложняются процессы на рынке аудиторских услуг (как и в других сферах экономики в связи с его глобализацией и т.д.). Во-вторых, постепенно ослабевает роль такого инструмента улучшения рынка, как использование западного опыта, что чрезвычайно важно на ранних этапах развития отечественного аудита. В-третьих, ситуационный анализ всегда был важной частью инструмента для его улучшения, особенно когда он нуждался в улучшении. Особенность рынка аудиторских услуг в том, что это развивающийся рынок в полном смысле этого слова. Рынок аудиторских услуг быстро растет и меняется. Аудиторские организации и консалтинговые фирмы в настоящее время на рынке Казахстана разделены на несколько категорий. В первую входят четыре международных компании, так называемые компании «Большая четверка»: PriceWaterhouseCoopers, KPMG, Deloitte, Ernst & Young. Ко второй категории относятся крупные национальные аудиторские организации с достаточным опытом работы. В третьей категории – небольшие организации с 2-3 сотрудниками. Если анализировать то, какую долю аудиторского рынка страны в процентном отношении занимают компании «большой четверки», то по данным Министерства финансов РК, их доля на рынке в Казахстане составляет около 70%. На наш взгляд, рынок аудиторских услуг в Казахстане в настоящее время определяется следующими характеристиками: он сегментирован; аудируемые организации существенно различаются по размеру и уровню сложности своей деятельности; пользователи финансовой отчетности, которые принимают экономические решения по результатам аудита предъявляют к

аудиту различные требования; уровень сложности деятельности клиентов требует специальных знаний и навыков со стороны аудитора. Проведенный анализ показал, что в 2020 году на рынке Республики Казахстан действуют 353 аудиторские организации и работают более 900 аудиторов. Для сравнения в России – 37000 аудиторов и около 7500 аудиторских организаций. Потребность в аудиторских услугах в РК распределена неравномерно: около 73 % всех аудиторских организаций находятся в г. Алматы и г. Нур-Султан. Количество аудиторских организаций в Республике Казахстан за 2010-2020 гг. приведено в таблице 2. Исследование показало, что в течение 2010-2020 гг. на отечественном рынке аудиторских услуг произошел рост числа аудиторских организаций, и в 2020 году их общее количество составило 353 аудиторских организации. В целом заметно, что на протяжении анализируемого периода рост количества аудиторских организаций в РК очень значительный.

	Количество аудиторских организаций (нарастающий)										
	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Акмолинская область	1	1	1	1	1	1	1	2	2	4	4
Актюбинская область	1	1	1	2	2	2	3	5	6	9	9
Алматинская область	2	2	2	2	2	3	3	3	4	4	4
Атырауская область	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	5
Восточно-Казахстанская область	2	2	2	2	2	2	2	2	4	4	7
Жамбылская область	1	1	2	2	2	2	2	2	3	3	4
Западно-Казахстанская область	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Карагандинская область	3	3	3	5	5	6	7	10	13	15	18
Костанайская область	2	2	2	2	2	2	3	3	4	5	6
Кызылординская область	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	5
Мангистауская область	1	1	1	1	1	1	3	3	4	5	5
Павлодарская область	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Северо-Казахстанская область	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	4
Туркестанская область	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
г. Алматы	53	56	58	62	67	72	79	88	112	141	161
г. Нур-Султан	6	6	7	8	10	13	19	25	39	65	92
г. Шымкент	6	6	6	6	6	7	8	11	15	21	24
Итого	82	86	90	98	105	116	135	159	213	289	353

Количество аудиторских организаций в Республике Казахстан за 2010-2020

Аудиторская отрасль в прошлом переживала стагнацию и выросла, преодолевая старые проблемы - недобросовестную конкуренцию и демпинг цен. Как показывает очередной обзор деятельности аудиторскоконсультативных групп (АКС), который подготовлен рейтинговым агентством «Эксперт РА Казахстан» (далее РА «Эксперт РА Казахстан»), итоги работы за 2019 год оказались более успешными для аудиторских организаций в сравнении с 2018 годом, хотя результаты их работы все еще немного хуже, чем в 2017 году. В 2018 году наблюдается снижение объема выручки многих аудиторских организаций. Общий спад, по некоторым оценкам, составляет более 20%. Если на конец 2017 года объем рынка аудиторских услуг в 21 Казахстане, по некоторым данным, составлял около 25 миллиардов тенге, то в 2018 году - около 22 миллиардов тенге. Если сравнить результаты работы аудиторских организаций Казахстана с российскими и международными аудиторскими организациями, то для кризисного 2017 года результаты деятельности отечественных аудиторских организаций кажутся просто

впечатляющими. По данным РА «Эксперт РА Казахстан» в 2017 году лидерами в предоставлении аудиторских услуг были следующие аудиторские организации РК: КПМГ Аудит, BDO Kazakhstan, Grant Thornton, Международная аудиторская компания “Russel Bedford BC Partners”, МинТакс Аудит и другие. Результаты деятельности ведущих аудиторскоконсалтинговых групп (АЧГ) на внутреннем рынке в 2018 году оказались неутешительными. Второй рейтинг крупнейших аудиторско-консалтинговых групп, подготовленный Эксперт РА Казахстан, зафиксировал снижение доходов на 4,3% в 2018 году против роста на 17,6%, отмеченного в рейтинге по итогам 2017 года. Более того, если скорректировать номинальную прибыль в 5,4 млрд тенге на уровень инфляции (7,8% в 2018 году), то фактически она снизилась на 12,1%. Помимо общей динамики рынка, некоторые соотношения участников рейтинга свидетельствуют о снижении его выручки. Причем, если скорректировать номинальные доходы в размере 5,4 млрд тенге на уровень инфляции (7,8% за 2018 год), то их снижение фактически составило 12,1%. Кроме общей динамики рынка о снижении его доходов свидетельствуют и отдельные показатели участников рейтинга. Объем выручки аудиторских компаний Республики Казахстан (в млрд. тенге) представлен на рисунке 5.

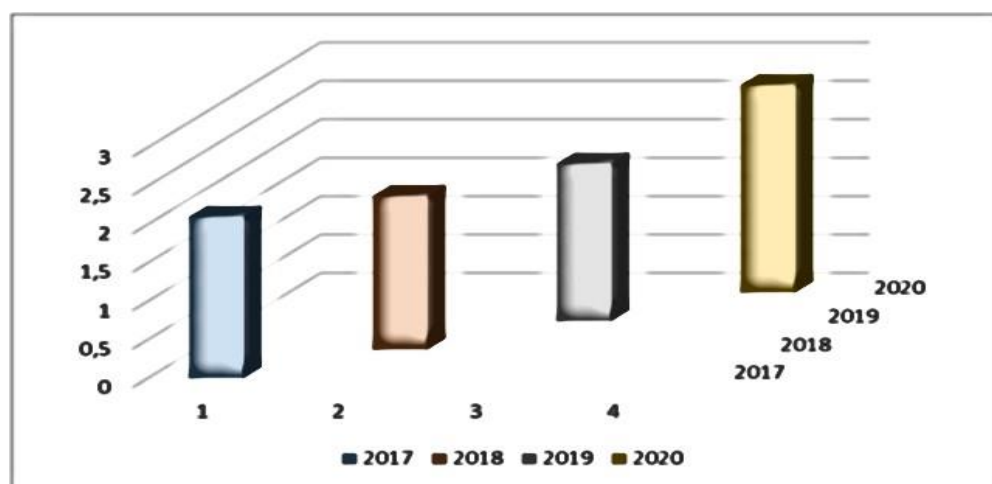

Рисунок 5-Объем выручки аудиторских организаций Республики Казахстан (в млрд тенге)

В результате проведенного исследования вопросов состояния и развития рынка аудиторских услуг Республики Казахстан можно сделать следующие выводы. Развитие рынка аудиторских услуг - один из важных факторов, определяющих развитие страны в целом. Рынок аудиторских услуг быстро растет и меняется. Спецификой этого рынка выступает уровень развития аудиторских организаций и их размер. Практически все без исключения крупные организации относятся к развивающимся. Аудиторские организации и консалтинговые фирмы в настоящее время на рынке Казахстана разделены на несколько категорий. В первую входят четыре международных компании, так называемые компании «Большая четверка»: PriceWaterhouseCoopers, KPMG, Deloitte, Ernst & Young. Ко второй категории относятся крупные национальные аудиторские организации с достаточным опытом работы. В третьей категории - небольшие организации с 2-3 сотрудниками. Исследование показало, что в течение 2010-2020 гг. на

отечественном рынке аудиторских услуг произошел рост числа аудиторских организаций, и в 2020 году их общее количество составило 353 аудиторских организации. В целом заметно, что на протяжении анализируемого периода рост количества аудиторских организаций в РК очень значительный. Наибольшее количество аудиторских организаций в 2019 году наблюдается в г. Алматы - 141 организаций и в г. Нур-Султан – 65 организаций. Лидерами в предоставлении аудиторских услуг по итогам 2020 года (по данным РА «Эксперт РА Казахстан») были такие аудиторские организации как КПМГ Аудит, «НАК «Центраудит-Казахстан», «БЕЙКЕР ТИЛЛИ ЕЛТАЛ КАЗАХСТАН», ALMIR CONSALTING, МинТакс Аудит, Азаматаудит, Grant Thornton, «Синергия-Аудит», Аудитсервис, Asia Astana Audit, Салык – сервис, Табыс консалт и другие. Основными направлениями совершенствования аудиторской деятельности в РК можно назвать следующие: 1. Дальнейшее повышение качества аудита: повышение качества и информативности аудиторского заключения при оценке финансового состояния и финансовых результатов деятельности аудируемых лиц с акцентом на раскрытие наиболее значимых рисков, которые были обнаружены в процессе аудита; совершенствование регулирования аудиторского рынка с целью повышения качества аудита; реализация мер по борьбе с недобросовестной конкуренцией на рынке аудиторских услуг; организация систематической оценки профессиональных навыков и компетенций аудиторов, включая оценку наличия специальных знаний, профессиональных навыков и профессиональных ценностей, необходимых для грамотного выполнения профессиональных задач. 2. Укрепление институциональной базы аудита и аудиторской деятельности: совершенствование законодательства Республики Казахстан в 30 области аудиторской деятельности; повышение роли института профессионального регулирования в управлении развитием аудиторского сообщества; участие в развитии инфраструктуры аудиторской деятельности как инструмента поддержки развития и повышения его социальной значимости. 3. Дальнейшее внедрение Международных стандартов аудита: разработка в кратчайшие сроки методических документов, которые рассматривают ключевые вопросы, особенности и проблемы использования МСА, а также признание этих документов одним из необходимых условий для эффективного внедрения МСА в отечественную практику; обеспечение мониторинга и своевременного внесения изменений в нормативнометодические документы относительно практики применения МСА; осуществление систематического анализа и презентации в специализированных СМИ и на веб-сайтах профессиональных аудиторских организаций (ПАО) лучших мировых практик применения МСА, включая анализ и раскрытие опыта, связанного с переходом стран с переходной экономикой на МСА; оказание дополнительной методической поддержки аудиторским организациям - субъектам малого бизнеса в развитии и внедрении МСА, в том числе за счет широкого использования современных информационных технологий (через вебинары и другие мероприятия в Интернет-пространстве). 4. Повышение профессионального уровня аудиторов. Восстановление престижа аудиторской профессии 5. Активизация международного сотрудничества в области аудита и повышение конкурентоспособности отечественных аудиторских организаций. Успешная реализация предложенных мер

будет способствовать формированию цивилизованного рынка аудиторских услуг, специфическими чертами которого являются: повышение качества аудита и степени доверия пользователей к результатам аудита; повышение роли института аудита в национальной системе финансового контроля и уровня востребованности его результатов; усиление конкурентоспособности отечественного аудита на международных рынках аудиторских услуг; повышение общественного авторитета и престижа аудиторской профессии; совершенствование саморегулирования аудиторской деятельности на основе повышения качества принимаемых нормативных правовых актов в сфере аудиторской деятельности; обеспечение ответственности участников ПАО за результаты своей деятельности и, как следствие, повышение уровня защиты интересов потребителей аудиторских услуг. Таким образом, сегодня в сфере аудита имеются определенные проблемы, требующие кардинальных изменений. Имеется вероятность, что в ближайшее время в этой сфере произойдут изменения, например, компании «большой четверки» начнут заменять более мелкие компании с достойной репутацией и качеством услуг.

Список использованных литератур

1. Кочинев Ю.Ю. Аудит / Ю.Ю. Кочинев. - М.: СПб: Питер; Издание 2-е, 2015. - 304 с.
2. Дюсембаев К.Ш. Теория и эволюция аудита. - Алматы: Экономика, 2012.- 722 с.
3. Аудит: Учебник / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. - 6-е изд. - ИНФРА-М М.: 2014.- 352 с. Закон Республики Казахстан от 20 ноября 1998 года № 304-І «Об аудиторской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.)// [www. online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz).
4. Тусибаева Г.С. Качество аудиторских услуг: теория, методология, контроль: монография. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2015.-192с.
5. Бычкова С.М. Международные стандарты аудита; Питер, БИНФА - Москва, 2014. - 384 с.
6. Абленов Д.О. Профессиональный аудит: учебное пособие. - Алматы: Экономика, 2017. - 556 с.

УДК 336

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РК

Нугманова Ш., Мухамадиева Л.

Научный руководитель: Шайханова Н.К., э.ф.к., қауымдастырылған профессор

Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: muhamadievalaura@gmail.com

На современном этапе развития казахстанской экономики, финансовый сектор страны перешел на качественно новый уровень своего развития. Большая часть реформ, направленных на создание основы для его успешного

функционирования в перспективе, уже осуществлена. Финансовая система Казахстана на сегодняшний день является, по сравнению с другими странами СНГ, наиболее реформированной и опережает страны постсоветского пространства по уровню развития финансового сектора на несколько лет. Она признана одной из самых прогрессивных, и это подтверждают ведущие международные эксперты.

Неотъемлемой составной частью финансовой деятельности государства, непременным условием нормального функционирования экономики и финансовой системы выступает финансовый контроль. Являясь самостоятельной функцией управления экономикой, контроль выступает в качестве важного этапа управленческого цикла, когда фактические результаты воздействия на управленческий объект сопоставляются с требованием принятых решений и нормативных предписаний, а в случае выявления их нарушений принимаются необходимые меры по устранению подобных отклонений.

Каждое государство заинтересовано в том, чтобы все его предписания, касающиеся организаций и осуществления финансовой деятельности, были точно и неуклонно выполнены. Причем это касается как собственных органов и их должностных лиц, так и всех других субъектов - физических и юридических лиц, так или иначе попадающих в сферы финансовой деятельности. Также государство заинтересовано в том, чтобы государственные деньги тратились экономно, рационально и эффективно.

Государство всегда стремится уберечь свои деньги от всякого рода хищений, а также стремиться пресечь и такое отрицательное для себя явление, как взяточничество, с помощью которого нечистые на руку налогоплательщики уклоняются от уплаты налога или занижают его размер.

Поэтому наличие финансового контроля объективно обусловлено тем, что финансам как экономической категории присуще не только распределительная, но и контрольная функция. Поэтому использование государством для решения своих задач финансов обязательно предполагает проведение с их помощью контроля за ходом выполнения этих задач. Иначе, финансовый контроль является важнейшим направлением финансовой деятельности государства.

В своем широком значении финансовый контроль касается всех финансов, как государственных, так и частных. Однако применительно к финансовой деятельности государства речь может идти только о государственном финансовом контроле.

Но понятие «государственный контроль» еще не означает, что этот контроль осуществляется только государственными финансовыми органами. За рубежом широко используется практика, когда государство привлекает для проведения финансовой проверки негосударственные организации. Такой контроль даже получил название «независимый финансовый контроль».

Таким образом, субъектами государственного финансового контроля выступают непосредственно государственные органы, наделенные соответствующими властными полномочиями, для осуществления контроля, либо негосударственные субъекты, действующие от имени и по поручению государства, чьи властные полномочия возникают на основе этого поручения. То есть для проверяемого объекта они выступают в качестве государственного контролера.

Объектами государственного финансового контроля являются лица, оказавшиеся в сфере финансовой деятельности государства, а именно:

- а) государственные органы;
- б) государственные юридические лица;
- в) негосударственные юридические лица;
- г) граждане.

Негосударственные юридические лица и граждане выступают объектом государственного финансового контроля главным образом с точки зрения проверки выполнения ими своих финансовых обязательств перед государством, в числе которых основное место занимают обязательства по уплате налогов. Проверка осуществляется с позиций исполнения данными субъектами предписаний финансового законодательства, т.е. на предмет соблюдения законности.

Государственные предприятия и учреждения проверяются на предмет не только законности, но и рациональности расходования своих денежных средств, которые по форме собственности всегда являются государственными, а так же по поводу общего ведения дел с позиций их финансовой результативности.

Государственные органы проверяются на предмет того, насколько они правильно и эффективно выполняют возложенные на них функции финансового органа государства.

Предметом же государственного финансового контроля выступает поведение объектов данного контроля с точки зрения соблюдения ими своих обязанностей как субъектов финансовых правоотношений.

Широта предмета финансового контроля зависит от того, кто выступает объектом этого контроля: государственные или негосударственные субъекты. Если объектом финансового контроля выступает негосударственная организация, то цель контроля сводится к соблюдению или своих финансовых обязательств перед государством. Вопросы хозяйственной деятельности, рациональности и эффективности распределения и использования денежных средств, находящихся в частной собственности, в качестве предмета финансового контроля не выступают.

Если же объектом финансового контроля выступают государственные предприятия и учреждения, то предмет контроля расширяется - помимо выполнения финансовых обязательств перед государством, проверяются также целесообразность и эффективность денежной операции, так как государство выступает также в качестве собственника денежных средств этих предприятий и учреждений и заинтересовано в том, чтобы его собственность использовалась не только законно, но и рационально и эффективно.

Граждане выступают обычно объектом финансового контроля в качестве налогоплательщиков, т.е. предметом этого контроля является выполнение этими гражданами своих налоговых обязательств перед государством.

Осуществление государственных регулирующих и надзорных функций за финансовым сектором закреплено за следующими государственными органами:

- Правительством Республики Казахстан;
- Национальным Банком Республики Казахстан;
- Комитетом по регулированию и надзору финансового рынка (КФН);

- финансовых организаций в рамках законодательно закрепленных за ними функций и полномочий.

Законом Республики Казахстан «О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» были определены цели государственного регулирования и надзора на финансовом рынке и финансовых организаций:

1) обеспечение финансовой стабильности финансового рынка и финансовых организаций и поддержание доверия к финансовой системе в целом;

2) обеспечение надлежащего уровня защиты интересов потребителей финансовых услуг;

3) создание равноправных условий для деятельности финансовых организаций, направленных на поддержание добросовестной конкуренции на финансовом рынке.

Законодательно определенными задачами государственного регулирования и надзора финансового рынка и финансовых организаций были признаны:

1) установление стандартов деятельности финансовых организаций, создание стимулов для улучшения корпоративного управления финансовых организаций;

2) мониторинг финансового рынка и финансовых организаций в целях сохранения устойчивости финансовой системы;

3) сосредоточение ресурсов надзора на областях финансового рынка, наиболее подверженных рискам, с целью поддержания финансовой стабильности;

4) стимулирование внедрения современных технологий, обеспечение полноты и доступности информации для потребителей о деятельности финансовых организаций и оказываемых ими финансовых услугах.

В Законе Республики Казахстан «О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» оговариваются права, обязанности и ответственность работников, осуществляющих контроль.

Аудитор - физическое лицо, имеющее высшее экономическое и (или) юридическое образование и стаж работы по соответствующей специальности не менее трех лет, а также отвечающее квалификационным требованиям, установленным законодательством к аудиторам, и имеющее квалификационный аттестат аудитора. Аудиторские организации и аудиторы - индивидуальные предприниматели при проведении аудита имеют право:

- самостоятельно определять формы и методы проведения аудита;

- проверять у аудируемого лица все бухгалтерские регистры, счета и другую документацию о финансовой и хозяйственной деятельности, активы и обязательства, фактическое наличие денежных средств, ценных бумаг, иного имущества и их соответствие данным бухгалтерского учета и бухгалтерской (финансовой) отчетности;

- получать в соответствии с законодательством по письменному запросу в банках, небанковских кредитно-финансовых организациях, налоговых и иных органах соответствующие сведения о финансовой и хозяйственной деятельности

аудируемого лица, необходимые для выполнения договора оказания аудиторских услуг;

- привлекать на договорной основе в соответствии с законодательством при проведении аудита для проверки отдельных вопросов, требующих специальных знаний, лиц, имеющих соответствующую специальность, в случае, если в штатном расписании аудиторской организации отсутствуют специалисты такого профиля;

- получать у должностных лиц аудируемого лица разъяснения в устной и (или) письменной форме по вопросам, возникающим в ходе оказания аудиторских услуг;

- отказаться от проведения аудита или выражения в аудиторском заключении своего мнения о достоверности бухгалтерской (финансовой) отчетности в случаях непредставления аудируемым лицом документов, необходимых для проведения аудита, и (или) выявления в ходе аудита обстоятельств, оказывающих либо могущих оказать существенное влияние на мнение о достоверности бухгалтерской (финансовой) отчетности аудируемого лица и соответствии порядка ведения бухгалтерского учета законодательству;

- осуществлять иные права, не противоречащие законодательству и вытекающие из существа правоотношений, определенных договором оказания аудиторских услуг.

Составление заведомо ложного аудиторского заключения влечет ответственность в виде аннулирования у аудиторской организации или аудитора - индивидуального предпринимателя лицензии на осуществление аудиторской деятельности, а для лица, подписавшего такое заключение, также аннулирование квалификационного аттестата аудитора. Для целей настоящего Закона под заведомо ложным аудиторским заключением понимается аудиторское заключение, составленное без проведения аудиторской проверки или не соответствующее результатам проверки. Заведомо ложное аудиторское заключение признается таковым только по решению суда.

Список использованных литератур

1. Худяков А.И. «Финансовое право Республики Казахстан». Алматы,2011.
2. Худяков А.И. «Страховое право Республики Казахстан». Алматы,1997
3. Бочаров, В.В. Комплексный финансовый анализ / В.В. Бочаров. - М.: СПб: Питер,2019
4. Бухгалтерский и налоговый учет, финансовый анализ и контроль. - М.: Амалфея,2019
5. Иванюженко, А. Б. Государственный и муниципальный финансовый контроль: моногр. / А.Б. Иванюженко. – Москва,2020
6. Сабитова, Н.М. Государственный финансовый контроль / Н.М. Сабитова.
7. Скобара, Вячеслав Государственный финансовый контроль в системе управления государством / Вячеслав Скобара.

РЕАЛИЗАЦИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Нуриев Е.А.

Научный руководитель: Төлеген М.А., профессор, доктор PhD
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Вся деятельность государства в соответствии с ее функциями основана на государственной политике, содержанием которой выступают различные направления политического, экономического, культурного, социального характера.

Наиболее важным направлением государственной политики выступает борьба с правонарушениями, среди которых наиболее опасными являются уголовные правонарушения. Борьба с ними предполагает целый арсенал средств и методов, обеспечивающих не только защиту законных интересов граждан, их прав и свобод, но и мер противодействующих совершению уголовных деяний. В связи с этим, необходима разработка адекватных мер по реализации наказания лиц, совершивших преступление. Эти меры выражают интересы казахстанского общества. Государственная политика по борьбе с преступностью достаточно обширна и включает в себя уголовную политику и уголовно-исполнительную политику.

Эти два направления государственной политики взаимосвязаны и взаимообусловлены, содержание одной диктует и определяет содержание другой направленности сферы государственной деятельности.

Разрешение проблем борьбы с уголовными правонарушениями не ограничивается лишь частичной трансформацией и устранением пробелов действующего уголовного законодательства, требуется его совершенное и полное реформирование, отхода от прежних стереотипов и методов борьбы с преступностью. До настоящего времени сферы такой деятельности лишь частично обеспечивали изменение и дополнение правового регулирования, указанных направлений уголовной и уголовно-исполнительной политики.

В Казахстане многие авторы высказывали своё мнение о полной трансформации действующего законодательства, основой для этого стали научные воззрения казахстанских ученых: И.Ш. Борчашвили, Е.Ж. Е.И. Каиржанова, А. Х. Миндагулова, М.Ч. Когамова, Б.Ж. Жунусова, И.И. Рогова, Г.К. Рахимжановой, Н.М. Абдирова, К.Ж. Балтабаева и многих других. Научные труды указанных учёных способствовали формированию и выработке новых современных тенденций в сфере уголовного и уголовно-исполнительного законодательства, основанного на фактических данных криминогенной обстановки в казахстанском обществе, способствовали формированию нового мировоззрения относительно сферы данного правового регулирования общественных отношений.

В основе государственной политики уголовного и уголовно-исполнительной сферы лежат первостепенные вопросы ее содержания и реализации. Именно в этом направлении осуществляются мероприятия направленные на действенное

реформирование данной политики. Между тем достижения данной цели есть процесс длительный и постепенный, именно в связи с этим реформирование уголовного и уголовно-исполнительного законодательства осуществлялось в несколько периодов.

Так, вначале, в период становления независимости Казахстана как суверенного государства уголовное законодательство прошло определённые этапы своего развития. Первый Уголовный Кодекс Республики Казахстан был принят 16 июля 1997 года, явился законодательным актом переходного периода, сохранив некоторые принципы и составы преступлений советского законодательства.

Присоединение Казахстана к международным актам и следствие реализации их требований на демократизацию и декриминализацию уголовного наказания стало введение моратория на смертную казнь в 2003 году, (позднее, в декабре 2021 года смертная казнь, как санкция уголовного наказания была отменена вообще).

Значительные перемены в области государственной политики в сфере борьбы с преступностью стало принятие в 2014 году сразу трёх кодексов: Уголовного, Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного. Наиболее существенные метаморфозы были сведены в этих законодательных актах к следующему. В связи с принятием нового Уголовного Кодекса от 3 июля 2014 года в уголовном законодательстве произошли существенные изменения, которые были обусловлены стремлением государства к декриминализации уголовной политики. Итогом этого стало упразднение многих уголовно-правовых составов преступления и перевод их в разряд уголовных проступков, как нового вида уголовного правонарушения [1].

В процессе определения систематизации уголовных правонарушений на первое место вышли уголовно-правовые составы, определяющие нарушения в области прав и свобод человека.

Серьёзные и существенные изменения произошли также в уголовно-исполнительной политике государства. Изменение направленности уголовной политики государства непременно сказалось и на формировании уголовно-исполнительного законодательства. Основным ее лейтмотивом стало усиление воспитательного воздействия на правонарушителя, с применения видов наказания не связанных с лишением правонарушителя свободы [2, с. 46].

Вопросы значительного переустройства пенитенциарных учреждений Республики Казахстан назрели давно. Существенным аргументом для этого является снижение государственных затрат на содержание осуждённых, в результате их освобождения от уголовной ответственности за незначительные уголовные деяния, которые не несут большой общественной опасности и не требуют строгих мер наказания, как имело место в прежнем советском законодательстве.

Уголовно-исполнительное законодательство представляет собой существенное направление государственной политики в борьбе с преступностью, поэтому реформирование ее основных категорий направлено на чёткое и единообразное применение закона, обращённого к исполнению наказаний и других мер уголовно-правового воздействия.

Система мер наказания в Казахстане, прежде всего, направлена на реализацию основных положений международных актов, которые определяют

принципы исполнения наказания, условия содержания осуждённых, применения наказания в зависимости от тяжести совершенного деяния с незыблемым запретом применения пыток и насилия над личностью.

Новое уголовно-исполнительное законодательство впервые применило метод сортировки осуждённых по бригадам в зависимости от их степени поведения. Таким образом, законодательством была произведена классификация осуждённых по их поведению. Были определены три степени поведения:

- осуждённые, нарушающие установленный режим отбывания;
- осуждённые, систематически нарушающие данный порядок отбывания;
- осуждённые, злостно нарушающие порядок отбывания.

Распределение и изоляция таких осуждённых по отдельным бригадам позволяет лишить их общения одних с другими, в целях упразднения их негативного воздействия более злостных нарушителей режима на менее злостных.

Наиболее значимым аспектом уголовно-исполнительного законодательства стала прерогатива проблем, связанных с содержанием осуждённых в учреждениях исполнительной системы. Во исполнении международных актов, принятых ООН, таких как Минимальные стандартные правила содержания осуждённых и Правила Нельсона Манделы, национальное законодательство Казахстана, как указывает К.Х. Рахимбердин, за основу уголовно-исполнительной политики приняло законодательный запрет жестокого обращения с осуждёнными, причинение им физической боли, пыток и морального унижения чести и достоинства осуждённого как человека и определение мер наказания лицам исполняющим наказания в учреждениях системы Министерства внутренних дел [3, с. 39].

Принятая на вооружение уголовно-исполнительная политика государства определила стратегию исполнения наказания, принципы, цели, задачи казахстанской пенитенциарной системы, режим отбывания наказания, определение прав осуждённых.

Взаимосвязь уголовного и уголовно-исполнительного законодательства была определена необходимостью приведения к единому знаменателю видов наказания, в связи с появлением в уголовном законодательстве новых видов, таких как арест, пожизненное лишение свободы и тех способов отбывания наказания, которые определены в действующем УИК. Поэтому и возникла настоятельная потребность реформирования всей пенитенциарной системы Республики Казахстан, при которой были введены неизвестные ранее институты исполнительного права. Среди них наиболее существенными явились новеллы, исключаящие виды режимов: общий, строгий и особый, т.е. по аналогии советского уголовно-исправительного права.

В ст. 88, 89 УИК РК вместо видов режима обозначены учреждения, а режим определён в целом как организованный порядок, как порядок исполнения и отбывания наказания. В связи с этим все учреждения по строгости отбывания разделены на определённые виды учреждений: минимальной безопасности, средней безопасности, максимальной безопасности, чрезвычайной безопасности, полной и смешанной безопасности.[4].

Однако, несмотря на кардинальное реформирование уголовно-исполнительного законодательства, оно постоянно совершенствуется, приводится

в соответствии с требованиями времени, криминогенной обстановкой в государстве и содержанием международных актов.

Ярким примером явился принятый в последнее время новый Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам прав человека в сфере уголовного судопроизводства, исполнения наказания, а также предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения» от 17 марта 2023 года, которым внесены существенные изменения в действующий Уголовный и Уголовно-исполнительный Кодексы Республики Казахстан.

Если кратко дать характеристику данному законодательному акту, то принятые новеллы могут быть сведены к следующим положениям:

- названы и уточняются категории осуждённых для отбывания наказания в учреждениях минимальной, средней, максимальной, чрезвычайной безопасности;

- согласно данному закону произошло репрофилирование учреждений чрезвычайной безопасности. Если ранее там отбывали наказание осуждённые, имеющие опасный рецидив и приговорённые к пожизненному лишению свободы, то теперь они репрофилируются в учреждения максимальной безопасности для отбывания осуждённых к пожизненному лишению свободы. Это колония «Черный беркут» и колония в Житикаре Костанайской области;

- определены виды смертельных заболеваний, при наличии которых происходит отсрочка отбывания наказания, кроме осуждённых на пожизненное заключение;

- определено послабление для лиц, отбывающих наказание впервые. Они из учреждений максимальной и чрезвычайной безопасности будут переведены в учреждения средней безопасности на основании решения суда;

- новые поправки в Уголовный Кодекс РК определяют состав уголовного правонарушения за жестокое обращение с осуждёнными в соответствии с Конвенцией ООН;

- дано чёткое определение понятия жестокого обращения, пыток, разъяснение применения мер, унижающих человеческое достоинство и пыток лицами, которые выступают в качестве официальных представителей. Это лица, обладающие распорядительными функциями относительно осуждённых, проходящих лечение, осуществляющих трудовую деятельность или обучающихся на постоянной или временной основе. Это работники учебного, лечебного, воспитательного, социального учреждений;

- отбывание наказаний осуждёнными планируется преимущественно в учреждениях по месту жительства родственников;

- опасные рецидивисты будут содержаться отдельно от иных осуждённых;

- конкретно уточняются и корректируются права осуждённых в учреждениях чрезвычайной опасности, т.е. приговорённых к пожизненному лишению свободы, осуждённых, отбывающих наказание в обычных условиях и строгих условиях, проживающих в камерах;

- предусмотрено расширение социальной связи осуждённой матери к лишению свободы с ребёнком в возрасте с трёх лет до четырёх.

Одной из существенных прав осуждённого явилась новелла, согласно которой во исполнении Социального Кодекса Республики Казахстан, вступившего в силу 1 июля 2023 года, является право на получение государственного пособия лицами, отбывающими наказание в местах лишения свободы и осуществляющими уход за осуждённым с первой группой инвалидности. Размер такого пособия в 2023 году составляет 1,61 прожиточного минимума или 65 313 тенге в месяц [5].

Подводя итог анализу государственной политики Республики Казахстан в сфере уголовного и уголовно-исполнительного права, следует указать на то, что в целом в сфере внимания государства по реформированию и совершенствованию законодательства основными проблемами являются:

- введение альтернативных видов наказания не связанных с лишением свободы, совершенствование пробационного контроля за осуждёнными;

- разработка и внедрение эффективных методов деятельности пенитенциарных учреждений, направленных на реализацию прав осуждённых, совершенствование режимов отбывания наказания, усиление воспитательных мер воздействия на осуждённого;

- проблема эффективности мер ресоциализации осуждённых, т.е. реализация комплексных мероприятий, направленных на психологическое, нравственное, социально-экономическое, правовое воздействие на осуждённого

в целях его социальной реинтеграции после освобождения, т.е. исправление осуждённым тех ошибок, которые привели его к совершению уголовного деяния и лишили его возможности нормальной жизни в гражданском обществе.

Список литературы

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V // Параграф: справ. система: [Электронный ресурс] / Восточно-Казахстанский региональный центр правовой информации. Усть-Каменогорск, 2023.

2. Каримов В.Х. Актуальные вопросы исполнения наказаний, не связанных с изоляцией осуждённых от общества В.Х.Каримов // Право и политика. - 2019. - № 4. - С. 46.

3. Рахимбердин К.Х. Сравнительный анализ Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан и Минимальных стандартных правил обращения с заключёнными (Правила Нельсона Манделы): защита осуждённых от пыток и жестокого обращения в местах лишения свободы / К.Х. Рахимбердин - Алматы, 2021. - 39 с.

4. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 г. № 234-V // Казахстанская правда. 2014. 11 июля. № 134. // Параграф: справ. система: [Электронный ресурс] / Восточно-Казахстанский региональный центр правовой информации. Усть-Каменогорск, 2023.

5. Социальный Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года // Параграф: справ. система: [Электронный ресурс] / Восточно-Казахстанский региональный центр правовой информации. Усть-Каменогорск, 2023.

КОНФЛИКТЫ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ И ИХ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Оралбай С.Н.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан, asel_4747@mail.ru

В самом общем виде управление представляет собой целенаправленное регулирование социальных отношений в соответствии с объективными законами. Эффективность управленческих отношений во многом зависит от умения вовремя предотвратить и максимально конструктивно урегулировать назревающие конфликты.

Конфликт (лат. *conflictus*) — столкновение противоположно направленных, несовместимых друг с другом тенденций в сознании отдельно взятого индивида, в межличностных взаимодействиях или межличностных отношениях индивидов или групп людей, связанное с острыми отрицательными эмоциональными переживаниями.

Под конфликтами в сфере управления мы понимаем конфликты, которые возникают в системах социального взаимодействия субъектов и объектов управления.

Объективные предпосылки возникновения конфликтов в сфере управления связаны с основной задачей управленческой деятельности, которая сводится к обеспечению целенаправленной, скоординированной работы, как отдельных участников совместного труда, так и трудовых коллективов в целом. В процессе такой работы интересы субъектов социального взаимодействия не всегда совпадают, часто бывают противоположными, что и приводит к конфликтам [] 1.

Типы и виды конфликтов в организации выделяются по семи наиболее существенным признакам – источникам и непосредственным причинам возникновения, формам и степени конфликтного столкновения, коммуникативной направленности, масштабам и продолжительности, составу конфликтующих сторон, способам урегулирования, функциональной значимости.

По источникам и причинам возникновения конфликты делят на объективные и субъективные. В первом случае конфликт способен развиваться вне воли и желания его участников, просто в силу складывающихся в организации или его подразделении обстоятельств. Объектом столкновения выступает конкретная материальная или духовная ценность, к обладанию которой стремятся конфликтующие стороны. Субъекты конфликта – работники организации со своими потребностями, интересами, мотивами и представлениями о ценностях.

По формам и степени столкновения противоборство может быть открытым (спор, ссора и т.п.) и скрытым (действия исподтишка, маскировка истинных намерений и т.д.); стихийным, т.е. спонтанно возникшим, и преднамеренным, заранее спланированным или просто спровоцированным.

Конфликты по коммуникативной направленности разделяются на горизонтальные, в которых участвуют люди, не находящиеся, как правило, в подчинении друг у друга; вертикальные, т.е., участники которых связаны теми или иными видами подчинения [2].

По масштабам и продолжительности конфликты бывают локальными, вовлекая в свою орбиту часть персонала предприятия, какого-то региона или отдельно взятой отрасли, а также общие, втягивающие в конфликтное противоборство всех (или большинство) работников организации.

Большим разнообразием форм проявления характеризуется типология конфликтов по составу конфликтующих сторон. В первую очередь к этим типам относятся внутриличностные, межличностные, внутригрупповые и межгрупповые конфликты.

По непосредственным причинам возникновения конфликтные противоборства бывают организационными, эмоциональными и социально-трудовыми.

Организационные конфликты обычно возникают и протекают в пределах определенной структуры – рабочей группы, сектора, цеха, отдела, предприятия (фирмы) в целом.

В целом, организационные конфликты возникают вследствие несовпадения формальных организационных начал и реального поведения членов группы. Организационные конфликты содержат проблемы, связанные в первую очередь с организацией и условиями деятельности.

Для предотвращения организационных конфликтов равновесие элементов в структуре организации должно обеспечиваться уставными предписаниями, технологическими требованиями, надлежащей организацией труда, должностными и иными инструкциями, правилами получения и пользования необходимой информацией [3].

Эмоциональные конфликты, по большей части случаются в результате либо личностного восприятия происходящего в группе, коллективе, либо деформаций во внутригрупповом взаимодействии и отношениях, а также психологической несовместимости.

В основе социально-трудовых конфликтов лежат разногласия в мотивации деятельности разных групп работников, ухудшение экономического и статусного положения в целом или в сравнении с другими социальными группами. Как правило, социально-трудовой конфликт в той или иной мере отражает объективное противоречие, которое лежит в его основе: люди реагируют на изменения обстоятельств, соотносясь с ситуацией.

Рассмотрим формы проявления конфликтов в сфере управления. Все они связаны с объективным процессом дезорганизации в управленческой деятельности. Дезорганизация – такое состояние управленческого взаимодействия, при котором существующие групповые нормы, административно-бюрократические правила приходят в несоответствие с новыми условиями и факторами.

Состояние дезорганизации проявляется в различных формах борьбы между теми субъектами управления, которые отстаивают устаревшие формы управленческих отношений, и теми, кто выступает за приведение их в соответствие с изменившимися условиями. В конечном итоге такая борьба переходит в конфликт, который может протекать в форме несогласия, напряженности и конфронтации.

Несогласие как форма управленческого конфликта характеризуется сознательным нарушением согласованных действий, связанных с выполнением функций управления. Несогласие - это отказ определенных субъектов или объектов управления от предписанных шаблонов и норм поведения.

Напряженность как форма управленческого конфликта характеризуется резким ростом сознательных нарушений в управленческих действиях со стороны различных субъектов управления. Напряженность - это более острая форма управленческого конфликта, затрагивающая устойчивость существующей системы управления.

Конфронтация – еще более глубокая форма управленческого конфликта, характеризуется жесткой конкуренцией на почве карьерных устремлений определенных субъектов управления и применением крайних средств и методов противоборства. Конфронтация – самая острая форма управленческого конфликта, ведущая к расколу и ликвидации существующей системы управления [4].

Черты конфликтов в управлении:

- конфликт – явление осознанное.
- конфликт – явление широко распространенное, повсеместное, вездесущее.
- конфликт – прогнозируемое явление, подверженное регулированию.

Методы по упреждению и разрешению управленческих конфликтов.

Управление конфликтами – это целенаправленное воздействие по устранению (минимизации) причин, породивших конфликт, или на коррекцию поведения участников конфликта.

Управление конфликтами, как сложный процесс, включает в себя следующие виды деятельности: прогнозирование конфликтов и оценка их функциональной направленности; стимулирование и предупреждение конфликтов; регулирование конфликтов; разрешение конфликтов.

По способам урегулирования (разрешения) конфликты разделяются на антагонистические, сопровождаемые неуступчивостью и непримиримостью сторон, а также компромиссные, допускающие разновариантность преодоления расхождений, взаимосближения взглядов, интересов, целей.

Прогнозирование конфликтов – один из важнейших видов деятельности субъекта управления. Оно направлено на выявление причин данного конфликта в потенциальном развитии. Основными источниками прогнозирования конфликтов являются изучение объективных и субъективных условий и факторов взаимодействия между людьми, а также их индивидуальных психологических особенностей.

Существует пять стилей решения конфликта. Уклонение представляет уход от конфликта. Сглаживание – поведение, при котором участники максимально сглаживают конфликт, акцентируя внимание на незначительности причины возникновения конфликта. Принуждение – применение законной власти или давление с целью навязать свою точку зрения. Компромисс – уступка до некоторой степени другой точке зрения, является эффективной мерой, но может не привести к оптимальному решению. Пятый стиль – собственное решение – стиль, предпочитаемый в ситуациях, которые требуют разнообразия мнений и данных,

характеризуется открытым признанием разницы во взглядах и столкновение этих взглядов для того, чтобы найти решение приемлемое для обеих сторон [5].

Положительными, функционально полезными результатами конфликта считаются решение той проблемы, которая породила противоречие и вызвала столкновение, с учетом взаимных интересов и целей всех сторон, а также достижение понимания и доверия, укрепление партнерских отношений и сотрудничества, преодоление конформизма, покорности, стремления к превосходству.

К отрицательным, дисфункциональным последствиям конфликта относятся неудовлетворенность людей общим делом, уход от решения назревших проблем, нарастание враждебности в межличностных и межгрупповых отношениях, ослабление сплоченности сотрудников и т.п.

В техниках и методиках управления конфликтами в сфере кадрового менеджмента прослеживаются два основных направления.

К первому направлению относятся разработанные индивидуально для каждой организации целенаправленные воздействия по минимизации причин, породивших конфликт.

Второе направление – коррекция поведения участников противостояния и обучение всех сотрудников организации навыкам цивилизованного общения.

В целях предупреждения управленческих конфликтов руководителю любого ранга важно наладить обратную связь со всеми звеньями управления, а также со всеми объектами управления. Это первое необходимое условие предотвращения конфликтов в управленческой деятельности. Вторым условием предупреждения конфликтов в сфере управления является постоянная коррекция стиля, форм, средств и методов управления с учетом конкретных условий.

Все представленные и другие правила и рекомендации по предупреждению и разрешению управленческих конфликтов не являются универсальными. Необходимо применять их творчески, учитывая все факторы конфликтной ситуации, что поможет руководителю находить правильные решения и направлять конфликты в безопасное русло.

На основании вышеизложенного мы приходим к заключению, что конфликт – это нормальное проявление социальных связей и отношений между людьми, способ взаимодействия при столкновении несовместимых взглядов, позиций и интересов, противоборство взаимосвязанных, но преследующих свои цели двух или более сторон. Правильное диагностирование и прогнозирование конфликтов позволяет извлечь тот позитив, который заключен в самой природе понятия. Особенно важно уметь управлять конфликтом при командном стиле организации деятельности [6].

Основная задача управленческого звена состоит в том, чтобы придать конфликту по возможности функционально-положительный характер, свести к минимуму неизбежный ущерб от его негативных последствий.

Таким образом, конфликт является неотъемлемой частью любых социальных отношений, и от того, насколько грамотно он решается на уровне управления зависит эффективность деятельности всей организации.

Список литературы

1. Анцупов А.Я. Конфликтология в схемах и комментариях: Учебное пособие. – СПб: Питер, 2019. – 304 с.
2. Ворожейкин И.Е., Захаров Д.К., Кибанов А.Я. Конфликтология: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2019. - 238с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб: Питер, 2017. – 464 с.
4. Дейнека А.В. Стратегия управления персоналом организации. – М.: Дашков и Ко, 2019. – 292 с.
5. Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. – М.: Владос, 2015. – 176 с.
6. Светлов В.Г. Конфликтология. – СПб: Питер, 2013. – 352 с.

ӘОЖ 339.97

ҚЫТАЙ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ «БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» БАСТАМАСЫНЫҢ ОНЖЫЛДЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ

Отанова А.М., Мүтән Г.Қ.

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: altynai.otanova@mail.ru; gulnur.kairkanovna.93@mail.ru

2023 жылы Қытай көшбасшысы Си Цзиньпиннің Қазақстанның астанасы Астанада «Бір белдеу, бір жол» бастамасын жариялағанына тура 10 жыл толады.

Алдымен, Қытайдың Орталық Азиядағы сыртқы саясаты контекстінде жобаның тарихи маңыздылығын анықтау қажет. Си Цзиньпин бастамасының белгілі бір аймақтық алғышарттары болғандығын атап өткен жөн.

Біріншіден, бұл саннан сапаға көшу – сауда мен инвестициядағы жинақталған өзара әрекеттестік. Бірақ бұл өзара әрекеттестік 1990-жылдары бейберекет құрылды, ал 2000-шы жылдардан кейін Қытайдың аймақтағы сыртқы саясатының құрылымы пайда болғанымен, ол әлі де нақты, дәйекті көзқарастан гөрі әртүрлі қытайлық компаниялар мен мемлекеттік органдардың мүдделерінің синтезі болды. Қытай Орталық Азиядағы қатысуын жүйелеуге мәжбүр болды.

Екіншіден, «Бір белдеу, бір жол» аймақтағы өзгерген шындыққа жауап болды. Бұл жерде бұл бастама Қытайдың Орталық Азиядағы алғашқы стратегиясы емес екенін айта кеткен жөн. Шын мәнінде, алғашқы сынақ әрекеті Шанхай бестігі аясындағы өзара әрекеттестік болды, ол кейіннен Шанхай ынтымақтастық ұйымына айналды, онда Қытай өзінің экономикалық күн тәртібін алға тартты. Алайда мұндай «өзге» әрекеттер сәтті болмады. Өңірге енудің басқа жолын ойлап табу керек болды. Және ол екіжақты негізде өзара әрекеттесуде табылды.

Қытай басшылығы ұсынған бастама Қазақстанда және аймақтың басқа елдерінде күтілді, өйткені Қытайдың аймақтағы сыртқы саясаты белгілі бір тұжырымдаманы қажет етті: Қытай аймақта қандай мақсаттарды, қандай әдістермен жүзеге асырады және одан қандай міндеттер туындайды.

Қазақстан мен Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» аясындағы екіжақты өзара іс-қимылын ең табыстыларының бірі деп атауға болады. Оның басты себебі – Қазақстан мен Қытай басшылығының алға қойған мақсаттарының сәйкес келуі.

Қазақстан Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасының маңызды буындарының бірі болып табылады. Қытай инвестициялары аймақ дамуының қозғаушы күшіне айналып, аймақтың өзін ғана емес, сонымен бірге оның жаһандық экономикадағы орнын барған сайын өзгерте бастады. Қытаймен экономикалық ынтымақтаса отырып, аймақ елдері жаһандық экономикалық процестерге араласады [1].

Сонымен, Қазақстан «Белдеу және жол» бастамасы аясында қандай жетістіктерге жетті? деген сұраққа жауап беретін болсақ, Қазақстан үшін маңызды міндеттердің бірі қазақстандық экспорттың номенклатурасы бойынша да, осы тауар ағындарының бағыты бойынша да қазақстандық сауданы әртараптандыру болды.

Сауда бастамасының жылдарында қарама-қайшы тенденциялар байқалды. Бір жағынан, ақшалай түрде Қытайға экспортымыз айтарлықтай төмендеді. Мұның объективті себебі – шикізатқа, ең алдымен, Қазақстан экспортының негізі болып табылатын мұнай мен газға бағаның төмендеуі болды. Егер 2013 жылы Қазақстан 14,3 миллиард доллардың тауарын экспорттаса, 2023 жылы ол бар болғаны 13,16 миллиард долларды құрады. Яғни, ақшалай есептегенде экспорт әлі қалпына келген жоқ.

Қазақстан экспортының құрылымына көбірек көңіл бөлу керек. Бастама жылдарында энергетикалық емес тауарлардың үлесі айтарлықтай өсті. Келесі секторларды ерекше атап өткен жөн:

- Химпром: органикалық химиялық өнімдерді жеткізудегі Қытай нарығының үлесі 3%-дан 59%-ға дейін өсті. Бұл химия өнеркәсібінде бірқатар бірлескен инвестициялық жобалардың іске қосылуының нәтижесі екені анық.

- Агропром: Қытай нарығында ауылшаруашылық және тамақ өнеркәсібі өнімдерінің пайда болуының өзі маңызды. Қытайға экспорттың жалпы көлеміндегі сектордың үлесі 2023 жылы небәрі 4% құрады, бірақ 2013 жылы экспорт мүлде болған жоқ. Қытай нарығының Қазақстан экспортындағы үлесі майлы дақылдарда 13%-дан 33%-ға, май жеткізуде 0%-дан 57%-ға, мал азығында 3%-дан 39%-ға, жүн жеткізуде 66%-дан 85%-ға дейін өсті. Қазақстандық фермерлер Қытай нарығын ашты деуге болады. Бұл болашақта ауыл тұрғындарына қажетті табыс әкеліп, ауылдық жерлерде айтарлықтай тұрақтандырушы әлеуметтік рөл атқаратыны әбден мүмкін.

- Металлургия Қазақстанның тікелей Қытайға экспорты үшін де, жалпы біздің барлық экспортымыз үшін де нағыз тірек болды. Қытайға металдар мен рудаларды жеткізу бағаның төмендеуі кезінде және әсіресе пандемия кезінде құлдыраған экспортты қолдады. Қазақстанның кен экспортындағы Қытайдың үлесі 44%-дан 69%-ға, мыс 56%-дан 61%-ға өсті, темір экспортындағы үлес өзгеріссіз қалды (17%), мырыш (64-6%) және қорғасын (45-21%) экспорттарындағы үлес төмендеді [2].

Қытайдағы құрылыс қарқынын Қазақстан пайдалана алғаны анық. Елдің тау-кен металлургия кешені өнімдерінің экспорты Қытайдың құрылыс секторындағы қосылған құнның өсуімен қатаң сәйкестікте (шамамен 92%) өсті. Яғни, металл экспортынан түскен табысымыз Қытайдағы металдарды қажет ететін құрылыс ауқымының өсуімен байланысты болды. Осы жерде сұрақ туындайды: біз қазірдің

өзінде қалыптасып келе жатқан Қытайдың құрылыс секторын салқындатуға дайынбыз ба?

Жалпы, экспорт саласында Қазақстан екі маңызды мәселені ішінара шеше алды:

а) Мұнай экспортының моделінен бас тарту – ауыл шаруашылығы өнімдерінің, металлургияның және Қытай инвестициясымен салынған зауыттарда өндірілетін өнімдердің экспортын арттыру арқылы.

б) Соңғы жылдары Қазақстан Қытай арқылы Азия-Тынық мұхиты аймағындағы әлемдегі ең ірі нарыққа жол ашуда.

Қытайдың басқа елдерге инвестициялауға бағытталған «Белдеу және жол» бағдарламасын қабылдауымен бір мезгілде Қазақстан өзінің инфрақұрылымдық әлеуетін жаңғыртуға кірісті. Елімізде «Нұрлы жол» ұлттық инфрақұрылымдық құрылыс бағдарламасы қабылданды.

Бұл бағдарлама өнеркәсіптің шикізаттық емес секторларын жаңғыртуды қамтыды, бұл қытайлық компаниялардың шетелде өз бизнесін дамытуға ұмтылуымен сәйкес келді. Бұл бағдарлама бойынша көптеген жобалар бастапқыда қытайлық инвесторлармен бірлескен жобалар ретінде әзірленді.

Қытайдан Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың таза ағынына қарасақ, теріс сандарды көреміз. 2015-2020 жылдар аралығындағы ұзақ уақыт ішінде инвестицияның таза ағыны байқалды. Дегенмен, таза инвестициялық баланс толықтай дұрыс көрсеткіш емес екенін түсіну қажет. Оған сондай-ақ өткен жылдарда іске қосылған жобалардан (2000-шы жылдардағы көптеген мұнай жобалары) кірістерді, сондай-ақ әлемдік нарықтардағы бағаның көтерілу кезеңінде шикізатты сатудан түскен үстеме пайданы алу кіреді. Мәселе капиталдың кетуінде емес, қытайлық компаниялардың Қазақстанда тапқанын қазақ экономикасына инвестициялайтын жерінің жоқтығында.

Дегенмен, саудадағы сияқты, инвестициялық құрылымды мұқият қарастыру қажет. Міне, 2013 жылы Қытай Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіне мүлде инвестиция салмаған болса, 2023 жылы Қытай 2,9 миллиард доллар инвестиция салып, біздің өңдеу өнеркәсібіне шетелдік инвесторлар арасында үшінші орында тұрғанын көреміз. Бұл жерде шынымен де айта кететін бір жайт, Қытайдың Қазақстан өнеркәсібіне құйылған инвестициясының басым бөлігі капиталға тікелей қатысудан (500 миллион доллар) емес, қарыздық құралдардан (2,4 миллиард доллар) келеді. Бұл елдегі инвестициялық ахуал мәселесін әшкерелейді – қытайлық инвесторлар Қазақстанға тікелей емес, қазақстандық немесе бірлескен компанияларға несие беру арқылы келгенді жөн көреді. Бұл несиелердің басым бөлігі Қазақстанның Даму Банкі демеушілік ететін жобаларға тиесілі болса керек [3].

Жалпы алғанда, Қытайдың Қазақстан экономикасына салған инвестициясы мынадай нәтижелерге әкелді:

а) Қосылған құны жоғары экономика секторын ұлғайту. Қазақстан өнеркәсібінде не ішкі нарыққа, не Қытайға экспортқа бағытталған өндіріс орындары құрылды.

б) Еліміздің барлық аймақтарының дамуы. Жетілдірілген жобалар периферияны дамытады, бұл барлық капитал екі астанада жинақталатын орталыққа бағытталған елде маңызды.

в) Көлік инфрақұрылымын дамыту. Бұл қазірдің өзінде оңтүстік Қазақстан, Шыңжаң, Қырғызстан және Өзбекстан арасындағы байланыстың жақсаруына әкеліп соқты, бұл осы аймақтар арасындағы орта қашықтықтағы саудаға оң әсер етті.

Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасы бірлескен экономикалық ынтымақтастықты институционалды түрде қалыптастырып, оған белгілі бір секторларды: транзиттік инфрақұрылымды және жергілікті және қытайлық нарықтарға бағытталған өндірісті дамытуға нақты назар аударды.

Қазақстан өзінің өнеркәсіптік саясатын күшейту үшін Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» шеңберіндегі өз экономикасына қызығушылығын пайдаланды. Қазақстан билігі Қытай инвестициясын өнеркәсіпті жаңғыртуға пайдаланды, бұл Қазақстан экономикасының жалпы өнімділігін арттырды. Сондай-ақ күшті саяси байланыстарды пайдалана отырып, Қазақстан өз компаниялары үшін Қытай нарығын аша алды. Әзірге Қытаймен экономикалық өзара іс-қимылды одан әрі арттыру үшін жағдай қолайлы [4].

«Бір белдеу, бір жол» бастамасының болашағына келетін болсақ, барлығы Қытайдың қолында. Осы бастама арқылы Қытай қаласа да, қаламаса да бүкіл Еуразия құрлығының құрылымының бас сәулетшісі болды. Алайда, бастама шеңберінде Қытай табиғи түрде өзінің ұлттық мүдделерінен шықты. Қытайдың ұлттық мүдделері мен оның серіктестерінің мүдделері бірін-бірі толықтыратын жағдайларда «Бір белдеу, бір жол» сәтті болады. Алайда қазір Қытайдың алдында бастаманы посткеңестік кеңістіктегі елдердің жаңа мүдделерімен, атап айтқанда, қайта индустрияландыру бағытымен үйлестіру міндеті тұр. Және бұл жерде «Бір белдеу, бір жол» тұжырымдамасын қайта қарау керек. Ол Қытай мен қатысушы елдердің ұлттық мүдделері сәйкес келген кезде ғана қолданылмай, әмбебап болуы керек. Бұл бастама Қытайдың көшбасшылық мәртебесіне жетуіне көмектесуде өте тиімді болды. Бірақ өз мәртебесін сақтау үшін көшбасшы өзінің мүдделері мен бастамаға қатысушы елдердің саясаты арасында ымыраға келуге тиіс. Қытай бұл дилемманы қалай шешетіні «Бір белдеу және жол» бастамасының болашағын анықтайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Инициатива "Один пояс, один путь": на благо народов Казахстана и Китая - [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.dknews.kz/ru/shelkovyy-put/288182-iniciativa-odin-poyas-odin-put-na-bлаго-narodov>
2. 中国和哈萨克斯坦的故事 | 周晓沛主编. — 北京: 五洲传播出版社, 2016. — 210 页.
3. «Қазақстан-Қытай: тату көршілік және өзара тиімді ынтымақтастықтың отыз жылдығы». Авторлық ұжым. — Нұр-Сұлтан: Қытайды зерттеу орталығы, «Prime Interprise» баспасы, 2022. — 490 б.
4. Обзор китайско-казахстанских отношений - [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://kz.china-embassy.gov.cn/rus/zhgx/zhgxgk/>

ҚЫТАЙ ДАМУЫНЫҢ ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ

Отанова А.М., Мүтән Г.Қ.

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: altynai.otanova@mail.ru; gulnur.kairkanovna.93@mail.ru

Әлемдік экономикалық өсудің маңызды қозғаушы күші бола отырып, Қытай экономикасы тұрақтылық пен өміршеңдікке толы және бүкіл әлемнің назарын аударды. Соңғы 10 жылда Қытай экономикасын қайта құрылымдау айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді. Қытайдың өңдеуші өнеркәсібінің қосылған құны 22,5%-дан әлемдік қосылған құнның шамамен 30%-ын құрады, салалардың қосылған құнындағы жоғары технологиялық өндірістер мен жабдықтар өндірісінің белгіленген мөлшерден жоғары үлесі 2012 жылғы 9,4% және 28% - дан 2021 жылы сәйкесінше 15,1% және 32,4%-ға дейін өсті; түпкілікті тұтыну шығындарының үлесі 2021 жылы 65,4% - ға жетті, бұл 2012 жылмен салыстырғанда 10 пайызға өсіп, экономикалық өсудің алғашқы қозғаушы күші болды; негізгі капиталға салынған инвестициялар жылына орта есеппен 9,4%-ға өсіп, экономиканың үздіксіз жұмысын, экономикалық өсуге ықпал етуді және ұсыныс құрылымын оңтайландыруды тиімді қолдау кезінде шешуші рөл артып келеді. Оксфорд университетінің Технологияларды дамыту және менеджментті зерттеу орталығының директоры, Британдық қоғамдық ғылымдар академиясының академигі Фу Сяолан Қытайдың инновациялық даму жолы, оның үкіметі де, нарығы да соңғы онжылдықта Қытайдың экономикалық дамуына үнемі жаңа серпін беріп, басқа елдерге үлгі болды деп санайды [1].

Соңғы онжылдықта Қытай жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табысқа жаңа секіріс жасады. 53,9 триллион юаньнан 114,4 триллион юаньға дейін бұл Қытайдың 2012 жылдан 2021 жылға дейінгі жалпы өндірісінің өсу қарқыны және қазіргі уақытта әлемде екінші орында. 2021 жылы Қытайдағы жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс (ЖҰӨ) 11 890 АҚШ долларына жетті, бұл 2012 жылмен салыстырғанда 1 есе өсті. Дүниежүзілік банк жариялаған жан басына шаққандағы ЖҰӨ рейтингінде Қытай 2012 жылы 112-ші орыннан 2021 жылы 68-ші орынға көтеріліп, төрт позицияға жоғарылады [2].

Соңғы онжылдықта Қытайдың жоғары деңгейдегі ашықтығы тұрақты түрде алға жылжыды. Қытай 140-тан астам елдер мен аймақтардың ірі сауда серіктесі және тауар саудасындағы әлемдегі ең ірі ел болды; шетелдік капиталды жыл сайын нақты пайдалану 700 миллиард юаньнан 1,15 триллион юаньға дейін өсті, ал шетелдік инвестициялар 0,6 триллион АҚШ доллардан 2,7 триллион АҚШ долларға дейін өсті. Қытай 152 елмен және 32 халықаралық ұйыммен «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясында 200-ден астам келісімге қол қойды. 20-дан астам еуропалық елдерге келетін Қытай-Еуропа пойыздарының көлемі халықаралық өндіріс тізбегінің тұрақтылығы мен үздіксіздігін сақтай отырып, өсуі жалғасуда. Қолайсыз ағымдарға тап болған экономикалық жаһандану жағдайында Қытай, «Қытайдың халықаралық импорттық тауарлар көрмесі» сияқты экономикалық және сауда іс-

шараларын сәтті өткізіп, әлемдік тауарларды біріктіріп, сауда-саттықты дамыта отырып, даму синергиясын жинады [3].

Қытайдың әлеуметтік ғылымдар академиясы 2023 жылы Қытайдың экономикалық өсуінің нақты қарқыны 5,1% құрайды деп болжады. Қытай Ғылым академиясы 6% деп болжады. Көпжақты институттар деңгейінде Дүниежүзілік банктің болжамы 4,3 пайызды, Халықаралық валюта қоры - 4,4 пайызды, экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) - 4,6 пайызды, Еуропалық Одақ - 5,2 пайызды құрайды. Екі зерттеу институты - Nikkei Asia және экономикалық барлау департаменті (EIU) - Қытай экономикасы сәйкесінше 4,7% және 5,2% өсетінін айтты. JPMorgan Chase & Co инвестициялық банктерінің арасында 4,3%, Goldman Sachs 4,5%, BNP Paribas және ING 5% және Morgan Stanley 5,4% деңгейінде болады деп болжанды. Осылайша, ең төменгі болжам - 4,3%, ең жоғары - 6%, медиана - 5% және орташа - 4,9% құрады [1].

Жалпы, әлем қазір төмен инфляция кезеңінен жоғары инфляция кезеңіне енді. Инфляцияны ұстап тұрудың ұзақ мерзімді шығындары бағаны бақылаудың қысқа мерзімді шығындарынан әлдеқайда жоғары екенін ескере отырып, инфляцияны бақылау қажет, бірақ бұл экономикалық өсуді әлсіретіп, стагфляцияны күшейтуі мүмкін. Стагфляциялық рецессия әлемде дами ма, жоқ па, негізінен үш факторға байланысты: біріншіден, инфляция қаншалықты терең тамыр жайған; екіншіден, ақша-несие саясатының қатаюы нақты пайыздық мөлшерлемелерді төмендете ала ма; үшіншіден, бағалар мен жалақы спираль түрінде өсе ме. Жақсы жаңалық - инфляцияның бұл кезеңі ақша-несие саясатын қалыпқа келтіруге жағдай жасады, ал еңбек нарығындағы жағдайды жеңілдету ақша-несие саясатын қатаңдатуға мүмкіндік берді. Америка Құрама Штаттарында стагфляция болса да, бұл толық жұмыс уақытындағы стагфляция болуы мүмкін. Бұл ерекше комбинация экономистер тарапынан түсіндіруді қажет етеді, сондықтан теориялық инновациялар үшін жаңа мүмкіндік болып табылады [4].

Қазіргі уақытта әлемдік экономиканың жұмысының әртүрлі қысқа мерзімді проблемалары мен ұзақ мерзімді факторлары бір-бірімен байланысты, ал қысқа мерзімді белгісіздік факторлары пайда бола береді, терең қайшылықтар мен құрылымдық проблемалар барған сайын артып келеді, өткенмен салыстырғанда жаһандық өсудің қолайсыз факторлары айтарлықтай өсті. Әлемдік экономика төмендеу жолында қалады. Халықаралық валюта қоры 2023 жылы әлемдік ЖІӨ-нің үштен бірін құрайтын елдерде рецессияны күтуде.

Болашақта әлемдік экономиканың өсу қарқыны одан әрі төмендейді деп айтуға болады. 2022 жылғы қыркүйекте ЭЫДҰ-ның болжамды деректері 2023 жылы әлемдік экономиканың өсу қарқыны 2,2% - ды құрағанын көрсетті, бұл агенттіктің маусым айындағы болжамынан 0,6 пайыздық тармаққа төмен. Қазан айында ХВҚ-ның болжамды деректері 2023 жылы әлемдік экономиканың өсу қарқыны 2,7% - ды құрағанын көрсетті, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 0,5 пайыздық тармаққа төмен, экономикасы дамыған елдер 1,1% - ға, ал дамушы елдер мен дамушы елдер 3,7% - ға өсті. 2023 жылғы қаңтарда Дүниежүзілік банк әлемдік экономиканың өсу қарқынын 2023 жылға қарай 1,7 пайызға дейін күрт төмендетті, ал дамыған экономикаларда – 0,5 пайыз, ал дамушы нарықтар мен дамушы елдерде – 3,4 пайызды құрады [2].

2022 жыл Қытай мен Қазақстан арасындағы қатынастардың даму тарихындағы маңызды кезең болып табылады. 2022 жылдың қыркүйегінде ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин Қазақстанға Тарихи мемлекеттік сапармен келді және екі мемлекет басшылары бірлескен мәлімдемеге қол қойды, онда өзара сенім мен ынтымақтастыққа негізделген біртұтас тағдыры бар Қытай-Қазақстан қоғамдастығын бірлесіп құру туралы жариялады.

2023 жылы екі елдің экономикалық және сауда инвестициялары тұрақты түрде өсуде, өндірістік қуаттардың ынтымақтастығы жемісті болуда, өзара байланыс жоғары деңгейде, жаңа өнеркәсіптік кооперация өсуде, Қытай мен Қазақстан арасындағы сауда көлемі рекордтық 31,1 млрд АҚШ долларынан асады деп болжануда, Қытай-Еуропа пойыздарының саны және Қазақстан арқылы жүк тасымалдау көлемі рекордтық деңгейге жетеді, ал бірқатар негізгі «Атырау» мұнай-химия кешенінің жобасы, Қызылорда облысындағы шыны зауытының жобасы сияқты ынтымақтастық жобалары, Алматы облысында қуаты 60 МВт болатын «Шерек» жел энергетикасы жобасы оң прогреске қол жеткізді [5].

2023 жыл - Қытай-Қазақстан қатынастарының кезекті «Алтын отыз жылының» бірінші жылы, сондай-ақ «Бір белдеу, бір жол» бастамасының он жылдығы. Екі мемлекет басшыларының стратегиялық басшылығымен Қытай мен Қазақстан даму стратегияларының тоғысуын нығайтады, даму саласындағы жаһандық бастамаларды бірлесіп іске асырады, бірлесіп «Бір белдеу, бір жолды» сапалы тұрғызады, дәстүрлі салалардағы ынтымақтастықты нығайтады, ірі деректер, жасанды интеллект, цифрлық қаржы, электрондық коммерция, жасыл энергетика және басқа да салаларда өсудің жаңа нүктелерін дамытатын болады, сондай-ақ аймақтық және әлемдік экономикаға қосымша серпін береді [6].

Әлемдік экономиканың дамуының ағымдағы белгілерін ескере отырып және әртүрлі факторлардың ықтимал әсерін ескере отырып, осы баяндамада әлемдік экономиканың қалпына келуі Халықаралық валюта қоры мен Дүниежүзілік Банктің күткенінен төмен болатын үлкен қысымға тап болуы мүмкін, ал сатып алу қабілетінің паритеті (ПОҚ) бойынша әлемдік экономиканың өсу қарқыны 2,5-тен төмен түсуі мүмкін деп пайымдалады, бұл ретте әлемдік экономиканың өсу қарқынының күрт төмендеуі мүмкіндігі жоққа шығарылмайды, ал кейбір ірі экономикаларда тіпті экономикалық құлдырау байқалуы мүмкін. Орта және ұзақ мерзімді перспективада әлемдік экономика орташа және баяу өседі. Алдағы 3-5 жылда әлемдік экономиканың өсу қарқыны шамамен 3% деңгейінде қалады, дамыған және дамушы экономикалардың өсуінің екі жылдамдықты моделі сақталады және әртүрлі елдер мен аймақтар арасындағы экономикалық өсудің дифференциациясы әлі де маңызды болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Analysis: China's economy and its influence on global markets, article | September 18, 2023. - Режим доступа: <https://www.usbank.com/investing/financial-perspectives/market-news/chinas-economic-influence.html>

2. China's Contribution to World Economy, 2021-10-23. - Режим доступа: http://np.chinaembassy.gov.cn/eng/78085/bd/200410/t20041027_1998103.html

3. The World Bank In China. — Режим доступа: <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#2>

4. World Economy and International Business: Theories, Trends, and Challenges / ed. by A. Bulatov. — Contributions to Economics. — Springer, Cham, 2023. — 830 p.

5. 打造连接欧洲与中国及其他亚洲国家的国际过境运输走廊—互联互通助力哈萨克斯坦经济发展 (共建“一带一路”·第一现场), 《 人民日报 》 (2023年08月10日第03 版) | Режим доступа: http://paper.people.com.cn/rmrb/html/202308/10/nw.D110000renmrb_20230810_1-03.htm

6. 张霄大使接受中新社专访：中哈共建“一带一路”何以成典范？2023-10-11. - Режим доступа: http://kz.china-embassy.gov.cn/sgxx/sgdt/202310/t20231011_11159180.htm

УДК 336 (075.8)

**УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ В ПЛАНИРОВАНИИ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕАЛЬНОГО
СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ**

Пердебек А.Б.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан, asel_4747@mail.ru

Финансовые риски — это вероятность потери денежных ресурсов. По своей природе они спекулятивны, поэтому в зависимости от решений собственников или менеджеров бизнеса могут привести к положительному или отрицательному исходу. Самая высокая вероятность таких убытков в сомнительных операциях. Их влияние проявляется в 2 основных сферах: формирование уровня доходности хозяйственных операций предприятия; уровень убытков или угроза банкротства. Анализируя отечественные условия ведения бизнеса, среди самых опасных выделяют рыночные, кредитные и валютные риски. Так велика вероятность непредсказуемых изменений конъюнктуры рынка, потери платежеспособности партнера. Сложность управления ими состоит в том, что зарубежные методики необходимо адаптировать.

Управление финансовыми угрозами предприятия основано на 8 базовых принципах, которые вытекают из теории риск-менеджмента. Согласно ей все возможные неблагоприятные события и связанные с ними финансовые потери независимы друг от друга. Поэтому нейтрализовать их лучше по отдельности. Также если размер возможных убытков превышает размер ожидаемого дохода по операции, ее лучше не осуществлять.

Главная цель системы финансового риск-менеджмента — это поддержание стабильности предприятия в процессе его развития, минимизация убытков в хозяйственных операциях. Поэтому она должна решать следующие задания:

Выявление наиболее значимых угроз, слабых мест в деятельности предприятия. Многофакторная оценка всех возможных угроз, их вероятности, ожидаемого ущерба. Разработка мер по нейтрализации или минимизации принимаемых угроз. Видов денежных рисков много, поэтому выявить и идентифицировать нужно каждый из них. Поэтапность управления ими — залог успеха работы всей системы в целом.

Финансовый риск предприятия представляет собой возможность появления непредусмотренных финансовых потерь в ситуации неопределенности условий финансовой деятельности предприятия.

Актуальность выбранной для исследования темы заключается в эффективности управления финансовыми рисками предприятия. Это управление играет активную роль и обеспечивает надежное достижение целей финансовой деятельности предприятия. Способность эффективно влиять на риски дает возможность успешно функционировать предприятию, иметь финансовую устойчивость, высокую конкурентоспособность и стабильную прибыльность.

Цель данного исследования заключается в изучении понятия «финансовый риск», методов управления финансовыми рисками, а также механизмов нейтрализации данных рисков в организации.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи: рассмотреть сущность и классификацию финансовых рисков предприятия; принципы и политику управления финансовыми рисками предприятия.

Объектом исследования является деятельность предприятия.

Предметом исследования являются финансовые риски предприятия.

Финансовая деятельность предприятия во всех ее формах связана с множественными финансовыми рисками, уровень воздействия которых на итоги данной деятельности и степень финансовой безопасности значимо растет в настоящее время. Риски, сопровождающие деятельность предприятия и генерирующие финансовые угрозы, соединяются в особенную группу финансовых рисков, играющих значимую роль в общем «портфеле рисков» предприятия. Портфель – это инструмент, при помощи которого обеспечивается устойчивость дохода при наименьшем риске [1].

Принято различать следующие разновидности финансового риска:

1. Кредитный риск – опасность неуплаты предприятием основного долга и процентов по нему.

2. Процентный риск. Этот вид риска подразумевает опасность потерь, связанную с неожиданным изменением ставки рефинансирования на финансовом рынке.

3. Валютный риск – это недополучение предусмотренных доходов в результате изменения обменного курса иностранной валюты.

4. Ценовой риск – несет возможность для предприятия финансовых потерь, связанных с негативным изменением ценовых индексов на активы.

5. Риск упущенной выгоды. Означает возможность недополучения прибыли в результате неосуществления запланированной финансовой операции.

6. Инвестиционный риск – вероятность появления финансовых потерь в процессе осуществления инвестиционной деятельности организации (риск реального инвестирования и риск финансового инвестирования).

7. Налоговый риск – возможность понесения налогоплательщиком финансовых потерь, связанных с процессом уплаты и оптимизации налогов [2].

Управление финансовыми рисками предприятия основывается на принципах и методах оценки различных видов финансовых рисков и нейтрализации их возможных неблагоприятных финансовых последствий.

Главной целью управления финансовыми рисками является обеспечение финансовой безопасности предприятия в процессе его становления и предотвращение вероятного понижения его рыночной стоимости.

Рассмотрим методы управления риском:

1. Упразднение заключается в отказе от совершения рискового мероприятия.

2. Предотвращение потерь и контроль как метод управления финансовым риском означает определенный набор последующих действий, которые обоснованные потребностью предотвратить негативные последствия, уберечься от случайностей, контролировать их размер.

3. Сущность страхования выражается в том, что предприятие готово отказаться от части доходов, лишь бы избежать риска, т. е. оно готово заплатить за снижение риска до нуля.

4. Поглощение состоит в признании ущерба и отказе от его страхования. К поглощению прибегают, когда сумма возможного ущерба незначительно мала и ей можно пренебречь.

Алгоритм управления финансовыми рисками предприятия:

– определение и анализ факторов, влияющих на финансовую устойчивость предприятия

– создание информационно-статистической базы по основным группам факторов, влияющих на финансовую устойчивость предприятия

– оценка финансовых рисков предприятия;

– расчет возможных финансовых потерь из-за поступления рискованных ситуаций;

– разработка комплекса мер по снижению финансовых рисков;

– реализация мероприятий по снижению уровня финансовых рисков в деятельности предприятия.

Управление финансовыми рисками основывается на определенных принципах, основными из которых являются:

1. Осознанность принятия рисков. Предприятие должно осознанно идти на риск, если оно надеется получить доход от осуществления своей деятельности.

2. Управляемость принимаемыми рисками. В состав портфеля входят те риски, которые легче всего нейтрализовать в процессе управления, в таком случае будет легко создать условия для обеспечения стабильного дохода при наименьшем риске.

3. Независимость управления отдельными рисками. Финансовые потери по различным видам рисков независимы друг от друга и в процессе управления ими должны нейтрализоваться индивидуально.

4. Соизмеримость уровня принимаемых рисков с уровнем доходности приводимых операций. Данный принцип заключается в том, что предприятие имеет возможность брать на себя исключительно те риски, уровень которых является адекватной величиной доходности, которую ожидает предприятие.

5. Учет временного фактора в управлении рисками. Предприятию нужно учитывать степень времени в управлении рисками, ведь чем меньше будет затрачиваться времени на осуществление операции, тем меньше будет размер влекущих за ней финансовых рисков.

6. Учет стратегии предприятия в процессе управления рисками. Система управления финансовыми рисками должна основываться на общих критериях и подходах, которые разрабатывает само предприятие.

На основании рассмотренных выше принципов создается политика управления финансовыми рисками.

Политика управления финансовыми рисками на предприятии предусматривает:

- определение отдельных видов финансовых рисков, связанных с деятельностью предприятия;

- оценку вероятной частоты появления финансовых рисков в будущем периоде. Данная оценка выполняется разными методами с применением большой системы показателей;

- оценку возможных финансовых потерь, связанных с отдельными рисками. В соответствии с оценкой возможных финансовых потерь производится группировка финансовых рисков;

- установление предельного значения уровня рисков по отдельным финансовым операциям;

- внутреннее и внешнее страхование финансовых рисков;

- оценку эффективности страхования финансовых рисков.

При помощи политики управления финансовыми рисками разрабатываются мероприятия по нейтрализации для устранения угрозы риска и его неблагоприятных последствий, связанных с осуществлением различных моментов хозяйственной деятельности.

Следует также отметить, что основным способом минимизации риска в условиях рыночной экономики является диверсификация. Диверсификация – это метод управления финансовыми рисками, заключающийся в распределении рисков по различным видам активов с целью снижения их концентрации. Диверсификация применяется, чтобы ослабить негативные финансовые последствия особых видов рисков.

Процесс управления финансовыми рисками поможет предприятию достичь целевых показателей прибыльности и рентабельности, а также предотвратить нерациональное использование ресурсов.

Проблема управления финансовым риском является одной из ключевых в деятельности предприятия. Она связана с возможностью потери устойчивого финансового положения предприятия в процессе деятельности и составляет неизбежный элемент принятия любого хозяйственного решения.

Список литературы

1. Лукьяненко А.В., Кузьмичева И.А. УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 8-1. – С. 129-131; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7055> (дата обращения: 09.10.2023).
2. Бригхэм Ю. Финансовый менеджмент: в 2 т. / Ю. Бригхэм, Л. Гапенски; пер. с англ. - СПб.: Экономическая школа, 2017. - Т. 2. - 669 с.

УДК 330.16

СОЦИАЛЬНАЯ ИНЖЕНЕРИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ

Подгорнова А.В.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор лектор,
магистр экономики

Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: sasha_podgornoff@mail.ru

В данной статье рассматривается важный аспект современного менеджмента - влияние социальных факторов на организацию и способы их использования для достижения целей. Приводятся примеры практического применения социальной инженерии в организациях, понимание культурных особенностей сотрудников и их межличностных отношений может быть полезным инструментом при принятии управленческих решений.

Кроме того, статья обсуждает этическую составляющую социальной инженерии. Автор подчеркивает необходимость баланса между желаемыми результатами и уважением к правам и достоинству сотрудников. Это означает, что социальная инженерия должна быть применена грамотно и ответственно, с учетом общественных норм и ценностей.

Социальная инженерия (social engineering) или «атака на человека» — это совокупность психологических и социологических приёмов, методов и технологий, которые позволяют получить конфиденциальную информацию. Если взглянуть на социальную инженерию с точки зрения организации, то она может предоставить значительные преимущества, но также представляет потенциальную угрозу безопасности.

В книге «Социальная инженерия и социальные хакеры» этот термин представлен следующим образом: - «Социальная инженерия – это за редким исключением почти всегда игра на людских пороках и слабостях. К редким исключениям можно отнести, к примеру, излишнюю доверчивость. Хотя и здесь как сказать».

Ключевым моментом при использовании социальной инженерии в организации является обеспечение безопасности данных и информации. Политика организации должна устанавливать четкие правила и процедуры, касающиеся обработки чувствительной информации и ее предоставления третьим лицам. Важно также обучать сотрудников организации, чтобы они были внимательны к

подозрительным запросам или ситуациям, где могут задействоваться социальные инженеры.

Люди использовали социальную инженерию с древних времён. Например, в Древнем Риме и Древней Греции очень уважали специально подготовленных ораторов, способных убедить собеседника в его «неправоте». Эти люди участвовали в дипломатических переговорах и работали на благо своего государства.

Спустя много лет, к началу 1970-х годов стали появляться телефонные хулиганы, нарушавшие покой граждан просто ради шутки. Но кто-то сообразил, что так можно достаточно легко получать важную информацию. И уже к концу 70-х бывшие телефонные хулиганы превратились в профессиональных социальных инженеров (их стали называть синжерами), способных мастерски манипулировать людьми, по одной лишь интонации определяя их комплексы и страхи.

Одной из основных целей социальной инженерии в организации является получение доступа к конфиденциальной информации. Хакеры и злоумышленники могут использовать техники социальной инженерии для обмана сотрудников и получения доступа к системам и данным. Например, злоумышленник может выдавать себя за сотрудника ИТ-отдела и попросить пользователей предоставить пароли или другую ценную информацию. Тем самым, социальная инженерия может вызвать серьезные проблемы в безопасности организации.

Существует несколько методов атак в области социальной инженерии.

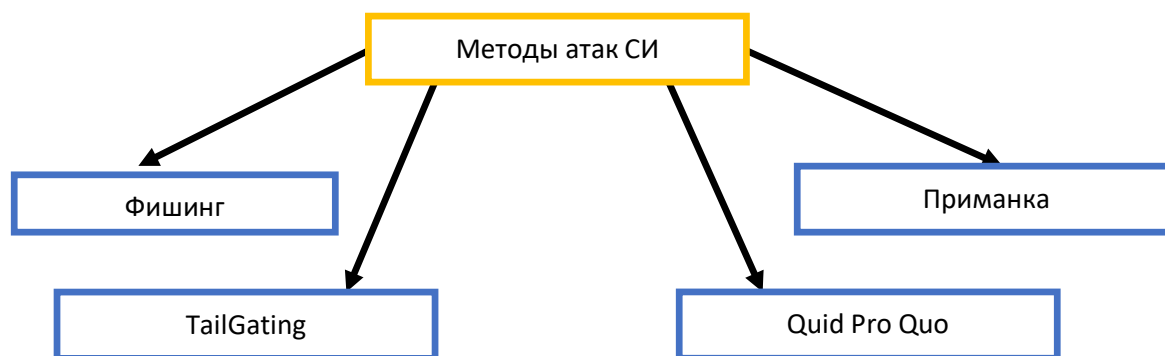

Рисунок 1 - Методы атак в области социальной инженерии
Составлено автором на основе {2}

Quid Pro Quo. Цель атаки – обмануть жертву, заставив ее поверить в то, что проблема существует на ее стороне, например, с компьютером, банковским счетом или страховкой. Злоумышленник пытается запугать жертву, убедить ее в том, что проблема действительно серьезная, и в какой-то момент предлагает решение проблемы, например, "все наладится" или "просто проверьте логин/пароль от своего счета, номер страховки или удостоверения личности".

TailGating. Является одной из самых творческих типов атак в СИ. В этом случае злоумышленнику требуется несанкционированный физический доступ в здание или офис компании. Здесь возможны различные случаи. Например, злоумышленник может войти в здание под видом известного курьера и попросить

разрешения пройти, или вежливо попросить сотрудников офиса открыть ему дверь, так как он забыл дома свою пропускную карту и опаздывает на встречу.

Атака типа «приманка». Атака похожа на фишинговые атаки. Основное отличие заключается в том, что жертве предлагается некая выгода или бонус в обмен на некоторую информацию, например, аутентификационные данные. Например, вход на ресурс с помощью логина/пароля позволяет бесплатно слушать музыку в течение полугода на известном сайте.

Фишинг. Фишинг остается одной из самых распространенных типов социальных атак, которые используют злоумышленники и пентестеры. Особенностью фишинговых атак является то, что злоумышленники создают в присылаемом письме иллюзию его важности и срочности действий, которые должны предпринять жертвы. Цель проведения фишинговой атаки может быть разная: получение первоначального доступа к внутренней инфраструктуре целевой компании, распространение троянов, шифровальщиков и других вредоносных программ. Но развитие ИБ заставляет постоянно менять и модифицировать концепции атак данного типа.

Социальная инженерия также может играть положительную роль в организации. Правильное использование тактик и методов социальной инженерии может помочь повысить эффективность коммуникации внутри коллектива, улучшить вовлеченность сотрудников и даже повысить успех в реализации проектов.

Применение социальной инженерии может быть полезным в организации для различных задач:

Рисунок 2 - Применение социальной инженерии

Составлено автором на основе {3}

Повышение безопасности: Социальные инженеры могут использоваться для проверки уровня безопасности организации, проводя тестирование по проникновению и анализу уязвимостей. Они могут осуществить попытку получения несанкционированного доступа к информационным системам или помочь тренировать персонал в устранении проблемных мест.

Улучшение кадровой политики: Социальная инженерия может применяться для разработки лучшей кадровой политики, включая улучшение процесса найма, обучение персонала и управление конфликтами. Она может быть использована для

выявления и выведения сотрудников, не соответствующих организационной культуре.

Разработка маркетинговых стратегий: Социальная инженерия может применяться для анализа поведения клиентов и разработки маркетинговых стратегий. Это может быть использовано для определения, какие маркетинговые приемы наиболее эффективны для привлечения клиентов и удержания их после сделки.

Разработка стратегий управления изменениями: Социальная инженерия может помочь организациям в разработке стратегий управления изменениями, особенно при внедрении новых технологий или систем. Она может быть использована для предотвращения сопротивления персонала посредством учета их потребностей, предвидения возможных проблем и разработки плана действий для минимизации сопротивления.

С развитием ИБ технологий и систем защиты инфраструктуры компаний хакеры больше отдают предпочтение техникам социальной инженерии и успешно используют их в своих атаках. Ниже представлена статистика категории и объекты атак социальных инженеров.

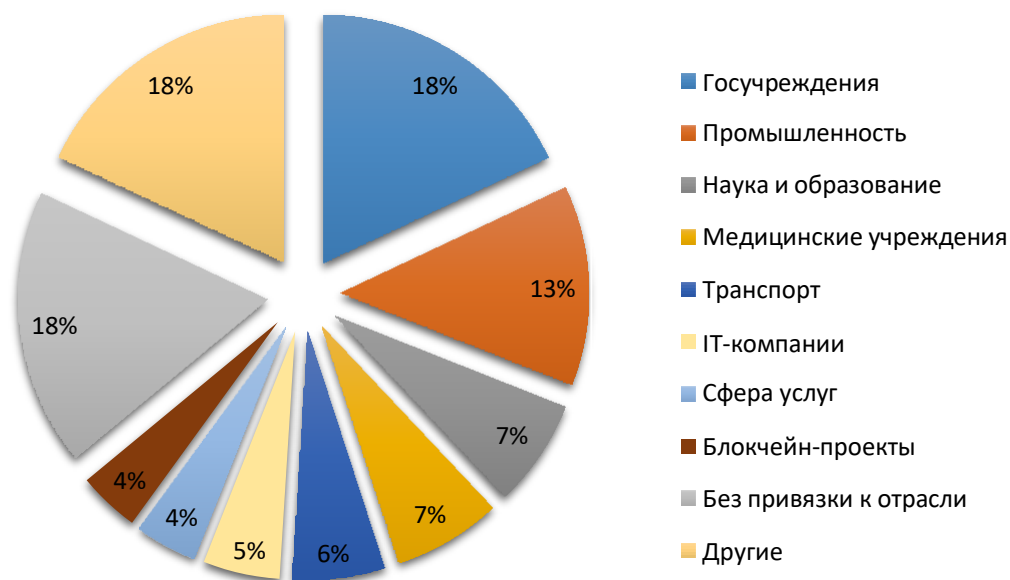

Рисунок 3 – Категории жертв среди организаций (2022 г.)

Составлено автором на основе {5}

Во II квартале 2022 года количество атак осталось на уровне I квартала. Это обусловлено продолжением обострившегося противостояния в киберпространстве и возобновлением активности шифровальщиков. Чаще всего кибератакам подвергались государственные и научно-образовательные учреждения, организации промышленного сектора учреждения. Заметно увеличение числа атак на транспорт.

В рассматриваемый период наблюдались массивные атаки на веб-ресурсы, проводимые организованными группами хактивистов. Злоумышленники стали чаще использовать фишинговые сайты и торрент-площадки для распространения ВПО. Более чем две трети атак, которые приводили к нарушению основной деятельности организаций, были вызваны потерей доступа к инфраструктуре или

данным. В большей мере это обусловлено атаками шифровальщиков, действия которых делали невозможным стабильное функционирование систем. Так, атака вымогателей на систему здравоохранения Гренландии практически полностью парализовала работу медицинских учреждений по всему острову.

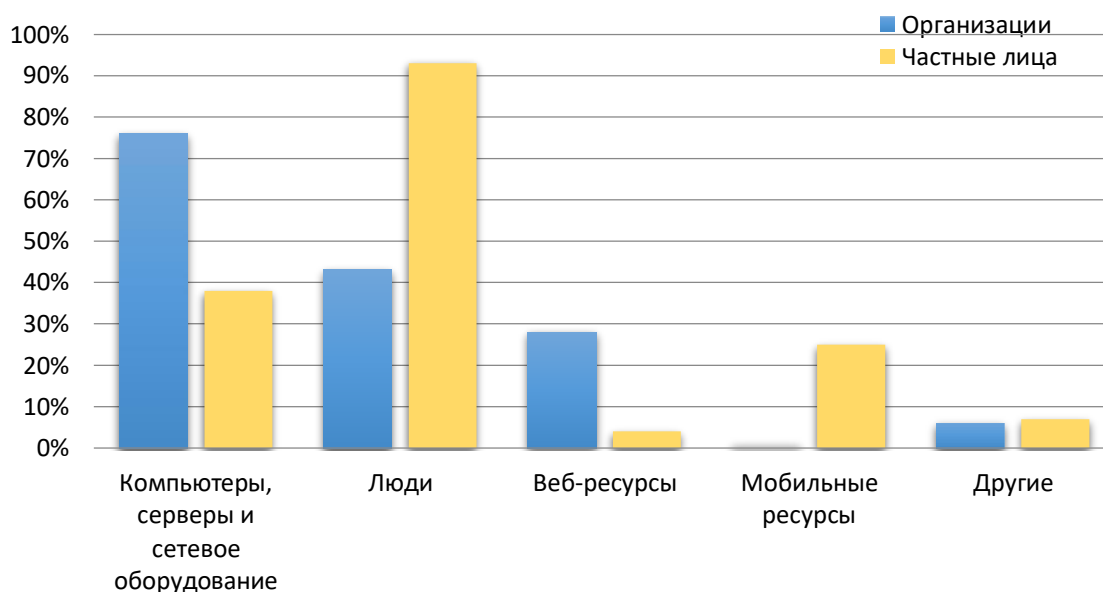

Рисунок 4 – Объекты атак (2022 г.)

Составлено автором на основе {5}

Если вы не хотите стать очередной жертвой социальных инженеров, рекомендуем соблюдать следующие правила защиты:

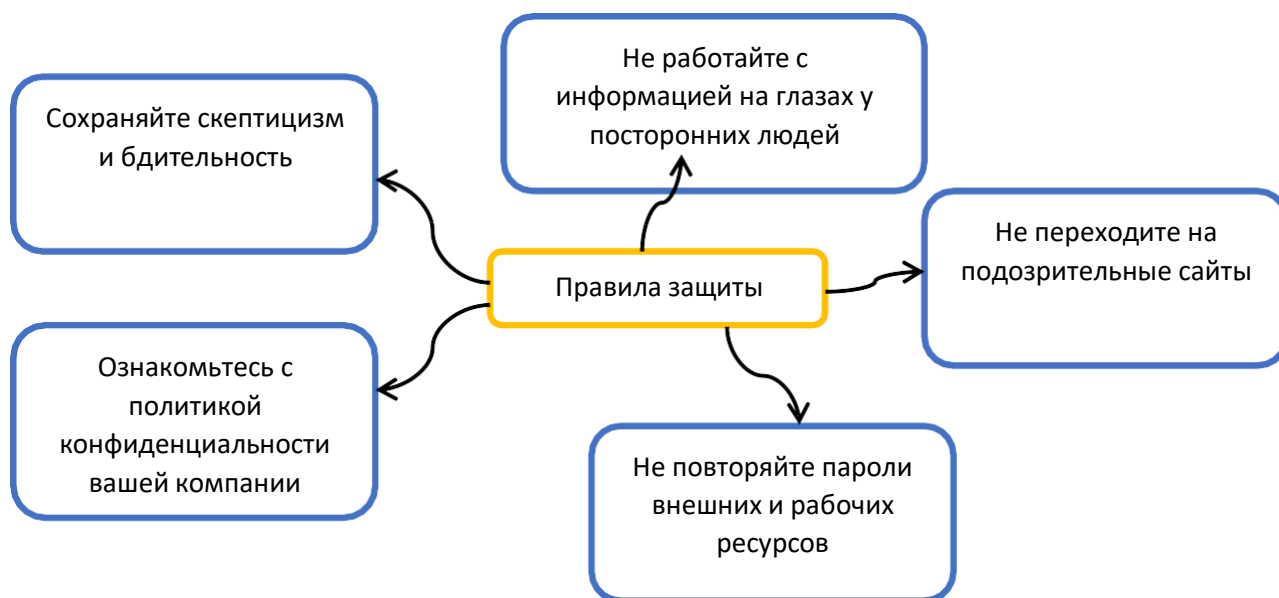

Рисунок 5 – правила защиты от социальных инженеров

Составлено автором на основе {2}

1. Сохраняйте скептицизм и бдительность. Всегда обращайтесь внимание на отправителя письма и адрес сайта, на котором вы вводите свои персональные данные. Если письмо пришло с домена крупной организации, проверьте, совпадает

ли домен и нет ли опечаток. Вслучае сомнений обратитесь в службу технической поддержки или к представителю организации по официальным каналам связи.

2. Не работайте с важной информацией на глазах у посторонних людей. Мошенники могут использовать так называемый плечевой серфинг — вид социальной инженерии, когда кража информации происходит через плечо жертвы — подглядыванием.

3. Не переходите на подозрительные сайты. Это связано с тем, что одним из лучших помощников в социальной инженерии является любопытство.

4. Не повторяйте одинаковые пароли для доступа к внешним и корпоративным (рабочим) ресурсам.

5. Ознакомьтесь с политикой конфиденциальности вашей компании. Все сотрудники должны получить инструкции о том, как вести себя с посетителями и что делать в случае обнаружения взлома.

Важно отметить, что использование социальной инженерии должно происходить в рамках закона и этических норм. В противном случае, она может нанести вред организации и ее сотрудникам.

Список литературы

1. <https://mybook.ru/author/maksim-kuznecov/socialnaya-inzheneriya-i-socialnye-hakery/>
2. <https://www.reg.ru/blog/chto-takoe-sotsialnaya-inzheneriya/>
3. <https://www.sentinelone.com/blog/the-dangers-of-social-engineering-how-to-protect-your-organization/>
4. <https://dzen.ru/a/YILb4ztzW1L4G4Ap>
5. <https://www.ptsecurity.com/ru-ru/research/analytics/cybersecurity-threatscape-2022-q2/>
6. <https://emisare.medium.com/socialnaya-ingeneria-9f16e0ba7fa5>

УДК УДК 332.2 : 631.1

ТОЧНОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ АПК

Раисова Д.М.

Научный руководитель: Ахметова Л.М.

Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: raisova2003@icloud.com

Сельскохозяйственная отрасль является одним из крупнейших факторов влияния на мировую экономику, в ней занято более одного миллиарда человек по всему миру.

В ближайшие четыре-пять лет ожидается бурный рост многих секторов сельскохозяйственной отрасли. Например, растущее внедрение новых технологий создает огромный потенциал для таких отраслей, как мировой рынок

интеллектуального сельского хозяйства один из методов внедрения интеллектуального сельского хозяйства - это точное земледелие.

Точное земледелие - это наука о повышении урожайности сельскохозяйственных культур и содействии принятию управленческих решений с использованием высокотехнологичных датчиков и инструментов анализа. Это новая концепция, принятая во всем мире для увеличения производства, сокращения рабочего времени и обеспечения эффективного управления процессами внесения удобрений и орошения.

Точное земледелие стало необходимым для фермеров, чтобы оптимизировать растениеводство и повысить урожайность перед лицом изменения климатических и атмосферных моделей, вызванных глобальным потеплением. Растущий мировой спрос на продовольствие в мире в сочетании с необходимостью эффективного и прибыльного урожая привел к росту спроса на технологии точного земледелия. Интеграция аппаратного и программного обеспечения для точного земледелия со смартфонами стала предметом внимания для игроков отрасли благодаря широкому применению.

С 1989 года многие фермеры в США практикуют малоинтенсивное устойчивое сельское хозяйство (LISA) и сокращают использование химикатов. В последствии за этим стали использоваться мониторы урожайности, интернет и системы глобального позиционирования.

Первый монитор урожайности был создан в 1992 году, что позволило внедрить новые технологии в сельское хозяйство. На ранних этапах использование точного земледелия ограничивалось отбором проб, составлением карт удобрений, регулировкой pH почвы и измерением урожайности; в 1994 году спутниковые технологии (GPS) и технология переменной нормы высева расширили применение технологии. В этот же период FDA одобрило первый цельный продукт питания, полученный с помощью биотехнологий, - томат FLAVRSVR.

21 век ознаменовался дальнейшим развитием точного земледелия и широким внедрением новых технологий: в 2001 году Европейская комиссия опубликовала результаты 15-летнего исследования, показавшего, что биотехнологические продукты не представляют нового риска для здоровья человека и окружающей среды. Исследование, поставившее под сомнение общепринятые в то время представления, было основано на работе более 400 исследовательских групп в рамках 81 проекта и помогло проложить дорогу биотехнологическим продуктам. Внедрение технологии стало более заметным и точным с ростом использования автоматизированных систем наведения, которые помогли более точно защищать и прогнозировать урожай и семена, что привело к значительному повышению производительности.

Дальнейшее развитие сектора технологий точного земледелия и уделение ему особого внимания подкрепляется тем фактом, что с начала 2000-х годов расходы частного сектора на НИОКР в пищевой промышленности и сельском хозяйстве росли гораздо быстрее, чем расходы государственного сектора, причем к 2014 году расходы частного сектора на НИОКР почти в три раза превысили расходы государственного сектора на НИОКР. Из этого можно сделать вывод, что.

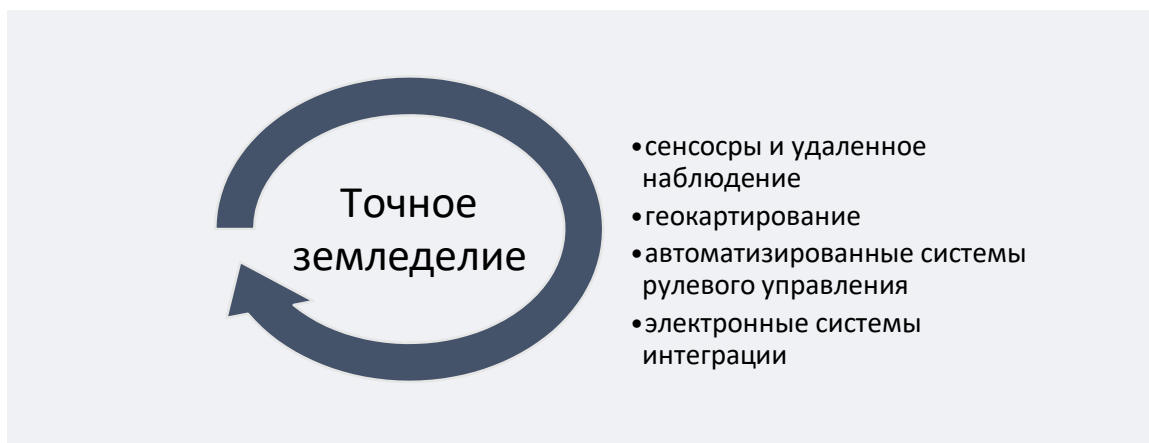

Рисунок 1 – Структура точного земледелия

Автоматические системы рулевого управления упрощают многие задачи, связанные с управлением сельскохозяйственной техникой. Их использование освобождает водителя от монотонной работы и снижает влияние человеческого фактора. Автоматические системы рулевого управления можно разделить на следующие категории:

- Геокартирование - используется для создания карт с указанием типов почв, питательных веществ, зараженности сорняками и вредителями.
- Датчики и дистанционное зондирование - бесконтактный сбор данных о состоянии почвы и посевов. Эти устройства могут устанавливаться на различную технику, включая тракторы, опрыскиватели и беспилотники.
- Электронные системы - электронные системы для интеграции отдельных компонентов машин и самих машин с центральным офисом.

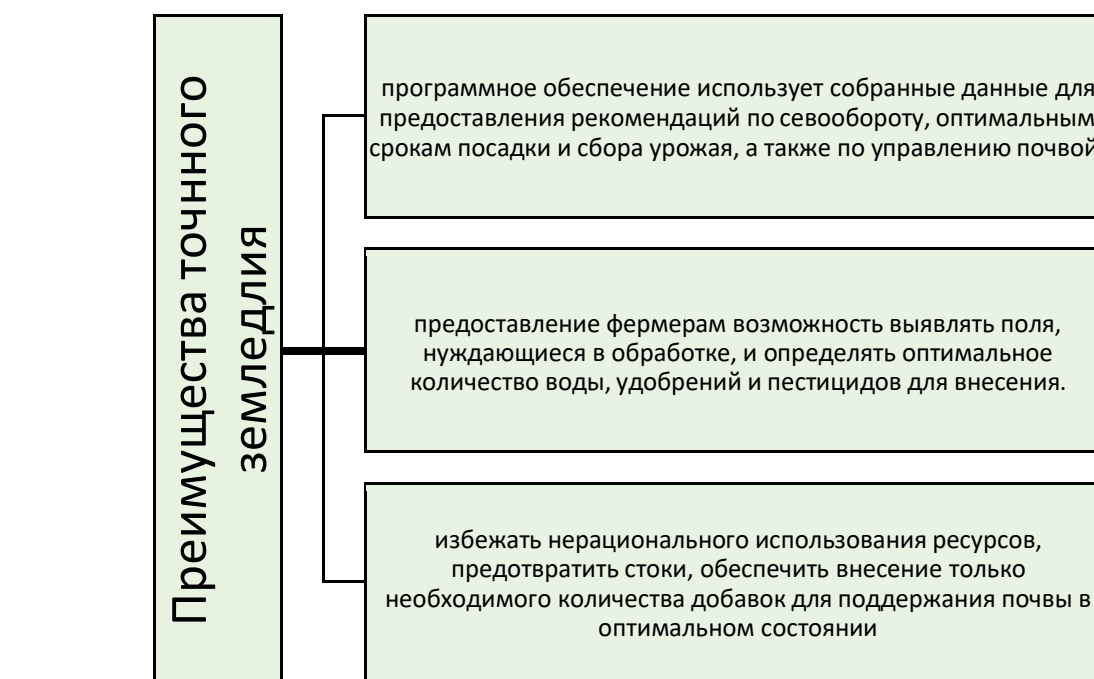

Рисунок 2 – Преимущества точного земледелия

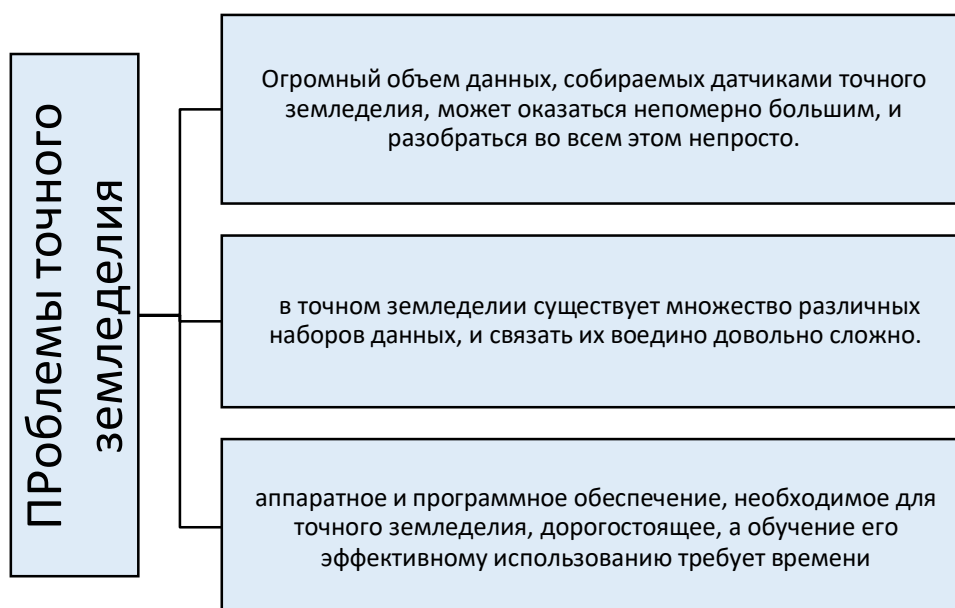

Рисунок 3 – Недостатки точного земледелия

По мнению экспертов, в ближайшее десятилетие ожидается значительное ускорение темпов внедрения точного земледелия в таких странах, как Китай, Индия и Бразилия. Факторами, способствующими росту рынка, являются внедрение технологий, повышение уровня информированности населения, рост мирового спроса на продукты питания и изменение климата в связи с глобальным потеплением.

В 2020 г. наибольшая доля выручки (45% мирового рынка) пришла на североамериканский рынок точного земледелия. В отчете также подчеркивается, что Индия и Китай имеют огромный потенциал роста и являются прибыльными рынками как для существующих, так и для новых игроков отрасли.

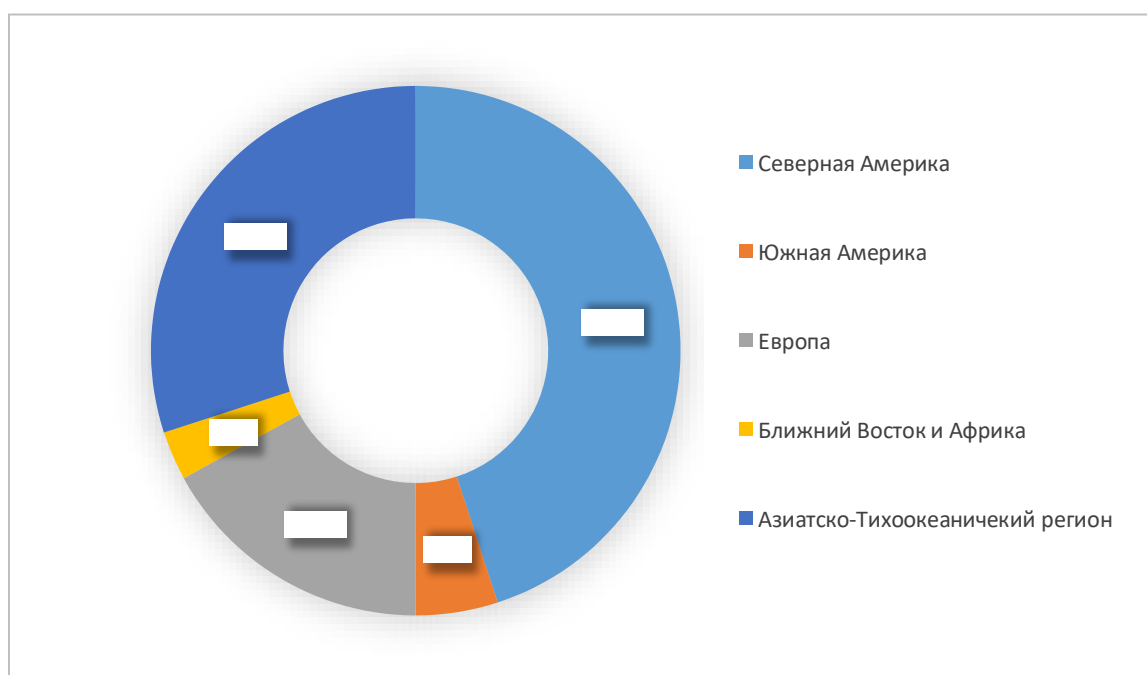

Рисунок 4 – Доля точного земледелия в мировых регионах

Объем мирового рынка точного земледелия в 2022 году составил 9 476,3 млн. долл. и, по прогнозам, в период с 2023 по 2030 год будет расти со совокупным годовым темпом роста на 6%.

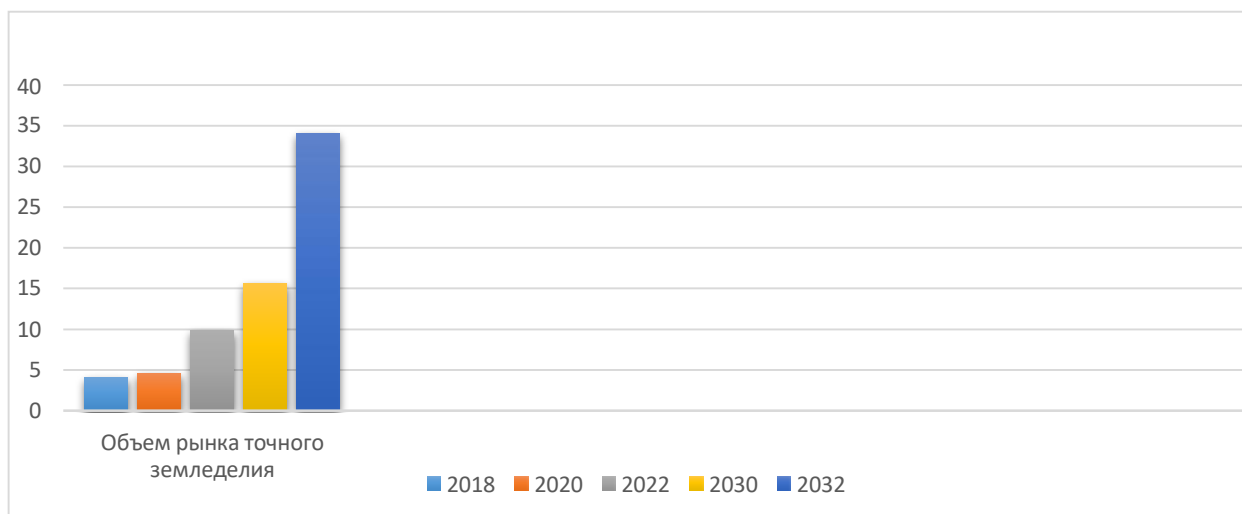

Рисунок 5 – Динамика объема рынка точного земледелия в мире, в млрд дол.

Мы наблюдаем стремительный рост объема точного земледелия в мире, ученые прогнозируют огромный прирост объема ТЗ к 2032 году, почти в 3 раза.

В заключение хочется отметить, точное земледелие, требующее эффективного информационного и технического обеспечения, гарантирует рациональное ведение сельского хозяйства.

Ключевым элементом этой технологии является программное обеспечение, позволяющее получать достоверную информацию о земельных участках для проведения агротехнических мероприятий с учетом вариабельности свойств почв на отдельных участках.

Для оценки степени однородности земельных участков с помощью ряда показателей используются положения теории множеств.

Внедрение точного земледелия позволило составлять карты с указанием типов и разностей почв, содержания гумуса и микроэлементов. Кроме того, эта технология позволила очерчивать границы участков, проводить мониторинг сельскохозяйственных угодий и составлять земельные кадастры.

Технология точного земледелия является важной составляющей повышения инновационного потенциала аграрных предприятий. Важную роль во внедрении сельскохозяйственными предприятиями точного земледелия должна играть обоснованная оценка эффективности внедрения отдельных элементов технологии для стратегического и оперативного планирования деятельности предприятий и использования опыта успешных предприятий.

Таким образом точное земледелие может стать решение проблем, связанных с нехваткой сельскохозяйственного продовольствия в некоторых регионах мира, нерациональным распределением земельных и водных ресурсов, а также повысить уровень агропромышленного сектора в экономике стран в целом.

Список литературы

1. Афанасьев, В. И. Органическое сельское хозяйство и органическое пчеловодство: состояние, тенденции развития и эффективность / В. И. Афанасьев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2018. — №4. – С. 20-24.
2. Афонин, А. Развитие органического сельского хозяйства и биологизации земледелия / А. Афонин // Экономика сельского хозяйства России. – 2018. — №11. – С. 84-87.
3. Цифровая экономика, точное позиционирование и беспилотное вождение в сельском хозяйстве / С.В. Шайтура, А.В. Максимов, С.Л. Филимонов и др. // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. - 2021. - № 4. - С. 38-44.
4. Аграрный сектор в контексте глобального изменения климата / С.В. Шатура, Л.В. Сумзина, Н.Г.Томашевская и др.//Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. - 2021. -№ 4. - С. 18-24.
5. Шайтура С.В., Тыгер Л.М., Кожаев Ю.П. Продовольственная безопасность и кейтеринг//Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. - 2020. - № 9. - С. 103-112.
6. Шайтура С.В., Розенберг И.Н., Винтова Т.А. Основы землеустройства: учебное пособие / Бургас, Болгария, 2019.
7. Якушев, В. В. Точное земледелие: теория и практика / В. В. Якушев. – СПб.: ФГНБУ АФИ, 2016. – 364 с.

УДК 355.1 : 344.135

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ НЕУСТАВНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ СРОЧНОЙ СЛУЖБЫ

Рамазанов К.С., магистрант 2 курса ОП Юриспруденция
Рамазанова А.С., асс. профессор кафедры Юриспруденция,
кандидат юридических наук
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: aynura_9999@mail.ru

В соответствии с Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан [1] досудебное производство представляет собой производство по делу с начала досудебного расследования до направления прокурором уголовного дела в суд для рассмотрения его по существу либо прекращения производства по делу, а также подготовка материалов по уголовному делу частным обвинителем и стороной защиты.

С научной точки зрения сущность досудебного производства сводится к обеспечению объективного и законного судебного рассмотрения вследствие воспроизведения обстоятельств совершенного общественно опасного деяния путем проведения процессуальных действий, выявлением доказательств в соответствии с

установленным уголовно-процессуальным законодательством порядком для последующего их использования государственным обвинением в суде с соблюдением принципа состязательности и определенных законом сроков [2].

По мнению отдельных ученых современное досудебное производство представляет собой изобличительный процесс без участия суда, обеспечиваемый государственным принуждением, с целью своевременного установления лица, совершившего уголовное правонарушение [3, с. 133].

В советский период развития юридической науки имелись следующие мнения ученых, относящихся к данному вопросу и корреспондирующие с действующим уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан.

Так, Строгович М.С. к задачам органа досудебного расследования относит быстрое и полное раскрытие уголовных правонарушений, выявление причастности виновного к преступному деянию, изобличение всех участников деяния, недопущения незаконного привлечения к уголовной ответственности, устранение причин и условий, способствующих совершению преступлений [4, с. 67]. Аналогичные выводы относительно целей и задач расследования изложены Гуляевым А.П. [5, с. 3].

Досудебное расследование – это деятельность органа уголовного преследования в рамках уголовного дела по проведению следственных действий и принятию процессуальных решений, предусмотренных уголовно- процессуальным законом, с момента регистрации заявления или сообщения об уголовном правонарушении в ЕРДР либо первого неотложного следственного действия до принятия итогового решения.

Организация досудебного расследования – важный, длительный процесс, включающий в себя ряд мероприятий, направленных на достижение целей и задач уголовного процесса, среди которых планирование следственных действий, обеспечение взаимодействия между заинтересованными участниками расследования и своевременного принятия организационных мер с целью достижения успешных результатов работы.

Как правило, досудебное расследование имеет свои этапы, задачи которых обеспечивают возможность правильного планирования расследования.

Под этапом расследования следует понимать период, в процессе которого органом уголовного преследования проводятся следственные мероприятия, характерные соответствующей стадии расследования уголовного дела, а также иные взаимосвязанные с этим временем действия, необходимые для получения положительного результата.

Несмотря на наличие различных мнений ученых, в целом выделяют два этапа расследования: первоначальный и последующий.

Учитывая, что согласно действующему УПК РК [1] поводом к проведению досудебного расследования служит регистрация заявления или сообщения об уголовном правонарушении в ЕРДР, именно с этого периода первоначальный этап расследования берет свое начало, и считается завершенным по делам следствия вынесением постановления о квалификации деяния подозреваемого, а по делам дознания – протокола обвинения либо протокола об уголовном проступке.

По криминальным неуставным отношениям, предусмотренным частями первой и второй статьи 440 УК РК [6], по которым досудебное производство осуществляется в протокольной форме, в целом характерна лишь единая стадия расследования, заключающая в себе все признаки первоначального этапа расследования, в связи с чем по этой категории уголовных правонарушений учитывается необходимость планирования расследования по правилам первоначального этапа расследования.

Первоначальный этап расследования наиболее сложный и трудоемкий период, что обусловлено малоинформативным положением субъекта расследования относительно совершенного уголовного правонарушения и необходимостью оперативного реагирования «по горячим следам» и взаимодействия с органом дознания с целью выявления и закрепления доказательств. Самые значимые результаты для уголовного дела предстоят получению именно в этом отрезке времени.

С момента регистрации заявления либо сообщения в ЕРДР первым и неотложным следственным действием является осмотр места происшествия, проведение которого требует, как оперативности, так и тщательной предварительной подготовки, в чем и заключается его сложность.

Отметим, что в силу положений УПК РК, зачастую, именно данное следственное действие при невозможности незамедлительной регистрации в ЕРДР приравнивается к началу досудебного расследования как первое неотложное мероприятие в случаях обнаружения уголовного правонарушения при исполнении служебных обязанностей уполномоченными должностными лицами органа уголовного преследования и потому в очередной раз свидетельствует о его важности и необходимости производства на первых порах. В то же время, наряду с проведением неотложного следственного действия, уполномоченное должностное лицо обязано принять меры по регистрации сообщения в ЕРДР по имеющимся средствам связи.

С учетом особенностей воинской среды и специфики рассматриваемых уголовных правонарушений предлагается алгоритм их расследования с проведением следующих основных следственных действий.

Осмотр места происшествия. Как правило, после получения заявления или сообщения об уголовном правонарушении осуществляется выезд на место происшествия с целью его осмотра.

При наличии ряда суждений относительно определения места происшествия полагаем вполне доступным и ясным для практической деятельности является понятие, предложенное Образцовым В.А.: «Место происшествия – это тот фрагмент пространства, в пределах которого произошло какое-либо юридически и криминалистически значимое событие» [7, с. 190].

Указанным определением автор, не загружая понимание места происшествия, устанавливает, что таковым может являться любой участок или среда, где произошло событие, представляющее интерес для расследования, то есть не обязательно место непосредственного совершения уголовного правонарушения.

Качество осмотра места происшествия зависит от принятых подготовительных организационных мер, в связи с чем в целях обеспечения

эффективности данного следственного действия выделяют три этапа осмотра места происшествия: подготовительный, рабочий и заключительный.

С учетом специфичности рассматриваемого уголовного правонарушения, его совершения на территории (месте) с ограниченным доступом, предлагается следующий алгоритм производства осмотра.

1. Подготовительный этап. В ходе подготовки до выезда на место происшествия необходимо осуществить следующие действия: уточнение поступивших сведений о месте происшествия и лиц, сообщивших об этом; обеспечение охраны и неприкосновенности места происшествия, что до приезда сотрудников органа уголовного преследования возлагается на командира военной части; обеспечение транспорта для выезда на место происшествия; анализ иных близ расположенных объектов, могущих также быть объектом осмотра; привлечение сотрудников дознания (в целях обеспечения охраны места происшествия, прочесывание местности для выявления возможных очевидцев и свидетелей в воинской части или близ лежащих объектах, их допросы); обеспечение нахождения на месте происшествия лиц, сообщивших об уголовном правонарушении либо их выявивших; привлечение криминалиста, судебно-медицинского эксперта (при необходимости, в случае обнаружения трупа), обеспечение их участия; обеспечение технико-криминалистического оснащения участников следственных действий (криминалистический следственный чемодан, научно-технические средства фиксации, рации между сотрудниками для поддержания связи и получения информации, упаковки, маски, линейки, перчатки, кисти, порошки, печать, нить, ленты, зонты, целлофановые пакеты в случае изменения погоды, куртки непромокаемые, целлофановый мешок для трупа, тампоны для смывов, металлоискатели, компас и пр.); обеспечение участия в осмотре места происшествия потерпевшего и свидетелей; обеспечение участия понятых на случай выявления подозреваемого и необходимости производства задержания, обыска, а также осмотра жилого помещения; обеспечение участия командования воинской части в целях получения сведений о военнослужащих и иных сотрудниках воинской части, наличия камер видеонаблюдения, их серверов и последующего изъятия записей; составление предварительного плана проведения следственных действий; уточнение и разъяснение задач участникам осмотра места происшествия.

2. Рабочий этап включает общий и детальный осмотр.

В ходе общего осмотра следует провести общий обзор места происшествия, свериться с данными, полученными до выезда, по результатам чего: предварительно моделируя обстоятельства совершенного уголовного правонарушения, установить места производства фиксации и применения научно-технических средств в ходе осмотра; определить место начала осмотра и его последовательность; с целью сохранения следов уголовного правонарушения необходимо применить спиральный способ осмотра места происшествия по концентрическому методу – начало осмотра от периферии к центру места происшествия; установить объекты, расположенные на месте происшествия, определить взаимосвязь элементов обстановки, их состояние, к моменту начала осмотра, исключив изменение положений объектов, произвести их фиксацию; обеспечить сохранность обнаруженных следов в ходе дальнейшего осмотра.

3. Завершающий этап. Данная стадия предусматривает процесс подведение итогов и систематизацию проделанной работы, в которой необходимо обеспечить:

- повторный общий осмотр для подведения результатов и окончательной оценки работы в целях выявления и устранения недостатков и дефектов;

- фиксацию результатов осмотра в протоколе с описанием обстоятельств, действий в фактически произведенной последовательности;

- проверить правильность и качество описания в протоколе обнаруженных следов и других вещественных доказательств, способов их изъятия и фиксации, отражение всех участников и примененных научно-технических средств с указанием их модели и серийных номеров;

- по изъятим вещественным доказательствам обеспечить отражение в протоколе сведений относительно их дальнейшей судьбы на стадии досудебного производства (место нахождения, хранения) и дополнительных способов фиксации места происшествия (фотоснимки, видеозапись, план или схема);

- упаковать изъятые объекты с соблюдением мер предосторожности в специальную упаковочную тару;

- произвести сверку изъятых и упакованных вещественных доказательств с их перечнем в протоколе осмотра места происшествия;

- в случае наличия объектов, которые в силу громоздкости либо их неподвижной фиксации не представляется возможным изъять с места происшествия, принять меры по их охране и вовлечь в этот процесс командование воинской части (письменно обязать на основании частей 2, 3 статьи 221 УПК РК) [1];

- после объявления результатов осмотра и предъявления на ознакомление протокола провести работу по замечаниям участников процесса.

В качестве превентивной меры по отношению к неуставным отношениям со стороны государства обеспечено оснащение воинских подразделений современными техническими средствами охраны, в частности, множеством камер видеонаблюдения, которые установлены практически по всему периметру воинской части.

В этой связи, работа по выемке видеозаписей представляется достаточно плодотворной и предполагающей получение должных результатов для досудебного расследования.

Вероятные обоснования командования воинской части о выходе из строя видеокамер либо серверов хранения записей и иных причинах неработоспособности технических средств охраны ни в коем случае не приостанавливают выемку и в обязательном порядке требует изъятия всех системных блоков и серверов, на которых осуществляется хранение записей.

Во-первых, изъятые видеозаписи и в случае отсутствия в них прямых улик совершения неуставных отношений, могут послужить доказательством, подтверждающим показания потерпевшего и свидетелей по определенным событиям (время, место совершения преступного деяния, факт нахождения в помещении подозреваемого, свидетелей и пр.) и, напротив, опровергнут показания подозреваемого.

Во-вторых, будучи уверенным в отсутствии видеозаписей, по средствам привлечения специалистов либо назначения судебных экспертиз появится возможность установить факт умышленного отключения камер, либо уничтожения (стирания) записей, то есть фактических признаков укрывательства уголовного правонарушения и пособничества в преступной деятельности подозреваемого лица с последующим принятием соответствующих мер реагирования.

Оставляя без реагирования подобные действия ответственных должностных лиц воинской части, призванных оказывать содействие в проведении объективного расследования уголовного дела, создаются предпосылки к образованию системности проблемы и порочной практики воспрепятствования в осуществлении правосудия.

Вторым по важности мероприятием является безотлагательное изъятие следующих журналов:

- ежедневного осмотра военнослужащих срочной службы из медицинской части воинского подразделения на наличие телесных повреждений;
- поступивших в военный госпиталь военнослужащих срочной службы.

Также по анкетным данным потерпевшего проверить факт поступления потерпевшего в гражданские медицинские учреждения (нередки случаи доставления военнослужащих в больницы под видом гражданских лиц) и в случае положительного результата произвести выемку таких сведений.

Таким образом, организация и проведение качественных следственных действий на первоначальном этапе расследования – сложный, длительный процесс, включающий в себя ряд подготовительных, оперативных и неотложных мероприятий, корректный алгоритм проведения которых служит залогом достижения целей и задач уголовного процесса. Не менее ценным в успешной реализации вышеуказанных мероприятий является правовая основа и единообразие в применении положений уголовно- процессуального закона, выступающие гарантией соблюдения прав каждого участника процесса и исключающие противоречивые, вариативные правовые нормы, которые снижают эффективность следственных действий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // <https://online.zakon.kz/>
2. Наумов К.А. Сущность и построение досудебного производства в уголовном процессе России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / К.А. Наумов. - Омск, 2021. - 209 с.
3. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. - Тула : Автограф, 2000. - 462 с.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. - М.: Наука, 1970. - Т. 2. 517 с.
5. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. М., 1981. - С. 3.
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) //

<https://online.zakon.kz/>

7. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред.: Образцов В.А. - М.: Юристъ, 1999. - 501 с.

УДК 343.1 (574)

КЛАССИФИКАЦИЯ И КВАЛИФИКАЦИЯ УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ

Рамазанов К.С., магистрант 2 курса ОП Юриспруденция
Рамазанова А.С., асс. профессор кафедры Юриспруденция,
кандидат юридических наук
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: aynura_9999@mail.ru

Квалификация уголовного правонарушения это установление тождества или соотношение признаков содеянного общественно-опасного деяния признакам правонарушения, предусмотренного Особенной частью Уголовного Кодекса Республики Казахстан [1].

При наличии достаточных доказательств, подтверждающих подозрение в отношении подозреваемого лица в совершении им преступления, прокурор, лицо, осуществляющее досудебное расследование, выносят мотивированное постановление о квалификации деяния подозреваемого.

В постановлении о квалификации преступления указываются описание преступления, в совершении которого подозревается лицо, с указанием времени, места его совершения, форма его вины, мотивы совершенного деяния, обстоятельства, влияющие на степень и характер ответственности, последствия совершенного уголовного правонарушения; характер и размер вреда, причиненного уголовным правонарушением, а также уголовный закон (статья, часть, пункт), предусматривающий ответственность за данное преступление, в совершении которого подозревается лицо.

При этом, полученные фактические данные должны иметь все признаки состава уголовного правонарушения, предусмотренного Особенной частью Уголовного кодекса Республики Казахстан [1].

Согласно теории уголовного права в состав уголовного правонарушения входят объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона.

В нашей стране Уголовный кодекс Республики Казахстан является единственным источником содержания состава преступления и его признаков. При этом, все признаки состава преступления указываются в диспозиции статьи данного кодекса.

Есть общепринятое правило: процесс квалификации преступления начинается с установления объекта и объективной стороны уголовного правонарушения и заканчивается выявлением субъекта и субъективной стороны. При этом, квалификация преступления определяется правильно только тогда, когда все обстоятельства, связанные со всеми признаками уголовного правонарушения в

точности соответствуют признакам состава уголовного правонарушения, предусмотренного Уголовным кодексом Республики Казахстан. Иногда в уголовном законе указываются не все признаки состава уголовного правонарушения, а также имеются случаи совпадения некоторых признаков состава преступления, но в большинстве случаев они всегда различны.

По действующему уголовно-процессуальному законодательству процесс квалификации уголовного правонарушения условно делят на три этапа.

В первом этапе надо полно, объективно и правильно установить все фактические обстоятельства совершенного противоправного деяния, имеющие значение для квалификации (состав преступления).

Во втором этапе устанавливаются уголовный закон (статья, часть, пункт), предусматривающий ответственность за преступление, в совершении которого подозревается лицо.

В третьем этапе проводится сопоставление фактических обстоятельств совершенного противоправного деяния с признаками состава уголовного правонарушения.

Квалификация уголовного правонарушения занимает особое место при применении уголовного закона, так как правильная квалификация является святой обязанностью всех должностных лиц уголовного процесса, начиная с дознавателя, следователя, прокурора и заканчивая судом. Правильная квалификация уголовного правонарушения является важным аспектом индивидуализации уголовной ответственности, в т.ч. для назначения справедливого наказания.

Как бы не спорили, только по результатам точной уголовно-правовой оценки совершаемых уголовных правонарушений можно получить реальные сведения о состоянии преступности в государстве или в отдельной области в какой-либо период времени. Эти обстоятельства в последующем будут определять правильную стратегию в разработке уголовно-политических мер по борьбе с преступностью.

Государства с развитой системой правосудия изучают конкретные способы преодоления, предотвращения преступности. За годы независимости Республики Казахстан у нас сформирована своя собственная правовая система путем систематизации и создания современной законодательной системы, которая обеспечивает права и свободы граждан, а также их реализацию на практике.

На сегодняшний день, а именно на 11 мая 2022 года в правовой базе «Әділет» органов юстиции имеется 330 926 правовых актов, что возлагает ответственное отношение к качеству нормотворчества и применению права на практике [2].

Любое развитие государства, изменение общественно-экономических отношений связано с изменениями законодательства, так как она не всегда постоянная, устойчивая и связи чем возникают много противоречия, неясностей, а в некоторых ситуациях отсутствует предвидение последствия принятия новых норм. При таких обстоятельствах, для строительства правового государства необходимо выстроить законодательство в виде пирамиды во главе с Конституцией Республики Казахстан, так чтобы не допустить и исключить противоречия и коллизий текущего законодательства.

На сегодняшний день в текущем национальном законодательстве не всегда хватает правовой ясности в закреплении прав и обязанностей человека и

гражданина, при этом постоянно, несвоевременно, с опозданием вносятся изменения и дополнения в текущее законодательство, не проводятся разъяснения юридических пробелов и коллизий, разное применение и толкование законов, превышение своих полномочий при нормотворчестве. Пробел в законодательстве это частичное или полное отсутствие нормы, регулирующие общественно-правовые отношения. При этом, его наличие является неотъемлемой частью развивающейся правовой системы, так как предугадать все обстоятельства жизни невозможно.

Кроме уголовного законодательства, а особенно в гражданском праве применение аналогии является с давних времен устоявшимся способом преодоления пробелов судом, только если эти правоотношения не являются новыми (особенно связанные с развитием Интернета, освоением космоса и т.д.), то данный пробел может быть устранен только принятием новой нормы законодателем.

В соответствии со ст. 50 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» [3] государственные органы (принявшие нормативный правовой акт и (или) разработчиками которых они являются, либо относящихся к их компетенции) самостоятельно или с учетом рекомендаций общественных и научных организаций, граждан осуществляют мониторинг нормативных правовых актов с целью выявления в принятых нормативных правовых актах, противоречащих законодательству Республики Казахстан, дублированных, пробелов, неэффективно реализуемых, устаревших и коррупциогенных норм права и выработки предложений по их совершенствованию путем прогнозирования, анализа, оценки эффективности реализации принятых нормативных правовых актов, а также своевременно принимают меры по внесению в них изменений и (или) дополнений или признанию их утратившими силу.

Пробелы в законодательстве появляются в основном по следующим причинам: консервативность права; несовершенство законов и юридической техники; разнообразие реальной жизни; появление новых отношений [4].

В настоящее время одним из путей полного восполнения пробела является принятие новой нормы. Однако данная нормотворческая деятельность является трудоемким, требующим много времени, так как законодатель не в силах постоянно в срочном порядке принимать нормативные правовые акты, которую ему приходится делать постепенно, устраняя наиболее существенные и срочные из них.

А на практике возникшие пробелы необходимо восполнять оперативно для недопущения бюрократизма, для которого существует институт аналогии права и закона.

Латинское слово аналогия означает сходство, в правовом понятии - это сходство правовых норм и регулируемых ими общественных отношений. При этом задачей аналогии является разрешение спора, не предусмотренного законом, так, как разрешил бы его законодатель в других схожих спорах.

Пробелы в законе также могут быть и должны быть преодолены судом. Поскольку согласно международному принципу судебной практики, суд не вправе отказать в разрешении спора под предлогом отсутствия закона. При таких случаях суд обязан принять дело и разрешить его по существу, в том числе используя институт аналогии.

Данный принцип закреплён и в нашем национальном законодательстве. Так, согласно ст.13 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» при отсутствии норм права, регулирующих конкретные общественные отношения, может применяться аналогия закона или аналогия права [3]. В случае отсутствия норм права, регулирующих конкретные общественные отношения, применяется аналогия закона, а если невозможно использование аналогии закона используется аналогия права.

При этом, в процессе применения аналогии закона и аналогии права не допускается установление новых обязанностей или ограничение прав физических или юридических лиц, так как применение аналогии выступает только один раз для разрешения спора.

Институт аналогии в нашей стране применяется не часто, так как в большинстве случаев применяется нормотворческий подход. При этом институт аналогии предусмотрен в гражданском и связанных с ними законодательствах.

Согласно статьи 5 Гражданского Кодекса Республики Казахстан, в случаях, когда отношения прямо не урегулированы законодательством или соглашением сторон и отсутствуют применимые к ним обычаи, к таким отношениям, поскольку это не противоречит их существу, применяются нормы гражданского законодательства, регулирующие сходные отношения (аналогия закона), а при невозможности использования аналогии закона права и обязанности сторон определяются, исходя из общих начал и смысла гражданского законодательства и требований добросовестности, разумности и справедливости (аналогия права) [5].

Аналогичная норма предусмотрена и статьей 5 Кодекса о браке (супружестве) и семье Республики Казахстан о том, что в случаях, когда отношения прямо не урегулированы законодательством Республики Казахстан или соглашением сторон и отсутствуют применимые к ним обычаи, к таким отношениям, поскольку это не противоречит их существу, применяются нормы брачно-семейного и (или) гражданского законодательства Республики Казахстан, регулирующие сходные отношения (аналогия закона), при невозможности использования в указанных случаях аналогии закона права и обязанности субъектов брачно-семейных (супружеско-семейных) отношений определяются исходя из общих начал и смысла брачно-семейного или гражданского законодательства Республики Казахстан и требований добросовестности, разумности и справедливости (аналогия права), также с соблюдением принципов действия закона во времени, в пространстве и по кругу лиц [6].

При этом, необходимо знать, что аналогия запрещена в нашем уголовном законодательстве. Пробелы, возникающие в уголовном законодательстве разрешаются только законодательным, то есть путем принятия нового нормативно-правового акта. Поскольку единственным основанием уголовной ответственности является совершение уголовного правонарушения, то есть деяния, содержащего все признаки состава преступления либо уголовного проступка, предусмотренного Уголовным Кодексом Республики Казахстан, вышеуказанное соответствует международной юридической практике.

Этот принцип поддерживается всеми правовыми государствами и направлен на защиту прав и свобод человека. Как видно, аналогия используется во всех

отраслях правах, кроме уголовного, так как она возможно везде, где нет специального запрета.

Противоположностью пробелу является коллизия, это наличие двух и более норм, противоречащих друг другу.

Для возникновения юридических коллизий необходимо одновременное действие трех условий:

1. Наличие двух и более юридических актов.
2. Объектом правового регулирования является один и тот же объект.
3. Положения, содержащиеся в одном нормативном правовом акте должны противоречить, не соответствовать, расходиться, с положениями, содержащимися в другом нормативном правовом акте.

В правоприменительной практике устранения коллизий решается путем выбора одного из нормы закона, противоречащих друг другу.

При этом, должны быть соблюдены принципы, предусмотренные законодательством о правовых актах. А именно, при наличии противоречий в нормах нормативных правовых актов разного уровня действуют нормы акта более высокого уровня; нормы законов в случаях их расхождения с нормами кодексов Республики Казахстан могут применяться только после внесения в кодексы соответствующих изменений и (или) дополнений; при наличии противоречий в нормах одного нормативного правового акта или нормативных правовых актов одного уровня действует норма акта, позднее введенного в действие; международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона.

Для разрешения юридических коллизий на практике применяются следующие меры: принятие нового акта или отмена одного из противоречащих друг другу актов, внесений изменений или дополнений в противоречащие друг другу актам, соблюдение принципов законодательства, к примеру согласно части 3 статьи 19 Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан [7], если деяние виновного лица одновременно подпадает под действие как уголовного, так и административного законов, то оно не может рассматриваться как уголовное правонарушение, судебное разбирательство.

Таким образом, пробелы в законодательстве всегда существовали и существуют, даже самые развитые государства с совершенным законодательством не могут заранее предугадать будущие правоотношения и принять законы о том, о чем не знают. Поэтому в мире никогда не было идеального права, без пробелов и коллизий. В связи с этим, хотелось бы указать, что, все понимают, что пробелы и коллизий нежелательны, однако объективно они возможны и неизбежны. Соответственно решение данного вопроса в законодательном аспекте – залог своевременного регулирования общественных отношений и разрешения конфликтов, дел в соответствии с нормами действующего законодательства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) //

<https://online.zakon.kz/>

2. Информационная-правовая система нормативно-правовых актов «Әділет» Института законодательства и правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан adilet.zan.kz.

3. Закон РК от 6 апреля 2016 года №480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) // <https://online.zakon.kz/>

4. Пинясова Е.Л. Восполнение пробелов в законодательстве // elibrary.ru.

5. Гражданский Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // <https://online.zakon.kz/>

6. Кодекс РК от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) // <https://online.zakon.kz/>

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // <https://online.zakon.kz/>

УДК 347.9 :004

РАЗРАБОТКА КРОССПЛАТФОРМЕННОГО МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ МЕДИАТОРОВ В ЦЕЛЯХ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ

Рамазанова А.С., асс. профессор кафедры Юриспруденция,
кандидат юридических наук

Серікханов А.Б., ученик 12 класса Назарбаевской Интеллектуальной школы
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: aunura_9999@mail.ru

В современном информационном обществе в век развития цифровизации и технологии в большей степени наблюдается социальное расслоение, напряжение, озлобленность, конфликтность, особенно после постпандемийного периода, поскольку огромное количество информации, будь то фейковых, будь то правдивых, нарушает спокойствие и мирное состояние людей, особенно не имеющих собственных жизненных позиции в силу различных причин. В этой связи возникает необходимость в формировании навыка умения жить в современном обществе, вести межкультурный диалог, конструктивно взаимодействовать друг с другом. Для этого необходимо развивать социальный интеллект, менталитет сотрудничества, социального партнерства.

Методы с использованием силы в разрешении конфликтов – это угроза стабильности общества, которое напрямую влияет на национальную, государственную безопасность страны. Сущность общественных конфликтов объективна. Предупредить и предотвратить большинство возникающих конфликтных ситуации возможно. Следовательно, необходимо применять

современные способы управления конфликтами, среди которых медиация, или посредничество, представляется наиболее эффективным инструментом.

В соответствии с Концепцией правовой политики Республики Казахстан на 2030 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан № 674 от 15 октября 2021 года [1], остается актуальным вопрос о внесении изменений и дополнений в процессуальное законодательство и в правоприменительную практику элементов восстановительного правосудия – медиации, внесудебного урегулирования споров и правонарушений. Эта необходимость, прежде всего, обусловлена укреплением общественного согласия и социального благосостояния страны, а также необходимостью оптимизации примирительных процедур.

В современном обществе, пронизанном быстротой технологического развития, медиация, как способ разрешения конфликтов, также подвергается значительным трансформациям. С появлением инновационных подходов к решению споров, мы становимся свидетелями перехода от традиционных методов медиации к электронным формам обработки конфликтов. В этом контексте особенно важным становится создание кроссплатформенных приложений, которые позволяют медиаторам оперативно и эффективно предоставлять свои услуги на различных устройствах и операционных системах. В данной статье анализируются перспективы и преимущества этого перехода, подчеркивается важность интеграции современных технологий в сферу медиации.

Переход медиаторства в электронный формат играет ключевую роль в актуализации и совершенствовании этой важной области разрешения конфликтов. Электронные технологии предоставляют медиаторам и их клиентам ряд значительных преимуществ, оправдывающих важность этого перехода.

Доступность и гибкость. Электронные платформы обеспечивают широкий доступ к услугам медиации в любом месте и в любое время. Это особенно важно для людей, находящихся в удаленных регионах или испытывающих временные ограничения. Электронные форматы позволяют проводить сессии медиации даже в виртуальном пространстве, обеспечивая гибкость в плане расписания и местоположения.

Эффективность и экономия времени. С использованием электронных инструментов медиаторы могут проводить сессии более эффективно, минимизируя временные задержки и расходы на перемещение. Это способствует повышению производительности и увеличению числа конфликтов, которые можно разрешить в короткие сроки.

Безопасность и конфиденциальность. Современные электронные платформы обеспечивают высокий уровень защиты данных и конфиденциальности, что является критическим аспектом в работе медиатора. Защищенные электронные среды помогают поддерживать доверие между сторонами, участвующими в конфликте.

Доступ к разнообразным ресурсам. Электронные платформы предоставляют медиаторам доступ к разнообразным образовательным и информационным ресурсам, что способствует их профессиональному развитию и повышению качества предоставляемых услуг.

Экологическая устойчивость. Переход к электронному формату также соответствует требованиям экологической устойчивости. Отказ от бумажной документации и проведение виртуальных сессий медиации способствует сокращению использования ресурсов и снижению воздействия на окружающую среду.

В итоге, электронный формат медиаторства не только содействует более эффективному и доступному разрешению конфликтов, но и открывает новые горизонты для развития этой важной области в контексте современного цифрового общества.

Разработка приложений, способных работать на различных операционных системах и устройствах, таких как iOS, Android и Windows, представляет собой концепцию кроссплатформенной разработки. В данном подходе используется общая кодовая база, что обеспечивает возможность создания, поддержки и развертывания приложений на нескольких платформах, минимизируя дублирование и избыточность кода [2].

В отличие от этого, традиционная разработка предполагает создание отдельных приложений для каждой конкретной платформы. Кроссплатформенная разработка позволяет разработчикам написать общий код на определенном языке или платформе, который затем трансформируется в соответствующий код или выполняется на разных платформах. Этот подход позволяет компаниям экономить время, ресурсы и затраты, обеспечивая одновременную поддержку различных платформ и устройств и расширяя свою аудиторию.

Преимущества и недостатки кроссплатформенной разработки

Преимущества:

1) Сокращение времени разработки. Использование общей кодовой базы позволяет экономить время разработчиков, ускоряя процесс создания приложения.

2) Экономическая эффективность. Разработка единого кроссплатформенного приложения требует меньше ресурсов, что снижает затраты на разработку и может привести к значительной экономии.

3) Упрощение обслуживания и обновлений. Общая кодовая база упрощает внедрение изменений и обновлений на всех платформах, что облегчает обслуживание и снижает затраты на поддержку.

4) Более широкий охват аудитории. Кроссплатформенные приложения могут привлечь больше пользователей на разных платформах, расширяя базу пользователей и повышая шансы на успех.

5) Единая команда разработчиков. Одна команда разработчиков, специализирующаяся на выбранной кроссплатформенной платформе, упрощает управление и координацию.

Недостатки:

1) Ограничения производительности. Кроссплатформенные приложения могут иметь низкую производительность из-за сред выполнения или слоев перевода, что влияет на требования к высокой производительности.

2) Ограничения функциональности встроенной платформы. Доступ к функциям, уникальным для платформы, может быть ограничен, что может повлиять на функциональность приложения на определенных устройствах.

3) Несогласованность пользовательского опыта: кроссплатформенные приложения могут сталкиваться с трудностями в поддержании единообразия дизайна и пользовательского опыта, что может сказаться на восприятии приложения на разных платформах [2].

Существуют средства для создания кроссплатформенного приложения для медиаторов в целях решения конфликтов. Есть несколько программных инструментов, которые могут быть полезны при создании кроссплатформенных приложений для медиаторов в целях разрешения конфликтов. К примеру React Native.

React Native - это фреймворк, основанный на JavaScript, который позволяет создавать мобильные приложения, используя React и базовые веб-технологии. Преимущества: Он обеспечивает быструю разработку, поддерживает горячую перезагрузку, и имеет широкую поддержку сообщества разработчиков.

Flutter - это фреймворк от Google, который позволяет создавать красивые нативные приложения для мобильных, веб- и десктоп-платформ из одного кода. Преимущества: Обладает высокой производительностью, экспрессивным интерфейсом и поддержкой множества платформ.

Xamarin - это фреймворк от Microsoft, использующий язык программирования C# для создания кроссплатформенных приложений. Преимущества: Обеспечивает полный доступ к нативным API, хорошо интегрирован с Visual Studio, и обладает сильным сообществом разработчиков.

Electron - это фреймворк для создания кроссплатформенных десктоп-приложений с использованием веб-технологий (HTML, CSS, JavaScript). Преимущества: Позволяет создавать приложения для Windows, macOS и Linux, используя знакомые веб-инструменты.

Qt - это мощный инструмент для разработки кроссплатформенных приложений на C++ или Python, который поддерживает различные операционные системы.

Преимущества: Обладает богатым функционалом, включая GUI, работу с сетью, базами данных и многое другое.

Таким образом, создание и разработка кроссплатформенного мобильного приложения для обращения к медиатору даст возможность гражданам, спорящим сторонам своевременно реагировать и получать помощь от медиатора посредством цифровых технологий, а позже разрешить спор на взаимовыгодных условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // URL <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>, 20.01.2022 года (дата обращения 15.08.2023)

2. Введение в разработку кроссплатформенных приложений // <https://appmaster.io/ru/blog/razrabotka-krossplatformennykh-prilozhenii>

КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ӘРЕКЕТІНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ

Рахымбаева Н., Айымқанова А.

Ғылыми жетекші: Орсоева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 80-бабы 1- тармағына [1] сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытқа қарай жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмағандарды кәмелетке толмағандар ретінде қарастырады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 81-бабына сәйкес, Кәмелетке толмағандарға тағайындалатын жаза түрлері:

- 1) белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- 2) айыппұл;
- 3) түзеу жұмыстары;
- 4) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 5) бас бостандығын шектеу;
- 6) бас бостандығынан айыру болып табылады [1].

Кәмелетке толмағандарға белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру бір жылдан екі жылға дейінгі мерзімге тағайындалады.

Айыппұл кәмелетке толмаған сотталған адамның дербес табысы немесе өндіріп алуға жарайтын мүлкі болған жағдайда ғана тағайындалады. Айыппұл айлық есептік көрсеткіштің бестен бір жүзге дейінгі мөлшерінде тағайындалады.

Түзеу жұмыстары дербес табысы немесе өзге тұрақты кірісі бар кәмелетке толмағандарға айлық есептік көрсеткіштің бестен бір жүзге дейінгі мөлшерінде тағайындалады.

Қоғамдық жұмыстарға тарту он сағаттан жетпіс бес сағатқа дейінгі мерзімге тағайындалады, ол кәмелетке толмаған адамның қолынан келетін жұмыстарды орындауы болып табылады және ол оны оқудан немесе негізгі жұмысынан бос уақытында орындайды. Он алты жасқа дейінгі адамдардың бұл жаза түрін орындау ұзақтығы – күніне екі сағаттан, ал он алтыдан он сегіз жасқа дейінгі адамдар үшін күніне үш сағаттан аспауы керек.

Кәмелетке толмағандарға бас бостандығын шектеу – екі жылға дейінгі мерзімге, ал бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның өтелмеген бөлігін бас бостандығын шектеуге ауыстыру жағдайында жазаның қалған өтелмеген бөлігінің бүкіл мерзіміне тағайындалады.

Кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру – он жылдан аспайтын, ал ауырлататын мән-жайлар кезінде адам өлтіргені немесе терроризм актісі үшін не қылмыстық құқық бұзушылықтардың біреуі ауырлататын мән-жайлар кезінде адам өлтіру немесе терроризм болып табылатын олардың жиынтығы бойынша он екі жылдан аспайтын мерзімге тағайындалуы мүмкін. Онша ауыр емес қылмыс немесе

қазаға ұшыратумен байланысты емес ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру тағайындалмайды.

Кәмелетке толмаған сотталғандар бас бостандығынан айыруды кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемелерінде өтейді.

Сот жазаны орындаушы органға кәмелетке толмаған сотталған адаммен қарым-қатынас кезінде оның жеке басының белгілі бір ерекшеліктерін ескеру туралы нұсқау беруі мүмкін.

Кәмелет жасқа толмағандар арасындағы қылмыстың санын азайту да, назар аударуға тұрарлық мәселе. 2022 жылғы статистикаға сай, 43,7% жасөспірімдер ұрлық жасап, ұсталған. Бұл кәмелет жасқа толмағандар арасында ұрлықтың көбеюі жайлы дерек береді. Соның ішінде ақшадан басқа электронды гаджеттер, ұялы телефондар ұрлығы көп тіркелген.

Зерттеушілер Е.В.Арудова мен Т.М.Зайко криминологиялық, психологиялық және құқықтық тұрғыдан ғалымдар кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс деңгейі қоғамдық моральдың жай-күйін, әлеуметтік институттардың жұмыс істеу тиімділігін, бүкіл қоғамның әл-ауқатын немесе жағымсыз жақтарын өте дәл көрсететінін атап өтеді. Олардың ойынша, «... өз әсерін сақтап қалған дәстүрлі қылмыстық факторлар (алкоголизм мен нашақорлық, отбасылық және тұрмыстық мәселелер және т.б.) әлі де қылмыстың дамуының анықтаушы факторлары болып табылады» [2, 158].

Тіркелген қылмыстардың басым көпшілігі жасөспірімдердің алкогольді сусындарды қолдануынан туындап жатыр. Бұл да қоғамда резонанс тудыратын мәселе. Бұл құмарлық қайдан шығады? Неліктен жастардың идеологиясы теріс жолда дамуда? Бұл сұрақтарға тәрбиеден кейінгі маңыздылыққа ие қоғамның және ортаның әсері деп жауап беруге болады. Бұл жаста олар бір бірінен үлгі алып, бір-біріне ұқсағысы келеді. Үлкен өмірге қадам басып келе жатқан жасөспірім әлі ненің жаман, ненің жақсы екенін түсінбеуі мүмкін. Сол себептен оның ойынша «беделі» жоғары адамнан үлгі алған, соған еліктеу, өзіндік жеке дара қасиеттерін ашу ретінде қате пікірдің қалыптасуына әкеп соғады. Соның салдары жаман ортада өскен баланың болашақта сол ортадан шыға алмай қалуына әкеп соғады.

Осыған байланысты өз ойын айтқан Д. В. Юрич, Т. М. Зайко секілді ғалымдар балалар мен жасөспірімдер арасында есірткі тұтынушыларының көбеюі алаңдаушылық туғызады дей отырып, «есірткі сатушылардың құрбандары – хоббиі жоқ, спортқа немқұрайлы қарайтын уақытының көп бөлігін көшеде енжар өткізетін балалар» деген [3,201].

Жоғары технология дамыған сайын өміріміз де жоғары дамуда. Олай дейтініміз, кәмелетке толмағандардың құқықтары заң жүзінде беки түсті, ювеналды әділет сияқты жаңа салалар пайда болғаны белгілі, оған дейін барлық ережелер Қазақстанда ратификацияланған «Бала құқықтары туралы» Конвенцияда бекітілгені де белгілі [4].

Бала құқықтары туралы конвенция - адамзат баласының туған кезінен 18 жасқа толғанға дейінгі құқықтары мен бостандықтарын бекітетін халықаралық құқықтық акт.

Бала құқығы туралы конвенцияда балалардың кім екендігі түсіндіріледі, сондай-ақ олардың барлық құқықтары мен үкіметтің міндеттемелері тізіліп көрсетіледі. Барлық құқықтар өзара байланысты, олардың бәрі бірдей маңызды және оларды балалардан бөлек қарастыру мүмкін емес.

Соңғы жылдары кәмелетке толмағандар мен жастар тарапынан жасалған қылмыс санының тұрақты өсуі ауыр әлеуметтік шиеленістердің көрсеткіші болып табылады. Мемлекеттік бағдарламалар тиімсіз, ал жастармен және кәмелетке толмағандармен жұмыс істейтін мекемелер жеткілікті тиімді емес.

Қылмыстық кодексте кәмелетке толмаған құқық бұзушылар үшін тәрбиелік сипат бірінші орында тұрады. Бұған сай, ҚК 84-інші бабында «тәрбиелік нысаны бар мәжбүрлеу шаралары» қолданылады. Оларға:

1) ескерту;

2) ата-аналарының немесе оларды алмастыратын адамдардың не мамандандырылған мемлекеттік органның қадағалауына беру;

3) келтірілген зиянды қалпына келтіру міндетін жүктеу;

4) бос уақытын шектеу және кәмелетке толмаған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу;

5) ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымына орналастыру;

6) жәбірленушіден кешірім сұрау міндеттемесін жүктеу;

7) пробациялық бақылау белгілеу.

Бұл шаралар жаза түрінде ғана емес дисциплиналық жұмыс жүргізу арқылы жасөспірімге жақсы әсер ету үшін қолданылады. Ең бастысы, жасалған қылмыстың қайталанбауын түпкі мақсат ретінде қояды.

Ескерту кәмелетке толмаған адамға оның іс-әрекетімен келтірілген зиянды және осы Кодексте көзделген құқық бұзушылықтарды қайталап жасаудың зардаптарын түсіндіруден тұрады.

Қадағалауға беру ата-аналарына немесе оларды алмастыратын адамдарға не мамандандырылған мемлекеттік органға кәмелетке толмаған адамға тәрбиелік ықпал ету және оның мінез-құлқын бақылау жөнінде міндеттер жүктеуден тұрады.

Келтірілген зиянды қалпына келтіру міндеті кәмелетке толмаған адамның мүліктік жағдайы және оның тиісті еңбек дағдыларының болуы ескеріле отырып жүктеледі.

Кәмелетке толмаған адамның бос уақытын шектеу және оның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу белгілі бір орындарға баруға, бос уақыттың белгілі бір нысанын, оның ішінде механикалық көлік құралын басқаруға байланысты нысанын пайдалануға тыйым салуды, тәуліктің белгілі бір уақытынан кейін үйден тыс жерде болуын, мамандандырылған мемлекеттік органның рұқсатынсыз басқа жерлерге баруын шектеуді көздеуі мүмкін. Кәмелетке толмаған адамға білім беру мекемесіне қайта оралу, оқуын жалғастыру немесе аяқтау не мамандандырылған мемлекеттік органның көмегімен жұмысқа орналасу талабы да қойылуы мүмкін. Осы тізбе толық болып табылмайды.

Алты айдан екі жылға дейінгі мерзімге ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарына орналастыруды сот қасақана ауырлығы орташа қылмыс немесе ауыр қылмыс жасаған кәмелетке толмаған адамға тағайындауы мүмкін. Аталған ұйымдарда болу адамның кәмелетке толуына байланысты, сондай-ақ егер түзетуді

қамтамасыз ететін мамандандырылған мемлекеттік органның қорытындысы негізінде сот кәмелетке толмаған адам өзінің түзелуі үшін бұдан әрі бұл шараны қолдануды қажет етпейді деген түйінге келсе, мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін.

Ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарында болуды осы баптың бесінші бөлігінде көзделген мерзім өткеннен кейін ұзартуға тек кәмелетке толмаған адамның жалпы білім беретін немесе кәсіптік даярлығын аяқтауы қажет болған жағдайда ғана жол беріледі, бірақ ол кәмелетке толғаннан аспауы керек.

Кәмелетке толмағандардың ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарында болуының тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының заңдарында айқындалады.

Кәмелетке толмаған адам келтірген зияны үшін жәбірленушіден өзі кешірім сұрайды.

Пробациялық бақылау Қылмыстық кодекстің 44-бабы екінші бөлігінің қағидалары бойынша бір жылға дейінгі мерзімге белгіленеді.

Қылмыстық кодекстің 84-бабы бірінші бөлігінің 2) және 4) тармақтарында көзделген тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын қолдану мерзімі қылмыстық теріс қылық жасаған кезде - ұзақтығы алты айға дейін, онша ауыр емес қылмыс жасаған кезде - алты айдан бір жылға дейін, ауырлығы орташа қылмыс жасаған кезде - бір жылдан екі жылға дейін және ауыр қылмыс жасаған кезде екі жылдан үш жылға дейін белгіленеді.

Кәмелетке толмаған адам тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шарасын бір жыл ішінде екі және одан да көп рет қасақана орындамаған жағдайда, егер қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі өтіп кетпесе, мамандандырылған мемлекеттік органның ұсынуы бойынша сот бұл шараның күшін жояды және материалдар кәмелетке толмаған адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін жіберіледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі (қолданыстағы редакциясы).

2. Арудова Е. В., Зайко Т. М. Характеристика личности несовершеннолетнего правонарушителя: психолого-педагогический аспект / Проблемы совершенствования правоохранительной деятельности органов внутренних дел: Материалы всероссийской межвузовской научно-теоретической конференции курсантов (8 апреля 1999 г.). Екатеринбург, 1999. -158 с.

3. Юрич Д. В., Зайко Т. М. Психолого-криминологические аспекты ювенальной юстиции / Законность и правопорядок: взаимодействие науки и практики. Сборник научных статей преподавателей и студентов. Екатеринбург: Уральский институт коммерции и права, 2014. – с.113.

4. Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы.

МЕДИАЦИЯНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ ТИІМДІЛІГІ

Садуакасова Л.К.

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: L_saduakasova@mail.ru

Ел басымыз Қ.К.Токаев әрбір жолдауында құқық қорғау органдарының қызметін, оның ішінде сот төрелігінің жұмысын дұрыстау, жаңарту басымдықтарына елеулі ынта қояды. [1]

Қазіргі таңда сот құқықтық реформасы әрі қарай өзінің заңды жалғасын табуда, еліміздің әрбір азаматының өмірі мен қызметін құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету жолында түрлі жұмыстар жүргізілуде.

Зандарды жетілдіру мақсатында әділ соттың қол жетімділігін қамтамасыз етуге, тұлғаның бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қоғам мен мемлекеттің мүдделерін уақытылы қорғау мен қалпына келтіруге бағытталған көптеген нормативтік актілер қабылданды.

Осыған сәйкес елімізде даулы мәселені оңтайлы шешудің баламалы тәжірибесі ретінде 2011 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» заңы қабылданғандығы баршамызға мәлім.

Ол біздің мемлекетіміздің сот жүйесіндегі басты жаңалықтардың бірі. Осы Заң Қазақстан Республикасында медиацияны ұйымдастыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді, оны жүргізу қағидаттары мен рәсімін, сондай-ақ медиатордың мәртебесін айқындайды. Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы, қылмыстық теріс қылықтар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар (жанжалдар) және атқарушылық іс жүргізуді орындау кезінде туындайтын қатынастар медиацияның қолданылу саласы болып табылады. [2]

Жалпы «медиация» сөзі - латын тілінен аударғанда делдал, екі тарапты мәмілеге келтіруші үшінші тұлға деген мағынаны білдіреді. Медиация тараптардың ерікті келісім бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиаторлардың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі. Медиацияны, қарапайым тілмен айтқанда, бітімгершілік деп түсінуге болады. Яғни, қандай да бір мәселе бойынша тараптар арасында келіспеушілік туған жеке азаматтар немесе заңды тұлғалар оны соттан тыс, өзара келісім жағдайында шеше алады. Екі арадағы келісім медиаторлар арқылы жүзеге асырылады. Аудан, қала, ауыл әкімдері республика аумағында кәсіби емес негізде медиацияны жүзеге асыратын кәсіпқой емес медиаторлардың тізілімін жүргізеді. Медиацияның мақсаты: дауды бітімгершілікпен шешудің екі тарапты да қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізу.

Медиация институты қазақ қоғамына жат емес. Ұлтымыздың тарихында билер институты болған. Азаматтар арасында туындаған дау-дамайларды билер,

шешендер немесе беделі бар жергілікті ақсақалдар әділ шешіп отырған. Билердің негізгі шешетін мәселесі келген шығынды қалпына келтіріліп дауласушыларды бітімге жеткізу болып табылған. [3] Сол себепті бүгінгі қоғамымыздағы қатардағы жұртқа қарапайым тілмен түсіндіретін болсақ бұл ата-бабамыздың салтында, дәстүрінде болған институт.

Медиацияны жүргізу кезінде еріктілік, құпиялық, медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптығы және медиация тараптарының тең құқылығы мен оның рәсіміне араласуға жол бермеушілік қағидаттары сақталуы тиіс. Медиация тәсілі сот ісіндегі тазалықты, әділ төрелікті қамтамасыз етудің негізгі тәсілдерінің бірі. Біздің ата-бабаларымыз бұрын бұл тәсілді тиімді қолданып, түрлі дауды билер соты арқылы бітімгершілікпен шешіп келгендіктен, бұл Заң қазаққа жат емес. Жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларды реттеу кезіндегі медиация сотқа жүгінгенге дейін де, сот талқылауы басталғаннан кейін де қолданылуы мүмкін. Қылмыстық сот ісін жүргізу барысындағы медиация қылмыстық процессуалдық заңында белгіленген сотқа дейінгі және сотта іс жүргізу мерзімдерінде жүзеге асырылуға тиіс. [4]

Медиация қағидаларының мәніне келетін болсақ: Еркінділік қағидасы – бұл тараптар медиацияға ерікті түрде қатысады – медиация туралы шешім қабылдау кезінде, оның өту барысында, шешім қабылдауда және шешімдерді орындау кезінде. өз тағдырн өзі шешу – медиацияның негізгі принципі. Ол медиация үрдісінің тараптардың ерікті, өзара бірлескен шешімге қол жеткізу мүмкіндігіне негізделгенін талап етеді.

Құпиялылық қағидасы - медиация кезінде болатын барлық әрекеттер құпия болады. Медиацияға қатысушылардың өздеріне медиация барысында белгілі болған мәліметтерді осы ақпаратты берген медиация тарапының жазбаша рұқсатынсыз жария етуге құқылы емес.

Медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптығы - Медиацияны жүргізу кезінде медиатор тараптардан, мемлекеттік органдардан, өзге де заңды, лауазымды және жеке тұлғалардан тәуелсіз болады. Медиатор заңда жол берушілік айқындалатын медиация құралдары мен әдістерін таңдауда дербес болады. Медиатор бейтарап болуға, медиацияны екі тараптың мүддесі үшін жүргізуге және медиация рәсіміне тараптардың тең қатысуын қамтамасыз етуге тиіс. Медиатордың бейтараптылығына кедергі келтіретін жағдайлар болған кезде ол медиацияны жүргізуден бас тартуға тиіс.

Медиация тараптарының тең құқылығы - медиация тараптары медиаторды, медиация рәсімін, ондағы өз ұстанымын, оны талап ету тәсілдері мен құралдарын таңдау кезінде, ақпарат алу кезінде, дау-шарды реттеу туралы келісім шарттарының қолайлылығын бағалауда тең құқықтарды пайдаланады және өздеріне тең міндеттер жүктейді.

Медиация рәсіміне араласуға жол бермеушілік - медиацияны жүргізу кезінде медиатордың қызметіне Қазақстан Республикасының заңдарында көзделгендерден басқа жағдайларда ешкімнің араласуына жол берілмейді.

Осы ерекшеліктерді ескере отырып медиацияның қоғамдық қатынастарды реттеудегі тиімділіктеріне мыналарды жатқызуға болады:

- Уақыт пен ақшаны үнемдеу. Медиация рәсімінің маңызды артықшылығына ақша мен уақыттың, соның ішінде істі қарауға тартылған және өзінің тікелей міндеттерін амалсыз орындамаған компания қызметкерлерінің жұмыс уақытының үнемділігін жатқызуға болады. Сот шешімінің екі ай ішінде шығатыны, ал қарсы талап арыз берген кезде одан да ұзаққа созылатыны даусыз. Соттың бірінші сатысының шешімімен келіспейтін кез келген тараптың облыстық сотқа апелляциялық, кассациялық арыз беретіні, кейде тіпті қадағалау арызымен Жоғары сотқа дейін жететіні белгілі. Осылай түпкілікті шешім қабылдау тағы кемінде 2,5 – 3 айға созылады.

Медиация жолымен таластарды шешу ұзаққа созылмайды және оған қатысушылардың ресурстарын айтарлықтай үнемдеуге мүмкіндік береді.

- Биресмилік. Сот ісі – бұл көпшілікке және баспасөзге жария етілетін үрдіс, яғни сіздің таласыңыз, іскерлік қатынасыңыз немесе жеке өміріңіз жөнінде барлығы хабардар болады. Ал құпиялылық – сізге таласты биресми және абыроймен шешуге көмектесетін медиация принципінің бірі.

- Екі жақты тараптар үшін ұтымды шешім. Медиация үрдісінде жеңімпаздар мен жеңілушілер болмайды. Медиацияның мақсаты – екі жақты тараптарды қанағаттандыратын шешім табу. Тек осындай жағдайда ғана медиация нәтижелі бола алады. Тараптар өз мүдделерін неғұрлым ашық білдірсе, бұл соғұрлым өткен жағдайда да, сондай-ақ болашақта да оларды қанағаттандыратындай шығармашылық шешім қабылдауына зор мүмкіндік береді. Шешім қабылдаудағы мұндай жағдайдың сотта қолданылуы екіталай.

- Шешімдерді орындаудың зор ықтималдығы. Жеке мүдделерін негізге ала отырып, өз беттерімен келісімге келген және бірге шешім шығарған медиация тараптарының олар үшін үшінші тұлға (сотта) қабылдаған шешімді емес, өздері қол жеткізген келісімді орындайтындары дәлелденген.

- Іскерлік қатынастарды сақтап қалу. Медиация нәтижесінде жасалған шарт тараптар анықталған өзара міндеттерді өздеріне өз беттерімен алуға дайын болатындай тараптардың қызығушылығы мен қажеттілігінің теңгерімі болып табылады. Мұндай шарт тараптардың біреуінің жеңілісімен аяқталатын сот немесе төрелік рәсімдермен салыстырғанда, тараптар арасындағы маңызды іскерлік қатынастарды сақтауға және болашақта олардың арасындағы сенімнің нығаюына көмектеседі. Медиацияны көп жағдайда «айығу» үрдісімен салыстырады, өйткені ол тараптардың өздерін не мазалайтынын ашық және тікелей айтуына, олардың алдағы өзара әрекеттерін келісуге мүмкіндік береді.

- Үрдістің нақтылығы. Дәстүрлі сот ісіне тараптары бір-біріне қатты жауласқан, қызуқанды бәсекелестер рәсімі жатады. Бұл жерде тараптардың шынайы мүддесі қатерге алынбайтын фактіге баса назар аударылады. Тараптар бір-бірімен делдалдар, яғни заңгерлер мен судьялар арқылы сөйлеседі. Бұдан медиацияның артықшылығы сол, медиация тараптардың бір-бірімен тікелей байланыс жасауына және мәселе шешімін ынтымақтастық арқылы табуға жәрдемдеседі. Медиация тараптар арасындағы даулардан туындайтын эмоциялық жағдайлардың төмендеуіне мүмкіндік береді. Бұл қатысушылардың «ашылуына» және таластарды шешудің үздік жолдарын табуға көмектеседі. Бұдан басқа медиацияның көмегімен өзара байланысты мәселелерді бір уақытта және бірнеше

тараптардың қатысуымен тар деңгейде ғана емес, кең ауқымда талдап шешуге болады.

Жалпы осы ерекшеліктерді ескере отырып, адамдар неке бұзу, алимент өндіру, мүлікті бөлу жөнінде және жеке тұлғалардың араларында қарыз ақша өндіру, мүліктік даулар және т.б. талап арыздармен сотқа тікелей жүгінбей, сотқа дейінгі алдын ала шешу үшін өздеріне тиімді медиация жолымен шешу жағдайы қазіргі кезде қарқынды дамуда.

Сондықтан да медиацияның біздің қоғамның мүддесін қорғауда атқарар рөлі өте зор және тараптар арасындағы дауды шешудің ең тиімді жолы десек еш қателеспейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Әділетті мемлекет, біртұтас ұлт, берекелі қоғам» атты Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың 1 қыркүйек 2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы.

2.«Медиация туралы» Қазақстан Республикасының заңы, 2011 жылғы 28 қаңтар.

3. Шунаева С.М. Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихы, оқу құралы, Алматы, 2014ж. 21б.

3. Қанатұлы Ә. «Медиация мақсаты – бітімгершілік» \\ «Жебе» газеті, 25 шілде 2019 жыл.

ӘОЖ 336.74

ҚОРЛАРДЫҢ ҚҰНСЫЗДАНУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕСЕПТЕН ШЫҒАРУ

Садыкова Д.

Шолпанбаева К.Ж., ассоциированный профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: m-dilnaz@bk.ru

Кәсіпорынның өнім өндіру, оның өзіндік құнын төмендету, пайданың өсуі, рентабельділік жөніндегі жоспарлары мен үздіксіз жұмысының орындалуының қажетті шарты кәсіпорынды қорлармен толық және уақтылы қамтамасыз ету болып табылады.

Қорлар – бұл активтер:

– қалыпты қызмет барысында сатуға арналған;

– осындай сату үшін өндіріс үрдісіндегі; немесе

– өндіріс үрдісінде немесе қызмет көрсетулері кезінде пайдалануға арналған шикізат немесе материалдар нысанындағы активтер.

Бастапқы тану кезінде қорлар өзіндік құн бойынша бағаланады.

Бастапқы тануда қорлардың өзіндік құнына келесілер кіреді:

– жабдықтаушыларға төленген баға. Егер компания қорларды кейінге қалдыру шартымен алса, онда әдеттегі саудалық несие шарты бойынша сатып алу

бағасы мен төленген сомма арасындағы айырма (өзгешелік) қаржыландыру кезеңі аралығындағы пайыздар бойынша шығындар болып танылады;

– импорттық баж салығы және басқа салықар (салық заңнамасына сәйкес төленетіндерден басқа);

– қорларды алумен тікелей байланысты транспорт шығындары, өңдеу және басқа да шығындар.

Сауда жеңілдіктері, төлемдерді қайтару және басқа да ұқсас баптар сатып алулар бойынша шығыстарды анықтағанда шегеріледі.

Қорлардың өзіндік құнына қайта өңдеуге кететін шығындар қосылады:

– еңбек үшін төленетін тікелей шығыстар;

– шикізатты дайын өнімге қайта өңдеуге қажетті тұрақты және айнымалы өндірістік үстеме шығындарды жүйелі түрде бөлу;

Тұрақты өндірістік үстеме шығындарды қайта өңдеу шығыстарына бөлу қалыпты жағдайда кәсіпорын жұмысының өндірістік қуатына негізделеді.

Тауарлық-материалдық қорлар ағымдағы активтер баптарының ішіндегі ең өтімді бап болып табылады. Осы мақаланы ақша қаражаттарына жедел айналдыру үшін кәсіпорында тиісті қызметтер болуы керек, атап айтқанда маркетинг қызметі – нарықты зерттеу және болжау негізінде тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған өнімді сатуды ұйымдастырудың кешенді жүйесі. Бұл мақаланы талдау тиімді қаржылық басқару үшін үлкен маңызға ие. Тауарлық-материалдық қорлар тек ағымдағы активтердің бөлігі ретінде ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда кәсіпорын активтерінде де айтарлықтай үлес қоса алады. Бұл кәсіпорындардың өнімді сатуда, өндіріс технологиясының бұзылуында және сатудың тиімсіз әдістерін таңдауда қиындықтарға тап болғанын көрсетуі мүмкін. Тауарлық-материалдық қорлардың оңтайлы деңгейінің бұзылуы кәсіпорындардың қызметінде шығындарға әкеледі, өйткені бұл қорларды сақтау шығындарын арттырады, өтімді қаражатты айналымнан алшақтатады, тауарлардың құнсыздану қаупін арттырады және олардың тұтынушылық қасиеттерін төмендетеді, тұтынушылардың жоғалуына әкеледі.

Тауарлық-материалдық қорларды өзіндік құннан төмен, сатудың таза құнына дейін есептен шығару тексеру принципіне жауап береді: ұйымның балансындағы активтер оларды сатудан немесе пайдаланудан күтілетін сомдан жоғары ескерілмеуі керек. Бұл жағдайда қорларды олардың жіктелуіне қарай есептен шығару практикалық емес. Мысалы, қызмет көрсетумен айналысатын ұйымдар, әдетте, жеке сату бағасы белгіленетін әрбір жеке қызмет үшін шығындарды жинайды және осылайша ол жеке мақала ретінде қарастырылады.

Сатудың ықтимал таза құнын есептеу есептеулерді орындау кезінде сатуға арналған қорлардың санына қатысты ең сенімді дәлелдерге негізделуі керек. Сатудың таза құнын есептеу кезінде осы қорлардың мақсатын, есепті кезең аяқталғаннан кейін болатын оқиғаларды, осындай оқиғалар кезеңнің соңында болған жағдайларды растайтын дәрежеде ескеру қажет. Егер тауарлық-материалдық қорлар сатылатын баға жинақтау бойынша қажетті шығындарды ескере отырып, олардың ағымдағы құнынан төмен болса, онда тауарлық-материалдық құндылықтардың құнын сатудың мүмкін болатын таза құнына дейін төмендету қажет.

10 "баланс күнінен кейінгі оқиғалар" ШОБ (IAS) сәйкес ұйым өзінің алдыңғы кезеңдегі қаржылық есептілігіне түзетулер енгізіп, қорлардың баланстық құнын төмендетуі және есепті кезеңнің шығысы ретінде қорлардың өзіндік құнын сатудың таза құнына дейін қосымша түзетуді тануы тиіс. Егер қорларды жасалған шарттарды орындау мақсатында ғана пайдалану көзделсе, онда шешім қабылдау үшін негіз осындай шарттарда белгіленген сату бағалары болып табылады. Егер қорлардың саны жасалған шарттар бойынша тапсырыстарды орындау үшін қажетті мөлшерден асып кетсе, онда қорлардың қалған бөлігін өткізудің мүмкін болатын таза құны сату бағасының жалпы деңгейіне негізделеді. Тауарларды қолда бар қорлардың қалдықтарынан асатын көлемде тіркелген бағалар бойынша сатуға арналған шарттардың немесе тауарларды тіркелген бағалар бойынша сатып алуға арналған шарттардың болуына байланысты 37 "бағалау міндеттемелері, шартты міндеттемелер және шартты активтер" ХҚЕС (IAS) сәйкес қаралатын бағалау міндеттемелері немесе шартты міндеттемелер туындауы мүмкін.

Көбінесе қолда бар қорлардың құнсыздануы мүмкін жағдайлар туындайды. Егер өтелетін құн (қорды дереу сату нәтижесінде алынуы мүмкін құн) Қордың баланстық құнынан төмен болса, құнсыздану фактісі есепке алынады.

Қорлардың құны келесі жағдайларда төмендетілуі мүмкін:

- қорлардың зақымдануы (бүліну, сыну, ақаулар) ;
- қорлардың толық немесе ішінара ескіруі;
- сату бағасының төмендеуі (болашақ пайданың жоғалуы);
- сатуды аяқтау немесе жүзеге асыру шығындарын ұлғайту.

Айта кету керек, өндірісте пайдаланылатын шикізат пен материалдардың құны, егер дайын өнім (олар өндіруге пайдаланылатын болса) өзіндік құнынан жоғары немесе одан жоғары сатылатын болса, сатып алудың нақты құнынан төмен есептен шығарылмайды.

Мысал. Компьютерлерді құрастыруға арналған жиынтықтаушы бөлшектердің баланстық құны 1000000 теңгені құрайды. Бөлшектердің нарықтық құны 800000 теңгеге дейін азаяды. Сонымен қатар, жоғарыда аталған бөлшектерді құрастыру кезінде қолданылатын компьютерлер өзіндік құннан жоғары сатылады. Осылайша, компоненттердің баланстық құнын төмендетудің қажеті жоқ. Егер дайын өнімнің өзіндік құны шикізат бағасының төмендеуіне байланысты сатудың мүмкін құнынан асып кетсе, онда шикізат сатудың мүмкін болатын таза құнына дейін есептен шығарылады.

Сатудың таза құнының ең жақсы сандық көрінісі ұқсас материалдарды сатып алу шығындары болуы мүмкін. Тауарлық-материалдық қорларды өндіруде қолданылатын материалдар, егер өндірісте пайдаланылған және өзіндік құны бойынша немесе одан жоғары сатылатын соңғы өнім болса, өзіндік құннан төмен есептен шығарылмайды.

Сатудың таза құнын бағалау әрбір есепті кезеңде кезең-кезеңімен жүргізіледі. Бастапқыда тауарлық-материалдық құндылықтарды сатудың таза құнына дейін ішінара есептен шығаруға әкеп соқтырған жағдайлар өзгерген кезде, есептен шығарылған сома қорлардың өзіндік құнын сипаттайтын мәнге дейін өтеледі: жаңа баланстық құн мыналардың ең төменгі мәнін көрсетуі керек: өзіндік құн және сатудың қайта қаралған таза құны. Мысалы, тауарлық-материалдық құндылықтар

ескерілді, сатудың мүмкін болатын таза құны бойынша сату бағасының төмендеуіне байланысты, олардың сату бағасы өскен кезеңде әлі де іске асырылмаған.

Қарастырылып отырған мәселенің жекелеген аспектілері ТМД ғалымдарының еңбектерінде көрініс тапты. Қолда бар зерттеу нәтижелерінің маңыздылығын мойындай отырып, бухгалтерлік есепті, аудитті және қорларды талдауды ұйымдастыру процесі халықаралық тәжірибені терең пайдаланбай ашылатынын атап өтеміз.

Кез-келген кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметінде материалдық-өндірістік қорлар маңызды рөл атқарады.

Өндірістік қорлар мен материалдық құндылықтар еңбек объектілері болып табылады және кәсіпорынның негізгі өндірістік процесін қамтамасыз етеді. Олардың құны толығымен жаңадан жасалған өнімге беріледі, сонымен бірге өте жоғары үлес салмағын алады.

Қазіргі уақытта нарықтық экономика жағдайында материалдық-өндірістік қорларды дайындау және сатып алу дайындаудың бастапқы кезеңінде үлкен маңызға ие. Тауарлық-материалдық құндылықтарды тиісінше дайындау және тұтыну жөніндегі мақсатқа қол жеткізу үшін әрі қарай ұтымды пайдалана отырып, бухгалтерлік есеп қызметі тауарлық-материалдық құндылықтарды дайындау және сатып алу жөніндегі іс-қимылдарға ай сайын талдау жүргізуге мүмкіндік беретін толық, ашық ақпаратты қамтуға тиіс. Бұдан басқа, бухгалтерлік есеп деректері қорларды ұтымды сатып алу бөлігінде өнімнің өзіндік құнын төмендету резервтерін іздеуге арналған ақпаратты қамтуы тиіс.

Материалдық есепті ұйымдастыру-Бухгалтерлік есептің ең күрделі бағыттарының бірі. Өнеркәсіптік кәсіпорында материалдық құндылықтар номенклатурасы ондаған мың атаулармен есептеледі, ал материалдық-өндірістік қорларды есепке алу туралы ақпарат өндірісті басқару туралы барлық ақпараттың 30% - дан астамын құрайды. Сондықтан материалдық құндылықтарды алу, жылжыту, сақтау және пайдалану бойынша есеп пен бақылауды ұйымдастыру үлкен қиындықтармен байланысты. Есеп құжаттарын жазудан бастап қажетті есептілікті жасауға дейінгі барлық есеп жұмыстарын автоматтандыру үлкен маңызға ие. Материалдық-өндірістік қорларды есепке алу мен бақылаудың ажырамас бөлігі оларды пайдаланудың экономикалық талдауы болып табылады, бұл өндіріс тиімділігін арттыру резервтерін іздеуді тереңдетеді.

Нарықтық экономика кезеңіндегі меншіктің алуан түрлілігі, Экономиканы басқарудағы кәсіпорындардың құқықтарын кеңейту, өндірістің салалық ерекшеліктері өндірістік қорларды есепке алу әдістемесі мен техникасының нақты мәселелерін шешуде балама, кейде көп вариантты тәсілдерді қажет етеді.

Өндірістік қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындардың (құрылымдық бөлімшелердің) басшылары нормативтердің сақталуын, нақты нақты шығындардың динамикасын үнемі қадағалап отыруы керек, өйткені материалдық шығындар өндірістің жалпы шығындарында жоғары үлес салмағын алады, сондықтан бұл шығындар алынған пайда мөлшеріне айтарлықтай әсер етеді. Демек, материалдық ресурстарды үнемдеу өндіріс тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Материалдық-өндірістік қорларды есепке алуды және

пайдалануды бақылауды дұрыс ұйымдастырмай, қоймалардағы қорлардың қалдықтарын, түсімдері мен шығыстарын бақылауды қамтамасыз ету мүмкін емес.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚЕХС (IAS) 37 бағалау міндеттемелері, шартты міндеттемелер және шартты активтер.

2. Шолпанбаева К.Ж. Қаржылық есеп 2: оқу құралы / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Ярышева, Л.И. Белоусова; ҚР Білім және ғылым М-во. - Өскемен: Берел: ШҚМУ баспасы, 2018.

3. "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы №234-ІІІ Заңы (14.07.2022 жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).

4. Шолпанбаева К.Ж. Апышева А.А. Белоусова Л.И.-ред. Берел оқу құралы / Қаржылық есеп 1 - 2017ж.

ӘОЖ 336:657.6

СЫРТҚЫ ҚАРЖЫЛЫҚ АУДИТ: ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ СЕНІМДІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН РӨЛІ

Садыкова Д.

Шайханова Н.К., ассоциированный профессор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: m-dilnaz@bk.ru

Сыртқы қаржылық аудит ұйымның қаржылық есептілігін бағалау мен растаудың маңызды құралы болып табылады. Оны белгілі бір стандарттар мен принциптерге сәйкес қаржылық деректер мен процестерді тексеретін тәуелсіз аудиторлар жүзеге асырады. Бұл мақалада біз сыртқы қаржылық аудиттің негізгі аспектілерін, оның мақсаттарын, міндеттерін, принциптерін, кезеңдерін, әдістері мен нәтижелерін қарастырамыз. Сондай-ақ, біз бизнес үшін сыртқы қаржылық аудиттің маңыздылығын және оның қаржылық есептіліктегі ашықтық пен сенімділікті қамтамасыз етудегі рөлін талқылаймыз.

Сыртқы қаржылық аудит - бұл аудиторлық мамандар жүргізетін ұйымның қаржылық есептілігін тәуелсіз бағалау және тексеру процесі. Сыртқы қаржылық аудиттің мақсаты қаржылық есептіліктің дұрыстығы мен сенімділігіне байланысты тәуекелдерді анықтау және бағалау, сондай-ақ қаржылық есептіліктің қабылданған заңнама мен стандарттарға сәйкестігін тексеру болып табылады.

Сыртқы қаржылық аудит аудитордың тәуелсіздігін, тексеруді жүргізудегі объективтілік пен ашық ойды қамтитын белгілі бір принциптерге сәйкес жүргізіледі. Аудиторлар қаржылық деректерді талдау, құжаттаманы тексеру, қызметкерлермен сұхбат жүргізу және т. б. сияқты аудит жүргізу үшін әртүрлі әдістер мен құралдарды пайдаланады. Сыртқы қаржы аудитінің нәтижелері қаржылық есептіліктің дұрыстығы мен сенімділігін бағалауды, сондай-ақ ұйымның

ішкі бақылау және қаржыны басқару жүйесін жақсарту жөніндегі ұсынымдарды қамтитын аудиторлық есеп түрінде ұсынылады. Сыртқы қаржылық аудит бизнес үшін үлкен маңызға ие, өйткені ол қаржылық есептілікке сенім орнатуға, дұрыс басқару шешімдерін қабылдауға және қаржылық операциялардың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сыртқы қаржылық аудит ұйымның қаржылық есептілігін оның дұрыстығын және қабылданған есеп пен есептілік стандартына сәйкестігін анықтау мақсатында тәуелсіз бағалау және тексеру процесі болып табылады. Сыртқы қаржылық аудиттің негізгі мақсаттары мен міндеттері:

1. Қаржылық есептіліктің дұрыстығын растау - сыртқы қаржылық аудиттің негізгі мақсаттарының бірі ұйымның қаржылық есептілігінің дұрыстығын растау болып табылады. Аудиторлар олардың дұрыстығын, толықтығын және қабылданған есепке алу мен есептілік стандартына сәйкестігін анықтау мақсатында есептілікте ұсынылған қаржылық деректерге, операциялар мен оқиғаларға тексеру жүргізеді.

2. Ішкі бақылау жүйесінің сенімділігін бағалау - сыртқы қаржылық аудит сонымен қатар ұйымның ішкі бақылау жүйесінің сенімділігін бағалауға бағытталған. Аудиторлар қаржылық есептіліктің дұрыстығы мен сенімділігін қамтамасыз ету үшін ұйымда белгіленген процедуралар мен механизмдерді талдайды және оларды жақсарту бойынша ұсыныстар береді.

3. Қаржылық алаяқтықты анықтау және алдын алу - сыртқы қаржылық аудиттің қаржылық алаяқтықты анықтау және алдын-алу міндеті де бар. Аудиторлар қаржылық операциялар мен транзакцияларға талдау жасайды, ықтимал бұзушылықтар мен сәйкессіздіктерді зерттейді және алаяқтық әрекеттердің алдын алу және жою шараларын ұсынады.

4. Қаржылық есептіліктің ашықтығы мен сенімін арттыру - сыртқы қаржылық аудиттің маңызды мақсаттарының бірі ұйымның қаржылық есептілігінің ашықтығы мен сенімін арттыру болып табылады. Аудиторлар қаржылық есептіліктің тәуелсіз бағасын ұсынады, бұл инвесторлардың, несие берушілердің және басқа да мүдделі тараптардың сенімін орнатуға ықпал етеді.

Сыртқы қаржылық аудит аудиттің дұрыс жүргізілуін және алынған нәтижелердің дұрыстығын қамтамасыз ететін бірқатар принциптерге негізделген. Төменде сыртқы қаржылық аудитті жүргізудің негізгі принциптері келтірілген:

Тәуелсіздік: аудиторлар өздері тексеретін ұйымнан тәуелсіз болуы керек. Бұл олардың аудит жүргізу кезінде объективтілігі мен бейтараптығына әсер етуі мүмкін қаржылық немесе жеке мүдделері болмауы керек дегенді білдіреді. Аудиторлардың тәуелсіздігі аудит нәтижелеріне сенімділікті қамтамасыз етеді.

Құзыреттілік: аудиторлар бухгалтерлік есеп және аудит саласында жеткілікті білімге, дағдыларға және тәжірибеге ие болуы керек. Олар қаржылық есептілікті дұрыс бағалай алатын және мүмкін болатын қателіктер мен алаяқтықтарды анықтай алатын білікті мамандар болуы керек. Аудиторлардың құзыреттілігі аудит жүргізудің сапасына кепілдік береді.

Объективтілік: аудиторлар аудит жүргізу кезінде объективті және бейтарап болуы керек. Олардың ұйымға немесе оның басшылығына қатысты алдын-ала пікірлері немесе алдын-ала пікірлері болмауы керек. Аудиторлардың объективтілігі

оларға субъективті бағалаулар мен болжамдарға емес, фактілер мен дәлелдерге негізделген аудит жүргізуге мүмкіндік береді.

Кәсіби стандарттарды сақтау: аудиторлар өз елінде немесе аймағында белгіленген кәсіби стандарттарды сақтауы керек. Бұл стандарттар аудитті жүргізуге қойылатын талаптарды, соның ішінде қолданылатын әдістер мен процедураларды анықтайды. Кәсіби стандарттарды сақтау аудит жүргізудің біркелкілігі мен сапасын қамтамасыз етеді.

Құпиялылық: аудиторлар аудит процесінде алынған ақпараттың құпиялылығын қамтамасыз етуі керек. Олар бұл ақпаратты ұйымның келісімінсіз үшінші тұлғаларға жария етпеуі керек. Құпиялылық ұйымның мүдделерін қорғайды және аудиторларға сенімділікті қамтамасыз етеді.

Осы қағидаттардың барлығы сыртқы қаржылық аудитті жүргізудің негізі болып табылады және оның дұрыс жүргізілуіне және нәтижелердің дұрыстығына кепілдік береді. Аудиторлар тәуелсіздікті, объективтілікті және аудит жүргізу сапасын қамтамасыз ету үшін осы қағидаттарды қатаң сақтауы керек.

Сыртқы қаржылық аудитті жүргізудің негізгі пайдасы - бұл ұйымға мүмкіндік береді (1-кесте):

11.	Қаржылық есептілікке деген сенімді арттыру.
22.	Беделді жақсарту және жаңа инвесторларды тарту.
ПЗ.	Қаржылық тәуекелдер мен сәйкессіздіктерді анықтаңыз және жойыңыз.
44.	Қаржылық процестерді оңтайландыру және ресурстарды басқару бойынша ұсыныстар алыңыз.
55.	Сыбайлас жемқорлық пен алаяқтықтың туындау мүмкіндігін азайту.

Кесте 1 – Ұйымда сыртқы қаржылық аудитті жүргізудің негізгі пайдасы.

Сонымен қатар, сыртқы қаржылық аудит ұйымға заңнамалық талаптар мен стандарттарды сақтауға көмектеседі. Бұл ұйымның қаржылық нәтижелерін дұрыс есепке алуын және оның қаржылық қызметі туралы сенімді ақпарат беруін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сыртқы қаржылық аудитті жүргізу белгілі бір ұйымдар үшін, әсіресе мемлекеттік немесе қоғамдық қаржыландыруды тартатын мемлекеттік компаниялар немесе ұйымдар үшін міндетті болып табылатындығын атап өткен жөн. Дегенмен, шағын ұйымдар да мұндай аудитті жүргізуден айтарлықтай пайда көре алады, өйткені ол қаржылық есептілікті тексеруге және ықтимал мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді.

Сыртқы қаржылық аудит ұйымның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Ол ықтимал қателерді, алаяқтықты немесе бухгалтерлік есеп нормалары мен ережелеріне сәйкес келмейтінін анықтау үшін компанияның қаржылық операциялары мен есептілігін тәуелсіз тексеруге мүмкіндік береді. Аудит нәтижелері қаржылық ақпараттың сенімділігі мен сенімділігін анықтауға көмектеседі, бұл басқарушылық шешімдер қабылдауға және инвесторлар мен серіктестердің сенімін арттыруға көмектеседі.

Қаржы процестерінің тиімділігін бағалау. Сыртқы аудит ұйымның қаржылық процестерін талдауға және олардың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Аудиторлар ішкі бақылау жүйесін, бухгалтерлік есеп пен қаржылық басқару процестерін зерттейді, мүмкін болатын осалдықтарды анықтайды және оларды жою шараларын ұсынады. Мұндай талдау қаржылық процестерді оңтайландыруға, олардың жұмысын жақсартуға және ықтимал қаржылық тәуекелдердің алдын алуға мүмкіндік береді.

Ашықтық пен жауапкершілікті арттыру. Қаржылық аудит ұйымдағы ашықтық пен жауапкершілікті арттыруға ықпал етеді. Аудитті тұрақты жүргізу іскерлік процестер мен бухгалтерлік есеп ережелерінің сақталуын бақылауға, бұзушылықтар мен кемшіліктерді анықтауға және түзетуге мүмкіндік береді. Бұл алаяқтықтың алдын алуға, ұйымды басқаруды жақсартуға және мүдделі тараптардың сенімін арттыруға көмектеседі.

Қазақстан Республикасындағы сыртқы аудитті жүргізудің механикасы:

1. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің (бұдан әрі – есеп комитеті) кейбір нормативтік қаулыларына мынадай өзгерістер мен толықтырулар енгізілсін:

2. Жоғары аудиторлық Палатаның әдіснама және сапаны бақылау департаменті заңнамада белгіленген тәртіппен мыналарды қамтамасыз етсін:

- осы нормативтік қаулыны Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркеу;

- осы нормативтік қаулыны жоғары аудиторлық Палатаның интернет-ресурсында орналастыру.

3. Осы нормативтік қаулының орындалуын бақылау жоғары аудиторлық палата аппаратының басшысына жүктелсін.

4. Осы нормативтік қаулы алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

Люксембургте қаржы секторын қадағалау жөніндегі Комиссия аудит жүргізу жөніндегі техникалық тапсырманы қамтуға, есептердің мазмұнына және мақұлданған сыртқы аудитордың жазбаша түсініктемелеріне қатысты ережелерді белгілей алады.

Кипрде Орталық банк сыртқы аудиторлардың назарын келесі аудиттің бөлігі болады немесе осындай тексеру барысында терең талданады деп күтілетін белгілі бір проблемалық бағыттарға аударады.

Ирландияда 2013 жылғы Орталық банк (қадағалау және құқық қолдану) туралы заңда Орталық Банкке сыртқы аудиторларға сенімділігін растау үшін жүгінуге мүмкіндік беретін ережелер енгізілді: 1) Әкімшілік рәсімдер немесе бухгалтерлік есеп рәсімдері; 2) ішкі бақылау тетіктері; 3) тәуекелдерді басқару; 4) Ұйымдық құрылым; және 5) жүйелер қаржылық қызметтерді бақылаудағы жеткізушілердің корпоративтік басқармасы.

Австрияда белгілі бір жағдайлар туралы ақпарат берудің арнайы міндеті жүктелген (яғни, несиелік ұйым өз міндеттемелерін орындай алмайтын немесе заңның елеулі бұзушылықтары анықталған кезде қызметтің үздіксіздігін қамтамасыз ете алмайтын кезде және т.б.).

Чехияда сыртқы аудитор Чехияның Ұлттық банкіне банктік қызметті реттейтін заңнаманың бұзылуын көрсететін, экономика үшін елеулі теріс салдары болуы мүмкін және т. б. фактілер туралы жазбаша түрде хабарлауға міндетті.

Македония бюросында аудиторлық компания, егер аудиторлық тексеру барысында банктің төлем қабілеттілігіне немесе өтімділігіне қауіп төнгені анықталса, ал банк нормативтік актілердің ережелерін бұза отырып әрекет етсе және (немесе) әрекет етсе, басқарушыны дереу жазбаша түрде хабардар етуге міндетті. Бұл талап Банктің тығыз байланысы бар заңды тұлғаларға да қатысты.

Ирландияда 2013 жылғы Орталық банк (қадағалау және құқық қолдану) туралы заңда орталық банкті белгілі бір мәселелер туралы хабардар ету кезінде сыртқы аудиторлардың жауапкершілігін шектеу қарастырылған.

Сыртқы қаржылық аудит ұйымның қаржылық есептілігін тексеру мен бағалаудың маңызды құралы болып табылады. Ол ұсынылған ақпараттың дұрыстығы мен сенімділігіне көз жеткізуге, сондай-ақ ықтимал қателерді немесе алаяқтық әрекеттерді анықтауға мүмкіндік береді. Сыртқы қаржылық аудит белгілі бір қағидаттар мен әдістерге сәйкес жүргізіледі және оның нәтижелері басқарушылық шешімдер қабылдау және мүдделі тараптардың сенімін арттыру үшін пайдаланылуы мүмкін есептілік түрінде ұсынылады. Жалпы, сыртқы қаржылық аудит Қаржылық есептіліктің ашықтығы мен сенімділігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, бұл бизнесті дамытуға және ұйымға деген сенімді нығайтуға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Арабян, К.К. аудитті ұйымдастыру және жүргізу / К.К. Арабян. - Мәскеу: Гостехиздат, 2020. - 448 б.

2. Жарылғасова, Б.Т. аудиторлық қызметтің ресейлік және халықаралық стандарттары / Б.Т. Жарылғасова. - М.: Норус, 2019. - 400 б.

3. Ляховский, В.С. аудиттің жаңа стандарттары мен әдістері. Басылым.2: моногр. / В.С. Ляховский. - Мәскеу: Санкт-Петербург. [және басқалар] : Питер, 2017. - 627 б.

4. Бай, И.Н. Аудит / И.Н. Бай, Н.Н. Хахонова. - М.: Феникс, 2020. - 608 б.

5. Сонин, А.М. сыртқы аудит. Қазіргі көзқарас / А.М. Сонин. - М.: Қаржы және статистика, 2018. - 334 б.

УДК 618.14.012

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИНАНСОВОГО И ОПЕРАЦИОННОГО ЛЕВЕРИДЖА ПРЕДПРИЯТИЯ

Салибекова С.М.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан, asel_4747@mail.ru

Понятие «леверидж» (англ. Leverage) буквально означает «действие рычага» и отражает соотношение одной величины к другой. Эффект рычага проявляется в том, что даже незначительное изменение значения левериджа может существенно влиять на связанные с ним финансовые показатели. Леверидж является одним из ключевых индикаторов финансового положения компании.

В финансовом анализе наиболее часто оценивается текущее значение и динамику двух видов лeverиджа, которые используются всеми компаниями:

- Операционный лeverидж.
- Финансовый лeverидж.

Операционный лeverидж часто называют «производственным рычагом»: он свидетельствует об уровне **предпринимательского риска**.

Финансовый лeverидж также носит название «кредитный рычаг» и отражает уровень **финансового риска** или **риска потери финансовой устойчивости** компании.

Операционный лeverидж часто называют производственным или хозяйственным. Он показывает на сколько процентов изменяется балансовая прибыль предприятия при изменении выручки на 1 процент. Поэтому зная среднее или текущее значение операционного рычага компании и имея план по выручке, можно прогнозировать и изменение операционной прибыли.

Эти два определения (еще они называются финансовый рычаг и операционный рычаг) используются в корпоративных финансах как способ количественно выразить степень риска. Его использование облегчает сравнительный анализ компаний, имеющих разный объем бизнеса, для сравнения их финансовой и бизнес устойчивости в схожих отраслях деятельности.

Финансовый лeverидж - это объем долгового финансирования, используемого компанией, по отношению к ее долевым (акционерному) финансированию.

Долговое финансирование возникает когда компания привлекает кредиты или выпускает облигации, которые могут быть обеспечены залоговым имуществом. Чем больше объем заимствований, тем выше финансовый риск для акционеров компании и, следовательно, тем выше должна быть доходность для акционеров. Поэтому при повышении показателя финансового лeverиджа растет и стоимость (доходность) собственного (акционерного) капитала.

Деятельность предприятия нужно финансировать когда бизнес растет, привлекать долговое финансирование. Однако, высокий объем заемного финансирования создает финансовый риск. Как он проявляется для разных заинтересованных участников деятельности компании:

а) для владельцев обыкновенных акций: высокие показатели финансового лeverиджа увеличивают волатильность (переменчивость) прибыли после налогов, т.е. прибыль которая доступна для акционеров. Если у компании большой объем долгового финансирования, то незначительное уменьшение операционной прибыли приводит к значительному снижению прибыли после налогов для распределения акционерам. Большая волатильность доходности для акционеров, означает что финансовый риск повышен.

б) компания в целом и ее работники: если у компании накапливаются долги, которые она не может вовремя вернуть, это может привести к ее ликвидации, а это потеря рабочих мест и неопределенность в дальнейшем трудоустройстве рабочих с возможными социальными сложностями.

в) поставщики и кредиторы: если компания не способна вернуть долги, при ее ликвидации может возникнуть ситуация, когда поставщики не смогут полностью

получить свои деньги. Поэтому кредиторы потребуют больший процентный доход, чтобы компенсировать свой повышенный финансовый риск [1].

Финансовый леверидж показывает в какой степени деятельность компании финансируется за счет заемных, а не собственных средств.

Финансовый леверидж = (капитал с преимущественным правом требования) / (собственный капитал включая резервы), или

Финансовый леверидж = (капитал с преимущественным правом требования) / (всего задействованный капитал), где капитал с преимущественным правом требования = долговое финансирование + привилегированные акции.

Для расчета финансового рычага на основе рыночной стоимости используют альтернативный метод расчета коэффициента:

Финансовый леверидж = (Рыночная стоимость капитала с преимущественным правом требования) / (Рыночная стоимость собственного капитала + рыночная стоимость капитала с преимущественным правом требования).

Есть мнение, что коэффициент финансового левериджа, рассчитанный на основе показателей отчета о финансовом положении, дает кредиторам лучшее представление об обеспеченности капитала с фиксированными процентами.

Чем выше показатель финансового левериджа, тем больше риск того, что у компании остается совсем мало прибыли для выплаты дивидендов по обыкновенным акциям или ее не останется вообще. Дивиденды по привилегированным акциям должны выплачиваться в любом случае из чистой прибыли, независимо от суммы прибыли компании.

Леверидж в сущности оценивает способность компании оставаться на рынке. Компании у которых показатель левериджа высок, приходится платить ежегодно большие суммы процентов. Если заимствования каким-то образом обеспечены, держатели долговых инструментов имеют право заставить компанию продать активы, чтобы рассчитаться по процентам и основному долгу [2].

Результаты деятельности компании во многом зависят от ситуации на рынке (изменений ВВП, колебаний уровня процентных ставок, инфляции, изменений курса национальной валюты и др.). Если компания характеризуется низким значением операционного рычага, то значительная доля постоянных издержек усиливает последствия негативных изменений на рынках, увеличивает риски компании. Действительно, переменные издержки будут сокращаться вслед за снижением производства, вызванного воздействием рыночных факторов, но если постоянные издержки снизить не удастся, то прибыль будет сокращаться.

Существует несколько способов расчета операционного рычага, второй метод.

Маржинальная прибыль / РВІТ, в этом расчете если коэффициент высокий, то это говорит о большой доли постоянных затрат и это более опасно для кредиторов. Мне более понятен для расчета первый метод расчета операционного левериджа.

Список литературы

1.Цвирко С.Э. Венчурное финансирование как фактор инновационного развития экономики России //Вестник ТГУ, №9(89), 2015. – С.149-156.

ӘОЖ 343.244

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ БІРНЕШЕ РЕТ ЖАСАЛУЫНА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Салтанатова К.

Ғылыми жетекші: Орсаява Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы-құқыққа қарсы әрекет болып саналады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 12 бабында қарастырылған. 12 баптың 1-ші тармағына сәйкес, екі немесе одан да көп іс-әрекетті жасау қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы деп танылады [1].

Егер адам бұрын жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін сотталған не заңда белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған болса, қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше рет жасалған деп танылмайды.

Жалғасатын қылмыстық құқық бұзушылық, яғни бір пиғылмен және бір мақсатпен ұштасып, тұтас алғанда бір қылмыстық құқық бұзушылықты құрайтын, құқыққа қарсы бірқатар бірдей іс-әрекеттерден тұратын қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше рет жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылмайды.

Қылмыстардың бірнеше рет жасалуы осы Кодексте неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жай ретінде көзделген жағдайларда, адамның жасаған қылмыстары осы Кодекстің Ерекше бөлігінің қылмыстарды бірнеше рет жасағаны үшін жаза көзделетін бабының тиісті бөлігі бойынша сараланады.

Қылмыстық теріс қылықтардың бірнеше рет жасалуы осы Кодексте неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жай ретінде көзделген жағдайларда, адамның жасаған қылмыстық теріс қылықтары осы Кодекстің Ерекше бөлігінің қылмыстық теріс қылықтарды бірнеше рет жасағаны үшін жаза көзделетін бабының тиісті бөлігі бойынша сараланады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Нормативтік қаулысы қылмыстық заңды дұрыс қолдану азаматтарды негізсіз айыптау мен соттаудан қорғауды, сондай-ақ сотталушыларға жасаған әрекетіне сәйкес әділ жаза тағайындауды қамтамасыз етеді. Сондықтан белгілі бір адам бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде қылмыстық заңды дұрыс қолдану үшін қажетті мән-жайларды анықтаған және жасалған әрекетті жалғаспалы (созылмалы) қылмыстық құқық бұзушылықтың, қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуының, қылмыстық құқық бұзушылықтардың нақты және анық жиынтығының анықтаулары бар Қазақстан Республикасы

Қылмыстық кодексінің 12 және 13-баптарының ережелерін ескеріп, саралаған жөн екендігін көрсетеді [2].

Қылмыстық құқық бұзушылықты бірнеше рет жасау ҚК Ерекше бөлімінің белгілі бір бабында немесе бабының белгілі бір бөлігінде қаралған бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтарды белгілі бір адамның жасауын көздейді.

Егер адам бұрын жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін сотталған, не заңда белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған болса, қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше рет жасалған деп танылмайды.

Қылмыс пен қылмыстық теріс қылық өзара бірнеше рет жасауды құрамайды.

Әрекетті бірнеше рет жасау белгісі бойынша саралау немесе ҚК-нің 54-бабы бірінші бөлігінің 1) тармағына сәйкес қылмыстардың бірнеше рет жасалғандығын кінәлі адамның қылмыстық жауаптылығы мен жазасын ауырлататын мән-жай деп тану кезінде, егер бұрын аяқталған ұқсас қылмыс, сондай-ақ оған оқталу, бірлесіп орындау не осы қылмысқа бірлесіп қатысу орын алған болса, қылмыс бірнеше рет жасалған деп танылады.

Егер бірнеше рет жасау қылмыстық-құқықтық нормада саралаушы белгі ретінде көрсетілсе, онда белгілі бір адамның бірнеше ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауы осы қылмыстық құқық бұзушылықты бірнеше рет жасағаны үшін жауаптылық көздейтін ҚК тиісті бабы (бабының бөлігі) бойынша тұтастай саралауға жатады.

Әр түрлі саралаушы белгілерді көздейтін ҚК белгілі бір бабының әр түрлі бөлімдерінде қаралған бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтар жасалған кезде бұл әрекеттер тек баптың неғұрлым қатаң жаза белгілейтін және барлық саралаушы белгілерін қамтитын бөлігі бойынша ғана тұтастай саралауға жатады. Мұндай жағдайларда қылмыстық заңның осы бабының өзге бөліктерінде көрсетілген әрекеттерге қатысты анықталған қылмыстық құқық бұзушылықтың саралаушы белгілері тағылуға жатады және үкімде көрсетілуі тиіс.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың бірнеше рет жасалуын тек ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтар құрайды. Сондықтан бірнеше біртектес қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау қылмыстық құқық бұзушылықтарды бірнеше рет жасау ретінде танылмайды және қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы ретінде саралануға жатады.

Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есеп комитетінің деректері бойынша 2020 жылдың 1-тоқсанында 54 990 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді, бұл өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 23,9% -ға аз. 2022 -2023 жылдары бұл қылмыстардың ішіндебір адамның бірнеше рет қылмыс жасауы тіркелген.

Республикадағы қылмыс деңгейі 10 мың тұрғынға шаққанда 118 тіркелген қылмысты құрады. Облыстар мен республикалық маңызы бар қалалар бөлінісінде 10 мың тұрғынға шаққандағы ең жоғары қылмыс деңгейі Алматы, Шымкент, Нұр-Сұлтан, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай және Ақмола облыстарында, ең төменгі Түркістан облысында байқалады [3].

Қылмыстық Кодекстің 12 бабында көрсетілген. Қылмыстық Кодекстің түрлі баптарында немесе баптарының бөліктерінде көзделген, адам солардың бірде –

біреуі үшін сотталмаған немесе заңмен белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған екі немесе одан да көп әрекеттерді жасау қылмыс жиынтығы деп танылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындаудың өз ерекшелігі бар.

Ол Қылмыстық Кодекстің 58 бабында ашып көрсетілген яғни: қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы кезінде сот әрбір қылмыс үшін бөлек жаза (негізгі және қосымша) тағайындап, түпкілікті жазаны жеңілірек, қатаң жазаны ауырырақ қатаң жазаға сiңiру жолымен немесе тағайындалған жазаларды толық немесе iшiнара қосу жолымен белгілейді [4,109] .

Қылмыстардың көптігін жекелеген қылмыстан, яғни қылмыстың бір ғана құрамының белгілерінен тұратын әрекеттен ажырата білу керек. Егер де жасалған қылмыс қарапайым құрамның белгілерінен тұратын қылмысты қылықтың бір ғана көрінісі болса, әрине, жекелеген қылмыс түрін қылмыстардың көптігінен ажыратып алу, әдетте, қиынға соқпайды.

Бір ғана тұлғаның бірнеше рет қылмысқа баруы - қоғам үшін аса қауіпті болып табылады. Біріншіден, қылмыстық құқықтық қорғауындағы қоғамдық қатынастарға тиетін зиян объективті түрде анағұрлым арта түседі.

Екіншіден, бір тұлғаның жасаған қылмыстары әртүрлі объектілерге қиянат келтіретін болса, зиян келетін қоғамдық қатынастардың қатарының өзі де кеңейе түсуі мүмкін. Және де, бір тұлғаның бір ғана емес, бірнеше қылмыс жасауының өзі әдетте, бұл қылмыскердің бойында тұрақты түрде қоғамға қарсы бағыт қалыптасқандығын дәлелдейді. Мұның өзі жағдайдың тең қарастырылуы барысында бұл тұлғаға неғұрлым қатал қылмыстық - құқықтық ықпалдың қолданылуын талап етеді. Сонымен қатар, бір тұлғаның бірнеше қылмыс жасауы, оның істегендерінің дұрыс саралануы мәселесін де туындатады.

Тұлғаның қылмыстық жауапқа тартылуының ескіру мерзімі өтпеген немесе соттылығы жойылмаған не алынып тасталмаған немесе қылмыстық жауапқа тартылу заңға сәйкес тоқтатылмаған екі не одан да көп қылмыс жасауы қылмыстық құқыққа қылмыстардың көптігі деп танылады.

Қылмыстық заңдар бойынша қылмыстардың көптігінің төмендегідей түрлері айқындалып, ажыратылады. Қылмыстардың көптігінің өзіне тән белгісі - бір тұлғаның кемінде екі рет қылмыс, яғни қылмыстардың дербес құрамдарының белгілері бар әрекеттер (немесе жиынтықталған бір әрекет) жасауы.

Қылмыстық жауаптылықтың ескеру мерзімі өтіп кеткен немесе соттылығы жойылған (алынып тасталған) заң бұзушылықтар да, сонымен қатар, қылмыстық - құқықтық салдар жоққа шығарылған әрекеттер де қылмыстардың көптігіне жатпайды. Ол жағдайлар атап айтқанда:

-қылмыстардың бірнеше рет жасалуы дегеннің мағанасына тереңірек үңілер болсақ, ол - бір тұлғаның екі немесе одан да көп қылмыстар жасауы. Бұл әрекеттері үшін тұлғаның сотталған - сотталмағандығы ескерілмейді. Теория жүзінде де, практика жүзінде де қылмысты бірнеше рет жасау екі түрге бөлінеді: жалпы және арнайы.

-қылмыстардың қайталануының кез келген түрі, оның қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен деңгейіне қарамастан жалпы бірнеше рет қайталану деп

табылады. Жалпы бірнеше рет қайталану қылмыстардың саралануына ықпал жасамайды, бірақ жаза тағайындау кезінде сот бұл жағдайды жауаптылықты ауырлататын мән - жай ретінде ескеруі мүмкін.

-кінәлі тұлғаның ұқсас немесе біртекті екі немесе одан да көп қылмыс жасауы арнайы бірнеше рет жасалу деп танылады. Нақты жағдайлар тұрғысынан өзара айырмашылықтары болғанымен, бірдей қылмыс құрамының белгілерінен тұратын қылмыстар, ұқсас (бірдей) қылмыстар деп есептеледі.

Сонымен, қылмыстар жиынтығы бойынша тағайындалған негізгі жазаға жиынтықты құрайтын қылмыстар үшін тағайындалған қосымша жазалар қосылуы мүмкін. Жекелеп немесе толық қосылған жағдайда түпкілікті жаза Қылмыстық Кодекстің Жалпы бөлімінің сол жазалау түрі үшін белгіленген ең жоғары мерзімнен немесе мөлшерінен аспауы [4,110] керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясы).

2. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы N11 Нормативтік қаулысы (31.03. 2017 өзгертулермен).

3. Қазақстанда қылмыс деңгейі [Электронды ресурс] <https://egemen.kz/article/229858->

4. Орсаяева Р.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (жалпы бөлім), - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚУ, «Берел» баспасы, 2023. - 210 б.

ӘОЖ 37

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

Сарсенбаев Ж., Алейханов А.

Ғылыми жетекші: Шолпанбаева К.Ж., экономика ғылымының кандидаты, профессор

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: iamzhigersarsenbayev10@gmail.com

Бухгалтерлік есеп — кәсіпорынның қызметі туралы расталған деректер алу мақсатымен оның қаржы-шаруашылық қызметін бақылау, қорытындылау және бейнелеу әдістемесі мен жүйесі; кәсіпорынның ресурстарын және қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерін есептеу жүйесі. Ол қабылданған ережелер бойынша құжаттардың белгіленген нысандарын пайдалана отырып жүргізіледі. Бухгалтерлік есеп-қисаптың зерттеу объектілері — ақшалай нысанда тұлғаланған шаруашылық құрал-жабдығы, олардың өндіріс, орналасу, айналыс барысындағы қозғалысы, сондай-ақ олардың құралу және пайдаланылу көздері.

Бухгалтерлік есеп заңды тұлғалардың қорлары мен қор көздерін және қаржы айналысын, шаруашылық операцияларының мазмұнын нақты құжаттар негізінде

үздіксіз және өзара байланысын сақтай отырып, арнайы өлшеу бірлігімен тіркеп отыру. Бухгалтерлік есеп жүргізу құжаттау мен түгелдеу, есеп-шоттар мен екіжақты жазу, бағалау мен өзіндік құнын шығару, баланс пен қорытынды есеп әдістеріне негізделген.

1997 жылдан бастап Қазақстанда Бухгалтерлік есеп халықаралық стандарт жүйесіне көшірілді. Бухгалтерлік стандарт — есеп көрсеткіштерін арнайы ережелерге сай бағалау, өлшеу және шаруашылық операцияларының маңызын анықтау мен ажырату тәртібі. Халықаралық стандартқа сай, бухгалтерлік есеп қаржы және басқарушы есеп салаларынан тұрады. Қаржы есебі қаржы салымшылары мен несие берушілер, заңды тұлғалардың дамуына үлес қосушылар, шетелдік инвесторлар т.б. үшін жүргізіледі. Басқарушы есеп заңды тұлғалардың өз ішінде басқару жүйесін жетілдіру, ішкі резерв қорларын табу, оны іске қосу мақсатында жүргізіледі. Қазақстандағы заңды тұлғалар жыл сайын аталмыш есеп салаларына қосымша өз кәсіпорнының есеп саясатын, оны жүргізудің принциптерін, қолданылатын есепшоттар жүйесінің тізімін жасап, бекітіп, арнайы орындарға тапсырып отырады.

Тиісті заң актілері мен нормативтік материалдардың және есеп стандарттарының талабына сай, Бухгалтерлік есеп объектілерінде қолданылатын бірнеше әдістер ішінен заңды тұлғалардың өзіне ыңғайлы жолын таңдап алуы есеп саясатын көрсетсе, кең көлемде қолданылатын Бухгалтерлік есепке тән ережелер жүйесі (екіжақтылық, консервативтік, автономиялық, сәйкестікке келтіру, сату, т.б.) есеп принципіне жатады.

Бухгалтерлік есеп жүргізудегі басты құрал — есепшоттар жүйесі. Онда заңды тұлғалардың әрбір есепшоты нөмірленген. Бухгалтерлік есеп көрсеткіштері (мәліметтері) бухгалтерлік баланс жасау арқылы қорытындыланады.

Бухгалтерлік есеп–есеп теориясы, қаржы мен өндірістік есеп, салықтық есеп болып бөлінеді. Бухгалтерлік есеп теориясы–бұл бухгалтерлік есеп жүйесін ұйымдастырудың теориялық, әдістемелік және практикалық негіздері. Қаржылық есеп–бұл шаруашылық операцияларын бухгалтерлік жағынан ретке келтіріп, тіркеуді қамтамасыз ететін есептік ақпаратты жинастыру жүйесі. Қаржылық есеп шаруашылық жүргізуші субъектінің мүлкі мен міндеттемелері туралы ақпаратты топтастырады (материалдық және материалдық емес активтер, жалға алынған мүліктер, қаржылай және заттай салынған жарна, ағымдағы активтер (ТМЗ)), субъектінің міндеттері несие, дебиторлық және кредиторлық берешектер, ақша қаражаты, меншікті капитал, бөлінбеген табыс (шығын) және т.б. Қаржылық есептің деректерін шаруашылық жүргізуші субъект ішінде әртүрлі деңгейдегі басшылар мен сыртқы пайдаланушылар пайдаланады (қазіргі және болашақтағы инвесторлар, кредиторлар, банктер, салық және қаржы ұйымдары). Өндірістік есептің міндеті-өнімнің (жұмыстың, қызметтің) өзіндік құны туралы деректер жинастырып, өңдеу.

Есеп қашан пайда болғанын тура тауып айту мүмкін емес. Оның пайда болуының алғы шарты – адамдар арасындағы экономикалық қатынастардың дамуы. Бухгалтерлік есептің пайда болып, қалыптасуын мынадай кезеңдерге бөлуге болады:

- 1) Ежелгі дүние.

- 2) Ортағасырлық.
- 3) Ренессанс пен қосарлы бухгалтерияның пайда болуы.
- 4) Ғылымның пайда болуы. XIX ғ. екінші жартысы.
- 5) XX ғ. – бухгалтерлік есептің үдемелі дамуы.

Бухгалтерлік есептің алғашқы даму кезеңіне адамдар өмірін сақтап қалу үшін тамақ табу керектігін толғандырды, оның мөлшерін ұмытпас үшін оны есте сақтау арқылы немесе белгі салу арқылы жүзеге асырды.

Ортағасырлық кезең екі жақты жазу әдістерінің кеңінен таралуы тән болып табылады.

Үшінші кезеңнің тарихи маңыздылығына келсек онда «есептеу» басты бағыттары анықталған. Одан кейін оның даму сипатталған.

Төртінші кезеңде өз мәні бойынша бухгалтерлік есептің ғылыми ілімдердің бір саласы ретінде қалыптасқан кезеңі болып саналады. Яғни бухгалтерлік есептің көптеген анықтамалары тұжырымдары мен мақсаттары қалыптасты.

Соңғы кезең сыртқы нарықтық орта жағдайында қазіргі бухгалтерлік есептің басты айқындалуын сипаттайды. Қазіргі кезде есептің автоматтандырылған нысаны пайдаланылады. Бухгалтерлік есепті автоматтандыру жүйесінде ерекше орын алатын әмбебап компьютерлік бағдарлама – «1С Бухгалтерия». Бұл бағдарлама «қарапайымнан күрделіге» принципі бойынша құрылған. Оны қарапайым операциялар үшін де, есеп регистрлерін, Бас кітапты, жекелеген қорытынды есеп нысандарын құру үшін де қолданады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. “БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП теориясы және негіздері” – Қ.К.Кеулімжаев, Н.А.Құдайбергенов.
2. “Бухгалтерлік есеп” – С.Б.Баймұханова.
3. “Шаруашылық жүргізуші субъектілердегі Бухгалтерлік есеп” – В.Л.Назарова.
4. <https://www.google.kz>
5. <http://www.bazernet.kz>
6. <https://www.referat.kz>

ӘОЖ 338.2

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Сарсенбаев Ж.Т.

Ғылыми жетекші: Ордабаева М.А.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: iamzhigersarsenbayev10@gmail.com

Жер ғаламшары тарихы басталғалы үлкенді-кішілі бірнеше бөліктерге бөлуге болады. Регресс пен прогресс қатар жүрді. Даму соңғы 5 ғасыр ерекше қарқын алууда. Бұрындары адамзатқа тек қағаз бен қалам керек болса, 16 ғасырда Галилео Галилей телескопты ойлап тапқаннан кейін ғылым дамудың жаңа сатысына көшті.

Адамдар ғылымның шексіз екеніне сенді. Еуропа мен АҚШта прогресс жоғары қарқын алды. 18 ғасырда әлемде өнеркәсіп революциясы басталды. Машиналар, техникалар қол еңбегін алмастырды.

20 ғасырда әлемде ғылыми-технология ғасыры басталды. Осы арқылы әлемдік экономика дамыды. Экономикасы дамыған мемлекеттер Айға ұшып жатты. Бұрынғы уақыттағыдай қарумен емес, мимен, яғни ғылым арқылы бәсекелесті. Өткен ғасырдың 40-50 жылдары әлемде алғаш электронды компьютерлер пайда болуымен цифрландыру кезеңі басталды.

Цифрландыру – адамның әрекеті арқылы жасалатын жұмысты сандық форматқа ауыстыра отырып, уақытты үнемдеу, яғни қағаз толтыру, қажетті анықтама мен сервистік төлемдерді кез келген жерде интернеттің игілігін пайдалана отырып өз қажетіңізге жарату. Мәселен, білім саласында ата-ана баланы балабақша кезегіне қою, мектепті таңдау және оқушыны өзге мектепке ауыстыру, электронды күнделік арқылы баланың бағасын бақылау тетіктерін көре алады. Ал, медицинада дәрігерге қаралу, жедел жәрдем шақыру, онлайн диагнозды білу сынды саладағы жаңашылдықтарды уақытында пайдалану. Мұнан бөлек, цифрландыру толықтай енсе, ауыл шаруашылығы, құрылыс, тұрғын үй шаруашылығы, мұнай саласындағы бірқатар маңызды мәселелер уақытынан бұрын шешімін табады. Демек, цифрландыру халықтың өмір сапасын жақсартуы тиіс. Қысқаша айтқанды, цифрландыру адам өркеніеті дамуының алтын кезеңі.

Адамзат қауымы жыл санап емес, ай санап, тіпті апта мен күн санап цифрландыру заманының сиқырлы әлеміне еніп барады. Цифрландыру технологиялары дегеніміз – бұл бұрын-сонды адамзат бастан кешпеген ғажайып әлемнің жаңа құралдары. Қазіргі күні бұл технологиялар жасақталу үстінде. Олар қазірдің өзінде біз тамсанып айта беретін ақпараттық технологиялардың өзін жолда қалдыра бастады.

Елімізде «Цифрлы Қазақстан» және «Еуразиялық одақтың негізгі бағыттарын 2025 жылға дейін цифрландыру» мемлекеттік бағдарламалары қабылданған болатын. Оның «Цифрлық Жібек жолын іске асыру», «Адами капиталды дамыту», «Инновациялық экожүйені құру» сияқты бағыттары бар. Мұндағы басты мақсат – мемлекеттің экономикалық дамуын жеделдету және цифрлы технологиялар есебінен халықтың өмірін жақсарту, цифрлы экономиканы құруға жағдай жасау.

2021 жылы Қазақстанда цифрлы жобаларға 200 млрд теңгеден астам инвестиция бағытталған. Аталған қаржы ауыл шаруашылығын цифрландыруға, IT-жобаларға, цифрлы технологияны дамытуға және облыстардағы орталықтардың инфрақұрылымына, сондай-ақ телекоммуникация, аэроғарыш және электронды өнеркәсіп саласына инвестиция салуға жұмсалмақ. Сонымен қатар «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында келесі жылы 33 іс-шараға республикалық бюджеттен 20,9 млрд теңге қаражат қарастырылған.

Цифрлы экономика – бұл сандық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға негізделген экономикалық, әлеуметтік және мәдени қатынастар жүйесі. Бүгінгі күні цифрлы экономиканың қажеттілігі және оған деген сұраныс артуда. Себебі шұғыл өзгеретін нарықта инновация тез бейімделеді және әлемдік интеграцияға оңтайлана кіре алады. Сондықтан қазір ұлттық экономика

салаларындағы кәсіпорындар Дүниежүзілік сауда ұйымының қатаң талаптарына сәйкес келетін, бәсекеге қабілетті заманауи өнімді шығаруға талпынып келеді.

Экономиканы цифландырудың екі жағы бар: бір жағынан, бұл өндіріс құрылымында және жалпы экономикада қоғамдағы сапалы өзгерістер түріндегі ықтимал тәуекелдерді тудырады, шығындарды азайту үшін тиімді шаралар қабылдауды талап етеді. Екінші жағынан цифрландыру үдерісі прогрессивті мүмкіндіктерге негізделген тәуекелдерді азайту тетіктерін ұсынады. Сондай-ақ жаңа жұмыс орындарын құруға ғана емес, сандық технологияларды қолдануға негізделген әлеуметтік мінез-құлықтың жаңа нормаларының қалыптасуына ықпал етеді. Мұның бәрі қоғамның цифрлы трансформациясы үшін маңызды.

АҚШ, Ұлыбритания, Германия, Жапония сияқты дамыған елдерде цифрлы технологияларды тиімді пайдалануға және сенімді ақпаратпен алмасуға қажет инфрақұрылым қалыптасқан. COVID-19 індетімен күресуде 3D арқылы басып шығару, дезинфекциялық роботтар және интернетдүкендер кеңінен өріс алған. Әлемдік экономикада цифрлы технологиялардың кең таралуының басты себебі әлеуметтік дамудың траекторияларымен байланысты. Мысалы, АҚШ, Ұлыбритания, Германия, Жапония, Италия, Франция сынды дамыған елдерде базалық ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды құрудан бастап, цифрлы технологияларды кеңінен енгізуді қолдау бағдарламалары бар.

Қазақстанда цифландыру жүйесі барлық салаларда бірдей емес. Шағын және орта бизнес саласында да осы жағынан ала құлалық бар. Бұл мәселе өсу деңгейін тежеп қана қоймайды, сонымен қатар жақын арада цифрлы алшақтыққа алып келуі мүмкін.

Қазақстандағы цифрландырудың көлемі мен сапасы қандай екенін коронавирус дағдарысы анық байқатты. Елімізде электронды цифрлық қолтаңбаларды оңтайлы тіркеу және әлеуметтік төлемдерді беруді ұйымдастыруға мемлекеттік қызметтердің мүмкіндігі жеткілікті болды. Бірақ эпидемияға қарсы шараларды әзірлеу және тұрғындардың мәліметтерді пайдалануы жеткіліксіз болып шықты. Әсіресе білім саласында мектеп (7646 мектепте 3,4 млн оқушы), колледж (700 астам колледж), университет (129 жоғары оқу орыны – 604,3 мың студент) деңгейінде білім алушылардың қашықтан оқу үрдісіне көшірілуі білім саласын цифрландыруда көптеген күрделі мәселе бар екенін көрсетті: көптеген елді мекен интернетпен қамтылмаған, байланыс нашар, желі дұрыс ұстамайды, компьютерлер жетіспейді, қысқасы, ел телекоммуникациялық инфрақұрылымын цифрландыруға дайын болмады.

Цифрландыру саласында прогресс бар. Айталық, еліміздегі екінші деңгейлі банктер төтенше жағдай кезінде және әлеуметке үздіксіз қызмет көрсетуге ұмтылып, операциялық ортаның өзгеруіне және ішкі процестердің өркендеуіне жедел ден қойды. Қысқа мерзім ішінде клиенттерге бірқатар жаңа қызметті ұсына алды, оның ішінде тауарлар мен қызметтерге қашықтан төлем жасау мүмкіндіктерін кеңейте отырып, көптеген қызметті онлайн жеткізуді іске қосты. Төлем арналарының кеңеюі өз кезегінде онлайн-сақтандыруға жол ашты, бөлшек сауда тауарларының түрлерін көбейтті және бағалы қағаздар нарығында оң өзгерістерге әкелді. Тұтастай алғанда, қаржы секторы өзін жақсы серіктес ретінде тағы да дәлелдеді. Сондай-ақ бұл жерде клиенттердің қашықтан қаржылық

қызметтерге деген сұранысының өсуі технологиялық компаниялардың осы сегментке деген қызығушылығын арттырғанын атап өткен жөн. Тұрғындар үшін бұл – қолайлы жағдай. Өйткені бәсекелестіктің артуы қызметтердің сапасын арттырады, қызметтердің құнын төмендетеді. Бірақ банктер үшін бұл екі еселенген қосымша қаржы жұмсау болса да олар қызмет көрсету сапасын жақсартуға ұмтыла беруге тиіс.

Қазақстандағы цифрлы экономиканы өлшеудің болашақ бағыттары: цифрлы экономиканы дамытуға арналған шығындар; цифрлы технологияларды құру және тарату, оның ішінде цифрлы технологиялар саласындағы зерттеулер мен әзірлемелер; зияткерлік меншік құқығын қорғау және сандық технологиялар трансферті; цифрлы технологиялармен байланысты инновациялар; сандық инженерия; цифрлы технологиялар мен онымен байланысты тауарлар мен қызметтердің экспорты; сандық ортаға сенім (киберқауіпсіздік, жеке деректерді қорғау); цифрлы теңдік және оған халықтың әлеуметтік қорғалмаған (осал) топтарын қосу (мүгедектер, шалғай жерлерде тұратындар, зейнеткерлер) т.б.

Қазақстанда ұлттық экономика салаларын цифрландыру бәсекеге қабілетті өнімдер өндіру мүмкіндігіне жол ашады. Жетілдірілген заманауи технологиялар компанияның бизнес-процестеріне, құндылықты қалыптастыруға айтарлықтай түзетулер енгізеді және бәсекелестік артықшылығына айналатыны сөзсіз.

Еліміздегі шағын және орта бизнес субъектілері орнықты даму мақсаттарына жету үшін цифрлы технологияларды қолдану мүмкіндіктерін кеңінен пайдалану қажет. Сондай-ақ кәсіпкерлік субъектілері мемлекетпен табысты ынтымақтаса отырып, цифрлы дамуға байланысты бірлескен шараларды көбейткен жөн.

Ұлттық экономика салаларын цифрландыру еліміздің тұрақты дамуының бөлінбес бөлшегі. Цифрландырудың бәсекеге қабілеттілігін арттыратын негізгі бағыттары: техникалық және технологиялық жетілдіру, экономикалық өсу және адам әлеуеті. Қазақстанның ұлттық экономика салаларын одан әрі цифрландырудың тетіктерін жетілдіре отырып, дамыту экономикамыздың тұрақты дамуына және әлемнің дамыған елдерімен интеграциялануға оң ықпал етеді.

Жақында ғана өткен Digital Bridge 2023 технологиялық форумында Kaspi директоры Михаил Ломтадзенің Қазақстанда цифрландыру өте жоғары деңгейде екенін, яғни барлық құжаттарға телефон арқылы қолжетімді болғанынан бастап үйден шықпай-ақ бизнес ашуға мүмкіндігіміз бар екенін мәлімдеді. Тек ол ғана емес 2023 жылғы статистика бойынша Қазақстанда бизнес пен қызмет саласында 90% цифрландыруға көшкенін хабарлады. Болашақта осы қарқынмен жалғасатын болса Қазақстан экономикасы тек Орталық Азияда ғана емес, әлемдегі алдыңғы қатарлы дамыған елге айналады.

Қазақстан экономикасын цифрландыру ол халықпен байланысты жақсарту және жаңа мүмкіндіктер беру, уақыт үнемдеу, ең бастысы әлеуметтік жағдайын жақсарту. Оған дәлел әлемде цифрландыруы дамыған, экономикасы цифрландыруға минимум 70% көшкен мемлекеттердің әлеуметтік жағдайы мен даму көрсеткіші өте жоғары. Цифрландыру бұрындары тек термин ретінде ғана қарастырылса қазір өміріміздің бір бөлшегіне айналды. Олай деп айтуға себепте жоқ емес. Қоғамдық көлікте, мектепте, университетте, ресторандарда, шетелге ұшу үшін, тіпті, өмірімізге керек көптеген құжаттарды жинау үшін бұрындары 2-3 күн уақытымызды кетірсек, қазір Kaspi қосымшасына кіру арқылы бір-ақ минутта

қолдану жеткілікті. Тек Kaspi емес. Егов, ДамуМед сияқты әлемнің кейбір дамыған елдерінде жоқ цифрландырудың жоғары сапалы бағдарламалары бар.

Қазақстанның цифрлық трансформациясы қалай жүріп жатыр?

2023 жылдың шілдесінде Global CIO порталы әртүрлі салалардың цифрлық трансформациясының ерекшеліктері контекстінде дайындалған қазақстандық IT нарығы туралы зерттеу жариялады.

2023 жылы Қазақстан әлемдегі цифрлық дамыған 30 елдің қатарына енді. Дүниежүзілік рейтингте Қазақстан цифрлық технологияларды дамыту индексі бойынша 51-ші орында және желіге дайындық индексі бойынша 58-ші орында. 2025 жылға қарай Қазақстан үкіметі БҰҰ электрондық үкіметті дамыту индексіне алғашқы 20 елдің, В2С (бизнес тұтынушылар) электрондық коммерция индексіне 50 үздік және ақпарат және коммуникация саласындағы үздік 40 елдің қатарына кіруді жоспарлап отыр.

Қазақстанда бағдарламалау, консалтинг және басқа да қызметтер саласында көрсетілген қызметтердің көлемі 2022 жылдың аяғында 772 млрд теңгені (2022 жылға арналған доллар-теңгенің орташа бағамы бойынша шамамен \$1,67 млрд) құрады, бұл 2022 жылғы көрсеткіштен 19,5%-ға артық. бір жыл бұрын.

Ең ірі экономикалық және IT орталықтары Астана және Алматы қалалары болып табылады: бұл қалалардың компаниялары IT қызметтерінің сәйкесінше 41,5% және 49% өндіреді. 2022 жылға арналған зерттеуге сәйкес, соңғы 4 жылда бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеумен және АТ-консалтингтік қызметтермен айналысатын компаниялардың саны 2,7 есе өсті.

Цифрлық перспективалар. Алдын ала бағалау бойынша, 2025 жылға қарай Қазақстан экономикасын цифрландырудан келетін тікелей пайда - қосымша 1,7 - 2,2 трлн теңгені құрайды. Осылайша 2025 жылға қарай жеке инвестицияларды ескере отырып, инвестициялардың жалпы көлеміне инвестициялардан 4,8 - 6,4 есе қайтарымды қамтамасыз етеді.

ЖІӨ тұрғысынан ең маңызды нәтижесі 12 негізгі жобаға түседі:

1. АТ-стартаптардың халықаралық технопаркін құру (Astana Hub); Ол жоспар қазір орындалды.

Astana Hub – Орталық Азиядағы IT-стартаптардың ірі халықаралық технопаркі. Мұнда қазақстандық және шетелдік технологиялық компаниялардың еркін дамуына жағдай жасалған.

Astana Hub-тың жаһандық миссиясы – инновациялық жобаларды дамыту орталығына айналу, серпінді IT-компанияларды шығару, сондай-ақ әлемнің түкпір-түкпірінен жас және дарынды IT мамандарды тарту орталығына айналу.

2.«Интеллектуалды кен орны» жобаларын іске асыру, Индустрия 4.0 технологияларын енгізу, модельдік фабрикаларды құру;

3.Paper-Free принципін енгізу;

4.Зияткерлік көлік жүйесін құру;

5.Электрондық сауданы дамыту;

6.ШОБ үшін цифрлық платформа құру (бірыңғай терезе);

7.Көлеңкелі айналымды қысқарту үшін тауарларды таңбалауға арналған ақпараттық жүйені дамыту;

8.Қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамыту бойынша шаралар кешенін жүзеге асыру;

9. Ашық платформаларды (Open API), Big Data және жасанды зердені дамыту;
10. Телекоммуникациялық инфрақұрылымды дамыту, оның ішінде кеңжолақты желіні жүргізу;
11. Кедендік және салықтық әкімшілікті жетілдіру және электрондық мағлұмдауға көшу;
12. Smart City жобаларын іске асыру.

Елімізде бүгінде цифрландыру ісіне және инновацияны енгізу мәселесіне баса мән берілуде. Цифрландыру ісінде басшылыққа алынатын қағидаттарды заң жүзінде бекіту және біртұтас салалық құжат әзірленуде.

Цифрландыру экономикалық тиімділік пен бәсекеге қабілеттілікті арттырудан басқа, әлеуметтік салаларға да оң әсерін береді. Білім беру, денсаулық сақтау және инвестициялық ортада сапалы даму нәтижесі күтіледі. Бұл нәтиже ұзақ мерзімді келешекте әлемнің озық дамыған елдерімен әлеуметтік-экономикалық дамудың алшақтығын айтарлықтай төмендетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абралиев О. Экономика ғылымдарының докторы, профессор «Экономиканы цифрландыру - өзекті мәселе» Алматы, <https://egemen.kz/article/282914-ekonomikany-tsfirlandyru-%E2%80%93-ozekti-masele>

2. "Зерде" ұлттық ақпараттық-коммуникациялық холдингінің басқарма төрағасы Руслан Еңсебаев . «ҚазАқпарат» Халықаралық ақпарат агенттігі. https://kaz.inform.kz/news/cifryk-kazakstan-shynaylygy-men-perspektivalary_a3179857/

3. Қазақстан Республикасы Үкіметінің ресми сайты.

4. KazAID Қазақстандық Халықаралық Даму агенттігі <https://www.gov.kz/memleket/entities/kazaid/press/news/details/636279?lang=kk>

5. United Nations Development Programme <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/cifrovizaciya-dlya-ustoychivogo-razvitiya-i-obespecheniya-socialnogo-blagopoluchiya-obschestva>.

ӘОЖ 331.101.3

КӘСПОРЫНДАҒЫ ЕҢБЕК МОТИВАЦИЯСЫ

Сералиева С.Е.

Ғылыми жетекші: Асубаева А.С., сеньор-лектор, экономика магистрі
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail:sayaseralieva8@gmail.com

XX ғасырға дейін адамдар көбірек ақша табуға мүмкіндік берсе, жақсы жұмыс істейді деген пікір болды. Мотивация негізінен күш-жігердің орнына тиісті ақшалай сыйақыларды ұсынудан тұрады деп есептелді. Алайда, зерттеулер бұл тәсілдің экономикалық сәтсіздігін анықтады және мотивация күрделі ҮЕҰ нәтижесі екенін көрсетті.

Қызметкерлерді ынталандыру үшін олардың қажеттіліктерін анықтау керек. Мысалы, анықтамасы бойынша мотивация - бұл кәсіпорынның мақсаттары мен қызметкердің мақсаттарын екеуінің де қажеттіліктерін барынша толық қанағаттандыру үшін біріктіру процесі, бұл - қызметкердің де, кәсіпорынның да мақсатына жету үшін қызметкерлерге әсер етудің әртүрлі тәсілдерінің жүйесі.

Н. И. Кабушкин мотивацияны жеке мақсаттарға да, фирманың мақсаттарына да қол жеткізу үшін олардың еңбек тиімділігін арттыру тұрғысынан компания қызметкерлерін жандандыруға бағытталған менеджердің жұмысы ретінде қарастырады.

Жалпы алғанда, адамның іс-әрекетке деген мотивациясы адамды белгілі бір әрекеттерді жүзеге асыруға итермелейтін қозғаушы күштердің жиынтығы ретінде түсінеді. Бұл күштер адамның сыртында және ішінде болады және оны саналы түрде немесе бейсаналық түрде жасамауға мәжбүр етеді. Сонымен қатар, жеке күштер мен адамның іс-әрекеттері арасындағы байланыс өзара әрекеттесудің өте күрделі жүйесімен делдал болады, нәтижесінде әртүрлі адамдар бірдей күштердің бірдей әсеріне мүлдем басқаша жауап бере алады.

Сонымен қатар, адамның мінез-құлқы, оның жүзеге асыратын әрекеттері, өз кезегінде, оның реакциясына әсер етуі мүмкін, нәтижесінде әсер ету дәрежесі де, осы әсерден туындаған мінез-құлық бағыты да өзгеруі мүмкін.

Осыны ескере отырып, мотивацияның неғұрлым егжей-тегжейлі анықтамасын тұжырымдауға болады.

Мотивация - бұл адамның мақсатқа бағытталған мінез-құлқын тудыратын және басқаратын өзара әрекеттесетін ішкі (мотиваторлар) және сыртқы факторлардың динамикалық жүйесі.

Ішкі факторлар адамның қажеттіліктерін, тілектерін, ұмтылыстарын, үміттерін, қабылдауларын, құндылық көзқарастарын және басқа психологиялық компоненттерін білдіреді.

Сөздің тар мағынасында мотивациялық іс-әрекет адамның ішкі мотивтерімен шартталған, өз мақсаттарына жетуге, өз мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған іс-әрекеттер ретінде анықталады, ал еңбек мотивациясы қызметкердің қанағаттануға деген ұмтылысы ретінде анықталады.

Мотивацияның бастапқы буыны - адамға қажетті белгілі бір игіліктерге, заттарға немесе мінез-құлыққа деген қажеттілік.

Мотивация механизмінің екінші буыны - ынталандыру. Латын тілінен аударғанда ынталандыру - бұл Римде жануарларды қуған үшкір таяқ. Ынталандыру белгілі бір әрекеттерді жүзеге асыру кезінде қажеттілікті қанағаттандыра алатын белгілі бір артықшылықтарды білдіреді. Ынталандыру қажеттілікті қанағаттандыруға бағытталған.

Мотив пен ынталандыру ұғымдары олардың біліміне жақын болғанына қарамастан, оларды ажырату қажет. Мотив белгілі бір игіліктерді алуға деген ұмтылысты сипаттайды, ынталандыру - игіліктердің өзі. Егер адамнан мүмкін емес немесе қолайсыз әрекеттерді талап етсе, ынталандыру мотивке айналмауы мүмкін.

Осылайша, ынталандыру қажеттілікке, оны қанағаттандыруға, мотивке тікелей бағытталған. Бұл - қажеттілік пен ынталандыру арасындағы негізгі

байланыс. Ол үшін ынталандыруды қызметкер азды-көпті білуі және қабылдауы керек.

Ынталандыруды алдын-ала қабылдаған жағдайда, сол жақ импульстің (іске асырылмаған мотивтің) ары қарайғы жолы екіге бөлінеді. Оны тез жаңарту және тиісті қондырғы болған кезде ҰБТ-ны қамтамасыз ететін әрекеттерге ең қысқа жол. Ол адамның белгілі бір жағдайдағы белгілі бір мінез-құлыққа бейімділігін сипаттайды және талаптар мен үміттерді ұқсас жағдайларда өткен іс-қимыл тәжірибесімен байланыстырады.

Қажеттіліктен келетін импульстарды қабылдай отырып және оларды қоршаған ортаның ынталандыруларымен байланыстырып, позитивті көзқарас оларды жаңартылған мотивтерге айналдырады және қажеттілікті қанағаттандыруға әкелетін нақты мінез-құлыққа айналады. Осылайша, қазірдің өзінде қалыптасқан қондырғыны қосудың біршама қысқартылған ортасы-мотивация түбіндегі аң терісінің әрекет ету циклі аяқталады.

Мотивация механизмінің екінші, ұзағырақ циклі жұмысшы жаңа жағдайға тап болған кезде, қажеттіліктерді, ынталандыруды және оларға жету жолдарын байланыстыратын қондырғылар жоқ. Бұл жағдайда мотивация механизмі когнитивті, ұтымды бағалау процесі сияқты күрделі сілтемені қамтиды. Бұл ынталандырудағы ақпаратты талдау, оны жеке тұлғаның құндылықтарымен, оның жағдайымен, ынталандыруға қол жеткізу процесінде пайда болуы мүмкін мүмкіндіктер мен шығындармен, басқа мотивтердің маңыздылығымен (егер олар бар болса) байланыстыру. Бұл кезеңде мотивтердің күресі орын алады және мотивтің өзектілігі, оны сақтау немесе қабылдамау туралы үкім шығарылады.

Мотивация теориясында орталық орынды "мотив" ұғымы алады. Мотив - бұл бір немесе басқа әрекеттің себебі.

Мотивтер - бұл мінез-құлықты білдіретін кейбір әрекеттер тізбегін көрсететін армандар, тілектер немесе ойлар.

Мотив мінез-құлықтың ерікті жағын сипаттайды, ол адамның еркімен тығыз байланысты. Мотив адам белсенділігінің импульсі және себебі деп айтуға болады. Бұл негізінен саналы түрде ынталандыруды білдіреді. Көптеген мотивтер санамызда пайда болғанына қарамастан, олар мінез-құлықты анықтайтын қозғаушы күшке айналады. Мотив адамның іс-әрекетінің түпкі себебі болып табылатын белгілі бір қажеттіліктен туындайды. Ол психологияның, субъективті шындықтың, сананың және түйсіктің феномені. Мотив әрекетке дайындықты білдірсе де, оны ынталандырса да, ол әрекетке немесе мінез-құлыққа айналмауы мүмкін. Бұл жағдайда мотивтердің күресі орын алады, онда олардың ең мықтысы жеңеді және өзекті болады.

Мотивтерді келесі белгілер бойынша жіктеуге болады:

- * белсенділік түрлері бойынша;
- * көрініс уақыты;
- * адам қажеттіліктерінің түрлері;
- * жеке тұлғаның көзқарастары;
- * құрылымы;
- * функциялары;
- * жетекші мотивке.

Адамның мінез-құлқы бір мотивпен емес, олардың жиынтығы арқылы анықталады, онда мотивтер адамның мінез-құлқына әсер ету дәрежесі бойынша бір-біріне белгілі бір қатынаста болуы мүмкін. Адамдардың мінез-құлқын анықтайтын әртүрлі мотивтердің жағдайы оның мотивациялық құрылымын құрайды. Әр адамда ол жеке және көптеген факторлармен анықталады: әл-ауқат деңгейі, әлеуметтік мәртебесі, біліктілігі, лауазымы, құндылық бағдары.

Қызметкерлерді ынталандыру персоналды басқаруда басты орындардың бірін алады, өйткені бұл олардың мінез-құлқының тікелей себебі болып табылады. Жоғары мақсаттар, перспективалық жоспарлар, заңды шешімдер, жақсы ұйым мотивациясыз тиімсіз болады – орындаушылардың оларды іске асыруға қызығушылығы төмендейді. Ғылыми - техникалық прогресс жағдайындағы еңбек мазмұнының өзгеруі, өндірісті кеңінен автоматтандыру және ақпараттандыру, қызметкерлердің білім деңгейі мен әлеуметтік әл-ауқатының артуы салдарынан персоналды басқарудағы мотивацияның маңызы одан әрі артып, басқарушылық қызметтің осы түрінің мазмұны күрделене түсті. Бүгінгі таңда ұйымның тиімді қызметі үшін жауапты және бастамашыл қызметкерлер жұмыс істейді. Өз қызметінің мәнін түсінетін және ұйымның мақсаттарына жетуге ұмтылатын адамдар ғана жоғары нәтижеге қол жеткізе аламыз деп есептейді. Мұндай қызметкерлерді қалыптастыру - менеджмент мотивінің міндеті.

Мотивация дегеніміз не және ол ұйымдық мінез-құлыққа қалай әсер етеді?

Мотивацияны екі жолмен қарастыруға болады:

* қажеттіліктерді, психологияны, адамның және топтың мінез-құлқын ескере отырып, тиімді жұмыс істеуге итермелейтін жағдайларды, себептерді анықтау және құру ретінде;

* физиологиялық немесе психологиялық жетіспеушіліктен немесе қажеттіліктен басталатын процесс ретінде, ол мінез-құлықты белсендіреді немесе мақсатқа жетуге немесе сыйақы алуға бағытталған ынталандыруды тудырады.

Басқарушылық мотивация әдістерін мынадай түрлерге бөлуге болады:

* экономикалық ынталандыру әдістері - жалақы, сыйақы, жеңілдіктер, пайыздар, пайдаға қатысу, акциялар пакеті, қосымша ақы және т. б.;

* әлеуметтік мотивация әдістері - әлеуметтік тану, таңдану, менсінбеу және т.б.;

* психологиялық мотивация әдістері - өзін-өзі тану сезімі, немқұрайлылық, кемшіліктер, қажетсіздік және т. б.;

* билік мотивациясының әдістері - лауазымын жоғарылату, қосымша өкілеттіктер беру және т. б.;

* әлеуметтік-психологиялық әдістер - әлеуметтік ақылдылықты арттыру, тәжірибе алмасу, сын, іскерлік, басқарушылық және кәсіби этика және т. б.;

* моральдық мотивация әдістері - жеке немесе көпшілік алдында танылу, мадақтау және сын;

* қызметкерді басқаруға тарту әдісі;

* мотивация мен мотивтерді зерттеу әдістері - эксперименттік әдістер, мінез-құлықты бағалау әдістері және оның себептері, әңгімелесу, сауалнама және т. б.

Мотивацияның осы әдістерін қолданудың мақсаты қазіргі уақытта да, ұзақ мерзімді перспективада да жеке, топтық және ұйымдық нәтижелерді арттыру болып табылады. Ұйымның мотивациялық жүйесін құру кезінде келесі аспектілерді ескеру қажет:

* ұйымда жұмыс істейтін адамдар, ең алдымен, өз мүдделерін көздей отырып, бір нәрсеге қол жеткізуге немесе болдырмауға тырысады, сондықтан ұйымның мақсаттары мен жұмысшылардың жеке мақсаттары бір-бірімен үйлеспеуі мүмкін.

* жеке мінез-құлықтың мотивтері әртүрлі факторлардың әсерінен қалыптасады, сондықтан олар күрделі, әр түрлі бейнелі және субъективті.

* мотивацияның ең жақсы (оңтайлы) әдісі жоқ, сондықтан көшбасшы мотивацияның барлық әдістерін жан-жақты қолдана білуі керек.

Ұйым қызметкерлерінің мінез-құлқын және оның еңбек өнімділігін арттыруға деген ұмтылысын анықтайтын негізгі факторлар:

* әр адамның қажеттіліктері мен қабілеттері;

* оның қызметі мен мінез-құлқының мотивтері, қажеттіліктер мен қабілеттер негізінде де, басқа да бірқатар факторлар негізінде қалыптасады;

* ұйымда құрылған еңбек жағдайлары;

* ұйымнан келетін шақырулар;

* нәтижелерді бағалаудың тиімді жүйесінің болуы және қолданылуы.

Жақсы дамыған мотивация жүйесі қызметкерді қамтамасыз етеді:

1. Қауіпсіздік сезімі, атап айтқанда, материалдық тұрақтылық (барабар жалақы, айқын және материалдық көтермелеудің барынша объективті жүйесі).

2. Нәтижесінде пайда болатын табыс сезімі, табысты компанияның бейнесі, қызметкерлердің табыс тарихы, ұйымның нарықтағы орнын білу, өзінің нарықтық құнын барабар бағалау.

3. Өзінің маңыздылығын сезіну, яғни қызметкердің жеке басының ерекшеліктеріне назар аудару, жеке тұлғаға бағытталған сыйақылар, жеке бостандықтарды жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз ету.

4. Қоғамға қатыстылық сезіміне қол жеткізу, атап айтқанда, қолайлы қарым-қатынас шеңберін қалыптастыру, қызметкерлерге қамқорлық, даму мүмкіндіктерімен қамтамасыз ету, өсу перспективаларының болуы.

Сонымен, қорытындылай келе айтарым, мотивация дегеніміз – адамдардың белгілі бір дәрежеде күшін, адалдығын, қайсарлығын қажет ететін белгілі бір мақсаттарға бағытталған адамдарды белгілі бір жұмысты атқаруға түрткі болатын сыртқы және ішкі күштердің жиынтығы.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Маслоу А. Мотивация и личность.

2. Японские методы мотивации персонала на благо Отечества.

3. Обед с начальником и другие нестандартные способы мотивации сотрудников.

**ӘРЕКЕТТІҢ ҚОҒАМҒА ҚАУІПТІЛІГІ МЕН
ҚҰҚЫҚҚА ҚАЙШЫЛЫҒЫН ЖОЯТЫН МӘН -ЖАЙЛАР
(Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша)**

Сулейменов А.С.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., з. ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодекстің 10 бабының 1-тармағында «Қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамға қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінетіндігі» көрсетсе, 2-тармағы «Осы Кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылатындығын» саралаған.

Қылмыстық заңдылықтар бойынша, адамның әрекетін қылмыстық құқық бұзушылық деп тану үшін тек соған тән қоғамдық қауіптілік, құқыққа қайшылық, кінәлілік және жауаптылық сияқты белгілер болу керек. Белгілердің біреуі болмаса, оны қылмыстық құқық бұзушылық деп қарауға болмайды.

Белгілі бір мән-жайларда сырттай қылмыстық құқық бұзушылық болып көрінетін әрекет жасалғанмен, ол заңдық, фактілік жағынан қылмыс болып саналмайды.

Себебі, заңмен мұндай мән-жайлар азаматтардың құқықтары мен мүдделерін, қоғам мен мемлекетті қорғауға бағытталған пайдалы іс болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі іс-әрекеттің қылмыс екенін жоққа шығаратын мән –жайларға:

- қажетті қорғану;
- мәжбүрлі қажеттілік;
- қылмыскерді ұстау кезінде зиян келтіру;
- орынды тәуекел;
- бұйрықты және өкімді орындау жатады.

Ресейлік және қазақстандық белгілі ғалымдар (Е.І.Қайыржанов, Е.О.Алауханов, Ө.С.Жекебаев, С.Рахметов) өздерінің зерттеулерінде «с-әрекеттің қылмыстық құқық бұзушылық екенін жоққа шығаратын мән-жайлардың пайдалы іс-әрекет екенін айта келіп, осы пайдалы іс-әрекетке барған адамды қылмыстық жауаптылықтан босатудың дұрыстығын» атап өткен [1,2,4].

Біз іс-әрекеттің қылмыстық құқық бұзушылық екенін жоққа шығаратын мән-жайларды Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі бойынша саралауды мақсат еткендіктен, ғалым-заңгерлердің ғылыми еңбектеріне талдау жасамай, заң нормаларына жүгінуді жөн санадық.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 32 бабында: «қажетті қорғану жағдайында қол сұғушы адамға зиян келтіру, яғни қорғанушының немесе

өзге бір адамның жеке басын, тұрғын үйін, меншігін, жер участкесін және басқа да құқықтарын, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қоғамдық қол сұғушылықтан қол сұғушыға зиян келтіру жолымен қорғау кезінде, егер бұл орайда қажетті қорғану шегінен асып кетушілікке жол берілмеген болса, ол қылмыс болып табылмайды.

Қажетті қорғану - қауіпті төндірушіге зиян келтіру арқылы қоғамға қауіпті қол сұғушылықтан заңды қорғану болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабы Қазақстан Республикасы азаматтарының қажетті қорғануға құқығы бар екенін атап көрсеткен.

Барлық адамдардың кәсіби немесе өзге де арнаулы даярлығына және қызмет жағдайына қарамастан тең дәрежеде қажетті қорғануға құқығы бар. Бұл құқық адамға қоғамға қауіпті қол сұғушылықтан құтылу басқа адамдардың немесе мемлекеттік органдардың көмегіне жүгіну мүмкіндігіне қарамастан тиесілі болып табылады (ҚК 32 бабы 2 тармағы).

Қорғану-заң шеңберінен шықпайтын, қылмыстық жауапқа тартылмайтын қорғану болу керек.

Қажетті қорғану құқығы қоғамға қауіпті қол сұғушылық азамат мүддесіне, қоғам мүддесіне, мемлекет мүддесіне төнгенде ғана туындайды.

Қажетті қорғану заңдық, құқықтық әрекеттерге қарсы қолданылмау керек. Мысалы, сот орындаушысының заңды әрекетіне қарсы.

Қажетті қорғануды мынандай жағдайларда қолдануға болады:

-қажетті қорғану арқылы адам, қоғам, мемлекет мүдделерін қорғау;

-қорғану қол сұғушыға зиян келтіру арқылы жүзеге асу;

-қорғануда шектен шықпаушылық.

Бұдан қылмыстық заңның адамға өзін, өз мүлкін, құқығы мен мүдделерін, тіпті басқа адамды, қоғам мен мемлекет мүддесін қорғауға құқық береді.

Егер қажетті қорғануда адам зиян келтірген адамнан мүлкін, өзін қорғау салдарынан адамның өлімі болса, денесіне жарақат түсірсе, мүлкін жою немесе бүлдірсе қорғанушының әрекеті дұрыс болып саналады. Тек адам шектен шықпау керек. Яғни адам қорғанамын деп шектен шықпаса ғана, оның әрекеті қылмыстың жоққа шығаратын мән –жайларға жатады.

Қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушының шектен шығушылығы қылмыстық жауаптылықтан босатпайды, себебі, шектен шығушылық әрекет қылмыстық құқық бұзушылыққа ғана тән қоғамға қауіптілік төндіреді. Десек те, заңдылықта бұндай әрекет заңмен қорғалған объектілерді қорғауға бағытталғандықтан қауіптілігі бойынша, шектен шығып адам өлтіру (99 бап), шектен шығып денеге жарақат салу (109 бап) да қауіптілігі төмен қылмыс болып саналады.

Қол сұғушыға анық шектен тыс, жағдайда мәжбүр етпейтін зиян келтірілетін, қол сұғушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілігі дәрежесіне қорғанудың көрінеу сай келмеуі қажетті қорғану шегінен шығу деп танылады.

Шектен шығу тек қасақана зиян келтірген жағдайда ғана қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқтырады.

Қажетті қорғануды аса қажеттіліктен ажырата білуді маңыздылығы зор:

-қажетті қорғануда қауіптілік қол сұғушылық болса, аса қажеттілік адам әрекеті, табиғаттың тосын мінезі, механизмдердің ақаулығы;

-қажетті қорғануда қорғану қол сұғушыға тікелей зиян келтіреді, ал, аса қажеттілікте зиян қауіп туғызбаған ешқандай қатысы жоқ үшінші тұлғаға келеді. Мысалы, адам, мекеме, ұйым мүдделеріне;

-қажетті қорғануда төнген қауіптілікті басқа жолмен тойтару мүмкін болмаса, аса қажеттілікте қорғанушының қол сұғушыға зиян келтірмей, қорғалған мүдделерді қорғап қалуға мүмкіндігі болады;

-қажетті қорғануда келетін шағын мөлшері қорғануға қарағанда, қол сұғушыға өте көп мөлшерде зиян әкеледі, ал, аса қажеттіліктегі мүдделерге келген шығын аздығымен ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 34 бабы қорғалатын мүдделерге аса қажет болған жағдайда зиян келтіру, яғни белгілі адамның немесе өзге де адамдардың өміріне, денсаулығына, құқықтары мен заңды мүдделеріне, қоғамның немесе мемлекеттің мүдделеріне тікелей қатер төндіретін қауіпті жою үшін зиян келтіру, егер бұл қауіпті басқа адамдармен жою мүмкін болмаса және бұл орайда аса қажеттілік шегінен шығып кетушілікке жол берілмесе, қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды.

Аса қажеттілік жағдайында жасалған адам әрекеті қылмыс болып саналмайды, себебі, онда қылмысқа тән белгі - қоғамға қауіптілік жоқ.

Төнген қауіптілік жағдайларына жататындар:

-заңмен қорғалған мүдделерге келетін шығын кез келген күш (жер сілкіну, су тасқыны), адам бойындағы физиологиялық өзгерістер (ауру, аштық), механизмдердің жұмысы (тікұшақты сынау кезінде моторының ақауы), болуы;

-қауіптіліктің нақты болуы;

-қауіптілік адам ойынан шығарылған емес, нақты болуы тиіс.

Төніп тұрған қауіптілікті жоюға бағытталған шараларға:

-аса қажеттілік жағдайындағы жеке, қоғамдық, мемлекеттік мүдделер;

-тікелей қатер төндіретін қауіпті жою үшін зиян келтіру;

-келтірілген зиян тоқтатылған зияннан аз болса, әрекеттің дұрыстығы жатады.

Қылмыстық Кодекстің 34 бабы 2 тармағына сәйкес, құқық қорғау мүдделеріне алды алынғанға тең немесе одан гөрі елеулі зиян келтірілген, төнген қатердің сипаты мен дәрежесіне және қатер жойылған жағдайға көрінеу сәйкес келмейтін зиян келтіру аса қажеттілік шегінен шығу деп танылады. Мұндай шектен шығушылық тек қасақана зиян келтірген жағдайларда ғана жауаптылыққа әкеп соғады.

Кез келген қылмыс істеген адам ұстау кезінде қарсылық көрсетеді.

Ондай кезде қылмыстық құқық бұзушылық әрекет жасаған адамға біршама зиян, соның ішінде физиологиялық және мүліктік зиян келтіріледі. Оған мысал ретінде қылмыскер денесіне түскен жарақатты немесе ол тығылып жатқан үйдің есігін сындырып кіруді айтуға болады.

Күш көрсету шаралары сырттай қылмысқа ұқсас көрінеді. Ұстау-әрекеттің қылмыстық құқық бұзушылық екенін жоққа шығаратын мән-жайлар, сондықтан бұндай шараларда қылмыстық құқық бұзушылық құрамы болмайды.

Бұл жөнінде Қылмыстық Кодекстің 33 бабының 1-тармағында ашып көрсетілген.

Қол сұғушылық жасаған адамды ұстау кезінде шектен шығушылық болмау керек. Келген зиян қол сұғушылықтың сипаты мен қауіптілікке сәйкес келуі тиіс. Ал, аса қажеттілікте асыра сілтеушілік орын алатын болса, онда қылмыстық жауаптылық туындайды.

Қол сұғушылық жасаған адамды ұстау адамға келтірілген зиян жағдай мәжбүр етпейтін анық шектен тыс зиян қажетсіз келтірілген кезде, олардың ұсталатын адам жасаған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне және ұстаудың мән - жайына сай келмеуі ұстау шараларын *асыра сілтеу деп танылады*. Бұлайша асыра сілтеу қасақана зиян келтірген жағдайда ғана қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. (ҚРҚК 33 бабы 3 тармағы).

Белгілі бір қоғамдық пайдалы мақсатқа жету үшін өзінің кәсіптік, өндірістік және басқа да функцияларын пайдалана отырып, заңмен қорғалған мүдделерге зиян келтіре отырып, адам орынды тәуекелденген баратын әрекет жасауы мүмкін.

Бұндай әрекет сыртқы белгілері арқылы қылмыс құрамына жатуы мүмкін. Оған мысал ретінде хирургтің адамның аяғына кесіп тастауын алсақ, ол сырттай денеге ауыр жарақат салу болып көрінеді. Алайда, бұл негізделсе, тәуекелге барғандық болып саналып, қылмыстық құқық бұзушылық қатарына жатқызылмайды. Дәрігердің әрекеті -әлеуметтік пайдалы мақсатқа байланысты істелгендіктен, ол қоғамға пайдалы іс ретінде қарастырылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодекстің 35-бабына сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық пайдалы мақсатқа қол жеткізу үшін орынды тәуекел еткен ретте заңмен қорғалған мүдделерге зиян келтіру қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды.

Қоғамдық пайдалы мақсатқа тәуекелмен байланыссыз іс-әрекетпен (әрекетсіздікпен) қол жеткізілмейтін болса және тәуекелге жол берген адам заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіруін болғызбау үшін жеткілікті шаралар қолданса, тәуекел орынды болып танылады.

Егер тәуекел ету адамдардың өміріне немесе денсаулығына қатер төндіруге, экологиялық апатқа, қоғамдық күйзеліске немесе өзге де ауыр зардаптарға ұштасатын болса, тәуекел ету орынды деп танылмайды.

Кез келген адамның әрекеттерін еркінен тыс бақылау арқылы істетсе, онда ондай адамның іс-әрекеті қылмыстық құқық бұзушылық болып саналмайды.

Қылмыстық заңдылық күштеп мәжбүрлеуді қылмыстықты жоққа шығаратын әрекеттер қатарына жатқызады. Қылмыстық Кодекстің 36 бабының 1- тармағына сәйкес: «егер күштеп мәжбүрлеудің салдарынан адам өзінің іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) ие бола алмаса, күштеп мәжбүрлеудің нәтижесінде заңмен қорғалған мүдделерге зиян келтіру қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды», -делінген.

Қылмыстық заңда қаралған тағы бір мәжбүрлеу-психикалық мәжбүрлеу.

Психикалық мәжбүрлеу-адамды өлтірумен, ауыр дене жарақатын салумен немесе мүлкін жоюмен қорқыту.

Психикалық мәжбүрлеудің нәтижесінде заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіргені үшін соның салдарынан адам өзінің іс әрекетіне басшылық жасау мүмкіндігін сақтаған қылмыстық жауаптылық туралы мәселе Қылмыстық Кодекстің 34 бабының ережелері ескеріле отырып шешіледі.

Қылмыстық Кодекс бойынша, бұйрықты немесе өкімді орындау әрекеттің қылмыстық құқық бұзушылық екенін жоққа шығаратын мән-жайларға жатады.

Қылмыстық Кодекстің 37 бабы «өзі үшін міндетті бұйрықты немесе өкімді орындау жөнінде іс-әрекет жасаған адамның заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіруі қылмыс болып табылмайтынын» атап көрсеткен.

Мұндай зиян келтіргені үшін заңсыз бұйрық немесе өкім берген адам қылмыстық жауапқа тартылады.

Бұйрықты немесе өкімді орындауды әрекетті жүзеге асырған адамның әрекеті сырттай қылмысқа ұқсауы мүмкін, алайда, мынандай жағдайларда әрекет қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды:

егер бұйрық, өкім міндетті болса. Бұйрық пен өкімнің міндеттілігі заңдылықты, дұрыстылықты көрсетеді:

-берілген, бұйрық, өнім заңға сәйкес, болса яғни өкім, бұйрық беруге құқығы бар бастықпен өзінің қарауындағыларға берілсе;

-бұйрық, өкім мазмұны жағынан қылмыс болып табылмаса.

Егер өкім, бұйрық заңсыз болатын болса, ол орындауға жатпайды.

Көрінеу заңсыз бұйрықты немесе өкімді орындау үшін қасақана қылмыс жасаған адам жалпы негіздерде қылмыстық жауапқа тартылады.

Қылмыстық Кодекстің 37 бабының 2-тармағы көрінеу заңсыз бұйрықты немесе өкімді орындамау қылмыстық жауапқа тартылмайтынын атап көрсеткен.

Сонымен, қылмыстық құқық бұзушылық жасалса да,

Әдебиеттер тізімі

1. Кайыржанов Е.И. Обстоятельства, исключющие общественную опасность деяния. - В кн.: Уголовное право Республики Казахстан.-Алматы,2006.- 93 с.

2. Алауов Е.О., Каракетов Ю.И. Как уберечься от преступника.-Алматы, 1996.- 57б.

3. Козак в.Н. Вопросы теории и практики крайней необходимости.- Саратов, 1986.- 93 с.

4. Рахметов С., Турецкий Н. Необходимая оборона.- Алматы,1996.-83 с.

5.Орсаева Р.А. Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы (жалпы бөлім): оқу құралы / Р.А.Орсаева - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚУ, «Берел» баспасы, 2023. - 210 б.

УДК 37

ПУТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЦИИ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА И СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Танетова Л.М., Курманалина А.А.

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова,

г. Актобе, Казахстан, madarova93@gmail.com*

Аннотация: Растет обеспокоенность по поводу совместимости нефтегазовой отрасли с устойчивым будущим. Многие компании заявляют, что заботятся об устойчивом развитии, и участвуют во множестве инициатив в области устойчивого развития, связанных с их деятельностью в цепочке поставок. Однако часто бывает

трудно разобраться в этом вихре корпоративной деятельности, поскольку исследования не смогли подтвердить достоверность этих утверждений. В данной статье рассмотрены вопросы в работе нефтегазовых компаний для определения их деятельности в поддержке устойчивого развития и представлен обзор интегрированной системы менеджмента (ИСМ).

Цель: дать ответы на общий вопрос о том, как сделать улучшение устойчивого развития более эффективным и действенным основываясь на интегрированные системы менеджмента. Эффективность в этом контексте означает правильные действия с акцентом на устойчивое развитие. Эффективное улучшение рассматривается как правильное выполнение действий, что приводит к высокому коэффициенту повышения устойчивости по отношению к используемым ресурсам. Эффективное и действенное улучшение для повышения устойчивости является всеобъемлющей целью, которая должна охватывать различные типы улучшений, такие как улучшение качества, улучшение экономических показателей, улучшение стратегического управления, улучшение экологических и социальных показателей.

Методы: В статье используются методы сравнения практики управления качеством и стратегического управления ведущих нефтегазовых компаний мира. Проанализированы требования современных стандартов к интегрированным системам менеджмента качества. Были проведены обзоры литературы для выявления доступных текущих исследований в нефтегазовой отрасли где подчеркивается необходимость интеграции стратегии и управления качеством.

Результаты. Определение возможности интеграции стратегического менеджмента и менеджмента качества и представление их взаимосвязи. Совершенствования системы управления современных компаний за счет внедрения стратегического и качественного менеджмента.

Выводы: В статье показаны проблемы, с которыми сталкиваются нефтегазовые компании мира. Определенные проблемы в данной сфере возникают из-за недостаточного внимания высшего руководства, управляющих, топ менеджеров и специалистов предприятий к осуществлению стратегического плана и управления качеством. Показана необходимость реализации интегрированной системы стратегии и управления качеством, что в последствии станет основой для устойчивого развития компании.

Ключевые слова: устойчивое развитие, стратегическое управление, менеджмент качества, управление цепочками поставок, интегрированные системы.

Глобализация — ведущая концепция, ставшая основным фактором деловой жизни за последние несколько десятилетий. Глобализация ведет к усилению конкуренции. В нефтегазовой отрасли ключевыми факторами, влияющими на конкуренцию, являются цены и спрос на нефть и газ, затраты на разведку и добычу, глобальный уровень добычи, альтернативные виды топлива и государственные (в том числе экологические) нормы. В связи с высоким спросом на нефть и газ, проводится больше работ по разведке и добыче), контрактная среда на проектирование, закупки, строительство и монтаж становится «высококонкурентной» в нефтегазовой отрасли [1].

Устойчивое развитие в нефтегазовой отрасли можно определить как практику управления имеющимися ресурсами, инвестициями и технологиями для

поддержания и оптимизации операций с упором на безопасность, надежность, эффективность, экологическую и социальную осведомленность. Этот подход учитывает взаимную связь между экономическими, социальными и экологическими факторами; стремясь найти баланс между потребностями промышленности, планеты и заинтересованных сторон. Нефтяная и газовая промышленность может повысить устойчивость за счет таких мер, как улавливание и хранение углерода, повышение эффективности и сокращение выбросов парниковых газов. Все эти действия основываются на интеграции систем менеджмента качества и правильного, долгосрочного стратегического управления [2].

В сентябре 2015 года Организация Объединенных Наций приняла 17 целей устойчивого развития, направленных на решение глобальных проблем, стоящих перед человечеством, включая бедность, неравенство, здравоохранение, образование, энергетику, климат, окружающую среду и процветание. Повестка дня организации в области устойчивого развития на период до 2030 года является продолжением ее восьми целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, с, среди примечательных дополнений, включением

доступа к энергии в качестве отдельной цели.

Рисунок 1. Цели ООН в области устойчивого развития

Энергетика занимает центральное место во многих из этих целей, поскольку она связана с экономикой, образованием, здравоохранением, окружающей средой и водой. В 2022 году почти миллиард человек (более 15% населения мира) не имеют доступа к электричеству, а 3 миллиарда человек не имеют доступа к экологически чистым решениям для приготовления

пищи, даже в странах-производителях/экспортерах нефти и газа.

Цель устойчивого развития №. 7 устанавливает пять амбициозных целей, которые необходимо достичь к 2030 году, включая всеобщий доступ к доступным, надежным и современным энергетическим услугам; значительное увеличение доли возобновляемой энергетики в мировом энергобалансе; и удвоение глобальных темпов повышения энергоэффективности. Несмотря на свою важность в мировом энергоснабжении и меньшее воздействие на окружающую среду по сравнению с углем, нефтегазовая отрасль страдает от плохого общественного имиджа, особенно среди молодого поколения. Учитывая доклад Межправительственной группы экспертов по изменению климата 2018 года, который вызвал тревогу по поводу последствий даже небольшого изменения средней глобальной температуры, как

отрасль может поддержать амбициозную программу целей устойчивого развития ООН? [3].

Несколько организаций, в том числе энергетические агентства, крупные нефтегазовые компании, а также исследовательские и консалтинговые группы, разработали прогнозы спроса и предложения энергии на основе различных сценариев. Эти прогнозы (а не прогнозы) показывают потенциальную эволюцию спроса на энергию в будущем (как правило, 2040/2050/2060 гг.) и соответствующую энергетическую структуру.

В этих моделях спрос на энергию вырастет от 3% до 44% с настоящего момента до 2040 года, в то время как доля нефти и газа в энергетическом балансе колеблется от 53% сегодня до 50-58% в 2040 году. В будущем природный газ станет важным источником удовлетворения растущего мирового спроса на энергию. Однако большинство прогнозов не принимают во внимание многочисленные требования, связанные с целями ООН в области устойчивого развития.

В 2017 году Международное энергетическое агентство опубликовало энергетический прогноз, в котором учитывались всеобщий доступ к энергии, сокращение выбросов в соответствии с так называемым Парижским соглашением об изменении климата, а также значительное улучшение качества воздуха, что является причиной миллионов преждевременных смертей. В этом «сценарии устойчивого развития», который не требует значительного увеличения инвестиций в энергетику по сравнению с базовым сценарием, прогнозируется, что глобальный спрос на энергию будет продолжать расти и что к 2040 году доля нефти и газа в мировой экономике будет расти. Глобальный энергетический баланс по-прежнему будет составлять 50%, что является основным фактором обеспечения всеобщего доступа к энергии. Основными направлениями сокращения выбросов для этого энергетического перехода являются: энергоэффективность, возобновляемые источники энергии, улавливание/утилизация/хранение CO₂ и переход с угля на природный газ [4].

У нефтегазовой отрасли есть много возможностей превратить общественное мнение о ней как о части проблемы устойчивого развития в часть решения. Эта отрасль способствовала значительному экономическому росту со времен Второй мировой войны, обеспечивая доступ к транспорту и электроэнергии все большей части населения мира. Крупнейшие международные и национальные нефтегазовые компании активно участвуют в экономически и социально приемлемом энергетическом переходе в будущее. В настоящее время реализуется ряд инициатив, в том числе:

Нефтегазовые компании могут помочь реализовать цели устойчивого развития в своей основной деловой практике, включив их в свои корпоративные системы, политики и процессы, включая:

- Стандарты и системы управления компании. Системы управления и управления, стандарты и стратегии, которые касаются таких областей, как окружающая среда, здоровье и безопасность, соблюдение требований, борьба со взяточничеством, гендерные вопросы, а также снабжение и закупки, могут

использоваться для постановки целей и мониторинга прогресса на пути к интеграции устойчивого развития.

■ **Отчетность.** Чтобы улучшить понимание заинтересованными сторонами вклада компаний в достижение устойчивого развития, компании могут отображать их и сообщать о них в своих исследованиях в области устойчивого развития.

■ **Комплексная проверка проектов.** Разные проекты будут иметь различное влияние. Определение социальных, экономических и экологических условий местности, а также потенциального воздействия операций будет способствовать принятию мер по вовлечению, вкладу и смягчению последствий.

■ **Оценка рисков и возможностей, а также процессы планирования.** Оценка рисков имеет решающее значение для выявления и прогнозирования потенциальных рисков и реализации превентивных мер. Существуют возможности для включения цели устойчивого развития в процедуры оценки рисков компаний.

■ **Диалог и взаимодействие с сообществами, правительствами и другими заинтересованными сторонами.** Активное взаимодействие и консультации с заинтересованными сторонами, включая местные сообщества, коренные народы, местные и национальные правительства и гражданское общество, имеют жизненно важное значение для установления и поддержания доверия, понимания проблем и перспектив, а также обеспечения и поддержания лицензии компании на деятельность. Такой подход является взаимовыгодным как для нефтегазовых компаний, так и для их заинтересованных сторон.

■ **Исследования и разработки.** Технологии могут стать важным фактором достижения устойчивого развития. Компании могут рассмотреть потенциальное благотворное влияние технологий, которые они разрабатывают и которые могут ускорить прогресс в реализации повестки дня до 2030 года.

Список литературы

1. Minutolo M.C., Kristjanpoller W.D., Stakeley J. Exploring environmental, social, and governance disclosure effects on the S&P 500 financial performance // *Bus. Strategy Environ.* — 2019. — Vol. 28. — Pp. 1083–1095

2. Усенко Л.Н., Гузей В.А. Основопологающие аспекты формирования отчётности устойчивого развития на основе стандартов GRI // *Учет и статистика.* 2020. № 2(58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovopolagayuschie-aspektyformirovaniya-otchyotnosti-ustoychivogo-razvitiya-na-osnove-standartov-gri> (дата обращения: 28.04.2022).

3. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>

4. Макаров Алексей Александрович, Митрова Татьяна Алексеевна, Кулагин Вячеслав Александрович Долгосрочный прогноз развития энергетики мира и России // *Экономический журнал ВШЭ.* 2012. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dolgosrochnyy-prognoz-razvitiya-energetiki-mira-i-rossii> (дата обращения: 22.04.2022).

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НЕСИЕ ЖҮЙЕСІНІҢ ЫҚПАЛЫ МЕН САЛДАРЫ

Теңізбаева Д.С.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз қ., Қазақстан, e-mail: jazira_1980@mail.ru

Аймақтық интеграция процестерін теориялық тұрғыдан түсіну әрекеттері ХХ ғасырдың 50-жылдарында жүзеге асырылды.

Неолибералдық бағытта жұмыс істеген ғалымдар (А. Предоль, В. Репке) интеграция деп бірнеше елдермен біртұтас геоэкономикалық кеңістік құруды түсіндірді. Осы мақсаттарға жету үшін сыртқы сауда және валюта-қаржы салаларын босатуға мемлекеттік бақылау толығымен қажет болды.

Интеграция проблемасының осы бағытының өкілдері сыртқы экономикалық қызметті орталықтандыру негізінде интеграцияланатын елдердің нарықтарын біріктіру деп сипаттады.

Интеграциялық бірлестіктер соңғы жылдары дүние жүзінің көптеген мемлекеттерінің арасындағы қарым-қатынастардың ажырағысыз бір бөлігі болып отыр. Бұл орайда елдердің белгілі бір топтарының дамуының нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайларына орай интеграциялық процестер әр қырынан көрінуде. Мысалы, нарықтық экономикасы бар елдердің экономикалық интеграциясын айсбергпен салыстыруға болады: оның су үстінде ұшығына, яғни баршаға мәлім мемлекеттік монополистік одақтар мен бірлестіктер ғана көрінеді. Ал айсбергтің көзге көрінетін бөлігінен басқа көрінбейтін бөлігі – мыңдаған халықаралық фирмалар аралық одақтар мен келісімдер бар. Мұндай интеграция монополиялардың өнім өткізу нарықтарын қаратып алу үшін қымқуат күресімен ерекшеленеді. Прогресті экономикалық құбылыс екеніне еш күмән болмаса да, ол кейде нарықтық бәсекенің ауытқулары салдарынан қатардағы еңбеккерлердің қалталарын ойсыратып кететіні болып тұрады.

Қазіргі бар болжамдар бойынша таяудағы жылдары елеулі экономикалық сілкіністер бола қоймайды. Соңғы 25 жылда сарапшылардың пікірі бойынша әлемдік экономика “қаржы дағдарыстарын, лаңкестік көріністерін, соғыстар мен геосаяси астаң-кестенді бастан өткерудің ғаламат мүмкіндігін” көрсетіп келеді.

Экономика саясатының қолданылатын көптеген құралдарының арасында салық саясаты елеулі рөл атқарды. Ресей ғалымдары А.Илларионов пен Н.Пивоваровтың пікіріне қарағанда, экономикалық өсу қарқынын 1%-ға ұлғайту үшін салық салмағын 3%-ға қысқарту керек. Талдау мынаны көрсетіп берді. ІЖӨ-дегі мемлекеттік табыстың оңтайлы (яғни барынша жоғары қарқынды қамтамасыз ететін) үлесі табысы жан басына шаққанда 3 мың доллардан төмен елдер үшін 15%-ды, табыстары 3 мыңнан 9 мың долларға дейінгі елдер үшін 17%-ды, табыстары 9 мың доллардан жоғары елдер үшін 24%-ды құраған.

Қытайда 1979-1996 жылдары мемлекеттік шығындардың өзіндік салмағын ІЖӨ-нің 36-дан 13%-ына дейін төмендету орташа жылдық өсу серпінін 9,6% мөлшерінде қамтамасыз еткен. Соның нәтижесінде 17 жылда ІЖӨ-нің нақты

мөлшерінің 5 есе ұлғаюы ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік шығынның абсолюттік көлемін еселеу жүрді.

Қазақстанның перспективалық жоспарлар мен стратегиялар негізінде дамуы тұтастай алғанда жалпы әлемдік үрдіске сәйкес келеді. Бірқатар ұстанымдар бойынша республика жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Сонымен бірге әлемдік экономикадағы серпінді өзгерістер жаңа құбылыстарға жіті назар аударуды, жан-жақты зерттеуді, елдің экономикалық саясатына қажетті түзетулерді дер уақытында енгізуді талап етеді. Бірқатар ұстанымдар бойынша, әсіресе құрылымдық өзгерістерде, индустриялық әлеуетті толыққанды дамытуда, шикізаттық сипатты еңсеруде, әрқилы өнімдердің импортына өскелең тәуелділікті болдырмауда, сондай-ақ Интернетке қол жеткізуді қамтамасыз етуде, ғылыми-ағартушылық әлеуетті дамытуда, инновацияларды ендірудің қарқыны мен ауқымында айқын болып отырған артта қалушылық елдің экономикалық әлеуетін әлсіретіп, бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға кедергі келтіреді.

Экономикалық интеграция мақсаттарына қол жеткізудің басты шарты ұлттық салық жүйелерін үйлестіру болып табылады.

Себебі салық жүйесі арқылы қоғамда құрылған ЖІӨ нің көп бөлігі қайта бөлінеді және оның негізгі бөлігі – ұлттық табыс. Посткеңестік кеңістікте интеграциялық бірлестіктің ең сәтті түрі экономикалық әлеуетті біріктірген Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) - Ресей, Қазақстан, Беларусь, Армения және Қырғызстан танылды.

Мемлекеттердің интеграциясының макроэкономикалық әсері –жалпы ЕАЭО мүшелері мыналарды көрсетуі керек:

- аумақта өндірілетін тауарлардың бағасын төмендетуде шығындарды азайту арқылы келісімге қатысушы елдер тасымалдау және логистиканы оңтайландыру бойынша;

- байланысты ЕАЭО ортақ нарығында бәсекелестікті арттыруда посткеңестік елдердің жаңа ойыншыларының ортақ нарыққа шығуыда;

- жалпы нарықтағы сұраныстың артуына байланысты ішкі нарықтағы өндіріс көлемін арттыруда;

- ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің ЖІӨ көлемін арттыруда.

Мұндай жағдайлардың негізгі мақсаттары елдердегі тауарлардың бір топтары бойынша салық ставкаларын жақындату керек.

Жалпы ЕАЭО-ға мүше елдердің салық жүйелері негізінен ұқсас болғанымен, олардың салық саясаты инвесторларға жағдай жасаудан көрінеді.

ЕАЭО-ға мүше елдердің салықтық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді. Осы мақсатта біз бизнеске жалпы салық жүктемесін азайту бойынша салық ставкаларын төмендету жұмыстарын жалғастыруымыз керек және шаруашылық жүргізуші субъектілерге елеулі салық жеңілдіктері мен преференциялар беру арқылы.

Қазақстанның ерекше экономикалық зоналарында өндірістік өнеркәсіптің өсу қарқынын ынталандыратын тиімді салықтық жеңілдіктер жүзеге асырылады. Ал бұл жағдай елдегі жақсы инвестициялық климаттың орнығуына және еркін экономиканың бар екенін сипаттайды.

Сонымен қатар жанама салықтар туралы заңнаманы үйлестіру мен біріздендіру өзектілікке ие, себебі осы салықтар бағаның қалыптасуы ықпал етеді және бюджеттік түсімдердің едәуір бөлігін қамтамасыз етеді.

Еуразиялық одаққа кіретін елдерде мемлекеттік-аумақтық құрылымның нысандары әртүрлі болуы салық-бюджет саясатын жүзеге асыру тәсілдерінің айырмашылығын алдын ала анықтайды. Мысалы, Армения, Беларусь, Қазақстан мен Қырғызстандағы салық жүйесі екі деңгейлі құрылым бар, ал Ресейде федералдық, аймақтық және жергілікті бюджет деңгейлері бар.

Барлық қатысушы елдердің келісілген фискалдық саясатты жүзеге асыруы Еуразиялық одақтағы экономикалық байланыстарды одан әрі кеңейтудің негізгі шарттарының бірі болып табылады. Бұл ретте салықтық әкімшілендіруді үйлестіруге ерекше назар аудару қажет. Келесілер қажет: – ұйымдастыру құрылымдарын унификациялауды, – барлық салық бөлімшелерінің деңгейіндегі лауазымды тұлғалардың біркелкі құқықтары мен міндеттерін белгілеу; – салық төлеушілер мен салық салу объектілерін есепке алудың жалпы тәртібін анықтау; – салық есептілігінің бірыңғай нысандарын әзірлеу; – салықтық бақылаудың бірыңғай принциптерін, нысандары мен әдістерін енгізу.

Салықтық интеграция мақсаттарын тұтастай табысты жүзеге асыру осы елдегі азаматтардың өмір сүру деңгейі мен ұлттық экономиканың жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді. ЕАЭО интеграциясының маңызды аспектісі барлығының қосылуында болып тұр. Осы мақсатта үшінші елдерге қатысты сауда режимдерін біріздендіру және үйлестіру жұмыстары жалғасуы керек туралы.

Әдебиеттер тізімі

1. Макроэкономика: учебник / М. Л. Альпидовская, Ю. И. Будович, М. А. Екатерининская [и др.]; под редакцией М. Л. Альпидовская, Н. В. Цхададзе. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2017. — 412 с.

2. Жверанцева М. С., Каримова Э. Р. К вопросу о необходимости и направлениях гармонизации налогообложения прибыли и доходов в Евразийском экономическом союзе // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Экономика. Управление. Право. – 2014. – Т. 14. – Вып. 3. – С. 19–21.

3. Мамбеталиев Н. Т. Налоги и налогообложение в Евразийском экономическом союзе // Налоговая политика и практика. – 2015. – № 1 (145).

4. Фирфанова Н. В. О сотрудничестве в рамках ЕАЭС и механизме взимания НДС // Пищевая промышленность: бухгалтерский учет и налогообложение. – 2015. – № 6.

ӘОЖ 338.2

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ

Теңізбаева Д.С.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,

Тараз қ., Қазақстан, e-mail: jazira_1980@mail.ru

Экономикалық қауіпсіздік көп қырлы, күрделі және ауқымды ұғым болып табылады. “Экономикалық қауіпсіздік” термині алғаш рет АҚШ-та XX ғасырдың 30-жылдарында Ұлы Тоқырау кезінде қолданылған. Ол кезде экономикалық дағдарыстың дамуы мен салдарын жою айналымға енгізілді. Нарықтық экономиканың жетілмегендігін - инфляция, жұмыссыздық, экономикалық

құлдырау және т. б., экономикалық қауіпсіздік тұжырымдамасының негізгі қауіп ретінде көрген ағылшын ғалымы Джон Мейнард Кейнс болған.

Қауіпсіздік-бұл адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін ішкі және сыртқы қауіптерден қорғау жағдайы.

Экономикалық қауіпсіздік-бұл ұйымның жағдайы, онда корпоративтік ресурстарды тиімді пайдалану кезінде оның миссиясын орындауға мүмкіндік беретін бар қауіптер мен қауіптердің әлсіреуіне, қорғалуына немесе алдын алуға қол жеткізіледі.

Г. Клейнер кәсіпкерлік құрылымның экономикалық қауіпсіздігі деп оның әртүрлі сыртқы және ішкі қауіптерден маңызды мүдделеріне қол сұғылмаушылықты түсінеді. Ол кәсіпорынның қолданыстағы мүдделері мен құрылымы осындай шаралар жүйесіне қол жеткізу арқылы сыртқы және ішкі қауіптерден қорғалады деп санайды.

Л.Абалкин мынадай анықтама береді: экономикалық қауіпсіздік-бұл оның серпінді, тиімді дамуына және әлеуметтік міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін және мемлекет тәуелсіз экономикалық саясатты әзірлеуге және жүзеге асыруға мүмкіндігі бар экономикалық жүйенің жағдайы.

В.Л.Тамбовцев белгілі бір жүйенің экономикалық қауіпсіздігі деп бүкіл жүйенің мақсаттарына жету мүмкіндігін қамтамасыз ететін оның өндірістік ішкі жүйесінің жай-күйінің қасиеттерінің жиынтығын түсінеді.

Өмірлік маңызды мүдделерге қажеттіліктер жиынтығы кіреді, оларды қанағаттандыру жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің прогрессивті дамуының болуы мен мүмкіндіктерін сенімді түрде қамтамасыз етеді.

Қауіпсіздік тек кәсіпорынның ғана емес, мемлекеттің қауіпсіздік деңгейін де көрсете алады. Бұл бүкіл елдің де, жеке адамның да мүдделері туралы болуы мүмкін. Экономистердің бұл бағыттағы жұмысы мыналарды қамтамасыз ете алады:

- халықаралық қауіпсіздік;
- ұлттық қауіпсіздік;
- мемлекеттік қауіпсіздік;
- кәсіпорындағы қауіпсіздік;
- жеке қауіпсіздік.

Қауіпсіздіктің 2 түрі бар, олар маманның өз жұмысын қалай құратынына байланысты:

- қауіптің теориялық мүмкіндік деңгейі;
- қауіптен қорғаудың нақты деңгейі және оған қарсы тұру қабілеті.

Түрлері бойынша экономикалық қауіпсіздік дағдарыстар мен апаттардың нұсқаларына байланысты бөлінеді және олар келесідей:

- ғылыми-техникалық (инновациялардың көмегімен бәсекеге қабілеттілікті, ғылыми және зияткерлік көрсеткіштерді арттыру мақсатында техниканы, саяси ақпаратты қорғау үшін жағдай жасайды);

- энергетикалық (елді, кәсіпорындар мен азаматтарды отын мен энергия ресурстарының жетіспеушілігінен қорғайды);

- технологиялық (ұлттық тауарлар мен қызметтерді бәсекеге қабілетті деңгейде ұстайды, инновациялық шешімдерді әзірлейді);

- азық-түлік (сыртқы және ішкі факторларға қарамастан, азық-түліктің жеткілікті мөлшеріне кепілдік береді);
- көлік (көлік құралдары мен инфрақұрылымның барлық түрлерінің үздіксіз жұмысын, дамуы мен қауіпсіздігін ұйымдастыруға мүмкіндік береді);
- қаржылық (экономикалық мүдделерді қолдайды, қаржылық операциялардың балансын реттейді, инвестициялау үшін жағдай жасайды, инфляция қарқынын бақылайды);
- өнеркәсіптік (теріс әсерлерге қарамастан тұтынушыларды қажетті өнімдермен қамтамасыз ету үшін өнеркәсіптік индустрияның даму жылдамдығы мен дәрежесін сипаттайды);
- әлеуметтік (білім беру, денсаулық сақтау және мәдениет жүйелерімен тығыз байланысты, халықтың орташа табысын, қылмыс пен жұмыссыздық көрсеткіштерін, денсаулық жағдайын, өмір сүру ұзақтығын зерттеу арқылы есептелетін өмір сапасының деңгейін анықтайды);
- қорғаныс-өнеркәсіптік (ғылыми әзірлемелер, қару-жарак өндіру және білікті кадрларды даярлау арқылы әскери қауіпсіздікті қолдайды);
- экологиялық (апаттарға, табиғи апаттарға, экологиялық қатерлерге қарсы тұру үшін шаралар қабылдау);
- ақпараттық (ақпарат пен ақпараттық технологияларды сыртқы және ішкі сипаттағы ықтимал қауіптерден қорғау);
- кадрлық (адами ресурстарды және олардың зияткерлік қабілеттерін дамыту және жетілдіру арқылы ғылыми-техникалық прогресті қамтамасыз ету).

Менің ойымша, Қазақстанның ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі негізгі орын экономикалық қауіпсіздікке берілуі керек. Қоғамның қауіпсіздігі үш компоненттің өзара байланысын сипаттайтыны белгілі: саяси тұрақтылық, экономикалық өркендеу, мемлекеттің қорғаныс қабілеті.

Қауіпсіздіктің айрықша ерекшелігі - оны "қауіп" ұғымы арқылы сипаттау. Бұл басқа ұғымдарға тән емес.

Қауіпсіздік қауіп-бұл белгілі бір сәтте немесе уақыт аралығында белгілі бір объект үшін қауіпті жүзеге асыруға ықпал ететін факторлар мен жағдайлардың жиынтығы.

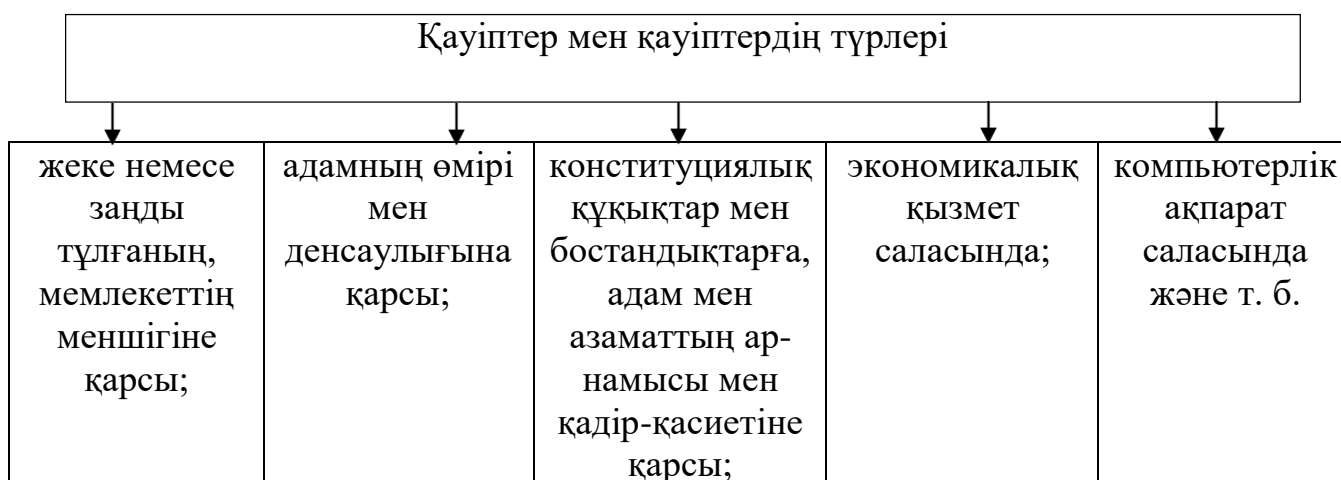
Қауіпсіздікте қауіп пен қауіпке байланысты тағы бір ұғым бар-тәуекел.

Қауіптер мен қауіптердің көптеген түрлері қауіпсіздіктің көптеген түрлерін тудырады: экономикалық, саяси, ақпараттық және т.б.

Тар мағынада кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі-бұл несие берушілердің төлемдері бойынша шығындар мен көлемдер мен мерзімдерге жол бермеу жағдайы, яғни, дәрменсіздікке дейін жете алмау.

Тәуекел менеджменті-бұл қолайсыз нәтиженің пайда болу ықтималдығын азайтуға және оны жүзеге асырудан туындаған ықтимал шығындарды азайтуға бағытталған басқару шешімдерін қабылдау және орындау процесі. Атап айтқанда, бұл компанияның жоғары басшылығы (директорлар кеңесі, топ-менеджмент) және басқа қызметкерлер жүзеге асыратын, компанияның қызметіне теріс әсер етуі мүмкін оқиғаларды анықтауға бағытталған процесс. Сонымен қатар, тәуекел

менеджменті осындай оқиғаларға байланысты туындайтын тәуекелдерді басқаруды қамтиды.

Сурет 1. Қауіптер мен қауіптердің түрлері

Қауіп-қатердің әртүрлі түрлерін жүзеге асырған кезде материалдық немесе қаржылық залал оқиғаларын қауіпсіздікте түсіну керек.

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі - қауіптердің алдын алу және кәсіпорынның тұрақты қызметін қамтамасыз ету үшін ресурстарды тиімді пайдалану жағдайы.

"Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі" термині көбінесе кәсіпорынның сыртқы және ішкі қауіптерден қорғалуы ұғымына ұқсас.

Экономикалық қауіпсіздіктің қаржылық компоненті іскери серіктестермен экономикалық қатынастардың жай-күйін және кәсіпорын қызметінің қаржылық көрсеткіштерін бақылауды анықтайды.

Экономикалық қауіпсіздіктің қаржылық компоненті іскери серіктестермен экономикалық қатынастардың жай-күйін және кәсіпорын қызметінің қаржылық көрсеткіштерін (нәтижелерін) бақылауды анықтайды.

Зияткерлік және кадрлық құрамдас бөліктер кәсіпорынның коммерциялық құпиясын және басқа да маңызды мәліметтерді сақтауды (жария етпеуді) қамтамасыз ету бойынша персоналға қатысты іс-шаралар кешенімен байланысты.

Экономикалық қауіпсіздіктің техникалық-технологиялық құрамдас бөлігі материалдық базаға дұрыс жұмыс кезінде белгіленген параметрлер шеңберінде өндіріс (қызметтерді ұсыну процестерін қамтамасыз ету) аспектісінде өз мақсатын орындауға мүмкіндік береді.

Қауіпсіздіктің саяси-құқықтық құрамдас бөлігі кәсіпорынды бәсекелестерден және активтерді және басқа да заңсыз әрекеттерді алу мақсатында Заңнаманың олқылықтарын (кемшіліктерін) пайдаланатын мемлекеттік бақылаушы органдардан қорғауға арналған.

Ақпараттық компонент қажетті (пайдалы) ақпарат пен мәліметтерді жинауға ықпал етеді, сонымен қатар құпиялылықтың қажетті деңгейін қамтамасыз етуі керек.

Экологиялық компонент жабдықтың сыртқы ортаға және кәсіпорын қызметкерлеріне қатысты жұмыс технологиясының бұзылуына байланысты өлімге әкелетін салдардың алдын алуға немесе форс-мажор жағдайында қоршаған ортаның әсерін азайтуға арналған.

Күш компоненті кәсіпорынды сыртқы және ішкі қауіптерден физикалық қорғауды қамтамасыз етеді (мысалы, қауіпсіздік).

Осылайша, экономикалық қауіпсіздіктің барлық компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты бола отырып, кешенде кәсіпорынның жалпы қорғаныс деңгейін анықтайды.

Кәсіпорындар үшін экономикалық қауіпсіздіктің маңызды түрлері – қаржылық, ақпараттық және құқықтық.

Қызметкерлер саны, өндіріс құпияларын қолдану, мөлшерленген өндіріс өнімінің көлемі, жылдық айналым және пайда мөлшері, таңдап отырған қызмет түріне қарамастан, фирманы құру туралы шешім қабылданған кезде қауіпсіздік қызметі туралы сұрақ тууы керек. Ұйымдастырушылар қауіпсіздік қызметін құруды алдын ала жоспарлаулары қажет. Мемлекеттік тіркеуден кейін жетекшілер ЭҚҚ құру туралы ақырғы шешімді қабылдайды. Егер шешім оң жағдайда қабылданса, онда экономикалық қауіпсіздік қызметінің ұйымымен айналысатын жауапты қызметкер (қызметкерлер тобы) таңдалады.

Экономикалық қауіпсіздік қызметінің қызметкерлері негізгі және тартылған мамандар (мысалы, бас бухгалтер, заңгер және т.б.) ретінде бұл іспен арнайы және тұрақты айналысатын адамдар болуы мүмкін. Тұрақты жұмыскерлерді таңдағанда кәсіби дайындық маңызды талап ретінде көрсетіледі. Экономикалық қауіпсіздік қызметінің қызметкерлерінің кәсібилілігінің жоғары деңгейін, барлық персоналдың тәртібін ұстап тұру және жалпы қауіпсіздік қызметінің тиімді жұмысын қамтамасыз ету мақсатында, экономикалық қауіпсіздік қызметінің нәтижелерін тұрақты бақылау және талдауды жүзеге асыру қажет.

Кәсіпкерлік субъектісінің экономикалық қауіпсіздігін сақтау үшін кәсіпорынның әлеуметтік-экономикалық әлеуетін арттыруға, тұрақты дамуға және өзгермелі экономикалық ортаға бейімделуге бағытталған даму стратегиясын ұстану маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Авдинский В. И., Дадалко В. А., Синявский Н. Г. Национальная и региональная экономическая безопасность России. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 363 с.
2. Калина А. В., Эриашвили Н. Д. Экономическая безопасность государства и регионов: учеб. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 351 с.
2. Дворядкина Е. Б. Экономическая безопасность: учеб. пособие / Я. П. Силин, Н. В. Новикова – 2-е изд., перераб. и доп. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2016. – 194 с.
3. Кузнецова Е. И. Экономическая безопасность: учебник и практикум для вузов / Е. И. Кузнецова. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 294 с.
4. Экономическая и национальная безопасность. М.: Экономика, 2014. - 28 с.

КӘСІПКЕРЛІКТІҢ МӘНІ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Сәтбек Асылзат, студент

Ғылыми жетекші: Теңізбаева Д.С., бейіні бойынша доктор,
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан
e-mail: jazira_1980@mail.ru; e-mail: Satbek.asylzat_2@40edu.kz

Кәсіпкерлік қызмет түрі қоғамның барлық аясына кең тараған: өндірістік, шаруашылық, коммерциялық, сауда-саттық, аралық, инновациялық, кеңес беру, қызмет көрсету, қаржылық (бағалы қағаздар операциясын қоса) және т.б. аяларды атауға болады. Кәсіпкерлікті дамыту бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл мәселе кәсіпкерлік қызметтің субъектілерінің дамуы мен өркендеуі бағыттарымен қатар жүреді.

Нарықтық ортаны қалыптастырудың негізгі факторы кәсіпкерліктің қалыптасуы және дамуы болып келеді. Кәсіпкер туралы түсінік 18-ғасырда өмір сүрген алғашқы француз бизнес теоретигі Ричард Кантильонның «Коммерция табиғаты жайлы очерк» еңбегінде пайда болды. Кәсіпкерлікке көңіл бөлгендердің бірі – А.Смит, оның пікірі бойынша кәсіпкерлік пайда тәуекел компенсациясы болып табылады. Ж.Б.Сэй – кәсіпкерлік түсінігін кең көлемде қарастырған. К.Маркс қосымша құн теориясында кәсіпкерді тек қана өзінің капиталын жұмсап және өндірілген қосымша құнды иеленген қоғамдық тұлға б деп, яғни жалдама еңбекті пайдаланушы капитал иесі мен өндірісті ұйымдастырушы кәсіпкердің қызметтерін теңестірген

Кәсіпкерлік – шаруашылық қызметті атқаратын келесі сипаттағы түсінікті қарастырамыз:

1. неғұрлым көп пайдаға ұмтылушылық;
2. тәуекелділікке баруға даяршылық;
3. жаңаға ұмтылушылық.

Кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық маңызы:

- ол нарықтық экономикаға икемділік береді;
- халықтың қаржы және өндірістік ресурстарын тартуға әсер етеді;
- Монополияға қарсы әлеуеті бар;
- ғылыми-техникалық прогреске бағытталған алғы шарттарды жасайды;
- нарықтық шаруашылықтың еңбекпен қамту және басқа әлеуметтік мәселерін шешеді.

Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерліктің санына талдау келесі кестеде сипатталады.

Статистикаға сүйенсек, 2022 жылмен салыстырғанда 2023 жылы жеке кәсіппен айналысушылар саны 25,6 пайызға өскен.

Кәсіпкерлер санының артуына бірден-бір себеп – жылдан-жылға кәсіпкерлерге қолайлы бағдарламалар республика дәрежесінде енгізіліп жатыр. Мысалы, ел Президенті Жолдауында: «Құқық қорғау органдарының кәсіпкерлерді қудалауын біржола тоқтату керек. Мұндай әрекеттерге тыйым салынған. Бірақ соған қарамастан, әлі де жалғасып жатқанын білемін. Осындай мәліметтер кейде

әдейі таратылып жатады, тіпті олар жалған болуы да мүмкін. Қалай десек те, бұл – назардан тыс қалдыруға болмайтын мәселе», – деп атап көрсетті. Бұның өзі кәсіпкерлерге қолдау жасалу басты маңызды мәселелердің бірі екенін аңғартады.

2020-2021 жылдардағы белсенді шағын және орта кәсіпкерлік
субъектілерінің саны

	Барлығы	Шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	Орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	Дара кәсіпкерлер	Шаруа немесе фермер қожалықтары
2020 жыл					
Қазақстан Республикасы	1 357 311	280 200	2 486	857 910	216 715
Ақмола	46 564	8 152	116	32 228	6 068
Ақтөбе	61 797	11 413	95	42 655	7 634
Алматы	123 181	12 748	150	64 617	45 666
Атырау	50 239	8 063	114	39 001	3 061
Батыс Қазақстан	43 035	6 312	87	28 994	7 642
Жамбыл	69 338	7 304	44	44 062	17 928
Қарағанды	90 196	18 988	170	59 731	11 307
Қостанай	52 495	8 394	134	37 701	6 266
Қызылорда	48 657	5 738	57	31 922	10 940
Маңғыстау	52 900	9 652	70	40 537	2 641
Павлодар	45 809	10 740	113	31 549	3 407
Солтүстік Қазақстан	30 331	5 723	121	20 043	4 444
Түркістан	140 605	9 080	74	62 859	68 592
Шығыс Қазақстан	90 453	12 296	155	61 410	16 592
Астана	144 769	52 121	234	92 057	357
Алматы қаласы	197 066	77 616	617	117 910	923
Шымкент қаласы	69 876	15 860	135	50 634	3 247
2021 жыл					
Қазақстан Республикасы	1 431 647	299 737	2 754	907 722	221 434
Ақмола	48 544	8 499	114	33 793	6 138
Ақтөбе	65 992	11 848	99	45 501	8 544
Алматы	129 716	14 008	169	70 734	44 805
Атырау	52 031	8 302	121	40 401	3 207
Батыс Қазақстан	44 260	6 701	85	29 625	7 849
Жамбыл	71 298	8 277	52	44 984	17 985
Қарағанды	95 296	19 656	189	63 469	11 982

Қостанай	54 870	8 737	151	39 616	6 366
Қызылорда	51 063	5 972	62	32 828	12 201
Маңғыстау	56 521	10 386	121	43 186	2 828
Павлодар	46 694	11 122	113	31 687	3 772
Солтүстік Қазақстан	30 228	6 142	119	19 548	4 419
Түркістан	144 778	10 384	59	64 838	69 497
Шығыс Қазақстан	95 916	13 002	160	65 500	17 254
Астана	163 017	57 496	264	104 750	507
Алматы қаласы	206 109	80 865	744	123 468	1 032
Шымкент қаласы	75 314	18 340	132	53 794	3 048

Екі мемлекеттік бағдарлама іске асырылғалы бері 95 мың кәсіпкерлік жоба 7 трлн теңгеге жуық субсидиялаумен қолдау тапқан. Кредиттерге кепілдік беру бағдарламасы бойынша 1,4 трлн теңге көлемінде 57 мыңнан аса несиелер кәсіпкерлерге таратылған. Сонымен қатар биыл «қысқа несиелер» деп аталатын шағын несиелеу құралы да іске қосылды. Онда инвестициялық мақсаттарға 3 жылға 20 млн теңгеге дейін, ал айналым капиталын толықтыруға 2 жыл мерзімге 5 млн теңге беріледі. Аталмыш жоба аясында 255 млрд теңгеге 38 мыңнан аса жобаға мемлекеттен қолдау көрсетілген.

Кәсіпкерлікті дамыту бойынша мемлекеттік қолдау шаралары ауылды алыстан айналып өтпеді. Дәлел, ағымдағы жылда «Ауыл аманаты» бағдарламасына 100 млрд теңге қаржы бөлінген. Республика құрамындағы ауыл-аудандарда 4 600-ден астам өтінім мақұлданып, 25 млрд теңге сомасында несиелер өз иелерін тапқан. Бағдарламаға бөлінген 100 млрд теңге биыл шамамен 17 мың кәсіпкерге ғана шағын несиелер беруге есептелген. 2029 жылға дейін бағдарлама ауқымы кеңейіп, ауылдықтарға 1 трлн теңгеге дейін қаржы бөлу жоспарланған. Сондай-ақ республика бойынша алғаш рет ұйымдастырылып отырған бірегей жоба аясында, 1300 ауыл тұрғынына саны 4 580 бас болатын тауарлық несиелер түрінде мал берілді.

Жобаның тиімді шарттарының бірі – кредиттері бар және аз қамтылған, көпбалалы отбасыларға тауарлық кредит беру тетігі болып отыр. Ерекшелігі – бюджеттің бірде-бір тиыны жұмсалмайды. Кепілді қажет етпейді, пайыздық өсімдер қосылмайды. Сонымен қатар несиенің қайтарымы ақшалай емес, алынған төл есебінен болады.

«Мен кәсіпкер» атты жоба биыл елдің барлық өңірінде жүзеге асады. Сол кезде Маңғыстау, Батыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай облыстарының ауылдарындағы қыз-келіншектер қолдауға ие болып, өз өнімдерін шығаруға мүмкіндік алды. Осылайша, елде шағын кәсіпкерлікті қаржысыз да дамытуға болатыны байқалды. Бағдарлама кәсіпкерлікті дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасына енгізілді. Оның «Кәсіпке бағыт –салалық оқыту», «Әйелдер кәсіпкерлігін дамыту орталықтары» және «Бір ауыл – бір өнім» атты бағыттары бар.

2021 – 2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба әзірлеудің мақсаты:

Кәсіпкерлік құрылымындағы сапалы өзгерістерді қамтамасыз ету:

- халықты жұмыспен қамтуды арттыру мақсатында шағын бизнесті дамыту;
- экономика салаларын әртараптандырудың драйвері – орта бизнеске сүйену;
- кәсіпкерлік субъектілері үшін тең жағдайлар – бәсекелестікті кешенді

дамыту.

Күтілетін экономикалық тиімділік (сандық мәнде)

1. ЖІӨ-дегі ШОК үлесін 35 %-ға дейін жеткізу.
2. ЖІӨ-дегі туризм көлемінің өсуі 8,4 трлн теңге.
3. Мемлекеттің экономикадағы үлесін 14 %-ға дейін төмендету.
4. 995,3 мың жұмыс орнын құру, оның ішінде:

тұрақты – 335,1 мың,

уақытша – 660,2 мың.

Ұлттық жобаны іске асыру үшін қажетті қаржыландыру көлемі

8 455 329 919 мың тг. (оның ішінде республикалық бюджет – 1 030 884 427,0

мың тг.,

жергілікті бюджет – 124 695 492,0 мың тг., бюджеттен тыс қаражат – 7 299 750 000,0 мың тг.):

2021 жыл – 1 272 207 923,3 мың тг;

2022 жыл – 1 370 367 038,7 мың тг;

2023 жыл – 1 620 056 904,0 мың тг;

2024 жыл – 1 963 862 120,0 мың тг;

2025 жыл – 2 228 835 933,0 мың тг;

Барлығы – 8 455 329 919 мың тг.

2023 жылдан бастап табыс салығын 3 пайыздық мөлшерлемен төлеп жүрген көптеген кәсіпкер үшін салық тәртібі өзгереді. 1 қаңтарда күшіне енетін қаулыға сәйкес, арнаулы салық жүйесі тек бір ғана қызмет түріне қолданылады.

Жеңілдетілген салық жүйесі дағдарысқа қарсы қолданылған шара еді. Сол арқылы билік көптеген кәсіпкерлік нысандарды жабылып қалудан сақтап қалмақ болды. Нәтижесінде жаңа салық жүйесіне 114 қызмет түрі енгізілді.

Ал 2023 жылдан бастап бөлшек салық режимі тек қоғамдық тамақтану қызметі үшін қолданылады. Бұл шешімге осы саладағы кәсіпкерлердің бірнеше рет шағымдануы әсер еткен болуы мүмкін. Себебі олар пандемиядан соң әбден шығынға батқанын, тіпті мыңдаған тамақтану орны жабылып қалғанын мәлімдеген.

Үкімет қазіргі уақытта республикада бизнеске қойылатын артық талаптарды қысқартып, мемлекеттік бақылау мен қадағалауды автоматтандыру жүргізіліп жатқанын және келесі жылдан бастап тәуекелдерді басқару жүйелері негізінде арнайы маманның қатысуынсыз тексеру тағайындауға мүмкіндік беретінін жеткізді. 2024 жылдан бастап тексерулер санын азайтып, олардың тиімділігін арттыру мәселелері шешілмек.

Мемлекет тарапынан жас кәсіпкерлерге де қолдау жоқ емес. Оған дәлел ағымдағы жылдан бастап жастарға жеңілдетілген шарттары бар 5 млн теңгеге дейін микрокредит берілмек. Кәсіпкерлік қолға алуға ниетті 21-35 жас аралығындағы азаматтарға 2,5 пайыздық микрокредит рәсімделді.

Ресми ақпаратқа сәйкес, аталған жастар жобасы бойынша 2023 жылдың 25 тамызға дейін 5,6 мыңнан астам өтінім түсіп, 3750 жоба мақұлданды. 2922 жобаны іске асыруға 12,9 млрд теңгеге несиелер берілді.

Несие алушылардың басым көпшілігі ауыл шаруашылығына икемделгендер, атап айтқанда, мал шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы. Одан бөлек, қызмет көрсету, сауда, жеңіл өнеркәсіп салаларында кәсіп бастағысы келетіндер де бар.

Кейінгі жылдарда кәсіпкерліктің жоғары қарқынмен дамып келе жатқандығына қарамастан, экономиканың аталмыш секторының сапалық тұрғыдан дамуына кедергі болып отырған бірқатар проблемалар орын алуда.

Мұндай проблемаларға мыналар жатады:

– заңнамалық базаның жетілмегендігі – жеке кәсіпкерлік туралы заңдардың нормалары ескірген. Шағын және орта бизнесті дамыту жөніндегі бірқатар мәселелер бойынша нақты нормалар шығарылмаған, мұнысы әкімшіліктік тосқауылдардың көбеюіне және әрекеттегі заңдардың әртүрлі пайымдалуына әкеледі;

– кәсіпкерлік субъектілерін критерийлік тұрғыдан белгілеу мәселесі

– кәсіпкерлік субъектілерін шағын және орта бизнес категориясына жатқызудың критерийлері әлемдік практикаға сәйкес келмейді. Төмендетілген құндылықтық критерийлер экономика мен бизнестің бүгінгі даму деңгейіне сай емес. Олар бизнестің жасанды түрде «бөлінуіне» ықпал етуде, отандық кәсіпкерлікті қолдау шараларының тиімділігі мен оның бәсекеге қабілеттілігін төмендетуде.

– салықтық жүйе жеткілікті дәрежеде дамымаған

– Қазақстанның салық жүйесінде шағын бизнес ауқымының өсуіне және оның біртіндеп орта бизнеске айналуына арналған экономикалық стимулдар қарастырылмаған;

– әкімшілік тосқауылдар – әкімшілік тосқауылдардың болуы шағын және орта бизнестің дамуына елеулі кедергісін тигізуде. Алайда оларды кешенді талдау осы мәселені бұрынғысынан да тиімді шешудің жолдарын ашуда; кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымының нашар дамуы және үзінділік сипатқа ие болуы

– Қазақстанда орын алып отырған шағын және орта бизнесті қолдау инфрақұрылымы шағын және орта бизнесті дамыту шараларын қолдауды қамтамасыз етпейді және жоғары транзакциялық шығындарға негіз болуда;

Мемлекеттік Тұрақтандыру бағдарламасын уақытында жүзеге асыру дағдарыстық құбылыстардың шағын және орта бизнес секторына жағымсыз әсерін ішінара бәсеңдетуге мүмкіндік берді. Қорытындылай келе, аталған шаралар өз деңгейінде жүзеге асырылған жағдайда, халық шаруашылығы дамып, әлеуметтік проблемалары жақсарып шешіледі және де жұмыспен қамтылған қызметкерлер саны ұлғаятын болады. Бұл өз кезегінде Қазақстан экономикасының дамуында кәсіпкерлік фирмалардың қарқынды жұмыс істеуінің негізгі нәтижелері болып саналады.

Жалпы өркениетті елдердің қай қайсысын алсақ та өздерінің экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде кәсіпкерлікке арқа сүйейді. Себебі кәсіпкерлік халықтың әл-ауқатын арттырумен қатар қосымша жұмыс орындарының ашылуына да себебін тигізеді. Кәсіпкерліктің осындай және басқа да экономикалық

және әлеуметтік функциялары оны дамыту мәселесін маңызды мемлекеттік міндеттер қатарына жатқызуға және экономиканы реформалаудың ажырамас бөлігі деп қарастыруға негіз береді. Техникалық прогресс, тұтынушы сұранысын толық қанағаттандыру кәсіпкерліктің тиімділігіне байланысты болады.

Әдебиеттер

1. Сейдахметов А.С., Елшібекова Қ.Ж., Измаханова А.Қ. Кәсіпкерлік: Оқулық. – Алматы: «Экономика» баспасы, 2011. – 345 б.
2. Шағын кәсіпкерлік, Нысанбаев С.Н., Алматы: Қазақ Университеті 2002.
3. <https://old.stat.gov.kz/official/industry>

УДК 338.486:659.1

СОВРЕМЕННЫЕ ВИДЫ И ПОДХОДЫ В РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИЗМА

Тлеубердинова Б.Б.

Научный руководитель: Койшинова Г.К., к.э.н.,
ассоциированный профессор

Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, email: tleuberdinova07@mail.ru

В настоящей статье предпринята попытка изучить эффективность современных видов и подходов рекламной деятельности туристической индустрии в достижении определенного результата. Эта статья в основном предназначена для маркетологов и рекламодателей. Это не только позволяет маркетологам и ли рекламодателям распознавать неправильные способы рекламы, но и характеристики современных трендовых подходов рекламы. В то же время это может значительно повысить эффективность рекламы. Кроме того, для подтверждения эффективности каждого основного современного подхода рекламы используются крупные исследования. В конце статьи обсуждается и завершается выводами, сделанными на основе предыдущих исследований.

Начнем с того, что под современными видами рекламы в туризме понимается именно реклама в интернете и все с этим связанное. Но почему так? Поскольку рекламу можно считать достаточно древним видом деятельности, которая появилась, наверное, даже раньше денег. Потому что когда у древнего человека возникла нужда выставить именно свой товар в лучшем свете, чтобы завершить сделку и получить что-то взамен, тогда и зародилась первая интерпретация рекламы. И довольно-таки сложно представить какое-либо нововведение в такой древний предмет, как реклама. Ведь все это время она модифицировала и развивалась вместе с человечеством бок о бок. Но с появлением Интернета и с его распространением среди масс все поменялось. Именно это можно назвать одним из больших скачков в развитие рекламы.

Помимо того, что товар можно продать в Интернете, этот же самый товар можно таргетировано рекламировать только тем людям, которые заинтересованы в

покупке подобного товара. Интернет дал такие инструменты для рекламы своего товара или бренда, о которых в прошлом веке компании могли только мечтать.

Использование Интернета и социальных сетей навсегда изменило поведение потребителей, а также то, как компании по всему миру ведут свой бизнес. Социальный и цифровой маркетинг открывает значительные возможности для организации и предприятия, а именно туристическим организациям за счет снижения затрат, повышения узнаваемости бренда, а также увеличения продаж. Однако, существуют серьезные проблемы связанные, например, с негативным, а теперь еще и задевающим гораздо большую аудиторию, сарафанным радио, а также навязчивое присутствие какого-либо бренда в Интернете тоже способно вызвать негативную реакцию.

Цифровой маркетинг – это маркетинг продуктов и услуг с использованием цифровых технологий, в основном в интернете, включая также мобильные платформы, медийную рекламу и любые другие цифровые носители.

Цифровыми же маркетинговыми каналами были названы системы, основанные на Интернете, которые могут создавать, ускорять и передавать данные о ценности продукта от производителя к конечному потребителю с помощью цифровых сетей.

По сути, если маркетинговая компания включает в себя цифровую коммуникацию, то это цифровой маркетинг.

Любой маркетинг, который использует электронные устройства и может быть использован специалистами по маркетингу для передачи рекламных сообщений и оценки их влияния на внешнего клиента. На практике цифровой маркетинг обычно относится к маркетинговым компаниям, которые отображаются на компьютере, телефоне, планшете или другом устройстве. Это может принимать различные формы, включая онлайн-видео, медийную рекламу, маркетинг в поисковых системах, платную социальную рекламу и публикации в социальных сетях. Цифровой маркетинг часто сравнивают с «традиционным маркетингом», таким как реклама в журналах, рекламные щиты и прямая почтовая рассылка. Как ни странно, телевидение обычно смешивают с традиционным маркетингом.

В то же время, Интернет – это объединение компьютерных сетей, в котором ресурсы всех входящих в него компьютеров соединены в единое информационное пространство посредством телефонных линий, специальных сетевых кабелей, беспроводных устройств передающих и принимающих устройств или любых других электронных средств связи. Сеть состоит из специализированных компьютеров серверов, на которых аккумулируются большие объемы разного рода информационных ресурсов, и клиентских компьютеров, через которые осуществляется вход в сеть.

Интернет, социальные сети, мобильные приложения и другие способы цифровой коммуникации теперь уже стали частью повседневной жизни миллиардов людей по всему земному шару. Согласно последним статистическим данным нынешнего года число уже перешагнуло в 5 миллиардов человек, которые являются постоянными активными пользователями интернета, что составляет почти 60% населения всего земного шара. Использование социальных сетей стало неотъемлемым элементом жизни многих людей по всему миру. Например, только в

2019 году активными пользователями социальных сетей по всему миру были 2.97 миллиарда человек. По прогнозам специалистов это число должно увеличиться почти до 3.45 миллиарда человек к 2023 году.

Цифровой маркетинг и социальные сети позволяют компаниям по всему миру достигать своих маркетинговых целей при относительно низких затратах. На страницах социальной сети Facebook зарегистрировано более 50 миллионов бизнес-аккаунтов и более 89 процентов используют также Twitter для своих маркетинговых целей по данным этих же социальных сетей. Также инструменты цифрового и социального маркетинга широко и часто используются для повышения осведомленности населения о государственных услугах и политических акциях.

По результатам многочисленных исследований было замечено, что люди стали тратить больше времени на поиск информации о продукте или услуге, которую они в дальнейшем хотят приобрести. А также тратят больше времени на общение с другими покупателями о их опыте приобретения товаров или услуг какой-либо компании, в частности, туристской. В свою же очередь компании отреагировали на это изменение в поведении с помощью интеграции важных компонентов цифрового маркетинга и социальных сетей в свой бизнес и маркетинговые планы.

Организациям очень выгодно, они почти со 100% шансом выигрывают, интегрировав и сделав неотъемлемой частью своей бизнес-стратегии маркетинг в социальных сетях. Социальные сети позволяют компаниям общаться со своими клиентами, также повышать осведомленность людей о брендах компании, влиять на отношение потребителей, получать моментальную обратную связь, получать помощь в улучшении своего продукта, которая в дальнейшем увеличит продажи. Упадок традиционных каналов связи с клиентом и зависимость их (клиентов) от более простых способов связи, привели к необходимости того, чтобы компании лучшие методы использования маркетинговых стратегий в цифровых и социальных сетях для сохранения и увеличения доли рынка. Перед организациями, разрабатывающими свои стратегии и планы в области социальных сетей, стоят серьезные задачи в условиях новой реальности с усилением власти в руках потребителей и повышения осведомленности о культурных и социальных нормах. В настоящее время жалобы потребителей могут быть мгновенно доведены до сведения миллионов людей (негативное электронное сарафанное радио), и все это может иметь негативные последствия для соответствующего бизнеса.

Виды рекламы в интернете и каналы распространения.

Несмотря на то, что зарождение интернет-маркетинга связано с рекламным бумом и первыми версиями «search engine optimization» (SEO).

SEO - это процесс усовершенствования какого-либо сайта с помощью улучшения видимости для людей, которые ищут информацию в поисковиках по типу Yandex, Google или Bing.

Леонид Гороховский, генеральный директор учебного центра ТопЭксперт, в своей книге SEO для бизнеса дает SEO такое определение: По определению – это ряд работ, направленных на улучшение позиций сайта, т.е. воздействие на факторы ранжирования алгоритмов поисковых систем.

Сегодня это общий термин для рекламы с помощью электронной почты, SEO или оптимизации поисковой выдачи, маркетинга в социальных сетях, Pay per click (оплата за переходы), реклама на сайтах, реклама в играх, SEM (search engine

marketing) и т.д. Интернет маркетинг и реклама – это часть цифрового маркетинга. Его главный компонент, который в подавляющем большинстве случаев использует интернет-канал для продвижения своих брендов.

Рисунок 1- Интернет-маркетинг

Основными каналами для рекламы в Интернете выступают:

- 1) Веб-сайты;
- 2) Маркетинг с помощью электронной почты;
- 3) SEM (Search Engine Marketing). Маркетинг с помощью поисковиков;
- 4) SMM (Social Media Marketing). Маркетинг в социальных сетях;
- 5) Мобильный маркетинг;
- 6) Баннерная реклама.

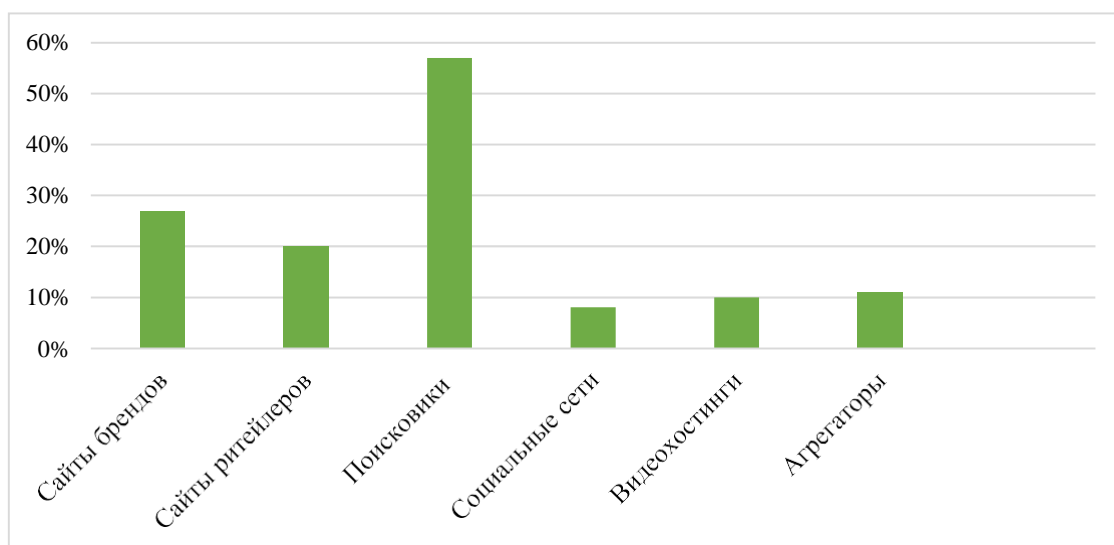

Рисунок 2 – Поисковый маркетинг

Веб-сайт компании является отправной точкой в интернет-маркетинговой компании и местом получения обратной связи с клиентом. Это место в цифровом пространстве, принадлежащее компании, где можно найти всю информацию о компании и ее продуктах. Очень важно в первую очередь задуматься о создании хоть какого-то сайта перед началом людей рекламной компании в Интернете. А все потому что именно сайт будет тем местом, куда будет перенаправлять пользователей рекламные баннеры компании, профили в социальных сетях, текст или похожий контент о компании на других сайтах или в Интернете.

Достаточно специфичным, но популярным является блог, который имеет способность оказывать влияние на потребителей, предоставляя информацию о конкретном предмете (обычно о продуктах и услугах) в форме личного мнения, обычно высказываемого экспертом или просто обычным потребителем, который выражает свои первые впечатления о предмете в форме личного дневника. Идея, лежащая в основе ведения блогов, заключается в электронном сарафанном радио и поощрении общения о продукте и услуге между покупателями, имеющими опыт работы с ними.

Так же некоторые компании используют как свой основной сайт свою страницу в Instagram или любой другой социальной сети. Нельзя сказать, что это неправильно, ведь в какой-то степени на это уйдет даже меньше ресурсов, но и здесь есть свои минусы и оптимальным все же будет не терять все плюсы, которые может дать владение сайтом наравне с социальными сетями.

Маркетинг по электронной почте – это прямой путь к личному и индивидуальному общению с новыми и постоянными клиентами. Она помогает охватить обширное количество клиентов и донести до них широкий спектр информации, сообщения, специальных предложения, а самое главное продать это все в креативной форме и тут же получить обратную связь, и замерить ее эффективность. Реклама по электронной почте является экономически эффективной, персонализированной, быстрой, массовой по количеству участников, целенаправленной, одобренной потребителями, которые обычно сознательно регистрируются на рассылки электронной почты от компании. Однако здесь очень важно соблюдать некоторые правила, например, избегать рассылки спама клиентам с огромным количеством информации, которая не имеет отношения к делу, а скорее отправлять то, что будет просто напоминать потребителю о присутствии компании.

Маркетинг в поисковых системах, как уже описывалось ранее, инструмент для повышения видимости сайта и улучшения эффективности онлайн продвижения компании. Здесь используются платные рекламные ссылки (платформы с онлайн оплатой за клик или же переход, например, Google Adwords или Яндекс Директ и оптимизации поисковой выдачи, например, Google, Bing, Yahoo, Yandex) для увеличения посещаемости веб-сайта и ускорения его раскрутки. Цель состоит в том, чтобы привлечь как можно больше целевых пользователей и увеличить общее количество посещений веб-сайта, а также узнаваемость бренда компании. При этом особое внимание следует уделить разработки уникального и привлекающего глаз контента для целевой аудитории. Ведь по итогу, сколько бы рекламы не закупить, если сайт кардинально устарел визуально или же наполнением контента, на него никто не зайдет. Маркетинг в социальных сетях – это инновационный инструмент,

который организации и компании используют для создания прочных связей с общественностью и с клиентами в Интернете. Платформы социальных сетей состоят из больших и разнообразных сообществ потенциальных клиентов, которые не так легко доступны и видны на традиционных каналах рекламы (радио, телевидение, рекламные щиты и т.д.). Эти группы также обладают огромной властью в обмене информации о компании, ее продукции и услуг, выражают личное мнение, высказывают личный опыт о компании, который может быть, как позитивным, так и негативным. Сайты социальных сетей могут помочь с общением во всей аудитории, и каждый сайт социальных сетей применяют разные подходы, техники и стратегии в маркетинге.

Использование социальных сетей как средства рекламы заключается не только в том, чтобы рассказать о своей компании, но и в том, чтобы завоевывать доверие клиентов, быть более прозрачными, прислушиваться к мнениям, укреплять авторитет. Социальные сети предоставляют прекрасные возможности для достижения лучших результатов при не таких больших вложениях.

Контент-маркетинг – это стратегический маркетинговый подход, направленный на создание и распространение ценного, актуального и последовательного контента (в том числе и для социальных сетей) для привлечения и удержания четко определенной аудитории и, в конечном счете, для стимулирования действий клиентов, которые принесут прибыль.

Эта тенденция стала настолько распространенной, что, по словам специалистов, контент-маркетинг может в итоге остаться единственной разновидностью маркетинга.

Контент – это размещение на веб-сайте страницы товаров или услуг, на которых будет представлена подробная информация о том, что делать, а также страница блога, которая будет представлять соответствующую информацию посетителям веб-сайта, видеоролики, снятые специально для того, чтобы показать преимущества товара или услуги компании, а именно туристской компании. Все это классифицируется как контент и поможет веб-сайтам занять место в поисковых системах, но он может отображаться и в других форматах на веб-сайте.

Английское слово «content» переводится как «содержимое». Применительно к интернету этим термином можно назвать любую содержащуюся на сайте информацию.

Контент включает в себя:

- 1) Посты в блоге;
- 2) Пиар-акции;
- 3) Тематические исследования;
- 4) Видео и аудио контент;
- 5) Подкасты;
- 6) Технические документы;
- 7) Изображения;
- 8) Инфографика.

Цель наполнения социальных сетей и сайта разнообразным контентом состоит в том, чтобы стимулировать и поддерживать активность клиентов и взаимодействие с компанией и ее брендами.

Мобильный маркетинг стал бизнес необходимостью в последние несколько лет, учитывая то, что количество людей, которые их (смартфоны) используют и степень вовлечения потребителей именно с помощью смартфона настолько велика, что игнорировать это не может ни один бизнес. Ведь мобильный телефон – это устройство, которое всегда находится у пользователей в кармане с постоянным подключением к интернету. Возможность, которую предоставляет мобильный маркетинг для любой компании – это полностью настраиваемая информация специально для каждого клиента в зависимости от их местонахождения, времени и других данных о человеке, которые можно будет отслеживать с помощью мобильного устройства и установленных в нем приложений.

Баннерная реклама ориентирована на использование визуальных элементов, таких как изображения, видео, анимация для создания узнаваемости бренда и имиджа и, наконец, продаж. Контент, который она содержит, как правило, разработан в соответствии с содержанием веб-сайта, на котором она размещается и предпочтениями выбранной аудитории.

Виды баннерной рекламы:

1) Реклама ремаркетинга.

Большинство рекламы, которую все видят в Интернете является именно рекламой ремаркетинга, также она известна как ретаргетинг. Ретаргетинг – это механизм рекламы, который выбирая каким именно пользователям показать данную рекламу, ссылается на то, взаимодействовал ли пользователь сайтом, мобильным приложением, страницей в социальных сетях рекламодателей раньше. Если да, то реклама появится именно у них. Простыми словами – это повторный показ рекламы того, к чему человек ранее проявлял свой интерес.

По данным Accenture Interactive, 90% потребителей предпочитают покупать у брендов, которые помнят об их интересах и предоставляют предложения, основанные на их потребностях. Реклама с ретаргетингом делает именно это, поэтому бренды легко ее внедряют и получают желаемый результат.

Динамичная компания ремаркетинга – это эффективный способ сохранить присутствие бренда в сознании покупателей, которые уже проявили интерес к тому, что уже предлагалось. Покупатель может уже забыть о компании, а тут у него появится реклама как раз для того, чтобы напомнить ему о товаре или услуге.

2) Персонализированная реклама.

Например, Google, считает ремаркетинг как подкатегорию именно персонализированной рекламы. Персонализированные рекламные баннеры ориентируются на потребителей на основе демографического таргетинга и их интереса, который они продемонстрировали в сети, что можно использовать как более тонкую аналитику и, в дальнейшем, для выбора определенной аудитории для рекламы.

Помимо ремаркетинга существует еще 4 различных типа персонализированной рекламы. Каждый из них включает в себя общее поведение и предпочтения пользователей, а не взаимодействие с каким-либо конкретным брендом в качестве опции таргетинга.

Трагетинг целевой аудитории. Этот вид таргетинга показывает рекламу потребителям, которые проявили активный интерес к рынку. Эти группы интересов

могут быть относительно широкими, например, «увлекающиеся туризмом» или «любители кино», позволяя охватить большое количество людей.

Сергей Щербakov в книге «Таргетированная реклама. Точно в яблочко» утверждает, что таргетинг гораздо эффективнее рекламы. По его словам реклама:

1. привлекает внимание;
2. информирует;
3. вызывает доверие;
4. заставляет зайти на сайт, в магазин или позвонить по номеру.

Индивидуальный таргетинг целевой аудитории. Небольшие индивидуальные группы по интересам, такие как «любители национальной музыки» и «любители активного вида туризма», позволяют более точно определить интересы, на которые компания будет ориентироваться. Не стоит забывать, что при использовании более узких групп охватывается меньшая аудитория.

Намеренная пользователя и рекламы внутри рынка. Такой вид рекламы нацелен на потребителей, которые уже активно ищут услуги и товары, схожие с тем, что предлагает компания. Охват аудитории будет еще меньше, чем в предыдущих видах, но получаемая аудитория будет ближе всего к совершению покупки.

Реклама у схожей аудитории. Реклама у схожей аудитории нацелена на людей, чьи интересы и другие данные схожи с интересами и другими данными с текущими посетителями сайта. Чтобы создавать такие списки новых людей, но с похожей аудиторией, например, Google сравнивает профили людей в списке ремаркетинга компании с профилями других пользователей, а затем определяет общие черты.

3) Контекстно-таргетированная реклама.

Вместо показа рекламы людям только на основе их профилей, контекстно-таргетированная реклама размещается на сайтах подходящими под критерии:

- тема и ключевые слова рекламы имеются на сайте;
- языковые и географические предпочтения предложения и сайта совпадают;
- основная тема веб-сайта хостинга схожа с темой рекламы;
- истории посещения веб-сайта недавними посетителями.

4) Реклама, размещаемая на сайтах.

Сайты для этого вида рекламы придется выбирать полностью самостоятельно, основываясь только на свой опыт. Можно выбрать как просто сайт, так и какой-то определенный его раздел.

Из всего вышеперечисленного можно выделить своего рода итоги. Реклама в Интернете и цифровой маркетинг, в целом, бурно растущие виды реклам на данный момент, которые хоть и не затмят все виды рекламы, но точно будут занимать лидирующие позиции в ближайшем будущем. Также такие виды рекламы на данный момент можно считать более доступными для представителей малого и среднего бизнеса, позволяя вкладывать в рекламу небольшие суммы и получать аудиторию, которая нужна именно им. Только открывшаяся маленькая кофейня или небольшая туристская компания, в которой работает всего пару человек, явно не могут позволить себе рекламы на огромных билбордах или на телевидении, которые к тому же, являются неактуальными. А вот создать для компании аккаунт в социальных сетях и заказать простой таргетинг на интересующую аудиторию,

например, жители Усть-Каменогорска в возрасте от 18-24 лет не составит огромных хлопот. Так же этот аккаунт прекрасно справится с ролью пространства для обратной связи и отзывов.

Для более крупных предприятия цифровая реклама позволит утвердить свое место на рынке, а также при правильном распоряжении рекламой, привести больше аудитории.

В данной статье была проанализирована эффективность современных подходов трендовой рекламы в туризме. Можно сказать, что современные виды рекламы являются менее затратными, более эффективными. Они легче подвергаются анализу, поскольку легче определить от какой именно рекламы клиент пришел в компанию. Такие прекрасные возможности продвижения нельзя упускать. В целом, выводы, сделанные в этой статье, не являются окончательными. В свою очередь, читателям рекомендуется рассматривать этот вывод как отсылку к рекламе. Настоящее исследование по-прежнему полезно для получения знаний и понимания современных тенденций в рекламе. Следовательно, необходимы результаты будущих исследований и аргументы, чтобы предоставить более новую информацию в поддержку или опровержение нынешнего вывода.

Список литературы

1. Филип Котлер. Основы маркетинга. / Филип Котлер ; пер. с англ. – М.: В. Б. Бобров, 1990. – 511 с.
2. Дейян А. Реклама / Арманд Дейян; Пер. с фр. В. Мазо; Общ. ред. В. С. Загашвили. – М. : Прогресс : Универс, 1993. – 175 с.
3. Росситер Дж., Перси Л. Реклама и продвижение товаров. Пер. с англ. – СПб. и др.: Питер, 2000. – 651 с.
4. Дженкинс Ф. Реклама: учеб. пособие для вузов / Ф. Дженкинс. – Пер. с англ., под ред. Б. Л. Еремина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 543 с.
5. Кульпин, С. В. Структура и содержание интернет-маркетинга : учебное пособие / С. В. Кульпин; [под ред. Е. В. Попова], Екатеринбург, 2020. - 3 с.
6. Леонид Гроховский SEO для бизнеса / Леонид Гроховский [и др.]. – Москва – 6 с
7. Мара Эйнштейн: Альпина Паблишер; Реклама под прикрытием: Нативная реклама, контентмаркетинг и тайный мир продвижения в интернете / Издание на русском языке, перевод, оформление. ООО «Альпина Паблишер», Москва, 2017. – 10 с. Электронная публикация. Web-site: <https://knigoposk.com/files/2017/05/reklama-pod-prikrytiem-nativnaya-reklama-kontent-marketing-i-taynyu-mir-prodvizheniya-v-internete.ab.pdf> Дата обращения: 11.04.22
8. Сергей Щербаков. Таргетированная реклама. Точно в яблочко. «Таргетированная реклама. Точно в яблочко»: Питер; СПб; 2019 – 2 с.
9. Маркетинг : учеб. пособие / Ю. Ю. Суслова, Е. В. Щербенко, О. С. Веремеенко, О. Г. Алёшина. - Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2018. - 380 с.
10. Биржаков М. Б. Введение в туризм: Учебное пособие. / СПб: Издательский дом Герда, 2004 г. – 37 с.

11. Себекина Т.А. Формирование комплекса продвижения туристических услуг дестинации: на примере Камчатки : автореф. дис. к.э.н. – М., 2006. – 10 с.
12. Морозов М.А. Дестинация – важнейший элемент туризма / О. Коль. Туризм: практика, проблемы, перспективы. – 1998. – № 1. – 9 с.
13. Н.В. Войтоловский. Экономический анализ: учебник для бакалавров / Н.В. Войтоловского [и др.]. – Москва: Изд-во Юрайт, 2014. – 548 с.
14. рентабельность продаж в интернет-магазине: расчеты и анализ показателя. Электронная публикация. Web-site: <https://www.ekam.ru/blogs/pos/rentabelnost-prodazh>
15. Дибб С. Практическое руководство по сегментированию рынка / Симкин Л. Санкт-Петербург: Изд-во Питер, 2001. – 133 с.
16. Дмитрий Сахновский Что такое 4P в маркетинге? Понятие, примеры, элементы Электронная публикация. Web-site: <https://ardma.net/marketing/marketing-miks-4p/> Дата обращения: 07.04.2022
17. Годин А.А., Годин А.М., Комаров В.М. / Интернет-реклама – М.: Дашков и Ко, 2009. – 20 с.
18. Годин А.А., Годин А.М., Комаров В.М. Интернет-реклама – М.: Дашков и Ко, 2009. – 72 с.

ӘОЖ 336.71

«ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙЛІ БАНКТЕРДІҢ ҚЫЗМЕТТЕРІ МЕН ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ» ТАҚЫРЫБЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНЫП ІСКЕРЛІК ОЙЫН ӨТКІЗУ

Тогашева Д.С.

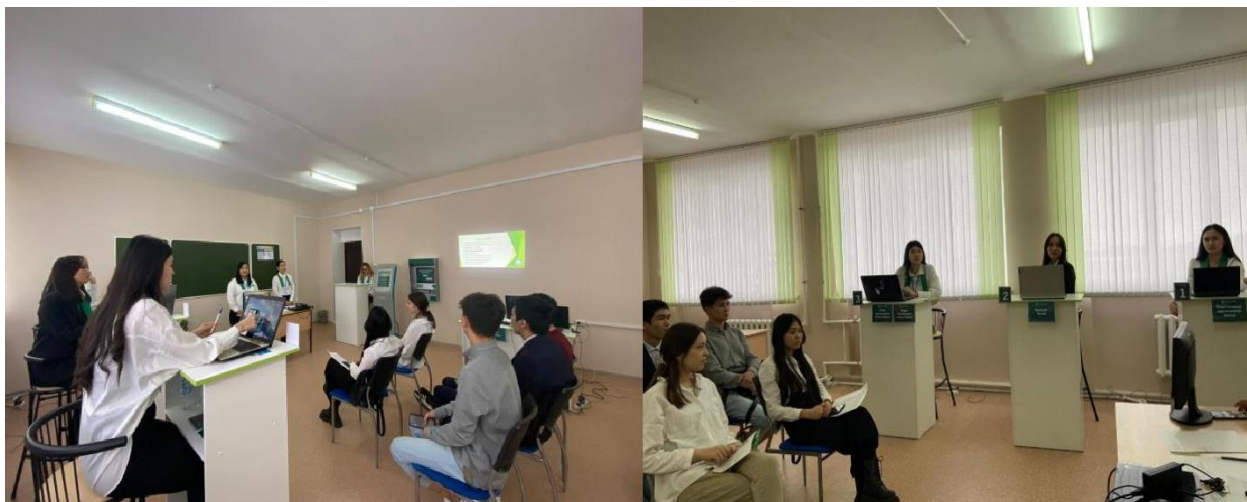
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,

Орал қ., Қазақстан, e-mail: dtogasheva@bk.ru

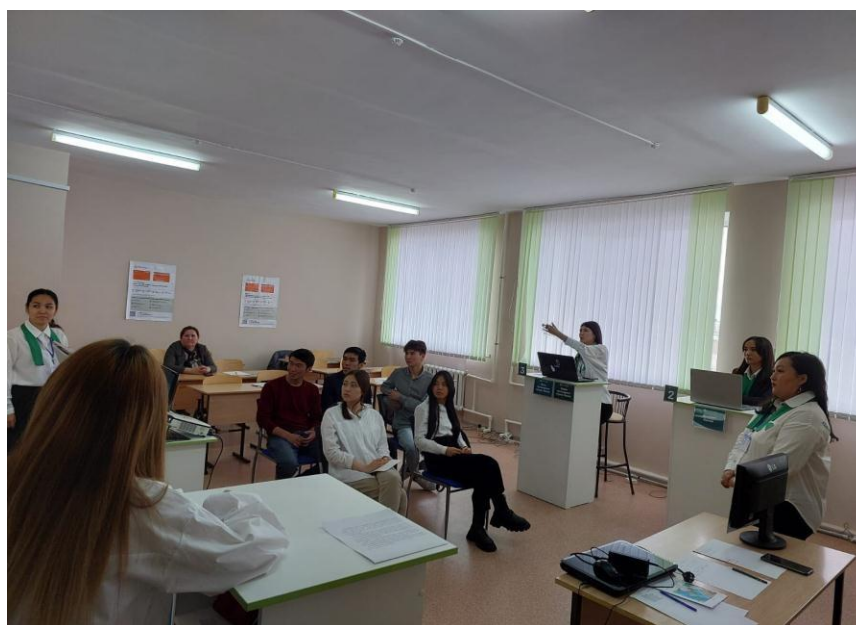
«Қаржы» білім беру бағдарламасының 2,3-курс білім алушыларына «Екінші деңгейлі банктердің қызметтері мен операцияларының дамуы» тақырыбында іскерлік ойын форматында ашық сабақ өтті.

Бұл форматтағы ашық сабақ мақсаты теориялық білімдерін практика жүзінде ұштастыра білу, жаңа материалды және бақылауды зерттеумен біріктіру, мотивация. Ашық сабақ барысында студенттер «Ақша, несие, банк» және «Банк ісі» пәндерінен өздерін банктің қызметкері ролінде ойнап, бағдарламалар алгоритмімен жұмыс жасауды түсіндірді.

Университетімізде жабдықталған банк кабинетіндегі БҚИТУ банкін мысал ретінде алып, банктің ұсынып отырған банктік өнімдеріне тоқталып, ашып көрсетті. Коммерциялық банктердің атқаратын қызметтері мен операцияларына жеке-жеке тоқталып, бір студент клиент ролінде, екінші студент банк менеджерінің қызметі ролін сомдап, толықтай ашып көрсетті.

БҚИТУ банкінің несие беру, депозит ашу, заңды тұлғаларға несие беру, пластикалық карточкалар ұсыну, валюта айырбастау, ақша аударымдарының түрлері мен шарттарын таныстырып, есептеу әдістерін түсіндірді.

Заңды тұлғаларға несие беру қызметімен таныстырғанда мысал ретінде бір кәсіпкерді алып, әр жылға несиесін күрделі пайыздар формуласы бойынша есептеп, өтеу жоспарын құрастырып түсіндіріп берді.

Сабақ соңында оқытушылар студенттерге сұрақтар қойып, қанағаттанарлықтай жауап алып, ашық сабақ өз мақсатына жетті.

Әдебиеттер тізімі

1. Көшімбетова С. «Оқу - тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттары», Алматы, 2008.

2. А.Даменова «Жаңа педагогикалық технологиялардың жіктелуі және ерекшелігі» // «Қазақстан мектебі». – 2012. - №2. – Б. 1617.

3. Кудесова Г. «Сабақтарда – ақпараттық технологиялар» // Қазақстан мектебі. – 2013. - №10. – Б. 27-29.

4. Каплиева А. «Инновациялық технологиялар-білім сапасын арттыру құралы» // Қазақстан мектебі. – 2013. - №12. – Б. 6-8.

ӘОЖ 343.244

ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНУ (қылмыстық-құқықтық сипаттама)

Турсынгазина А.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қажетті қорғану - қауіпті төндірушіге зиян келтіру арқылы қоғамға қауіпті қол сұғушылықтан заңды түрде қорғану болып табылады. Қажетті қорғаныс Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 32 бабында қарастырылған. 32 баптың 1-ші тармағына сәйкес, қорғанушының және басқа да адамдардың жеке басы мен құқықтарын, сондай-ақ қоғамның және мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қоғамға қауіпті қолсұғушылықтан, оның ішінде қолсұғушы адамға зиян келтіру жолымен заңды түрде қорғау қажетті қорғаныс деп танылады [1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 112 бабы бойынша, қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру.

Қажетті қорғануды қолдану жағдайларын үшке бөліп қарастыруға болады. Олар [1]:

- қажетті қорғану арқылы адам, қоғам, мемлекет мүдделерін қорғау;
- қорғану қол сұғушыға зиян келтіру арқылы жүзеге асуы;
- қажетті қорғаныс кезінде шектен тыс шықпау.

Қол сұғушылық болған жағдайда оның басталу уақыты мен аяқталу уақыты болады. Төніп тұрған қол сұғушылық, қол сұғушылықтың кірісуі деп қоғамға қауіпті әрекеттің басталған уақытын айтамыз. Ал, қол сұғушылықтың аяқталған уақыты деп болып жатқан әрекеттің нақты аяқталған кезін айтамыз. Тағы да айта кететін, қол сұғушылық аяқталған жағдайда, оған қажетті қорғануды қолдануға болмайды. Себебі, қажетті қорғаныс сол уақытта болып жатқан шабуылға тойтарыс беріп, өз өмірін, мүддесін сақтап қалу.

Қазақстандық ғалым К.Х.Халиков қорғанудың төрт шартын көрсетеді:

- зиян тек қол сұғушы тұлғаға келтірілуі тиіс;
- қорғану белсенді шабуылмен жүзеге асуы тиіс, сондықтан да әрекетсіздікке жол берілмейді;
- қорғану қажетті қорғану шегінен асып кетпесе заңды деп табылады;
- қорғану шегі қажетті қорғану құқығын жүзеге асырушы тұлға көзқарасымен анықталады.

Біздің ойымызша, осы төрт шарт орындалған жағдайда ғана қажетті қорғану қылмыс ретінде саналмайды. Қажетті қорғану арқылы біз өзіміз үшін жауап бере

алатынымызды, зорлық (120 бап) немесе басқандай да ауыр қылмыстарға төтеп бере алатындығымызды көрсетеміз.

Қажетті қорғану қылмыстармен күресудің пәрменді құралы болып табылады. А.Ф Кони «...қажетті қорғануды - әділетсіз шабуылға қарсы еріксіз қорғану. Қалай әділетсіз шабуыл пайда болса, солай құқықтық қорғану қажеттілігі пайда болады» [2,98] деген болатын.

Белгілісі сол - қорғанушы жақ ерікті түрде, өзі қалап қылмысқа бармайды. Яғни өз басына, өз мүлкіне қауіп төнгенін білген себептен кейін, оны қорғап қалу мақсатында шабуыл жасаушыға қарсы еріксіз түрде қылмысқа барады.

И.И.Слущкий қылмыстық жауапкершілікті болдырмайтын мән-жайлар қоғамдық пайдалылық пен заңдылық айқын көрсетілген мән-жайларға қажетті қорғаныс екенін бөліп көрсеткен.

Ол өзінің ғылыми еңбектерінде «қажетті қорғаныс жағдайында әрекет ететін адамның мінез-құлқы қоғамдық пайдалы және заңды, сондықтан, ол жауапкершілікті жоққа шығаратын жағдай ғана емес, сонымен бірге қорғаныс құқығын жүзеге асыру» деп тұжырымдайды [3,184].

Мұндай әрекеттің қылмыспен сыртқы белгілері қылмыс объектілерінің, субъектілердің және қылмыстың субъективті жағының жеке белгілерінің толық немесе ішінара симметриясында жатыр. Бұл жерде асимметрия тек құқық бұзушылықтың субъективті жағында жүреді, яғни мінез-құлық факторы бойынша сәйкессіздік, өйткені әрекетті жасайтын адамның негізгі мақсаты қылмыстық қатыгездік емес, қоғамдық пайда болып табылады.

Қылмыстық заңнамада азаматқа белсенді қорғанысқа, өз мүдделерін, қоғамның, жеке адамның және мемлекеттің мүдделерін қорғауға, мән-жайларды, талап-арыздарды көздей отырып, рұқсат етіледі

Заң ғылымының көптеген ғалымдары қажетті қорғаныс құқығы әр адамның табиғи туа біткен құқығы екендігімен келіседі. Себебі, Рим құқығында «...барлық заңдар мен құқықтар күшке күшпен қорғауға мүмкіндік береді» деп көрсеткен. Мемлекетке заңмен қорғалатын мүдделерінің сақталуына екі тараптың кепілі ретіндегі миссия жүктеледі,

Қоғамдық қауіптілік, шынайылық және қол сұғушылықтың болуы қажетті қорғаныстың заңдылығын сипаттайтын негізгі белгілер болып табылады.

Қоғамдық қауіптілік - қылмыс белгілеріне жататын жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке осындай зиян келтіру, бірақ кейбір жағдайларда бұл зиян іс-әрекеттердің қылмыстылығын жоққа шығаратын белгілерге сәйкес келсе, әрқашан қылмыстық деп сипаттала бермейді.

Біріншіден, қоғамдық пайдалы мотивтерден, атап айтқанда, өзін немесе басқаларды шабуылдан қорғау үшін жүзеге асырылатын белсенді мінез-құлық.

Екіншіден, мұндай мінез-құлықтың қажеттілігі құқық бұзушыға аса елеулі зиянның алдын алуға бағытталған дереу зиян келтіру, бұл қоғамдық қауіпті және құқыққа қарсылықты жоққа шығаратын негізгі мән-жайлар, соның салдарынан қорғаушының мұндай мінез-құлқының қылмыстылығы мен жазалануы қажет деп түсініледі, қорғау арқылы қорғаушы өзінің өмірі мен мүлкін қорғауға конституциялық құқығын жүзеге асырады.

Ақиқат - бұл қателік пен адасуға әкелетін қорғаушының қиялының туындысы емес, нақты, объективті түрде бар қол сұғушылық болса ғана өзін қорғай алатынында болып танылады. Қорғаныс, шабуыл жасамас бұрын қауіптің шынайы екеніне көз жеткізу керек екені белгілі.

Ғалым Н.Д.Дурманов «қылмыстың түсінігін қажетті қорғанысты әрекеттің қылмыстылығын жоққа шығаратын мән-жай» [4,108] ретінде түсіндіреді.

Іс жүзінде сот мұндай мінез-құлыққа себеп болған барлық мән-жайларды, атап айтқанда, оқиға болған жерді, қоршаған ортаны, уақыт кезеңін, шабуыл жасау әдісін, қорғаушының психоэмоционалдық жағдайын егжей-тегжейлі зерделеуі керек.

Сарапшылар қажетті қорғаныстың біліктілігіне және осы бапты қолдану ерекшеліктеріне қатысты әртүрлі көзқарастарды алға тартады.

Белгілі профессор А.В.Наумов «қажетті қорғаныс бойынша қылмыстық заңды қолданудағы қателердің көпшілігі іс бойынша алдын ала тергеу сатысында болуы көп кездесетінін, сондықтан, басты сот талқылауы (бірінші сатыда) алдын ала тергеудегі қателіктер ескерілмейтінін, сотталушының «кінәлі» болып танылуына алып келетінін, үкім қоғамдық қауіпті қол сұғушылық жасаған адамның «пайдасына» шешілетінін» [5,88] атап өтеді.

Д.В. Перцев керісінше, өз зерттеуінде қылмыс жасаған адамды қамауға алу кезінде қажетті қорғаныс және зиян келтіру институттары құқық бұзушылықты жүзеге асыруға байланысты мүдделер тепе-теңдігін қамтамасыз етуге арналғанын атап көрсетеді [6, 40]

Қажетті қорғаныс кез келген құқықтық құбылыс сияқты объект, субъект, субъективті және объективті жақтардан тұрады.

Құқық пен қылмыстық құқық ғылымына сүйене отырып, қысқаша қорытынды жасауға болады: субъект - өзінің белсенді әрекетімен объектіге қарсы тұратын адам.

Қажетті қорғаныстың объективті жағына:

1) заңмен қорғалатын объектілерді қорғау жөніндегі белсенді іс-әрекеттердің көрінісі;

2) зиян келтірушінің денсаулығына, мүлкіне және заңмен қорғалатын өзге де пайдаға зиян келтіру;

3) алғашқы екі нүктенің себепті байланысы;

4) қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтың ағымдағы жағдайы;

5) қол сұғушылықтың уақыт сәті жатады

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының « Қажетті қорғану туралы заңнаманы қолдану туралы» Нормативтік қаулысы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңдары қажетті қорғану кезінде келтірілген кез келген зиян үшін емес, тек қасақана келтірілгені үшін жауапкершілік белгілейді. Осыған орай, қажетті қорғану шегінен шығу кезінде жасалған құқық бұзушылық субъективтік жағынан тек қасақана кінә болып сипатталады. Егер зиян қол сұғушыға абайсызда келтірілсе, онда қажетті қорғану шегінен шығу кезінде жасалған мұндай әрекет қылмыстық деп танылмайды және жазалануға жатпайды деп көрсетеді.

Қылмыстық кодекстің 102-бабында (қажетті қорғану шегінен шығу кезінде кісі өлтіру), 112-бабында (қажетті қорғану шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру) қарастырылған құқық бұзушылықтардың белгілері болғанда ғана қажетті қорғану шегінен шығу кезінде келтірілген зиян үшін жауаптылық туындайды. Бұл қажетті қорғану кезінде шабуыл жасаушының денсаулығына келтірілген шағын немесе ауырлығы орташа зиян қорғанушыны қылмыстық жауаптылыққа тартуға әкеп соқпайды дегенді білдіреді.

Қажетті қорғану кезінде, бірақ оның шегінен шығу арқылы жасалған әрекет үшін қылмыстық жауаптылық туралы мәселені шешуде ҚК 66-бабында бекітілген, мұндай адамдарды қылмыстық жауаптылықтан босататын ереженің маңызы зор. Қылмыстық заңның аталған нормасы қоғамға қауіпті қылмыстан болған үрейлену, қорқу немесе сасқалақтау салдарынан қажетті қорғану шегінен шыққан адамды істің мән-жайын ескере отырып, ақтамайтын негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкіндігін қарастырады.

Аталған норманы қолданғанда, заң шығарушы, адамның үрейлену немесе қорқумен сипатталатын көңіл-күй жағдайын, сондай-ақ қоғамға қауіпті қол сұғушылықтың әсерінен болған сасқалақтау салдарынан өзінің әрекетіне есеп бере алмауын қылмыстық жауаптылықтан босатуға негіз ретінде қарастыратынын және бұл мән-жайларды істің мән-жайларымен байланыстыратынын ескеру қажет. Демек, ҚК 66-бабы үрейлену, қорқу немесе сасқалақтау салдарынан қажетті қорғану шегінен шыққан адамды қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкін екендігін қарастырады, бірақ бұл мән-жайларды адамды міндетті түрде дереу қылмыстық жауаптылықтан босатуға әкеп соқтыратын абсолютті жағдай деп санамайды, яғни ол факультативті болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1.Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясы)
- 2.Кони А.Ф. О праве на необходимую оборону. М., 1996. - 213 с.
- 3.Слуцкий И.И.Необходимая оборона как институт уголовного права. Ученые записки ЛГУ » No 129 , Л. , 1961 , с. 184 (переизд.2015)
- 4.Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М-Л., 1948.- с.108
- 5.Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права.- М., 1998. - с. 511.
- 6.Перцев Д.В. Необходимая оборона: вопросы теории и судебной практики. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Гуманитарные и общественные науки. 2016. № 4. с. 36- 41.
- 7.Қажетті қорғану туралы заңнаманы қолдану туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 2 Нормативтік қаулысы (31.03.2017 өзгертулерімен).

ҚОҒАМДЫҚ ЖҰМЫСҚА ТАРТУ (қылмыстық-құқықтық сипаттама)

Чарипова М.Д., Бейсен Т.А.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., з.ғ.к., PhD,
қауымдастырылған профессор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 43-бабының 1-ші тармағында қоғамдық жұмыстарға тарту қарастырылған.

Қылмыстық Кодексінің 43-бабының 1-ші тармағы бойынша, қоғамдық жұмыстар сотталған адамның жергілікті атқарушы органдар қоғамдық орындарда ұйымдастыратын, белгілі бір біліктілікті талап етпейтін тегін қоғамдық пайдалы жұмыстарды орындауынан тұрады.

Қоғамдық жұмыстар қылмыстық теріс қылықтар үшін – жиырмадан екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар үшін екі жүзден бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге белгіленеді. Қоғамдық жұмыстар сотталған адамды оларды өтеу уақыты кезінде негізгі жұмыс орны бойынша еңбек міндеттерін орындаудан босата отырып не оқудан бос уақытында күніне төрт сағаттан асырылмай өтеледі. Қоғамдық жұмыстардан жалтарған жағдайда, олар:

1) қылмыстық теріс қылық үшін сотталғандарға – қоғамдық жұмыстардың орындалмаған төрт сағаты үшін қамаққа алудың бір тәулігі есебімен қамаққа алуға;

2) қылмыс үшін сотталғандарға қоғамдық жұмыстардың орындалмаған төрт сағаты үшін бас бостандығын шектеудің немесе бас бостандығынан айырудың бір күні есебімен бас бостандығын шектеуге не бас бостандығынан айыруға ауыстырылады.

Бұл аталған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделгеннен неғұрлым жеңіл жаза тағайындау, аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде, сондай-ақ жазаны ауыстыру кезінде қоғамдық жұмыстардың мерзімі осы бапта белгіленген ең төменгі шектен төмен болуы мүмкін.

Қоғамдық жұмыстарға тарту жүкті әйелдерге, үш жасқа дейінгі жас балалары бар әйелдерге, үш жасқа дейінгі жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерге, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар адамдарға, әскери қызметшілерге тағайындалмайды.

Қылмыстық жазалау түріндегі қоғамдық жұмыстар тек қана қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін тағайындалады және жергілікті атқарушы органдар ұйымдастырған тегін қоғамдық пайдалы жұмыстардың белгілі бір біліктілігін талап етпейтін сотталғандардың орындауынан тұрады.

Қоғамдық жұмыстардың мақсаты құқық бұзушыны қоғаммен келесілер арқылы қайта біріктіру болып табылады.

- нәтижелі және күш-жігерді талап ететін тегін еңбекпен байланысты тәртіпке мәжбүрлеу;

- осындай жұмыс қоғам үшін құқық бұзушы тигізген зиянды өтеу ретінде бола алатындығын қамтамасыз ету;

- тегін жұмыстарды орындауға, мәжбүрлеу арқылы жұмысты орындағаны үшін есеп беру нысанында тәртіпті сақтауға құқық бұзушыны жазалау және бос уақытынан айыру.

Жазалаудың бұл түрі бір қарағанда өте жеңіл болып көрінуі мүмкін.

Басқа жаза сияқты қоғамдық жұмыстар сотталған үшін белгілі құқықтық шектеулермен байланысты болып келеді, ерекшеліктері сотталған алдын ала құрылған жазаны өтеу жоспарын қатаң түрде сақтауы және құқыққа қарсы ісәрекеттер жасамауы қажет, өйткені бұл нақты құқықтық зардаптарға, яғни қоғамнан оқшаулауға әкеп соқтыруы мүмкін. Сонымен қатар, сотталғанның бос уақыты шектелген. Ол жүріс-тұрысына, ұйғарылған қоғамға пайдалы жұмыстарды орындауға бақылау жасауды жүзеге асыратын пробация қызметінің қызметкерімен тұрақты байланыста болуы керек.

Қоғамдық жұмыстар шұғыл жазалардың қатарына жатады. Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жаза мерзімі сағатпен есептеледі, сол уақыт ішінде сотталған адам қоғамдық жұмыстарды орындайды. Қоғамдық жұмыстар 60 сағаттан 300 сағатқа дейінгі мерзімге белгіленеді (ҚР ҚК 43-бабы).

Қоғамдық жұмыстар сотталған адамды оларды орындау кезінде негізгі жұмыс орны бойынша еңбек міндеттерінен босата отырып, не оқудан бос уақытта күніне төрт сағаттан аспайтын шамада орындалады. Тұрақты жұмыс орны жоқ және оқу орындарында оқымайтын сотталғандар қоғамдық жұмыстарды күніне сегіз сағатқа дейін, бірақ аптасына қырық сағаттан аспайтын шамада орындайды (ҚР ҚАК 58-бабы).

Қоғамдық жұмыстар бас бостандығын шектеумен байланысты емес жазалау мақсатына жетудің ең жеңіл жолы болып табылады. Сондықтан, жазаның бұл түрі кәмелеттік жасқа толмағандарға қолданылады.

Қылмыстық теріс әрекет жасаған кәмелеттік жасқа толмаған тұлғаға тағайындалатын қоғамдық жұмыстар сабағынан немесе негізгі жұмыс уақытынан бос уақытында кәмелеттік жасқа толмағандардың қолынан келетін тегін жұмыстарды орындау болып табылады.

Кәмелеттік жасқа толмаған тұлғалар үшін қоғамдық жұмыстар 40 сағаттан 150 сағатқа дейінгі мерзімге тағайындалады (ҚР ҚК 81-бабы 5-бөлігі). 16 жасқа дейінгі тұлғалардың қоғамдық жұмыстарды орындау ұзақтығы күніне 2 сағаттан, ал 16 жастан 18 жасқа дейінгі тұлғаларда күніне 3 сағаттан аспайды (ҚР ҚК 81-бабы 5-бөлігі).

Қоғамдық жұмыстар уақыты жалпы, үздіксіз, арнайы еңбек өтіліне қосылмайды, еңбек кітапшалары жүргізілмейді. Қоғамдық жұмыстар сотталғанның әр түрлі қоғамдық тапсырмаларды орындауынан тұрады (мысалы, аумақты көркейту жұмыстары: парктерді, бақтарды, гүл аландарын, көшелерді жинастыру және сәндеу; ағаштарды отырғызу және ақтау; қақпалар мен жол жиектерін сырлау және жөндеу; көшеттер мен гүлдерді отырғызу; бақтар мен гүлзарларды бөлу; қоғамдық ғимараттарды сәндеу және т.б.).

Сотталғандар қоғамдық жұмыстарды тұрғылықты жері бойынша өтеуі керек.

«Тұрғылықты жері бойынша өтеу» терминін сотталған тұрып жатқан елді-мекеннің шекарасында орналасқан немесе күнделікті тұрақты тұратын орнына қайта келе алатын нысандарда қоғамдық жұмыстарды орындау деп түсіну қажет.

Қоғамдық жұмыстарға соттау кезіндегі тән ерекшеліктердің бірі – қылмыстық және қылмыстық-атқарушы заңнамада жазаланған сотталғандардың құқықтық жағдайындағы кейбір өзгерістер болып табылады. Жазасын өтеу кезінде сотталған орындайтын еңбек мәжбүрлі сипатта болып келеді. Бұл келесіні білдіреді:

- сотталғанның қоғам пайдасына үкімде көрсетілген сағаттарды жұмыспен өтеуі міндетті;

- жұмысқа орналастыру мәжбүрлі тәртіппен жүзеге асырылады.

Сотталған жергілікті атқарушы органдар белгілеген жұмыстар түрін орындауға міндетті; - жұмыстан қасақана жалтару санкция қолдануға әкеп соқтырады.

Қоғамдық жұмыстар сотталғанға еңбекақы төленбестен жүзеге асырылады.

Көптеген елдерде жазаның бір түрі ретінде қоғамдық жұмыстарды артық көреді, бұл келесі себептермен байланысты: біріншіден, көшелер мен аулалардағы тазалық – бұл көрнекі нәтиже; екіншіден, мұнда үлкен тәрбиелік мән бар. Құқық бұзушы өзінің еңбегімен қоғамға тигізген зиянын өтейді және бұны қоғамның көзінше орындайды. Сотталған адамда өзі жасаған теріс қылықты ой елегінен өткізуге, қоғамға пайдалы болуға, белгілі деңгейде өзінің беделін қалпына келтіруге мүмкіндігі бар; үшіншіден, құқық бұзушы қоғамдық жұмыстарды орындай отыра өзінің қоғаммен серіктестікке дайын екендігін көрсетеді, бұл сотталған адамның түзу жолға түсуінің бір критерийі болып табылады.

Қылмыстық заңда (ҚР ҚК 43-бабы 3-бөлігі) қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны тағайындауға тыйым салынған тұлғалар тізімі бар. Жазаның бұл түрі келесі тұлғаларға тағайындалмайды:

- жүкті әйелдерге;

- үш жасқа дейінгі кішкентай балалары бар әйелдерге;

- үш жасқа дейінгі кішкентай балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған еркектерге;

- елу сегіз жастағы және одан асқан әйелдерге;

- алпыс үш жастағы және одан асқан еркектерге;

- бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерге;

- әскери қызметшілерге.

Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жазаны орындау заңды күшіне енген сот үкімінің, қаулысының негізінде жүзеге асырылады. Сот қоғамдық жұмыстарды тағайындау кезінде сотталғанға оның міндеттері туралы түсіндіреді (ҚР ҚПК 110-бабы 2-бөлігі). Үкім көшірмесінің 1 данасы сотталғанның қолына беріледі. Үкім көшірмесінің 2-данасы сотталғанның тұрғылықты жері бойынша пробация қызметіне жолданады.

Үкімді орындауға қабылдау кезінде пробация қызметі:

- үкімнің (қаулының) көшірмесі келіп түскен бетте оны сол күні қосымшасымен бірге кіріс құжаттарының журналында тіркейді, содан соң сотталғанның мәліметтерін нөмірленген, қоғамдық жұмыстарға сотталғандарды есепке алу журналына тіркейді;

- сотталғанды есепке қойған сәттен бастап екі жұмыс күнінің ішінде үкім шығарған сотқа сот шешімінің орындауға қабылданғаны туралы хабарлама жолдайды;

- сотталғанды есепке қойған сәттен бастап тәуліктік мерзім ішінде мерзімді-бақылау карточкасын толтырады.

Үкімнің көшірмесімен бірге соттан тиісті өкім келіп түскен күннен бастап пробация қызметі он күнтізбелік күннен кешіктірмей сотталған адамды есепке қою үшін қоғамдық жұмыс түріндегі жазаны орындауға шақырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі (қолданыстағы редакциясы).

2. Бачурин С.Н., Кожмухамедова Г.Б., Шодорова И.Ю. Б 32 Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны орындау бойынша әдістемелік ұсынымдар = Методические рекомендации по исполнению наказания в виде привлечения к общественным работам / С.Н. Бачурин, Г.Б. Кожмухамедова, И.Ю. Шодорова. – Қостанай: ҚР ПМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, 2017. – 76 б. (электрондық басылым).

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.

УДК 336

ОЦЕНКА КАПИТАЛЬНОЙ БАЗЫ БАНКА: СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА И ПУТИ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКИ

Шәріп Р.Н.

Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан, asel_4747@mail.ru

Развитая банковская система, высоко капитализированные, эффективно работающие банки являются мощным фактором устойчивого экономического роста.

Правительство Республики Казахстан и Национальный Банк Республики Казахстан относят повышение капитализации банковского сектора к числу приоритетных задач.

Создание эффективной и конкурентоспособной банковской системы невозможно без повышения ее капитализации, финансовой устойчивости, прозрачности отчетности, дальнейшей декриминализации. В условиях нарастающей глобализации финансовых рынков и необходимости упрочения позиций национальной банковской системы значимость данного вопроса становится еще более высокой [1, с. 25].

От размера собственного капитала банка, его структуры во многом зависят финансовые результаты деятельности кредитной организации, а также

возможности увеличения вложений в экономику страны и расширения спектра услуг, оказываемых клиентам банка.

Собственный капитал остается основой надежности и устойчивости банка, фундаментом его деятельности и гарантией его безопасности. Именно высокие требования к капитальной устойчивости банка и пристальное внимание со стороны надзорных органов к соблюдению стандартов достаточности капитала для покрытия банковских рисков позволяют сохранить устойчивость банковской системы в целом.

Для выработки нормативных требований к банковской деятельности, необходимо четко определить результат их применения. Это, в свою очередь, требует четкого определения собственного капитала банка, его качественных характеристик, функций и факторов, на него влияющих. Банковская система РК уникальна.

Особенности её современного построения существенно отличаются от построения банковских систем развитых стран.

В Японии сложилась система, основой которой являются "городские" банки, то есть крупные обычные (коммерческие) финансовые институты. Влияние таких кредитных учреждений распространяется на всю страну, а в сферу их обслуживания входят крупные предприятия, как правило, одной с банком финансово-промышленной группы. Немаловажное значение имеют региональные банки [2, с. 129].

По своим функциям трастовые банки делятся на те, что выполняют функции долгосрочного финансирования, и те, что занимаются финансовым управлением. Помимо этого, в Японии существуют кредитные учреждения малого бизнеса: общие (взаимные) банки, кредитные ассоциации и кредитные кооперативы.

Все японские банки входят в банковские ассоциации, созданные по географическому принципу во всех префектурах и крупных городах страны. В их задачу входит содействие развитию банковского бизнеса, а также финансовому и экономическому процветанию регионов [3, с. 145].

Японские банки выполняют следующие операции - платят различным фирмам за коммунальные услуги, расплачиваются за покупки в магазинах, перечисляют деньги на счет его клиентов за выполненную ими работу и даже самостоятельно связываются с компаниями-работодателями, если на счет клиента своевременно не поступает заработная плата.

Я, предлагая следующие пути развития банков РК, США, Японии и Европейского союза по следующим направлениям:

1. Изменить институциональный характер банковской системы. Процесс сокращения общего числа банков с одновременным ростом их филиальной сети за последние 6 лет, как в РК, так и в развитых странах имеют общую направленность, однако причины этого различны. Доля банковских систем развитых стран они связаны с процессами слияния и поглощения, в то время как в РК данному процессу способствовало ужесточение законодательства и вследствие этого череда банкротств.

2. Изменить мощность банковской системы. Увеличить соотношения активов банковского сектора с ВВП, как в РК, так и в развитых странах свидетельствует о возрастающей роли банковских учреждений в экономике страны,

что является подтверждением правильности проводимых реформ в этом секторе, связанных со стимулированием процесса кредитования населения.

3. Изменить стоимость кредитных ресурсов. Снизить величину процентной ставки банками стран с развитой банковской системой способствовало усилению конкуренции между кредитными учреждениями за своего клиента.

Пути развития казахстанского банка отличается от банков развитых стран:

1. Степень универсализации банковской деятельности. Малая доля универсальных банков в общем числе всех банковских учреждений страны. В РК этот показатель составляет только 0,13 (13%), по сравнению с развитыми странами, где он превышает 0,35 (35%).

2. Развитие процесса слияния и поглощения. Слабость процесса укрупнения банковских учреждений в РК путём слияния и поглощения крупными банками более мелких.

3. Масштабность кредитования. Недостаточность масштабов кредитования населения и реального сектора экономики. Существенным недостатком проведённого анализа является малая масштабность данных, что допускает возможность совершения ошибок при формулировании основанных на них выводов.

Список литературы

1. Симановский А.Ю. Базельские принципы эффективного банковского надзора // Деньги и кредит - 2016.-№5.

2. Соколов Ю.А., Шпартюк И.А. Практические аспекты достаточности капитала в ходе проверок кредитных организаций // Управление в кредитной организации - 2016. -№1.

3. Солодков В.М. Инспекторы нового поколения // Банковское дело-2016. - №4.

ӘОЖ 343.3

БАЛАЛАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС

Ислямова С.А.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: sara.islyamova@mail.ru

Түйіндеме. Балалар арасындағы құқық бұзушылық соңғы кезде жиі орын алатын құбылыс. Қылмыстың балалар арасында көп тарала бастауына себеп, оның айнал алдын алу- қоғамдағы қылмыстың алдын алудың аса маңызды аспекті болып табылады.

Мақала авторы балалар арасындағы қылмыс мәселесіне жан-жақты тоқталған, статистика, өз көзқарасы тұрғысынан талдау жасаған.

Негізгі сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық тиіс қылық, қылмыстық заң, алдын-алу

Қоғам үшін қауіпті адам, ол – қылмыскер. Қылмысқа жақын кісі, өзінің жеке басының мақсатын іске асыруды көздеп жүреді. Ол сол жолда тіпті ештеңеден

тайынбайды. Біреуді жәбірлейді, әлдебіреудің қанын төгеді, тонайды, ұрлық жасайды, бопсалаумен айналысады. Бұл ретте қылмыс табиғатын, мәнін түсіну қиынға соғады. Сондықтан да ол заң тұрғысынан алғанда әрқашанда жеке іс ретінде қаралады. Себебі әр қылмыстың себеп-салдары, нәтижесі, тіпті көздеген мақсаты да бір-біріне ұқсамасы белгілі.

Қылмыс табиғатының астында көп себеп бар – кек алу, өшпенділік, есе қайтару, пайда табу, тағысын тағылар. Абайсызда жасалатын қылмыстар да болады. Құлағымыз үйреніп қалған қылмыстық жаңалықтардың ішінде жас балалардың бар болуын қалай түсінуге болады? Жалпы, мұндай балалар бесіктен белі шықпай жатып қылмысқа қалай барады? Әлдебіреулердің ықпалына, азғыруына түсіп қала ма, ол жағын біржақты ұғыну да оңай емес.

Жалпы заңды білу - заман талабы. Бүгінгі таңда қоғамның алдында тұрған басты міндеттердің бірі – балалар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын-алу, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуіне жол бермеу. Бұл мәселе қазіргі таңда көкейтесті мәселелердің біріне айналып отыр.

Бүгінде өрімдей жастардың қылмыс жасауы көз үйренген көрініске айналып, елді елең қылып отыр. Тәртібі қиын бала есейген сайын қылмыстың ауыр түрлерін жасауға бейімі арта беретінін ескерсек, бұл аса өткір мәселе екенін мойындауға мәжбүрміз.

Жыл сайын жаз маусымы басталып, оқушылар, студенттер демалысқа шыққанда жасөспірімдердің тәртібін қадағалайтын құқық қорғау органдарының жұмысы екі есе көбейеді.

Қазақстанда заң бойынша кәмелетке толмаған жасөспірімдерге түнгі сағат 22.00 –ден кейін компьютерлік клубта отыруға және 23.00-ден кейін көшеде ата-анасыз жүруге тыйым салынған.

Оқушылар демалысқа шығып, мектеп сабағы мен үй тапсырмасынан қолдары босағанда, жоғарыда айтылған ережелерді барлығы бірдей сақтай бермейді. Әсіресе, жасөспірімдердің қолымен жасалған қылмыстар мен құқық бұзушылықтар жаз мезгілінде көп тіркеледі. Тәртіп сақшылары қанша жерден жұмыс істеп жатырмыз десе де, жасөспірімдер арасындағы қылмысты азайту мәселесі күн тәртібінен түспей тұр.

Жалпы құқық тәртібін бұзуға бейім балалар, қоғамдық тәртіпті бұзған, қылмыс жасап ішкі істер бөлімдерінде есепте тұрған балалардың басым бөлігі жайсыз отбасылардан шыққан. Ал, енді бір тобы кейбір ата-аналардың бала тағдырына алаңдамауынан, оларды өз беттерінше қалдырып, мектептен бос уақыттарында немен шұғылданып жүргендерін қадағаламауынан орын алады.

«Ел болам десең, бесігіңді түзе» деп атам қазақ айтқандай, әрбір ата-ана өз баласының тәртібі мен тәрбиесіне мән беріп, бос уақыттарында немен айналысатынына қатаң бақылау жасаса, жасөспірімдер арасында құқық бұзушылық пен қылмыстың төмендеуіне көп септігін тигізер еді. Жалпы, құқық тәртібін бұзуға бейім балалар қайдан шығады? Жасыратыны жоқ, қоғамдық тәртіпті бұзған, қылмыс жасаған, сөйтіп ішкі істер бөлімдерінде есепте тұрған балалардың басым бөлігі жайсыз отбасылардан шығады. Ал енді бір тобы кейбір ата-аналардың бала тағдырына алаңдамауынан, оларды өз беттерінше қалдырып, мектептен тыс уақыттарында немен айналысып жүргендерін қадағаламауынан пайда болады.

Сондықтан тәртібі нашар, ішкі істер органдарында есепте тұрған оқушылармен жүйелі жұмыс жүргізуден жалықпау керек сияқты.

Жастар туған мемлекетімізді баянды етуге, қуатын арттыруға, оның игілігіне қызмет етуге парыздар. Ол үшін әрбір жас еліміздің тұтастығын, жеріміздің бүтіндігін, халқымыздың жарастығын аман сақтай білу қаншалықты үлкен тарихи жауапкершілік екенін жан жақты сезіну керек»

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті ұсынған мәліметке сенсек, 2020-2021 жылдар аралығында балаларға қатысты қылмыстық көрсеткіш айтарлықтай азайған. Мәселен, 2021 жылдан бері салыстырмалы түрде алсақ қылмыстың саны 70,7%-ға қысқарған. Қылмыстың құрбаны болған балалардың саны 69,7%-ға азайса, 100 мың балаға шаққанда зардап шеккен балалардың саны 5 жылда 3,7 есе түскен.

Кәмелетке толмаған балалар арасында құрбан болғандарға қатысты қылмыс түрлерінің ішінде «өлтіру» бабы бойынша 100%-ға, «денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру» бабы бойынша 37,9%-ға, «зорлау» бойынша 33%-ға, «сексуалдық сипаттағы зорлау әрекеттері» бойынша 30,1%-ға өскені тіркелген. «Өз-өзіне қол жұмсауға дейін жеткізу» 38,2%-ға, «16 жасқа толмаған тұлғалармен жыныстық қатынас және басқа да жыныстық сипаттағы іс-әрекеттер» 44,9%-ға, «адам ұрлау» 55,6%-ға азайғаны белгілі болып отыр.

Осы жылдар аралығында Павлодар, Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарында құқық бұзушылықтардың төмендегені тіркеліпті. Керісінше Қостанай облысында қылмыскерлердің қолынан жәбір көрген балалардың саны 29,4%-ға өскені байқалған.

Құқық қорғау органдары ұсынған ресми деректерге сүйенсек, 2016 жылы кәмелетке толмаған балалар 3 343 рет құқық бұзған. Еліміздегі барлық қылмыс түрлерін алар болсақ, балалар қылмысының үлес салмағы 0,9%-ды құрайды.

Өңірлерді салыстырар болсақ, қылмыстың басым бөлігі 100 мың балаға шаққанда Қостанай облысында көп тіркелген. Мәселен, 100 мың балаға шаққанда 127,6 жағдай, Шығыс Қазақстан облысында 94,9 жағдай, БҚО-да 93,5 жағдай. Қылмыстың аз саны Қызылорда мен Маңғыстау облысында тіркелген. Ал, 2017 жылғы 9 айдағы көрсеткішті алар болсақ, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстың саны 1%-ға төмен, 23 фактіге төмендеген.

Көп жағдайда қылмыстың туындау себептеріне жасөспірімдер тәрбиеленіп отырған төменгі әлеуметтік деңгей және отбасылардың құқықтық мәдениетті тікелей ықпал жасайды.

Екіншіден, олардың оқу бағдарламасының тиісті деңгейді боламуы.

Үшіншіден, олардың бос уақытын, тұрмыстық және еңбек құрылғысын дұрыс ұйымдастырмау.

Төртіншіден, қылмыстың алдын алу үшін әлеуметтік педагогтар, мектеп инспекторлары рөлінің басым болмауы;

Бесіншіден оқу мекемесін уақытынан бұрын тастап кетуі.

Әр адамның тағдыры тәрбиеге тығыз байланысты. Жақсы тәрбие алған адам баласы жырғаулы өмір сүре алады. Теріс тәрбие алғандар күлдікөмеш өмір кешеді. Ақыл парасаты аз, ішімдікке салынып, ес ақылынан айырылған ата-анадан не қайыр. Әке-шеше, құлдыраса құлықсаналық жағынан балаға кесапаты тиіп, оның

тікелей психикасына әсер ететіні сөзсіз. Қылмыс қайшылықтың алдын алу, құқықты насихаттау жұмыстары қарқынды жүргізілмейді. Сондықтан да қылмыстың алдын алу және олардың жолын кесу үшін маңызды шараларды жүзеге асыру қажет. Жалпы оларға қолайлы орта туғызу үшін, яғни, жеткілікті материалдық жағдай жасау, олармен жеке қарым-қатынас жүргізу, рухани және құқықтық тұрғыдан тәрбиелеу басты міндет болып саналады. Бұдан шығатын қорытынды олардың күш-қуатын оң арнаға бұру. Мәселен, қоғамдық іс-шараларға, яғни әртүрлі бағыттағы үйірмелерге және техникалық сабақтарға, сондай-ақ, спорт түрлеріне баулу. Сондықтанда ата-ана бала тәрбиесін мектепке ғана жүктемей, өздері де айырықша көңіл бөліп отыруы тиіс.

Криминологтардың көптеген зерттеулері кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы бұл негізінен топтық қылмыс екендігін дәлелдеп отыр. Еліміздегі кәмелетке толмағандардың топтасып қылмыс жасау деңгейі алаңдатарлық деңгейде екендігі статистикалық мәліметтер көрсетуде.

Жасөспірімдердің арасында рецидивист қылмыскерлердің саны соңғы бес жылда 42,7 % өскен. Кәмелетке толмағандардың топтасып қылмыс жасауының ерекше жоғары болуы - олардың жастық психологиялық және басқа да ерекшеліктеріне сай нормадан ауытқу емес, қайта оған сай болу.

Ересек және бозбалалық жасөспірімдік шақта кәмелетке толмаған адам үшін қоршаған орта араласу, ой бөлісу, жаңа мәлімет алудың қайнар көзі болып табылады. Құрдастары арасында өзін жоғары көрсету осы жастағылар үшін маңызы өте үлкен. Жасөспірімдер, кәмелетке жасы толмағандар қолымен іске асатын қылмыстың қандай түрімен күрес жүргізсек, ол болашақтағы ересектердің жалпы қылмысымен күресуге бағытталған бірден-бір дұрыс жол екені сөзсіз. Кәмелеттік жасқа толмаған балалар қылмысын болдырмай алдын алу үшін оларға қылмыстық құқықтық шаралармен әсер ете отырып, тиімді нәтижесін күту - жеткіншектердің өмір жолын дұрыс таңдап, адам болып қалыптасуына өз әсерін тигізсе керек.

Кәмелетке жасы толмағандар арасында қылмыстың өсуіне басты себеп ретінде олардың қоғамға жат әрекетті мас күйінде істеуін алуға болады.

Қылмыс істеп, сотталған жасы толмағандардың 1144-і (100%) қылмыс істеу кезінде мас күйінде болғанын сот-тергеу нәтижесі көрсетсе, бас бостандығынан айырылып, сотталған 20-сы (1,7%) құрайды. Мас болғандықтан, қылмыстық әрекетке барған. Жасы толмағандар қылмысы ересектер қылмысымен салыстырғанда, тигізер зардабының аздығымен сипатталатыны белгілі. Сонымен қатар, жасы толмағандар қылмысынан пайдакүнемдік пен күш көрсету арқылы пайдакүнемдік ниет пен мақсатты көздегендіктері айқын көрінетініне көз жеткізуге болады.

Қоғамдағы барлық жастағы адамдардың құқықтық санасында өзгеріс бар, соның ішінде жиі байқалатын кәмелетке толмағандардың құқықтық санасының бұзылуы алаңдатушылық туғызады. Осылайша бұзылған құқықтық санамен күрестің маңызы зор және ондай өзгерістің салдарын жою жұмысын жалпы мемлекеттік көлемде іске асыру керек.

Білім беру мазмұны тікелей мынадай негізгі мақсаттарға жетуге бағытталуы керек: баланың тұлғасын, талантын, ақыл-ойы мен дене қабілеттерін дамыту, адам

құқықтары мен оның негізгі бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеу, атаанасын, бала тұратын, туған және өзінен бөлек өркениетті елдердің тілін, құндылықтарын құрметтеуге тәрбиелеу, өзара түсіністік, тыныштық, шыдамдылық, еркек пен әйелдің тең құқылығы, халықтар арасындағы, этникалық және діни топтар достығы, сондай-ақ жергілікті халыққа құрмет рухындағы саналы өмірге әзірлеу.

Кәмелетке толмағандардың қылмысын ерте алдын алудың негізгі құралы құқықтық сананы дұрыс тәрбиелеу және қолайсыз отбасын декриминализациялау, бұған құқықтық нормаларды жетілдіру және балаларды тәрбиелеудегі азаматтардың жауапкершілігін арттыру шаралары енеді. Қолайсыз отбасында өскен кәмелетке толмағандардың бұзақы болу мүмкіндігінің жоғары болуы соншалықты, осындай отбасыдан шыққан кәмелетке толмағанның қоғамға қарсы немесе аморалды бағдар алмай не болмаса құқық бұзушылық жолына түспеуі өте сирек кездесетін жағдай.

Отбасы кәмелетке толмағандар тұлғасының қалыптасуына жас ұрпақ тәрбиесіне қатысатын басқа әлеуметтік институттардан гөрі көбірек белсенді ықпал етеді.

Балалар – қоғамның ең әлсіз, қорғансыз бөлігі. Олардың құқығын жоғары деңгейде қорғауды қамтамасыз ету – баршамыздың ортақ борышымыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметтері 2020-2021 жж.

2. Жасөспірімдер жасаған қылмыс [Электронды ресурс] кіру бағыты: <https://zhalyn.kz>

3. Жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылық [Электронды ресурс] кіру бағыты: <https://ulagat.com/>

УДК 343.3

ПРЕСТУПНОСТЬ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Рамазанова А.Т.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан
e-mail: altynai952@mail.ru

Аннотация. Преступность несовершеннолетних представляет общественную опасность, морально уродует и подталкивает к девиантному поведению современную молодежь, которая составляет неотъемлемую часть общества. Традиционно преступность несовершеннолетних является самостоятельным объектом научного изучения и предупредительного воздействия в криминологии, в том числе и в отношении всей преступности в целом. В статье рассматривается проблемы преступности среди несовершеннолетних в зарубежных странах.

Ключевые слова: преступление, преступность, несовершеннолетний, особенность преступности, причины, предупреждение

Преступность среди несовершеннолетних, также известная как правонарушения среди несовершеннолетних, представляет собой участие в противоправном поведении в качестве несовершеннолетнего или лица моложе установленного законом возраста совершеннолетия. Термин делинквент обычно относится к преступности среди несовершеннолетних, а также обобщается для обозначения молодого человека, который ведет себя неприемлемым образом.

В Соединенных Штатах несовершеннолетний преступник - это лицо, совершившее преступление и не достигшее определенного возраста. В большинстве штатов несовершеннолетним преступником или малолетним правонарушителем считается лицо моложе 18 лет, в то время как в нескольких штатах максимальный возраст немного отличается.

Термин «малолетний преступник» возник в конце 18-го и начале 19-го веков, когда обращение с несовершеннолетними и взрослыми преступниками было схожим, а наказание превышало тяжесть правонарушения. До 18 века несовершеннолетних старше 7 лет судили в том же уголовном суде, что и взрослых, и, в случае признания их виновными, могли приговорить к смертной казни. В Иллинойсе был создан первый суд по делам несовершеннолетних. Этот суд по делам несовершеннолетних сосредоточился на целях лечения, а не на наказании, определил соответствующую терминологию, связанную с несовершеннолетними правонарушителями, и обеспечил конфиденциальность записей о несовершеннолетних. В 2021 году Мичиган, Нью-Йорк и Вермонт повысили максимальный возраст до 19 лет, а в 2022 году закон штата Вермонт был вновь обновлен, чтобы включить в него лиц моложе 20 лет. Только в трех штатах, Джорджии, Техасе и Висконсине, возраст несовершеннолетнего преступника по-прежнему определяется как лицо моложе 17 лет. В то время как максимальный возраст в некоторых штатах США увеличился, Япония снизила возраст для несовершеннолетних правонарушителей с 20 до 18 лет. Это изменение произошло 1 апреля 2022 года, когда японский парламент ввел в действие закон, снижающий возраст получения статуса несовершеннолетнего в стране. Точно так же, как существуют различия в максимальном возрасте несовершеннолетнего преступника, минимальный возраст, когда ребенок считается способным к совершению преступлений, или возраст уголовной ответственности значительно различаются в разных штатах. Некоторые штаты, устанавливающие минимальный возраст, недавно внесли поправки о повышении минимального возраста, но большинство штатов по-прежнему неоднозначны в отношении минимального возраста, с помощью которого ребенок может быть признан несовершеннолетним преступником.

В 2021 году Северная Каролина изменила минимальный возраст с 6 до 10 лет, в Коннектикуте - с 7 до 10, а в Нью-Йорке - с 7 до 12. В некоторых штатах минимальный возраст зависит от тяжести совершенного преступления. Несовершеннолетних правонарушителей и малолетних преступников совершать преступления, начиная от состояния правонарушений, например, прогул, нарушение комендантского часа или несовершеннолетних пить и курить, до более серьезных правонарушений к категории преступлений против

собственности, тяжких преступлений, преступлений сексуального характера, и киберпреступлений.

Некоторые ученые обнаружили увеличение числа арестов среди молодежи и пришли к выводу, что это может отражать более агрессивное уголовное правосудие и политику нулевой терпимости, а не изменения в поведении молодежи. Уровень насилия среди молодежи в Соединенных Штатах снизился примерно до 12% от пиковых показателей 1993 года, согласно официальной статистике правительства США, что свидетельствует о том, что большинство правонарушений среди несовершеннолетних носят ненасильственный характер. Многие правонарушения могут быть объяснены факторами окружающей среды, такими как поведение семьи или влияние сверстников. Одним из факторов, привлекающих внимание в последние годы, является переход из школы в тюрьму.

По данным Diverse Education, почти в 75% штатов построено больше тюрем, чем колледжей. CNN также приводит диаграмму, которая показывает, что расходы на одного заключенного в большинстве штатов значительно выше, чем на одного студента. Это показывает, что доллары налогоплательщиков направляются на содержание заключенных, а не на систему образования и содействие развитию образования. Было замечено, что в каждой построенной школе акцент на карательных мерах коррелирует с уровнем преступности среди несовершеннолетних. Некоторые предлагают перейти с Политика нулевой терпимости к подходам восстановительного правосудия.

Центры содержания под стражей для несовершеннолетних, суды по делам несовершеннолетних и электронный мониторинг являются распространенными структурами правовой системы по делам несовершеннолетних.

В большинстве случаев суды по делам несовершеннолетних рассматриваются как гражданские, а не уголовные дела. Частота использования и структура этих судов в Соединенных Штатах варьируется в зависимости от штата. В зависимости от типа и тяжести совершенного преступления, лицам младше 18 лет могут быть предъявлены обвинения, и с ними могут обращаться как со взрослыми.

Преступность среди несовершеннолетних, или правонарушения, часто подразделяются на три категории:

- преступность, преступления, совершенные несовершеннолетними, которые рассматриваются судами по делам несовершеннолетних и системой правосудия;

- преступное поведение, преступления, которыми занимается система уголовного правосудия;

- статусные правонарушения, правонарушения, которые классифицируются как таковые только потому, что их может совершить только несовершеннолетний. Одним из примеров этого является хранение алкоголя несовершеннолетним. Эти правонарушения также рассматриваются судами по делам несовершеннолетних.

В настоящее время не существует агентства, в чьей юрисдикции отслеживается преступность среди несовершеннолетних во всем мире, но, по оценкам ЮНИСЕФ, более миллиона детей находятся в местах лишения свободы того или иного типа во всем мире. Многие страны не ведут учет количества

правонарушенных или задержанных несовершеннолетних, но из тех, которые ведут, в Соединенных Штатах зарегистрировано наибольшее количество случаев преступности среди несовершеннолетних. В Соединенных Штатах Управление юстиции по делам несовершеннолетних и профилактике правонарушений собирает данные о тенденциях в области преступности среди несовершеннолетних. Согласно их последней публикации, 7 из 1000 несовершеннолетних в США совершили серьезное преступление в 2016 году. Министерство юстиции США определяет серьезное преступление как одно из следующих восьми правонарушений: убийство по неосторожности, изнасилование (устаревшее и пересмотренное), грабеж, нападение при отягчающих обстоятельствах, кража со взломом, угон автомобиля, воровство-кража и поджог. Согласно исследованию, проведенному Джеймсом Хауэллом в 2009 году, уровень арестов несовершеннолетних неуклонно снижается с момента своего пика в 1994 году. Из всех дел о преступности среди несовершеннолетних, которые проходят через судебную систему, испытательный срок является наиболее распространенным следствием, и на долю мужчин приходится более 70% всех дел.

Согласно исследованию развития, проведенному Моффиттом (2006), существует два различных типа правонарушителей, которые появляются в подростковом возрасте. Первый - это правонарушитель определенного возраста, называемый правонарушителем с ограничением подросткового возраста, для которого правонарушения несовершеннолетних начинаются и заканчиваются в период их отрочества. Моффитт утверждает, что большинство подростков склонны проявлять ту или иную форму антисоциального или делинквентного поведения в подростковом возрасте, поэтому важно учитывать это поведение в детстве, чтобы определить, будут ли они правонарушителями подросткового возраста с ограниченной ответственностью или чем-то более долгосрочным. Другой тип правонарушителей - это рецидивисты, называемые постоянными преступниками на протяжении всей жизни, которые начинают совершать правонарушения или демонстрировать антисоциальное/агрессивное поведение в подростковом возрасте (или даже в детстве) и продолжают в взрослой жизни.

Большинство факторов, влияющих на преступность среди несовершеннолетних, как правило, вызваны сочетанием генетических факторов и факторов окружающей среды. Согласно книге Лоуренса Стейнберга «Подростковый возраст», двумя крупнейшими факторами, влияющими на преступность среди несовершеннолетних, являются стиль воспитания и общение в группе сверстников. Дополнительные факторы, которые могут привести подростка к подростковой преступности, включают бедный или низкий социально-экономический статус, плохую готовность / успеваемость в школе и/или неуспеваемость и неприятие сверстниками. Преступная деятельность, особенно участие в молодежных бандах, также может быть вызвана желанием защититься от насилия или финансовых трудностей. Несовершеннолетние правонарушители могут рассматривать преступную деятельность как средство получения доступа к ресурсам для защиты от подобных угроз. Исследование Кэрри Дабб показывает, что даже изменения погоды могут увеличить вероятность проявления детьми девиантного поведения.

К семейным факторам, которые могут оказывать влияние на правонарушения,

относятся: уровень родительского надзора, то, как родители дисциплинируют ребенка, родительский конфликт или разлучение родителей, преступная деятельность родителей или братьев и сестер, жестокое обращение родителей или отсутствие заботы и качество отношений между родителями и детьми. Как упоминалось выше, стиль воспитания не является одним из основных факторов, предикторящих преступность среди несовершеннолетних. Существует 4 категории стилей воспитания, которые описывают установки и поведение, которые родители проявляют при воспитании своих детей.

-авторитетное воспитание характеризуется теплотой и поддержкой в дополнение к дисциплине.

-снисходительное воспитание характеризуется теплотой и заботой о своих детях, но ему не хватает структуры и дисциплины.

-авторитарное воспитание характеризуется высокой дисциплиной без теплоты, что часто приводит к враждебному поведению и суровому исправлению

-Небрежное воспитание является одновременно и безответственным, и невзыскательным. Родитель не проявляет к ребенку ни нежности, ни дисциплинарных мер.

Согласно исследованию, проведенному Лорой Э. Берк, стиль воспитания, который был бы наиболее полезен для ребенка, основанный на исследованиях, проведенных Дианой Баумринд является авторитетным стилем воспитания детей, поскольку он сочетает принятие с дисциплиной для обеспечения здорового развития ребенка.

Как было сделано в "подростковом возрасте" Стейнберга, дети, воспитываемые родителями-одиночками, с большей вероятностью будут жить в бедности и совершать правонарушения, чем те, кто живет с обоими родителями. Однако, согласно исследованию, проведенному Грэмом и Боулингом, если принять во внимание привязанность ребенка к своему родителю (родителям) и уровень родительского надзора, дети в неполных семьях не более склонны к правонарушениям, чем другие. Было замечено, что, когда ребенок находится под недостаточным надзором родителей, у них гораздо больше шансов совершить правонарушение. Негативное отношение к группе сверстников более вероятно, когда подростки остаются без присмотра. Отсутствие надзора также связано с плохими отношениями между детьми и родителями. Дети, которые часто конфликтуют со своими родителями, могут быть менее склонны обсуждать с ними свои действия. Конфликт между родителями ребенка также гораздо теснее связан с правонарушениями, чем воспитание одним родителем

Подростки, у которых есть братья и сестры, совершившие преступления, с большей вероятностью поддадутся влиянию своих братьев и сестер и станут преступниками, если брат или сестра старше, того же пола и поддерживают хорошие отношения с ребенком. Случаи, когда младший брат-преступник влияет на старшего, редки. Агрессивный, более враждебный брат или сестра с меньшей вероятностью повлияют на младшего брата или сестру в направлении преступности, во всяком случае, чем более напряженные отношения между братьями и сестрами, тем меньше они захотят влиять друг на друга.

Дети, рожденные в результате непреднамеренной беременности, более склонны к делинквентному поведению. У них также более низкое качество отношений между матерью и ребенком.

Неприятие сверстниками в детстве также является важным предиктором подростковой преступности. Такое неприятие может повлиять на способность ребенка быть должным образом социализированным и часто приводит к тому, что он тяготеет к асоциальным группам сверстников. Связь с антисоциальными группами часто приводит к пропаганде насильственного, агрессивного и девиантного поведения. В книге Роберта Варгаса «Быть в «плохой» компании» объясняется, что подростки, которые могут выбирать между группами друзей, менее восприимчивы к влиянию сверстников, которое может подтолкнуть их к совершению незаконных действий. Агрессивные подростки, которые были отвергнуты сверстниками, также с большей вероятностью имеют «предвзятое отношение к враждебности», которое заставляет людей интерпретировать действия других (независимо от того, враждебны они или нет) как целенаправленно враждебные и агрессивные по отношению к ним. Это часто приводит к импульсивной и агрессивной реакции.

В заключении можно отметить, что подростковая преступность является серьезной проблемой, которая требует внимания и усилий со стороны родителей и государства в целом. Если все социальные институты будут работать вместе и проводить комплексную работу с подростками, то возможно предотвратить совершение преступлений и обеспечить социальную адаптацию молодежи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сигел, Ларри Дж.; Уэлш, Брэндон (2011). Преступность среди несовершеннолетних: ядро (4-е изд.). Белмонт, Калифорния: Уодсворт/Cengage Learning. ISBN 978-0534519322.
2. Кембриджский словарь. 26 июля 2023 года. 3.Невиновность и опыт - эволюция концепции преступности среди несовершеннолетних в середине девятнадцатого века | Программы Управления юстиции". www.ojp.gov.
3. Гражданский кодекс и Закон о несовершеннолетних. Япония, 4 января 2022 года.
- 4.Криминология: учебник / отв. ред. В. Е. Эминов. - Москва: Проспект, 2020. - 386 с.

ӘОЖ 343.3

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС: СЕБЕПТЕРІ, САЛДАРЫ, АЛДЫН-АЛУ ШАРАЛАРЫ

Рамазанова А.Т., Ислямова С.А.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: altynai952@mail.ru; sara.islyamova@mail.ru

Түйіндеме. Мақалада кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың түсінігі, себептері, алдын алу, қоғамдағы қылмыстың алдын алудың аса маңызды аспектісі болып табылатындығы қаралады. Жалпы заңды, әлеуметтік пайдалы қызметке және қоғам мен өмірге ізгілікті көзқарас қалыптастырып, жастарды қылмыстық қызметке жол бермейтін қағидаларға тәрбиелеу қажет

екендігі. Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың алдын алу және балалардың қадағалаусыз және қараусыз жүруінің алдын алу жөніндегі заңнаманы дамыту керектігі де қарастырылады.

Негізгі сөздер: жасөспірім, қылмыс, қылмыстық құқық бұзушылық, себептері, қылмыстық заң, алдын-алу

Кәмелетке толмаған қылмыстылығын жастар арасындағы қылмыстылықтың бір бөлігі деп қарауға болады. Өйткені кішкентай жасөспірімдер үлкендердің іс әрекетін қайталауға ынталанады. Ал үлкендердің қылмыстылығы жас өспірімдердің жасаған қылмыстарының арқасында көбейеді. Ал үлкендер жасаған қылмыстылық жас өспірімдер қылмысына жастардың қылмыс арқылы әсер етеді. Кәмелетке толмаған қылмыстылығы аса қауіпті криминалдық жағдай туғызады. Кәмелетке толмаған жалпы, нашақорлық қылмыстылығы жастар мен үлкендердің пайдақорлық қылмыстылығымен тығыз байланысты.

Ұйымдасқан қылмыстылық және рецидивистер жасөспірімдерді қылмысқа тарта отырып, кәсіпкер қылмыскердің өсуіне әкеп соқтырады.

Зерртеулер бойынша қылмыстың деңгейі, арасында аумақты сипаттайтын көрсеткіштер мен тұрақтылықтар анықталған. Мысалы, кәмелетке толмаған қылмыс жасаушылардың көп үлесі жалпы орындарда (мысалы жатақхана т.б.) болады. Үлкендер арасында жағдайы төмен отбасының көбеюі, сотталған адамның көп болуы, тәртіп бұзушылармен бұзақылар бұлардыңбарлығы тұрақты қылмыс көздері болып табылады.

Қылмыстың аумақты ерекшелігі бойынша қылмыстың 25-30% үлкен қалаларда жасалады. Қазіргі кезде жұмыссыздықтың салдарына науылды жерлерде қылмыс кең көлемде таралып отыр. Жалпы алғанда кәмелетке толмағандардың қылмысының ерлер арасында 90-95% жасалады.

Қыздар арасында 5-10% , кәмелетке толмағандардың жасалатын қылмыстар арасында қыздар деңгейі 3-4 есе кем.

Кәмелетке толмағандардың көпшілігі қоғамға қауіпті қылмысты 16 жасқа дейін жасайды.

16-17 жас аралықтарында маскүнемдікпен жасалатын қылмыстар көп жасалады.

Кәмелетке толмаған қылмысының көпшілік себебі:

-интеллектуалды даму және психофизикалық дамуының бұзылуы. Мысалы: нәрестенің туылмай жатып немесе туылған кезде зақым алуы, және кішкентай күйінде мидан зақым алуы немесе көптеген жұқпалы аурулардың салдары болуы мүмкін.

-кішкентай кезінде невроаеетологиялық сипаттарның айқындалуы. (Ерекше айқайлау, көп жылау т.б.).

-маскүнемдікпен ауруы. Физикалық жағдайлардың төмендеуі интеллектуалдық дәрежесінің шектелуі.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығымен күрес жүргізу жалпы қылмыстылықпен күрес жүргізудің барлық бағыттарының ең алдыңғысы болып табылады.

Қылмыс жасаушы тұлғаларға қылмыстық құқықтық шараларды қолдана отырып, кәмелетке толмағандардың арасындағы қылмыстылықтың алдын алудың өсіп келе жатқан ұрпақтың денсаулығын қорғаудың негізгі шарты болып табылады.

Қылмыстың арасындағы кәмелетке толмаған қылмыстылығының үлесін есепке ала отырып қоғам мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бұл бағыттың маңызы зор. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығымен күрес жүргізу үлкендер арасындағы қылмыстылықтың қоғамға қауіпсіздік дәрежесі мен мөлшерін ажыратып береді. Мысалы: рецидивистердің 50-60% өзінің қылмыстық әрекетін кәмелетке толмаған кезінде бастайды.

Жасөспірімдердің қылмысының күресуі тәжірибесі қылмыстың жазалау әрекетінің толық тіркелмеуі және қылмыстық іс қозғау және тергеліп жатқан қылмыстық істердің жаңа мөлшерінің дұрыс белгіленуін қадағалау қажет.

Жалпы, жастар арасында тәртіп бұзуға қылмыс жасауға қарсы профилактиканың жұмыс мемлекет орындары мен қоғамдық ұйымдардың еңбек ұжымдары және оқу орындарымен, сондай-ақ бұқарамен бірлесе отырып бұзақылықтың себептерін жоюға, қылмыскерлікті азайтуға оларды барынша әділетті жолмен зор жауапкершілікпен түзетуге бағытталған шаралар ретінде көріну өажет.

Тергеуші әрбір жеке оқиғаға дербес жолмен тексеру жүргізу үшін мына жағдайды есте ұстауы тиіс.

Қылмыстың себептері, айыпкердің қоғамға қарсы көзқарастары мен әдеттерін қалыптастыруға ықпал ететін жағдайлар;

Қылмыс жасауға итермелеген жағдайлар яғни қауіпті әрекет жасауға түрткі болған себептерді.

Құқықтық мемлекет құру – бұл заңды бұзушылықтың себеп-салдарын ашу. Заман талабына жауап берерліктей тәрбиелік және профилактикалық сипатта көптеген шараларды жүзеге асыруды талап етеді.

Жеткіншектер мен жастар арасындағы қылмысты қандай да бір жағымсыз ағымдармен бейнеленгеннен гөрі онымен күресті тәрбиелік шаралармен, ескерту сипатындағы әрекеттермен жүргізу тиімді болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының түсінігі. Кәмелетке толмағандар қылмыстылығы әдетте ғалымдар мен құқық қорғау органдарының тәжірибелік қызметкерлерінің назарын көптеген себептер бойынша өзіне аудартады. Бастысы- бұл жас шағында құқық қайшы әрекеттер жасаған тұлғалар өскеннен кейін тәрбиеге көп мін бермейді, сонымен олар үлкен және рецидивті қылмыстылық үшін негізгі резервті құрады.

ҚР-ның қылмыстық кодексінде осы тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы мен жазасының ерекшеліктері бекітілген, олардың ерекше демографиялық топқа кіруінің жас критериилері көрсетіліп, бекітілген. Осының бәрі кәмелетке толмағандар қылмыстылығының, оның негізгі сипаттамаларын, 18 жасқа дейінгі тұлғаларды қылмыс жасауға итермелейтін себептер мен шарттарын, олардың алдын-алу шараларын дайындау криминологиялық тұрғыда зерттеуге мүмкіндік ғана тудырмайды, сондай-ақ қажет етеді. Кәмелетке толмағандар арасында қылмыстардың бұрын негізінен үлкендерге тиесілі түрлері таралып бара жатыр:

қару немесе есірткі саудасы; притон ұстаушылық немесе жеңгетайлық; кәсіпкерлер мен шетелдіктерді тонау, шабуыл жасау; азаматтардың өмірі мен ден саулығын қорлау, басқа да аяусыз тәсілдерді қолдану арқылы қол сұғушылық; жалған ақша жасау не оларды өткізу; валюта және бағалы қағаздармен алаяқтық әрекеттер жасау; ұрланғанды сату; өз орталарында рәкетерлықты жүргізу; дефицит тауарларды күш көрсетіп қайта бөлуге қатысу т.с.с.

Жағдайды криминологиялық бағалау тұрғысынан алғанда кәмелетке толмағандардың күш көрсету немесе пайдакүнемдік сипаттағы қылмыстылықтың арақатнасы қалай қалыптасты, қандай нақты мотивті өзгерістер болды деген мәселелерді шешу қажет. Осы арақатнасты дұрыс анықтау үшін криминологтар күш көрсету, пайдакүнемдік сипаттағы қылмыстарға қатысты қылмыстылықтың статистикалық және басқа да сандық көрсеткіштерінің барлығын топтастыруға тырысады. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы жасаған құқыққы қайшы әрекеттернің ниетіне байланысты құрылымдалып, бірнеше рет сыналды. Бірақ статистика қылмыстың ниетін бекітпейтіндіктен, мұнда құрылымдауды жүзеге асыру өте қиын. Терең таңдау зеттеулерінің нәтижесінде криминологтар кәмелетке толмағандар ұрлық жасаған кезде пайдакүнемдік сипаттағы ниет тек үшінші-төртінші жағдайда ғана орын алатындығын анықтады. Қалған жадайларда бұл өзін-өзі көрсету, топқа сәйкестігін өз-өзіне дәлелдеу ниетімен байланысты болады.

Кәмелетке толмаған қылмыстардың тұлғалық сипаттамасы. Кәмелетке толмаған қылмыстардың тұлғалық сипаттамасын зерттей отырып, криминологтар кәмелетке толмаған қылмыскерлер арасында ұл балалардың саны қыз балалардың санына қарғанда басымырақ екенін атап көрсетеді. Көптеген жылдар бойы криминологтар кәмелетке толмағандардың шұғылданатын ісінің түріне байланысты кәмелетке толмағандардың контингенттерінің қылмыстық белсенділігін тіркеген. Қазіргі кезде қылмысты жасауда көрсететін белсенділігінің дәрежесіне байланысты кәмелетке толмағандардың әлуметтік және кәсіби сатыларының арасында айтарлықтай жақындау процесі жүруде. Криминологиялық тұрғыдан алғанда әр түрлі топ пен контингенттердің жақындасуы негізінен қылмыстың жасалу санының қарқынды өсуі есебінен болатындығы маңызды дерек болып табылады. Тұрақты кіріс көзі жоқ, жұмыс жасамайтын жіне оқымайтын жасөспірімдер криминалды белсендірек болып саналады. Олардың ортасында құмар ойындар, ішімдік, қоғамдық тәртіп нормаларына бағынбаушылықты көрсету, басқаша өмір сүретін және тәне тәрбиелі жасөспірімдер тобына деген кекшілдік жоғары бағаға ие.

Қылмыс жасаған жас өспірімдердің эмоционалды ерікті ортасында әдетте ұялу сезімінің төмендігі, басқалардың уайымына немқұрайлы қарау, өзін өзі ұстамау, жалғандық, өзін-өзі жоғары бағалау байқалады. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, кәмелетке толмаған жас қылмыскер – бұл қоғамға қоғамға қарсы әрекеттердің тұрақты стереотиптеріне, әдеттеріне ие тұлға.

Қоғамда кәиелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың көбеюі азаматтардың адамгершіліктік құндылықтарының жоғалтуын көрсетеді.

Әсіресе, отбасында балалар мен жасөспірімдердің арасындағы қатынас айтарлықтай жағымсыз болады. Отбасында оның мүшелеріне қатысты қаталдық

пен аяусыздықтың нысандарының түр-түрі жиі орын алуда. Оған балағаттау, кемсіту, соғу, құққыа қайшы әрекетке риясыз көндіру жатады.

Балаларды дұрыс тірбиелеу олардың адамдық қасиетін кемсіту, психикалық және физикалық күш көрсету көбіне жан ұяда, сондай-ақ мектепке дейінгі мекемелерде, оқу орындарында, балалар үйінде арнайы оқу тәрбиелеу мекемелерінде де көрініс табады. Осыған сәйкес жыл сайын аяусыздықтан қорғанып шамамен екі мың бала және жасөспірім өзін-өзі өлтіруге барады, елу мыңы үйлерінен, алты мыңы балалар үйінен қашады.

Кәмелетке толмағандарға қатысты күш көрсетушілік қол сұғушылықтың ерекше тобына жыныстық күш көрсету жатады. Қазіргі кезде кәмелетке толмағандарды өлтірумен, өлтіремін деп қорқытумен, аса ауыр дене жарақаттарымен, қорлаумен, балаларды ұрлаумен және басқа да жыныстық сипаттағы әрекеттер мен зорлау жиі кездесуде. Ең қауіптісі, әрине, өлтіру және аса ауыр дене жарақатын келтіру болып табылады. Қылмыстық заңдарда балаларды қосқанда барлық азаматтарға қатысты жасалған ұрып-соғу, қорлау сияқты физикалық күш көрсету балағаттау тұлғаның жыныстық қол сұқпаушылығына қарсы қылмыстар үшін тиісті жаза қарастырылған. Алайда атап көрсетілген заң жағдайлары өте нашар қолданылады. Сондай-ақ кәмелетке толмағандарды жүйелі түрде ішімдікті, есірткі заттарын қолдануға, сонымен қатар жезөкшелікпен, қайыршылықпен айналысуға тартып байланысты қылмыстардың қауіптілік дәрежесі өте жоғары. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыс жасайтын тұлғалардың сипаттамасы кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыс жасақтың тұлғалардың психологиялық, интеллектуалды, физикалық, психикалық, тәжірибиелік дамуында көптеген ауытқулар болады. Оларға жалпы алғанда келесі белгілер тән:

- а) жалпы қабалданған тәртіп нормаларына бағынбауды жария түрде көрсету;
- б) ішімдікке, есірткіге құмарлығы;
- в) қайыршылық, еңбек етуден қашу;
- г) жыныстық тізгінделмегендік, жыныстық ауытқулар;
- д) ашулық, кекшілдік, аяусыздық, күш көрсетудің жүйелі түрде көрінуі;
- е) себепсіз ұрысу;
- е) таныстары мен туыстарына қатысты кекшілдікті дәріптеу.

Қылмыстылықтың салдарымен күресуден гөрі себебімен күресу әлдеқайда тиімді. Қылмыстылықтың алдын алу құлашты кеңге сермейтін ауқымы кең шаралардың кешені. Ол тікелей қылмыстылықты ауыздықтауға бағытталған әрекеттерді де, тіпті, онымен жанама қатысты құбылыстарға да бағытталған шараларды қамтиды. Мысалға, мектеп бағдарламасына салауатты өмір салтын үйрететін «Валеология» пәні енгізілді, осы пән оны игерген мектеп оқушыларының соз ауруларымен байланысты қылмыстарды жасамауы мен оларды жасаушылармен күресуге жердем көрсететіні анық.

Кеңес криминологиясы курсының авторлары кең көлемді анықтама береді:

а) қылмыстылықпен күрес процесінде сендіру мен көндіруді үйлестіретін экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, мәдени-тәрбиелік, құқықтық заң шығарушылық сипаттағы жалпы мемлекеттік шаралар.

ә) мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың қылмыс жасалуының себептері мен жағдайларын анықтауға, оларды жоюға бағытталған шараларды қолдануға, қылмыстарды ашуға, тергеуге және сотта қарауға, қылмыскерлерді жазалауға, оларды түзеу мен қайта тәрбиелеуге, бас бостандығын айыру мекемелерінен босаған адамдардың мінез-құлқымын заңдылығын қадағалауға, сондай-ақ бас бостандығымен байланысты емес жазаларға сотталған тұлғаларды немесе әлі қылмыс жасамаған, бірақ қоғамға қарсы не моральға жат қылық жасап жүрген тұрақсыз тұлғаларды тәрбиелеуге бағытталған қызметі.

Криминологияда, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық циклдегі пәндерде қылмыстылықтың алдын алумен қоса, қылмыстың алдын орағыту, бұлтартпау, профилактика терминдері қатар қолданылады.

Қылмыстылықтың алдын алу шараларының түрлері. Олар кең көлемді болғандықтан да әр түрлі критерий бойынша топтастыруға болады.

Жалпы профилактика - қылмыстылықтың алдын орғыту мақсатында жасалған әлеуметтік өмірдің әр түрлі саласындағы қылмыстылықтың себептерін, жағдайларын және өзге де детерминанттарын анықтауға бағытталған, оларды жою (бейтараптандыру, тосқауылдау) үшін шараларды өңдеу мен қолдануға бағытталған қызмет. Жеке-дара профилактика - олардың мінез-құлқына барлау жасай отырып қылмыстың ажсалуын күтуге болатын тұлғаларды анықтауға, оларға және олардың қоршаған ортасына қылмыстылықтың алдын орағыту мақсатында ықпал ету.

Виктимологиялық профилактика - қылмыс жасауға сеп болатын виктимдік мінез-құлықты қалыптастыратын факторларды, мәп-жайларды, ситуацияларды анықтауға, жоюға немесе бейтараптандыруға, жоғары деңгейдегі виктимділігі бар тұлғаларды анықтауға және олардың қорғану қасиетін арттыру мақсатында ықпал етуге, сондай-ақ қылмыстан және одан кейінгі виктимизациядан қорғану амалдарын өңдеу мен бұған дейін жасалған құралдарды жетілдіруге бағытталған әлеуметтік институттардың ерекше қызметі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних от 29 ноября 1985 г.
2. Юридический энциклопедический словарь. Под.ред. Сухарева А.Я.-М., 1987.
3. Шимановский В.В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних. – Волгоград, 2020.- 180 с.
- 4.Орсаева Р.А. Криминология.: оқу құралы.-Өскемен: С.Амнжолов атындағы ШҚУ, «Берел» баспасы, 2020. - 210 б.

ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Рамазанова А.Т., Ислямова С.А.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан
e-mail: altynai952@mail.ru; sara.islyamova@mail.ru

Аннотация. В статье раскрываются проблемы преступности несовершеннолетних в Республики Казахстан. Выявляются основные причины подростковой преступности. Анализируются преступления против подростков, которые могут толкнуть их на совершение противоправных деяний.

Ключевые слова: подросток, преступность, подростковая преступность, профилактика, меры профилактики.

Изучение проблем подростковой преступности, равно как и преступности в целом, требует учёта той конкретной ситуации — политической и социально-экономической, на фоне которого формируются и развиваются криминогенные процессы. К сожалению, приходится констатировать, что в настоящее время социально-экономический фон оказывает явно негативное воздействие на молодёжню, в том числе подростковую, среду.

В понятии «подростковая преступность» скрыты два термина: «преступность» и «несовершеннолетний преступник». Определений преступности бесчисленное множество. Более двух тысяч лет назад Сократ, обращаясь к своим слушателям, говорил: «Я решил, что перестану заниматься изучением неживой природы и постараюсь понять, почему так получается, что человек знает, что хорошо, а делает то, что плохо». В 30-е гг. XIX в. известный бельгийский учёный Адольф Жак Кетле считал, что к преступности надо относиться как к социальному злу.

Известный австрийский психолог Фрейд рассматривал преступность как результат дефективного развития личности. Прежде всего, преступность есть форма социального поведения людей, нарушающая нормальное функционирование общественного «организма». Но такими нарушениями являются и аморальные поступки, и то, что называют отклоняющимся поведением. Из всех нарушений преступность наиболее опасна для общества. Кроме того, преступность — социально-правовое явление, ибо сама цифра преступности складывается из суммы совершённых в данном обществе и в данный период времени преступлений. Однако она имеет свои закономерности существования, внутренне противоречивые, связанные с другими социальными явлениями, которые часто ими определяются.

Преступность есть отрицательное социально-правовое явление, существующее в человеческом обществе, имеющее свои закономерности, количественные и качественные характеристики, влекущее негативные для общества и людей последствия и требующее специфических государственных и общественных мер контроля за ней. Обязательное условие привлечения лица к уголовной ответственности — достижение им определённого возраста. Лицо является субъектом преступления и может быть привлечено к уголовной

ответственности, если оно в момент совершения преступления достигло 16 лет. Таково общее правило. В тоже время за ряд тяжких преступлений, например убийство, грабёж, изнасилование, закон устанавливает уголовную ответственность с 14 лет.

Несовершеннолетние в возрасте 14-16 лет достигают такой степени умственного и волевого развития, которая позволяет им критически осмыслить свои поступки. В этом возрасте они могут осознавать общественную опасность своих действий и в состоянии контролировать их. В то же время бережное отношение общества к несовершеннолетним прослеживается даже после совершения последними противоправного деяния. Это можно проследить в особенностях привлечения их к уголовной ответственности.

Причины преступлений несовершеннолетних. В повседневной жизни возникает множество криминогенных ситуаций. Они связаны с преступлениями некорыстными, корыстными, против чести и достоинства, против здоровья и жизни. Повседневная жизнь богата различными эксцессами, на которые косвенно влияет наша рассеянность, непредусмотрительность и легкомыслие. Порой насилие, даже немотивируемое, провоцируется подростками, которые хотят испытать себя и своих приятелей на степень жестокости. Исчезло разделение между несовершеннолетними преступниками из богатых и бедных семей.

1. отрицательное влияние семьи. Существенные дефекты семейного воспитания проявляются в переходе на преступный путь конкретных подростков. В большинстве случаев преступлений, совершённых несовершеннолетними, установлено наличие прямого отрицательного влияния правонарушающего поведения со стороны родителей и других старших членов семьи (злоупотребление алкоголем, грубость и жестокость, тунеядство, образ жизни, не соответствующий легальным доходам, и т.д.). Низкая культура в таких семьях во многом обуславливает противоправное поведение самих родителей или неправильное воспитание ими своих детей.

2. отрицательное влияние в ближайшем окружении: бытовом, учебном, производственном и т.д. Эта причина особенно значима в связи со стремлением несовершеннолетних включиться в группу для совместного времяпрепровождения. Дорожа пребыванием в такой группе, они стремятся подражать лидерам и быть на них похожими внешне и в поведении. Наряду с прямым разлагающим воздействием пьяниц и хулиганов, отрицательное влияние на поведение подростка могут оказать наблюдение подростком действий и ситуаций, порождающих у него неправильное представление о «допустимости» и безнаказанности преступных действий определённого вида, а также действий, свидетельствующих о разрыве между словами и поступками воспитателей.

3. подстрекательство со стороны взрослых преступников.

4. длительное отсутствие определённых занятий у несовершеннолетних, оставивших учёбу.

5. пьянство среди подростков.

6. ответственность за преступления несовершеннолетних.

По каким причинам подростки совершают преступления?

1. отрицательное влияние семьи и воспитателей-родителей - 23 %.

2. материальные трудности -18 %.
3. неблагополучная обстановка в семье - 16%.
4. безнаказанность - 15 %.
5. отрицательное влияние ближайшего окружения - 25 %.
6. отрицательное влияние Интернета - 3 %.

Чаще всего подростки совершают преступления под влиянием ближайшего окружения. Это ещё раз доказывает, что социализация личности в подростковом возрасте не завершена и влияние окружения, как положительное, так и отрицательное, слишком велико. Ответы подростков подтверждают, что в наше время снижается роль семьи в формировании личности представителей подрастающего поколения. Какие меры предупреждения необходимо использовать, чтобы уберечь подростков от преступления?

- 1.Разъяснение специалистами статей закона - 34 %.
- 2.Обсуждение закона в семье - 29 %.
- 3.Издание специальной литературы - 15 %.
- 4.Спецкурсы, факультативы по правовой тематике - 22 %.

Как вы считаете, нужно ли усиливать наказания для несовершеннолетних?

- 1.Усилить наказания - 87 %.
2. Оставить наказания такими, какие они существуют в данный момент – 13 %.

Из этого следует, что подростки не остаются равнодушными к вопросу о наказании несовершеннолетних.

Таким образом, подростковая преступность требует всестороннего и глубокого изучения. Первоначальный и основной акцент при работе с несовершеннолетними необходимо делать на индивидуальном подходе, который позволяет учесть личностные особенности подростка.

Предупреждение противоправного поведения несовершеннолетних лежит в основе ранней профилактики в работе с родителями и детьми. Направления работы по преодолению сопротивления воспитанию:

-Ориентация на позитив в ребёнке, стимулирование самопознания и саморазвития, включение в деятельность, создание противовеса негативу.

-Принцип социальной адекватности воспитания: знание особенностей окружения, окультуривание ребенка, привлечение его к творческой деятельности.

-Индивидуализация воспитания: не критика, а поддержка ребенка, сравнение его с другими, а самим собой, стремление сделать его активным участником своего изменения.

-Принцип социального закаливания: предоставление ребенку возможности высказывать СВОЮ точку зрения и обучение его способом преодоления трудностей.

-Педагогический оптимизм, заинтересованность в судьбе подростка, социальный аванс, создание ситуации успеха, развитие веры и го, что он многое сможет сделать.

-Ориентация самостоятельность, самовоспитание, самоанализ, самореализацию.

Для того чтобы положительные интересы превратились в соответствующие поступки, детям нужна помощь и поддержка учителя. Много кратные порицания, выговоры, различного рода наказания не воспринимаются такими учениками. Они болезненно реагируют на действия педагогов, унижающих или выставяющих их в неприглядном свете, доказывающих их несостоятельность. Протест таящихся проявляется в виде грубых нарушений дисциплины и порядка. Сопротивление агрессия - это не злодейство, а способ утверждения, чем-то другим они не овладели.

Исследования показали, что несовершеннолетние не имеют жизненно важных целей.

Их потребности ограничиваются текущими делами или развлечениями. Поэтому подростку следует помочь в постановке задачи саморазвития: научить его планировать, представлять будущие действия, их результаты, уметь предвидеть последствия правонарушения, осуществлять самоконтроль и самовоспитание.

Необходимо стимулировать становление самооценки. В подростковом возрасте она может колебаться от очень завышенной с самой низкой. Во многом она зависит от оценки личности родителями, учителями, референтной группой. Для личностного самопределения важна ориентация на положительные стороны своего «я». Деструктивная критика «борцов с недостатками» способна развить в каждом ребёнке неадекватную, заниженную самооценку, убеждение, что он - «никто» и «ничто».

Самооценка влияет на самоконтроль и саморегуляцию поведения. Подростку, имеющему низкую самооценку, трудно общаться с другими людьми, так как он принижает свою личность. Чтобы повысить самооценку, он часто унижает других. Такой подросток зависим от сверстников, лидеров, внушаем. Увеличивается вероятность немотивированных правонарушений: «Мне сказали...», «Все пошли, и я пошёл». Заниженная самооценка - это красный семафор для будущей успешности в общении с другими людьми, в жизни и труде. Установлено, что каждый третий правонарушитель; воспитывался в семье, в которой он постоянно сталкивался с резко отрицательным поведением родителей: систематическими пьянками, скандалами, развратом, жестокостью, преступлениями.

В неблагополучной семье у детей не реализуется самая важная потребность - психологическая потребность во внимании и любви со стороны родителей. А.С. Макаренко говорил, что у таких ребят в глазах отсутствует радость завтрашнего дня. Поэтому они стремятся к общению со сверстниками вне семьи. Здесь они находят и понимание, и внимание и признание. Здесь никто их не ругает за неуспеваемость и проступки. Напротив, их ободряют и поддерживают.

Группе, как установлено, присуще гораздо более отрицательное; отношение к моральным и правовым нормам общества, чем каждому из её членов в отдельности. Члены таких групп пьянствуют употребляют наркотики, сквернословят, совершают мелкие кражи, правонарушения. Итак, 1/3 правонарушителей, наиболее ярко; сопротивляющихся воспитанию, выходят из неблагополучных семей.

Воспитание подростка не терпит назойливой опеки, но без разумного контроля подросток может испытывать случайные влечения и подвергаться посторонним влияниям. Многие правонарушения – следствие безнадзорности

подростков, отсутствие надлежащего контроля в семье. Современные дети не такие, какими были мы. Сопротивление воспитанию будет нарастать. Причины этому - глобализация, расширение сфер деятельности, информационные потоки. Рождаются другие дети, которые не терпят насилия. Мы обучили их правам, они Хорошо владеют, в отличие от многих взрослых, инструментариями информационно-компьютерной цивилизации, имеют высокий творческий потенциал.

Необходимо отметить, что семья является важным элементом в системе ранней профилактики преступлений и правонарушений в молодежной среде, что является прежде всего первоначальной задачей семьи, а также школы и досуговых учреждений. Важную роль в этом вопросе играет также пропаганда здорового образа жизни. Молодое поколение, ещё не сформировавшее основные жизненные ценности и ориентиры, является слабым звеном, им легко манипулировать, оно чаще поддается соблазнам, не думая о последствиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Подростковая преступность, её причины и пути преодоления [Электронный ресурс] <https://kamgov.ru/news>
2. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. - 2-е изд., испр., доп. - М.2001. - 272 с.
3. Пирожков В. Ф. Криминальная психология: в 2 кн. Кн. 1: Психология подростковой преступности / В. Ф. Пирожков. - М.: Ось-89, 1998. - 304 с.
4. Подростковая преступность: причины и пути решения проблемы [Электронный ресурс] <https://moluch.ru/archive/478/105331/>

УДК 37

УЧЕБНЫЕ ПРОЕКТЫ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ СОЗНАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ МОЛОДЕЖИ

Захарова С. Ю.

Учреждение «Частная бизнес-школа «Бриг», город Усть-Каменогорск, ВКО,
Казахстан

iana.logacheva.79@mail.ru

Новые технологии всех социальных процессов, глобализация, увеличение интенсивности жизни изменили современное общество. Результатов образования, которых удовлетворяли прежние поколения учеников, например, фактических знаний, мало, чтобы стать успешным в наше время. Критическое мышление, умение контактировать с другими людьми, решать задачи креативно, социальные умения работодатели и исследователи образования признали наиболее важными для XXI века. Система образования изменила понимание своих целей и включает в образовательные программы всё более широкий перечень навыков. Школа берёт

на себя ответственность не только за ментальное, но и за социально-эмоциональное развитие детей, понимая, что они неотделимы друг от друга и должны происходить в одном пространстве.

Все чаще в образовательной парадигме используется проектный метод, как способ активизировать учебную деятельность учащихся. Проектная деятельность школьников происходит в рамках учебного процесса, что позволяет развивать критическое мышление подростков. Эти особенности позволяют рассматривать, с одной стороны, проектную деятельность как самостоятельную учебную деятельность, а с другой стороны, как структурную единицу процесса обучения.

Метод проектов характеризуется высокой коммуникативностью и основан на творческой организации учебного процесса. Это дает возможность проектировать результат учебной деятельности учителей и учеников на любом этапе обучения. На уроках это может происходить в виде различных форм обобщения изученного материала, домашней самостоятельной работы, изучение материала в рамках технологии «перевернутый класс».

Основное преимущество проектной деятельности состоит в том, что главная цель учебной работы выступает перед учениками опосредованно, неявно. И необходимость ее достижения усваивается школьниками в процессе обучения, принимает характер самостоятельно найденной и принятой цели, т.е. цели, имеющей личностно-значимую ценность.

Проектная методика не только расширяет образовательный инструментарий учащихся и позволяет глубже изучить тему, но и значительно расширяет их общий кругозор, учит коммуникативному общению, умению самостоятельно находить и отбирать необходимый материал, дает возможность развития не только коллективного творчества, но и индивидуальных талантов и способностей учащихся.

Проект - это возможность учащихся выразить свои собственные идеи в удобной для них творчески продуманной форме: изготовление алгоритмов, постеров, кластеров, исследования с последующим оформлением и защитой. В процессе проектной работы ответственность за создание образовательного продукта возлагается на самого ученика. Самое важное то, что ребёнок, а не учитель определяет, что будет содержать проект, в какой форме и как пройдет его презентация.

Для чего нам нужен метод проектов? " Научить учащихся самостоятельному, критическому мышлению. " Научить ориентироваться в информационном пространстве. " Размышлять, опираясь на знание фактов, закономерностей науки, делать обоснованные выводы. " Принимать самостоятельные аргументированные решения. " Научить работать в команде, выполняя разные социальные роли.

Эмпирическая деятельность учащихся предполагает активную познавательную позицию, системно-деятельностный подход, основанный на поиске ответа на какой-либо вопрос, связанный с осмыслением и творческой переработкой информации.

Специфика урока английского языка обуславливает разнообразие применяемых технологий и методов обучения, развивающих интерес обучаемых к изучению иностранного языка и создающих условия для повышения эффективности преподавания. Дети учатся речевой культуре: написания текста, произнесения монолога, ведения беседы, дискуссии, интервьюирования и других форм

коммуникативного взаимодействия; учатся создавать материалы для представления результатов исследования: компьютерных презентаций, слайд-шоу, видеофильмов.

Исследовательская работа учеников организуется по двум направлениям:

- урочная деятельность
- внеурочная учебно-исследовательская деятельность.

Основные виды исследовательской деятельности на уроках английского языка

1. Практические мини – исследование

Мини-исследования ориентированы на работу по изучению и обобщению фактов, материалов, содержащихся в разных источниках. Вот названия некоторых мини исследований:

- «Статистическое исследование: Спорт в жизни моих близких», (9 класс)
- «Статистическое исследование: Количественно-качественный состав клонированных животных» (10-11 класс)
- «Солнечная система» (7 класс)
- «Спорт в моей жизни» (10 класс)
- «Рейтинг изобретений 20 века» («Technology»)
- «Разработка экскурсионного маршрута по столицам стран изучаемого языка»,
- «За и против проживания в деревне, городе » (10 класс)
- литературный перевод произведения на родной язык (10-11 класс)
- «Классификация видов хобби» - видеозащита (9 класс)
- составление алгоритма по составлению вопросов по изучаемым

временам и др.

Такая практическая нехитрая творческая деятельность подталкивает к ежедневной работе с дополнительной литературой, к использованию ресурсов Интернета.

2. Исследовательские проекты

Исследовательские проекты можно считать высшей ступенью исследовательской деятельности обучаемых, являясь логическим продолжением урочной деятельности. Исследовательская деятельность направлена на реализацию личностно–ориентированного подхода в методике обучения, она отличается кооперативным характером выполнения заданий, являясь творческим по своей сути и ориентированным на развитие личности обучаемого. Проектно-исследовательская деятельность является формой создания позитивной атмосферы сотрудничества, партнёрства педагогов и обучающихся, изменяя традиционные образовательные формы.

На практике было реализованы такие информативно-исследовательские проекты как

- «Designers Babies» (презентация “Babies”),

- «Мобильное приложение моей мечты» (в рамках урока по технологии «Перевернутый класс»),
- «Использование интернет-сленга (английских аббревиатур) в речевом взаимодействии современных подростков в системе интернет-общения» (буклет),
- «История любви под Алыми парусами».

Поскольку, владение иностранным языком необходимо, чтобы быть конкурентоспособной личностью на рынке труда. В этой связи возникает необходимость связывать обучение иностранным языкам с будущей профессией обучающегося.

Поэтому в старших классах можно сделать акцент все – таки на проекты профессионально – ориентированной направленности на основе применения междисциплинарных знаний, что придает обучению профессиональную направленность, повышает практическую значимость приобретаемых умений и навыков общения на иностранном языке для профессиональной деятельности.

В ходе защиты любого проекта предусматривается широкое обсуждение предлагаемых решений, оппонирование, дискуссия. Поэтому от участников проекта требуется умение аргументировать свою точку зрения, выдвигать контраргументы оппонентам, поддерживать дискуссию, приходить к компромиссу. (Дебаты в 10 классе «Активный и пассивный отдых – за и против»). Все это умения, отражающие специфику коммуникативной компетентности. Если к этому добавить знание речевого этикета носителей языка, социокультурный аспект обсуждаемой проблемы, становится очевидным продуктивный характер данного метода, отвечающего особенностям современного понимания методики обучения иностранным языкам.

3. Кейс-технологии

Метод кейсов (от английского Case method, метод конкретных ситуаций) – это техника обучения, использующая описание реальных ситуаций. Суть его состоит в том, что обучающимся предлагаются конкретные ситуации, которые обсуждаются на занятиях и служат основой дальнейшей исследовательской деятельности. Учебный материал подаётся в виде проблем, а знания приобретаются в результате активной творческой работы. Этот метод очень эффективен для формирования представлений о том, как реально функционирует английский язык, и особенно для формирования иноязычной коммуникативной компетенции.

Кейс-метод эффективен при обучении грамматической, лексической стороне речи, при работе с текстами, при анализе видеофрагмента или подборки иллюстраций к произведениям художественной литературы, когда обучающимся предстоит сначала выявить проблему, а уже потом искать пути её решения.

Примером кейс - технологии может быть:

Ситуационная проблема: Семейный бизнес. Ученый переезжает в другой город. Журналист на телевидении (Видеосюжет о природных катаклизмах).

Организация исследовательской деятельности учащихся представляется одним из важных условий развития познавательной активности. Для развития у ребёнка основных умений и навыков исследовательского поведения на средней и старшей ступени обучения целесообразно использовать *учебные проекты как вид домашней*

работы на уроках английского языка. Главным результатом использования исследовательского подхода в обучении является приобретение обучаемыми функционального навыка исследования как универсального способа освоения действительности, приобретение личностного опыта познания.

Список литературы:

1. Роберта Михник Голинкофф, Кэти Хирш-Пасек «Знать или уметь? 6 ключевых навыков современного ребенка»
2. Лошкарева Е. (авторский коллектив) «Навыки будущего. Что нужно знать и уметь в новом сложном мире. 5 глава «Навыки XXI века»
3. Исмуханова Г. Шарипова Д. и др. «Ценности казахстанского общества в социологическом измерении». Алматы: Изд. «ТОО «DELUXE Printery» 2020г.
4. Сидоров С.В. Теория целостного педагогического процесса
5. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

МӘДЕНИЕТТІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРМЕН БАЙЛАНЫСЫ Абишова М., Сатыбалды С., Комекова Г.К.....	3
БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ Азанбекова Г.Т.....	6
ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҰЙЫМДАСТЫРУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ Айтказина Д.А., Карбаева Ж.К.....	9
МАҒЖАН ҒІЛІМІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ Акимжанова Д.А.....	15
О РОЛИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ Алиева Д.Я., Ровшанова Ж.А., Джунусбаева А.М.....	20
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУДА ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ РӨЛІ Алиппаева А.Б., Мұқият А.....	24
ЕРТЕ БАЛАЛЫҚ ШАҚ АУТИЗМІ: ТҮЗЕТЕ-ДАМУ ЖҰМЫСТАРЫ Аманғажыева Г.А., Азанбекова Г.Т.....	28
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ ОЙЛАУҒА ҮЙРЕТУ ЖОЛДАРЫ Аргынбек А., Қанафиянова Қ.С.....	33
ОҚУШЫ ТҮЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ Асылбеков Е.С.....	39
АТА-АНАЛАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ Ахет Ә.Р., Кенжебекова Ф.С.....	45
АҚЫЛ-ОЙ КЕМІСТІГІ БАР ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТТІ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ Аяганова Н.Н., Ауренова М.Д.....	49
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ПРИНЦИПТЕРІ Бакиянова Б.Ж., Кобыкбаева А.А.....	54
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ФОРМАСЫ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ Бақытқанова А.Б., Файлова Ж.М.....	59

АУДИОКІТАПТАРДАҒЫ ЭМОЦИОНАЛДЫ-ЭКСПРЕССИВТІ БОЯУДЫҢ ОҚЫРМАНҒА ӘСЕРІ	
Бақытқызы Д., Қайырбекова А.Қ.	64
БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	
Баяхметова Н.Д., Солтангалиева Н.К., Сабитова М.Д.	70
Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ ҰСТАНЫМДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ БАСЫМДЫҚТАР	
Бейсенбеков М.Б.	75
ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМУДАҒЫ МҰҒАЛІМ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ	
Бектибаева А.К., Раисова А.Ж.	79
МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ ДИЗАРТРИЯ КЕЗІНДЕГІ ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Берикова А., Азанбекова Г.Т.	84
ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ДМШ БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН ОТБАСЫЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ	
Болатбек М.Ә., Галиева А.Н.	88
ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ЕББҚ БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН ОТБАСЫЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ ЖОЛДАРЫ	
Болатбек М.Ә., Галиева А.Н.	92
ЖАС ҰРПАҚТЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ: ІЗДЕНІС, ТӘЖІРИБЕ, НӘТИЖЕ	
Болатов А.М., Нурбекова Р.К.	96
АДАМЗАТТЫҢ РУХАНИ ЖЕТІЛУІНІҢ КӨРСЕТКІШІ – ХАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ – ФОЛЬКЛОР	
Дәуренқызы А., Дюсупова М.Ш.	99
ВКЛАД НЕЗРЯЧИХ МУЗЫКАНТОВ В КУЛЬТУРУ	
Дәшөнова А.М., Мужиль М.Д.	105
БАЛА БОЙЫНДАҒЫ АГРЕССИЯ	
Есболат А.А., Төлеуханова А.Д.	108
ҰЛТ БОЛАШАҒЫ – ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕ	
Есимхан Роза.	112
ЕРТЕ БАЛАЛЫҚ АУТИЗМНІҢ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫ ДИАГНОСТИКАСЫ	
Әлібекова А., Тенкебаева А.З.	115
МЕКТЕПТЕ САБАҚТЫ ЗЕРТТЕУ (LESSON STUDY) ТӘСІЛІН ЕНГІЗУ - МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТА ЖҰМЫС ЖАСАУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕПІЛІ	
Жағыкпанова М.Д.	119
ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІКKE ТӘРБИЕЛЕУ	
Жанузакова Ш.К.	123

ЕРТЕ БАЛАЛЫҚ АУТИЗМНІҢ ЖІКТЕЛУІ (RD) Жиеншеева А., Тенкебаева А.З	127
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ БАСТАУЫ – ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ Жунусова А.Е., Исабаева К.К.....	132
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ Идришева М.С	136
ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ УМЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ Камелхан Гулсин, Радченко Н.Н.....	141
АУТИЗМ СИНДРОМДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Қанатқызы З., Тенкебаева А.З.....	147
БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ СЫНЫПТАН ТЫС ЖӘНЕ САБАҚТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖҮЙЕСІ Касымканова Н.А., Елеусизова А.С.....	152
СӨЙЛЕУ ТІЛІ БҰЗЫЛЫС БАР БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ- ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУ Кәден Н.К., Галиева А.Н.	157
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚИТЫН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-ЖАЗУ ҚИЫНДЫҚТАРЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН СИПАТТАМАСЫ Кәден Н.К., Галиева А.Н.	161
О РОЛИ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ Ким Г.И., Зулпукарова А.Е., Джунусбаева А.М.....	164
ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҒЫ – БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ЖЕКЕ ТҰЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ФОРМАЛАРЫНЫҢ БІР ТҮРІ РЕТІНДЕ Кобыкбаева Б.А., Курманова Т.А	167
ДРАМАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ Қрыкбаева А.С., Келгембаева Б.Б	173
АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ДИАГНОСТИКАЛЫҚ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Қазбекқызы Нұрай, Тенкебаева А.З.....	178
ЕСТЕ САҚТАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ АРҚЫЛЫ КІТАП ОҚУҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУ Қалдыбек А.Р.....	183
АУТИЗМ ДИАГНОСТИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ КРИТЕРИЙЛЕРІ (библиографиялық шолу) Қалиқан Аружан, Тенкебаева А.З	185

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ ӘРТҮРЛІ САНАТТАҒЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫ Қасенова Д.Қ., Кенжебекова Ф.С.....	191
ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ Қасымбекова Д., Сейпуганова А.К.	195
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА Маметанова С.Т.....	198
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ВНЕКЛАССНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ Матаева А.Б., Радченко Н.Н.....	203
АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Маулетова А., Тенкебаева А.З.....	209
ЗНАКОМСТВО С КАЗАХСКИМ НАЦИОНАЛЬНЫМ ОРНАМЕНТАЛЬНЫМ ИСКУССТВОМ НА ОСНОВЕ РАБОТЫ С ПРИРОДНЫМ МАТЕРИАЛОМ Михайлова Т.Н.....	218
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ МУЗЫКАСЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ Мұқияткәрім Думан, Дюсупова М.Ш.	221
ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ Найманбаева Г.Б., Макеева К.М.....	226
ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ Нугыманова А.К.	229
БИОЛОГИЯ БОЙЫНША ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТАПСЫРМАЛАРЫ ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІН БЕКІТУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ Оралханова И.Е., Шарипханова А.С.....	232
МАРШРУТ ПРИКЛЮЧЕНИЙ Прокопов К.П.....	236
ПТИЦЫ (AVES) Г. ЗАЙСАНА Прокопов К.П.....	238
АУТИЗМІ БАР І ЖӘНЕ ІІ ТОПТАҒЫ БАЛАЛАРМЕН ЭМОЦИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫС ОРНАТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Рахимбердыева Ж.Т., Тенкебаева А.З.....	245
БАСТАУЫШ МЕКТЕПТИҢ ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ ИНТЕРНЕТ-ПЛАТФОРМА АРҚЫЛЫ САБАҚ ӨТКІЗУ Саметова М.Е., Төлеуханова Г.Н.....	250
ОҚУШЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ БЕЙІМДЕЛУІ Серікова Н.С.	254
МӘТІННІҢ МАЗМҰНЫН ҚАБЫЛДАУ БОЙЫНША ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ Смагулова М.Ж.....	257

АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРҒА ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ТҮЗЕТУ-ДАМЫТУ ПРОЦЕСІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ PECS ӘДІСТЕМЕСІ Советбекова Қ., Тенкебаева А.З.....	262
САМООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ Сыдыкова Э.М., Радченко Н.Н.....	268
ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ «ЖАСТАРҒА» ӨЛЕНІН ОҚЫТУДАҒЫ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР Сыдыкова Ш.Т.....	274
ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ – КАК ПРИОРИТЕТ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА Таукенова Н.Н.....	277
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ Терентьева К.П., Галынская Ю.С.....	281
АКТУАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ Третьякова А.Д., Стельмах С.А.....	284
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ТӘУЕЛДІЛІК МӘСЕЛЕСІ Турымтаева Б.Е.....	288
АУТИСТ БАЛАМЕН ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ТӘСІЛДЕРІ Умарова А., Тенкебаева А.З.....	293
ҰЛТТЫҚ ҚОЛӨНЕР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ЖЕТІЛДІРУ Усманова Н.М., Усманова М.М.....	298
ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯ МЕН ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ТЫҒЫЗ БАЙЛАНЫСЫ Фазымова А.Ж.....	300
ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ Файзрахманов М.Н.....	305
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ Шайкенова Р.К.....	308
РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ СРЕДНЕГО ВОЗРАСТА НА ЗАНЯТИЯХ ФЭМП Шангишбаева Г.С., Радченко Н.Н.....	312

**ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН
ДАМУЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

**ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА В
СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ**

**DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS OF
INTEGRATION PROCESSES**

Qo'zimurodova Sabohat 319

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Абишева А.Қ. 322

БАС БОСТАНДЫҒЫН ШЕКТЕУ

Алтаева А.М., Дауыл А.Д., Орсаева Р.А. 327

КРИМИНОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Асылбекова А.Н., Қаныбекова Г.А., Орсаева Р.А. 330

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ
ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ ДЕҢГЕЙІ**

Асылбекова Н.П., Ахметова Л.М. 333

ЕКІ ЖАҚТЫ ЖАЗУ ЖӘНЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ШОТТАРЫ

Асылканова Л., Әбеуханова А., Шолпанбаева К.Ж. 338

ПАРА АЛУ (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің нормаларын талдау)

Ахметжанова С., Саматова Е., Орсаева Р.А. 343

**ҚАЗАҚСАТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНЫҢ
ҚАЗІРГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ**

Аязбек Аңсаған, Шайхановна Н.К. 347

**МОДЕЛИ И АЛГОРИТМЫ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ
ПОДДЕРЖКИ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ**

Бакыбаева Д.Е. 351

МЕМЛЕКЕТТІК САЛЫҚТЫҚ БАҚЫЛАУ

Бекенова М., Шайханова Н.К. 356

ЗАҢСЫЗ АҢШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТІНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Болат М., Орсаева Р.А. 361

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ПРОФИЛАКТИКАСЫ

Болатқызы Қ., Орсаева Р.А. 363

АЛАЯҚТЫҚ ҚЫЛМЫСЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Бекейхан А., Орсаева Р.А. 367

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ МЕНЕДЖМЕНТА

Ван Е.С., Байгужинова А.Ж. 371

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КИБЕРМОШЕННИЧЕСТВА

Габриелян А. 378

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ МИРОВЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ	
Жайлаубаева А.Н.	383
ҚАСАҚАНА ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ <i>(Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 20-бабына қылмыстық-құқық сипаттама)</i>	
Жамбылова А.С., Орсаева Р.А.	388
ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ	
Жасұзақова Ш.Ж., Адайханова А.Т.	392
АЯҚТАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ	
Жеңісқанова А., Орсаева Р.А.	397
ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ОҚУ РЕЖИМІНІҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖҰМЫС ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘСЕРІ	
Жұмабаева А.С., Садықанова Г.Е.	400
ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ	
Жұмағазы Назерке, Байдильданова Ж.М.	406
ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОЙ ЭКОНОМИКЕ	
Икрам М.Қ.	409
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ЗАМЕНА ЧЕЛОВЕКА ИЛИ СОТРУДНИЧЕСТВО БУДУЩЕГО	
Карбозова И.А., Кравченко И.Д.	413
КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ	
Қасенова К.Қ., Базарбеков Р.М., Шолпанбаева.К.Ж.	415
ЭФФЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА И ВЫБОР ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ И ТЕХНОЛОГИЙ ФИНАНСОВЫХ И КРЕДИТНЫХ ОРГАНОВ	
Кемелбек С.Ұ.	421
ПРОБЛЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ, ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	
Кортаев И.О., Истаева А.К., Жапарова А.	423
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ	
Қрыкбаева М.К., Абилмажина А.М.	428
РЕГБИ СПОРТШЫЛАРЫНЫҢ ӘР КЕЗЕНДЕГІ ЖАРЫСҚА ДАЙЫНДЫҒЫ	
Куматаева И.М.	432
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС	
Қадылова Ж.М., Орсаева Р.А.	436

РАЙЫМЖАН МӘРСЕКОВТЫҢ ЗАҢГЕРЛІК ҚЫЗЫМЕТІ ЖАЙЛЫ Қақарман А., Касенов С.Т.	438
ФАЛЬСИФИКАЦИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ: ОБНАРУЖЕНИЕ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ АУДИТА Қалдарбек А.М.	441
АДАМНЫҢ ҚЫЛМЫС ҚҰРБАНЫНА АЙНАЛУ СЕБЕПТЕРІ (қылмыс құрбандары жөнінде талдау) Құдайбергенова Ә., Советбеков Е., Орсаяева Р.А.	446
ТАРИХ САБАҒЫНДА БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ Мейірбек Ақжол	450
ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ Муратова Д., Байғалиева А., Садықова Д., Жапарова А.	453
ҚОРЛАР ЕСЕБІ ЖӘНЕ ОНЫ БАҒАЛАУ МЕТОДИКАСЫ Муратова Д., Байғалиева А., Шолпанбаева К.Ж.	457
МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ Муратова Д., Шайханова Н.К.	461
ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ АУДИТА В РК Мухамадиева Л., Нугманова Ш., Шолпанбаева К.Ж.	467
РОЛЬ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РК Нугманова Ш., Мухамадиева Л., Шайханова Н.К.	472
РЕАЛИЗАЦИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Нуриев Е.А., Төлеген М.А.	477
КОНФЛИКТЫ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ И ИХ РЕГУЛИРОВАНИЕ Оралбай С.Н.	482
ҚЫТАЙ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ «БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» БАСТАМАСЫНЫҢ ОНЖЫЛДЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ Отанова А.М., Мүтән Г.Қ.	486
ҚЫТАЙ ДАМУЫНЫҢ ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ Отанова А.М., Мүтән Г.Қ.	490
УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ В ПЛАНИРОВАНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ Пердебек А.Б.	493
СОЦИАЛЬНАЯ ИНЖЕНЕРИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ Подгорнова А.В., Байғужинова А.Ж.	497
ТОЧНОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ АПК Раисова Д.М., Ахметова Л.М.	502

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ НЕУСТАВНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ СРОЧНОЙ СЛУЖБЫ Рамазанов К.С., Рамазанова А.С.	507
КЛАССИФИКАЦИЯ И КВАЛИФИКАЦИЯ УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ Рамазанов К.С., Рамазанова А.С.	513
РАЗРАБОТКА КРОССПЛАТФОРМЕННОГО МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ МЕДИАТОРОВ В ЦЕЛЯХ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ Рамазанова А.С., Серікханов А.Б.	518
КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ӘРЕКЕТІНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ Рахымбаева Н., Айымқанова А., Орсаева Р.А.	522
МЕДИАЦИЯНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ ТИІМДІЛІГІ Садуакасова Л.К.	526
ҚОРЛАРДЫҢ ҚҰНСЫЗДАНУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕСЕПТЕН ШЫҒАРУ Садықова Д., Шолпанбаева К.Ж.	529
СЫРТҚЫ ҚАРЖЫЛЫҚ АУДИТ: ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ СЕНІМДІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН РӨЛІ Садықова Д., Шайханова Н.К.	533
ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИНАНСОВОГО И ОПЕРАЦИОННОГО ЛЕВЕРИДЖА ПРЕДПРИЯТИЯ Салибекова С.М.	537
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ БІРНЕШЕ РЕТ ЖАСАЛУЫНА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА Салтанатова К., Орсаева Р.А.	540
БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП Сарсенбаев Ж., Алейханов А., Шолпанбаева К.Ж.	543
ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ Сарсенбаев Ж.Т., Ордабаева М.А.	545
КӘСПОРЫНДАҒЫ ЕҢБЕК МОТИВАЦИЯСЫ Сералиева С.Е., Асубаева А.С.	550
ӘРЕКЕТТІҢ ҚОҒАМҒА ҚАУІПТІЛІГІ МЕН ҚҰҚЫҚҚА ҚАЙШЫЛЫҒЫН ЖОЯТЫН МӘН -ЖАЙЛАР (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша) Сулейменов А.С., Орсаева Р.А.	555
ПУТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЦИИ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА И СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ Танетова Л.М., Курманалина А.А.	559
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НЕСИЕ ЖҮЙЕСІНІҢ ҮҚПАЛЫ МЕН САЛДАРЫ Теңізбаева Д.С.	564

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУПСІЗДІКТИҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ Теңізбаева Д.С.	566
КӘСПКЕРЛІКТИҢ МӘНІ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ Сәтбек Асылзат, Теңізбаева Д.С.	571
СОВРЕМЕННЫЕ ВИДЫ И ПОДХОДЫ В РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИЗМА Глеубердинова Б.Б., Койшинова Г.К.	576
«ЕКІНШІ ДЕНҒЕЙЛІ БАНКТЕРДІҢ ҚЫЗМЕТТЕРІ МЕН ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ» ТАҚЫРЫБЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНЫП ІСКЕРЛІК ОЙЫН ӨТКІЗУ Тогашева Д.С.	585
ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНУ (қылмыстық-құқықтық сипаттама) Турсынгазина А., Орсаяева Р.А.	587
ҚОҒАМДЫҚ ЖҰМЫСҚА ТАРТУ (қылмыстық-құқықтық сипаттама) Чарипова М.Д., Бейсен Т.А., Орсаяева Р.А.	591
ОЦЕНКА КАПИТАЛЬНОЙ БАЗЫ БАНКА: СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА И ПУТИ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКИ Шәріп Р.Н.	594
БАЛАЛАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС Ислямова С.А.	596
ПРЕСТУПНОСТЬ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН Рамазанова А.Т.	600
КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС: СЕБЕПТЕРІ, САЛДАРЫ, АЛДЫН-АЛУ ШАРАЛАРЫ Рамазанова А.Т., Ислямова С.А.	605
ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ Рамазанова А.Т., Ислямова С.А.	611
УЧЕБНЫЕ ПРОЕКТЫ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ СОЗНАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ МОЛОДЕЖИ Захарова С. Ю.	615

Сәрсен Аманжоловтың 120 жылдығына арналған
**«БІЛІМ МЕН ҒЫЛЫМДЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ –
АДАМИ КАПИТАЛ САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ
НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ»**
«Аманжолов оқулары-2023»
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
II бөлім

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

Международной научно-практической конференции
«Аманжоловские чтения-2023»
**«ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ – КЛЮЧЕВОЙ
ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА»**,
посвященной 120-летию Сарсена Аманжолова
Часть II

CONFERENCE PROCEEDINGS

International Scientific and Practical Conference
«Amanzholov's Readings-2023»
**«TRANSFORMATION OF EDUCATION AND SCIENCE – A KEY
FACTOR IN IMPROVING THE QUALITY OF HUMAN CAPITAL»**,
dedicated to the 120th anniversary of Sarsen Amanzholov
Part II

Басуға жауапты Ислямова С.А.

*Автор түпнұсқасынан көшірме жасау арқылы басып шығарылды
Мазмұны үшін Баспа жауапты емес*

Басуға 14.12.2023 ж. қол қойылды
Шартты баспа табағы 36,35
Таралымы 500 дана

Пішімі 60x84/16
Есептік баспа табағы 47,89
Тапсырыс 974

С. Аманжолов атындағы ШҚУ «Берел» баспасы
070020, Өскемен қаласы, 30-шы Гвардиялық дивизия көшесі, 42